

C O L U M N A T R A I A N Ă

STUDIATĂ DIN PUNCT DE VEDERE

ARCHEOLOGIC, GEOGRAFIC ȘI ARTISTIC

DE

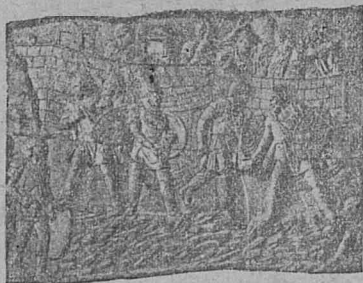
TEOHARI ANTONESCU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

VOLUMUL I

OPERA ILUSTRATA CU 29 PLANȘE
ȘI MAI MULTE PLANURI ȘI DESEMNE

I A Ș I

TIPOGRAFIA H. GOLDNER, STRADA PRIMĂRIEI No. 17

1910.

COLUMNA
TRAIANA

PLAȘA I. ANTONESCU, COLUMNA TRAIANĂ.

VEDEREA COLUMNEI TRAIANE DIN ROMA.

C O L U M N A T R A I A N Ă

STUDIATĂ DIN PUNCT DE VEDERE

ARCHEOLOGIC, GEOGRAFIC ȘI ARTISTIC

DE

TEOHARI ANTONESCU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

VOLUMUL I

OPERA ILUSTRATA CU 29 PLANȘE
ȘI MAI MULTE PLANURI ȘI DESEMNE

I A Ș I

TIPOGRAFIA H. GOLDNER, STRADA PRIMĂRIEI No. 17

1910,

IN LOC DE PREFAȚA

Scriu aceste câteva rânduri cu durerea în suflet, căci acel ce a muncit din greu la alcătuirea acestei însemnate lucrări, explicarea și comentarea Columnnei lui Traian, a părăsit lumea noastră cu mult înainte de timp și s'a dus de unde nimeni nu se mai întoarce. Și s'a dus tocmai atunci când după multă trudă și multe cercetări ajunsese la deplinătatea dezvoltării sale intelectuale, alcătuind opere de samă ce vor rămînea ca pietre de temelie în studiul trecutului nostru.

După ce Teohari Antonescu își îndrumase mintea către arheologie sub conducerea marelui maestru, neuitatul Alexandru Odobescu, prin teza sa de licență Cultul Cabirilor, el dădu la lumina zilei pe lângă mai multe articole publicate în „Convorbiri literare“, întâi volumul său de vulgarizare a cunoștințelor asupra civilizațiilor vechiului Răsărit, Lumi uitate; apoi cercetările sale privitoare la Monumentul de la Adamclissi și acuma se apucase, de vr'o 8 ani, de un studiu foarte greu și obositor, identificarea basorelievelor de pe Columna lui Traian cu localitățile actuale care au păstrat în ruinele ce le împodobesc rămășițe din viața de demult a Dacilor și a Romanilor. Aceste cercetări sunt depuse în lucrarea de față. Pentru a scoate la capăt această întreprindere, a trebuit să facă un studiu amănunțit al localităților din toate Țările Române de la nordul Dunărei, care înfățișează rămășiți de zidiri vechi, să le cerceteze cu cea mai mare luare aminte în planurile lor, în modul lor de construire, în așezarea lor geografică sau strategică, și după aceea să caute a determina, care din aceste localități se pot identifica cu scenele înfățișate pe monumentul lui Traian.

Este cunoscut că toți comentatorii spiralei basorelievelor acestui monument au fost convinși că sculpturile de pe dânsul nu sunt plăzmuiri fantastice, ci reproducerea unor scene și înconjurimi reale redată de artiștii ce au împodobit columna. Fröhner cel întâi, apoi după dânsul Cichorius, Domaszewski, Petersen, Torma și alții, în comentarea tablourilor de pe columnă, au presupus totdeauna această reproducere; dar ei nu avuseseră prilejul de a cerceta cu deamănuntul Țările Române și rămășițele de ruini păstrate încă, în ciuda distrugătorului timp. Antonescu reia munca predecesorilor săi și întemeindu-se pe multe din rezultatele lor, împinge mai departe identificările și ajunge la descoperiri nouă, îndreptând multe greșeli și îndeplinind multe lipsuri din lucrările înainte-mergătorilor

II

lui. Aici stă meritul cel mare al încercării lui Teohari Antonescu, care va face din cartea lui un nou adăos la interpretările Columnei lui Traian și deci la marile rezboaie care au pus temelgia naționalității române.

Și trebuiez că un Romîn, și un Romîn plin de focul sfânt al iubirii de țară și neam să se apuce de această treabă ; căci deși cercetare curat științifică, trebuiez totuși atragerea către dînsa a unei simțiri mai adînci de cît dorul după adevăr, pentru a întreprinde o asemenea lucrare.

Păcat că Antonescu nu ne a lăsat un memoriu asupra călătoriilor și cercetărilor la fața locului ce a trebuit să facă spre a scoate la capăt lucrarea lui. Am fi cunoscut atunci toate greutățile, toate ostenețile, toate primejdiile chiar, prin care a trecut, cînd trebuia să urce munții, să se acațe de crengi și de rădăcini crescute pe prăpăstii, pentru a se putea apropia de ruinele însălbăticate, atîrnate pe piscuri neumblate ca cuiburi de vulturi. De cîte ori ploaia năprasnică nu l-a scaldat ca într'un rîu, fără a putea găsi adăpost pentru a'și usca veștmintele udate, și de cîte-ori nu s'a îmbolnăvit el din pricina acestor primejdioase umblete. Pentru o bună parte îmbolnăvirea și moartea lui prea timpurie sunt datorite recelilor suprapuse contractate de el și care i-au atacat rinichii în-tăi și apoi întregul său organismu.

Dar cel puțin nu și-a dat el viața degeaba, căci lucrarea croită din această muncă obositoare poartă pecetea veșniciei. Ori cîte s'ar putea întimpina contra nouelor ipoteze aduse de Antonescu în explicarea columnei și restatornicirea împrejurărilor dispărute, aceste ipoteze vor rămânea ca niște călăuze îndrumătoare de nouă cercetări. Așa bună oară Antonescu emite pentru întăia oară presupunerea unui atac făcut peste Dunăre de Roxolani și de Bastarni, în timpul expediției lui Traian asupra Daciei, pentru a detrage pe împărat de la întreprinderea lui, amenințîndu-i linia de retragere și țara din care își trăgea proviziile. Tot așa de nouă este ipoteza, că coborârea oștirii romane pe șăici pe cursul Dunării către teatrul războiului, după încheierea întăiului an al expediției, nu s'a făcut din Panonia, unde Traian s'ar fi retras pentru a petrece iarna, cum se admitea pînă acum, ci această expediție plecă de la Pontes în fața Turnului Severin de astăzi, pentru a coborî Dunărea pînă în Dobrogea, unde Traian voia să supună pe Roxolani și pe Bastarni, ce năvăliseră peste Dunăre și unde bătându'i, a rădicat mărețul monument de la Adamclissi, o paralelă din Dacia a Columnei ridicată în Roma. Încercările de identificare a scenelor de pe Columnă cu acele de pe monumentul dobrogean, merită toată luarea aminte.

Cetirea cărței lui Antonescu cere o încordată luare aminte, căci este întemeiată pe o rețea de principii archeologice stabilite anume pentru interpretările de făcut basoreliefelor columnei.

Aceste principii sunt scoase întăi din nevoile artistice și estetice de reproducere a scenelor reale, precum bună oară reprezentarea proporțională mult mai mare a oamenilor decît a câmpeniei, (peizagiului) înconjurător, — văi, rîuri, munți, — apoi din nevoia artistului de a reduce unele elemente numai la niște semne sau simboluri : precum cetățile, la un turn ; cetățile dace, la un turn cu ceardac ; adîncimea rîurilor, la partea de corpuri omenești ce rămân afară din apă, etc.

Mai greu mult de priceput este orientarea tablourilor, adică dispoziția lor

față cu cele 4 puncte cardinale care nu sunt respectate după așezarea lor naturală, ci întoarse de artist cum îi venea mai bine pentru înfățișarea tabloului. Restabilirea adevăratei orientări este însă neapărată pentru identificarea tablourilor cu localitățile reale.

Greutatea ideilor este însă mult redusă prin talentul cel mare de expunere al autorului, prin stilul său cel curgător și frumuseța limbei în care e scrisă cartea; căci una din însușirile de căpetenie a celui ce a fost Teohari Antonescu era îngrijirea de formă. Deși fondul lucrărilor sale este absolut științific, vestmântul limbei în care Antonescu își îmbracă gândirile este totdeauna frumos: frumos mai întâi prin limpezeala expunerii, frumos apoi prin rotunzimea frazelor, frumos în sfârșit prin graiul său cel neaoș românesc care leagă între ele noțiunile tehnice.

Și cum nu ar fi îngrijit Antonescu de toate elementele plămuirilor sale, când el lucra, nu doar dintr'un interes lăaturalnic, ci îmboldit numai de dragul științei și de dorul de a face ca și fara lui să contribuie la înaintarea ei?

Ast-fel e această carte, Columna lui Traian, pe care cuvintele noastre vreau s'o însoțească în viața ei viitoare, ca o vie mărturisire a părerei de rău că Antonescu n'o să le mai cetească.

A. D. XENOPOL

I N T R O D Ū C E R E

REZUMAT. Columna oporă de artă și monument istoric. Fröhner reproduce bine reliefele. Descrierile sale sunt sobre și totuși complete. Principiul localizării scenelor. Cichorius și descrierile sale amănunțite. Concluzii scoase din aceste descrieri. Superioritatea lui Cichorius în localizările scenelor. Prima și cea de a treia campanie în linii generale bine localizate, în amănunte însă greșite. Cauza greșelilor sale. E. Petersen și meritele sale. Repartizare nouă de scene. Reliefele devin adevărate izvoare istorice. Campania a doua militară are loc în Moesia inferioară. Greșelile sale privitoare la a treia campanie. Neîncrederea sa în rolul signelor și emblemelor scuturilor. Domaszewski localizează definitiv o bună parte din scenele primei campanii.

Columna traiană este fără îndoială unul din monumentele cele mai importante pe care anticitatea le-a transmis timpurilor noastre. Este mărturia cea mai veridică nu numai a luptelor cunplite din care s'au urzit începuturile neamului românesc, dar în acelaș timp și a vieții artistice și militare a imperiului roman din vremile sale de înflorire. De aceea, taina figurilor săpate în lungul îngusteii spirale de reliefe, a atras așa de mult luarea aminte a învățaților din apus, și mai cu seamă a artiștilor de la Renaștere încoace¹⁾.

De patru veacuri mereu încercările de explicare ale acestor reliefe se repetă neîncetat, precum neîncetat sunt reproduse figurile sculptate și cu toate acestea ultimul cuvânt asupra lor încă nu s'a spus²⁾. Până la publicația lui Fröhner nu aveam nici măcar o descriere exactă a diferitelor reliefe. Reproducerea figurilor columnei era neîndestulătoare: unul, (Girolamo Muziano, 1528—1590), cu toată exactitatea desenelor sale, era „manierat“, altul, (Bartoli, 1635—1700),

---

1). „Raphaël, Jules Romain, Polydore de Caravage, copièrent les bas-reliefs de la colonne et s'en inspirèrent dans leurs tableaux“. Salomon Reinach, *La colonne Trajane*, p. 13.

2). Iată publicațiile cele mai de seamă apărute asupra acestui monument: Alf. Giacomo, *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare gesti*, Romae, 1576; P. S. Bartoli, *Colonna Traiana*, Roma, 1672; R. Fabretti, *De columna Trajani Syntagma*, Romae, 1683; Engel, *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium*, Viena, 1794; Fröhner, *La colonne Trajane*, reproduite par Arosa, Paris, 1872; J. H. Pollen, *A Description of the Trajan column*, London, 1874; S. Reinach, *La colonne Trajane*, Paris, 1886; C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896 și 1900, 2 vol. text și 2 vol. planșe; E. Petersen, *Trajan's dakische Kriege*, Leipzig, 2 vol. 1899 și 1903; A. von Domaszewski, *Beiträge zur Kaisergeschichte*, în *Philologus*, 1906, vol. LXV, 3, p. 320.

dăduse figurilor o eleganță, pe care originalul roman nu o avea, „elegantius quam accuratius“, zice Fabretti, și în general toți puseseră mai multă luare aminte asupra figurilor omenești, de cât asupra amănuntelor topografice, cu care artistul căutase să deosibească și în acelaș timp să pironească geograficește scenele sale. Dacă Fabretti adusesse lămuriri prețioase asupra amănuntelor înfățișate în lungul spiralei de reliefe, opera sa totuși nu putea împlini cele două cerințe absolut necesare unei publicații de asemenea natură: o descriere exactă și completă și o reproducere fidelă a originalului¹⁾. De altminteri, problema era prea grea pentru ca prîinii comentatori să izbutească în cercetările lor.

Columna, înainte de a fi o operă de artă, este un monument istoric, unde ni se desfășură o întreagă epopee rezboinică, asupra căreia știrile scriitorilor vechi sunt puține și îmbucătățite. Ca atare, comentatorii sunt datori să descopere în acea neîntreruptă înșirare de figuri sculptate, adevărata istorie pe care artistul columnei o săpase ca un comentat ilustrat la memoriile scrise de către însuși Traian asupra acestui rezboi.

În vederea aceasta, comentatorului i se impunea de la sine să facă o descriere cât mai exact posibilă a scenelor sculptate; să determine situația relativă a amănuntelor topografice puse de către artist; să hotărască rostul fiecărui amănunt după felul persoanelor și acțiunilor înfățișate; să lămurească legătura reală și uneori causală între figurile și scenele săpate în piatră; iar acolo, unde se poate, călăuzindu-se după semnele topografice cercetate și după legătura lor de înrudire și de vecinătate, „să recunoască localitățile și ținuturile, unde s'au petrecut diversele acțiuni și întâmplări înfățișate și cu modul acesta să regăsească calea sau căile, pe care armatele romane au înaintat spre ținta lor, cucerirea Daciei“²⁾.

Comentatorul așa dar trebuie să îndeplinească laolaltă și pe rând următoarele patru acțiuni deosebite: 1) să descrie scenele, 2) să le analizeze și să le explice; 3) să arate legătura lor, înseilându-le totdeodată hotarele lor despărțitoare, și în fine, 4) să le localizeze.

Ei bine, toată munca comentatorilor înainte de Fröhner se mărginise numai la cele două acțiuni dintâi: să descrie și să explice figurile înfățișate pe columnă. Cu totul altfel procede Fröhner însă. „Având s'aleg între cele două alternative, scrie dânsul, sau studiul amănuntelor, relativ mult mai ușor sau acela mai greu al totalității și pe care trebuia să-l atac deadreptul, n'am stat o clipă la îndoială să mă hotărâsc pentru acesta din urmă, considerând columna drept un monument istoric. Cu textele trunchiate ale vechilor autori în mână, am încercat să prind șirul evenimentelor și s'aduc lumină în acest chaos învâlmășit de figuri“³⁾. În patru volume de planșe ne a dat o reproducere fototipografiată a tuturilor reliefelor columnei, reproducere exactă în ce privește forma și caracterele sculpturilor, deși figurile sunt prea puțin scoase în relief, iar scenele prea îmbucătățite. Textul, care însoțește aceste planșe, cuprinde

1). Fröhner, *op. cit.*, p. XX.

2). E. Petersen, *Trajans dak. Kriege*, I, p. 4.

3). Fröhner, *La colonne Trajane*, reproduite par G. Arosa, Paris, 1872.

o descriere sobră, dar completă. Nimic din ceiace este important nu-i trecut cu vederea.

Tot așa de prețioase sunt și lămuririle pe care el le dă reliefelor columnei. Lămuriri întemeiate pretutindeni pe notițele celor vechi.

Dar Fröhner nu s'ă mărginit a face numai operă de archeolog; el a vrut, să fie și un adevărat istoric, încercând să scoată din reliefele columnei tot ceia-ce acestea conțineau ca notițe istorice. De aci, nevoia de a alipi sau de a despărți scenele după alte norme: unele, fiind-că sunt înrudite sau nu între ele altele, după convergența sau divergența personagiilor în jurul uneia și aceleiași acțiuni. Cu modul acesta se întocmește legătura necesară și reală între mai multe scene, fundamentul solid al ori cărei înțelegeri mai adânci a mișcărilor militare de ansamblu. Din această legătură necesară și reală a eșit povestirea sa istorică asupra rezboaelor dacice, mai ales asupra celui dintâi război.

Pe de altă parte, noua repartizare de scene l'a împins pe Fröhner spre ideea localizării feluritelor peripeții rezboinice înfățișate pe columnă. Principiul acesta nou al localizării este bogat în rezultate, căci întrebuițării lui consecutive se datorește în fond deslegarea problemei care privește reconstituirea mersului armatei romane spre cucerirea Daciei, problemă socotită de Mommsen drept insolubilă¹⁾. Firește, rezultatele concrete la care a ajuns Fröhner pe această cale, au fost greșite, de altminteri el însuși a revenit asupra lor în a doua ediție a lucrării sale, dar în definitiv principiul deschidea perspective largi comentatorilor columnei și pregătea în acelaș timp izbânda finală.

În adevăr, după 25 de ani de liniște pe tărâmul studiilor privitoare la columnă, apare opera lui C. Cichorius²⁾, care nu numai ne lărgeste zarea cunoștințelor noastre asupra rezboaelor dacice, dar în acelaș timp ne luminează cu o putere vie întunecimile care învăluiau în multe puncte viața rezboinică a Romanilor.

Descrierile făcute de Cichorius, deși prea migăloase, ne dau totuși rezultatele cercetărilor unui om care a studiat cu deamănuntul fiecare figură de pe columnă și care a întocmit, pentru ori și ce cercetător venit mai în urmă, o bază sigură de fapte bine controlate. Fără această bază, cel nemulțumit cu lămuririle aduse de alții asupra scenelor columnei, poate să găsească o nouă deslușire, care s'ar întemeia pe un șir de fapte, tot așa de sigure, ca și cum el însuși le-ar fi cercetat și observat pe monumentul din Roma.

Dar marea superioritate a lui Cichorius asupra comentatorilor care l'au precedat stă în felul cum explică el scenele columnei. Lămuririle lui sunt pretutindeni un pas înainte în înțelegerea reliefelor. De altminteri, lucrul acesta era și firesc. Viața romană sub toate manifestările sale, era, acum la finele veacului al XIX, cu mult mai bine cunoscută de cât în timpul lui Fröhner. Câte inscripții, câte castele și lagăre romane nu se desgrupaseră pe tot întinsul imperiului roman, în decursul acestui ultim sfert de veac! Viața militară romană

1). Th. Mommsen, *Röm. Geschichte*, V, p. 205.

2). C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule* Berlin, 1896 și 1900, 2 vol. text și 2 vol. planșe.

fusese pusă în plină lumină printr'o serie de lucrări de o mare valoare. În această privință lucrările lui Domaszewski țin locul de frunte. Înarmat cu noile cunoștințe, i-a fost ușor lui Cichorius să îndrepte greșelile pe care Fröhner și alții le făcuseră, sau acolo, unde aceștia se ținuseră la suprafață, să pătrună în miezul lucrurilor și să lărgescă cercul vederilor noastre.

Superioritatea lui nediscutată vine fără îndoială și din felul cum a știut să se folosească de principiul descoperit de Fröhner: localizarea geografică a scenelor. Pe temeiul acestui principiu, nici o indicare ori cât de neînsemnată ar părea pe columnă, nu este pusă de prisos și fără un scop bine hotărât. Un munte, o apă, o cetățue, o ridicătură de deal, sau ori ce alt amănunt, capătă în cercetarea lui Cichorius o însemnătate pe care nimeni nu o bănuise mai înainte. Prin ele s'a putut îndeplini localizările scenelor de pe columnă; iar prin aceasta reliefele monumentului înălțat de Traian, au ajuns un izvor, o povestire istorică neîntreruptă, care este nu numai veridică și deci vrednică de luat în seamă, dar care în acelaș timp are darul să ne arate în icoane vii personagiile și actorii care au luat parte la cumplita dramă.

Mai toți comentatorii anteriori lui Cichorius, admiseseră ca punct de trecere în Dacia pentru armatele romane un singur loc, Lederata, unde se clădise podul de vase reprezentat pe columnă. Cichorius este cel dintâi care crede hotărât, că trecerea s'a făcut în acelaș timp în două puncte: pe la Rama și pe la Turnu-Severin ¹⁾. De aci, două poduri de vase, unul mai spre răsărit (Drobetae), reprezentat în scena IV, care pune în legătură Moesia cu Sarmizegetusa prin valea Cernei și pasul Domașna, și celalt, mai la apus pe la Lederata. Pe această cale pătrunde însuși împăratul, luând direcția, precum o spune fragmentul memoriilor sale ²⁾, prin valea Carașului, prin Berzovia și Tibiscum, spre pasul Porții de fer transilvane. Prima campanie, care, după columnă, se sfârșește la Dunăre, ne înfățișază, în afară de o singură luptă și o pustiire de teritoriu, numai simple clădiri de castre. Pe unele din acestea izbuteste Cichorius să le localizeze. Așa este Arcidava (scena XIV), pe care o stabilește cu siguranță la Vărădia, și cetatea dacă Tibiscum (scena XXII) la împreunarea Timișului cu Bistra.

Cu sfârșitul campaniei, Traian, după părerea lui Cichorius, s'ar fi retras în lagărul de iarnă din Siscia, reprezentată în scena XXXIII și care încă din timpul lui August a fost un centru de aprovizionare al armatelor romane în luptele cu Dacii și Sarmatii.

Cea de a doua campanie militară începe cu înbarcarea împăratului și trupelor sale pe vase de rezboi și de transport. Traian pogoară pe Dunăre la vale spre Moesia inferioară, cu gând să-și rezbune de încălcările Sarmatilor și Dacilor, încălcări înfățișate în scenele XXXI și XXXII. La Stari Nicup (în Bulgaria) sfârșeamă mai întâi pe Sarmatii Roxolani, iar apoi trecând în Oltenia

---

1). Dierauer, *Beiträge z. Gesch Trajans*, p. 8, propusese ca loc de trecere pe lângă Lederata și vechea Taliatis, de unde Romanii au pătruns pe valea Cernei.

2). Priscian, VI, 13: Trajanus in I Daciorum: inde Berzobim. deinde Aizi processimus.

surprinde pe Daci în regiunea dealurilor din valea Oltului, unde-i bate cumpănit. Această primă luptă este urmată de o a doua, în care Romanii câștigă o biruință și mai strălucită asupra acelorși barbari, care încercau să treacă în Transilvania pe la pasul Turnu roșu.

În fine, a treia campanie ne înfățișază peripețiile armatelor romane, care pornesc de la Drobeta prin Oltenia și Turnu roșu, pentru ca să ajungă prin valea Mureșului și a Streiului în fața capitalei dace, care se predă. În scena LXXV, artistul ne prezintă în chip solemn actul supunerii lui Decebal și poporului său la bunul plac al împăratului, care le impune condițiile de pace raportate de Dion Cassiu.

Acesta este sistemul de explicare și localizare în acelaș timp al lui Cichorius.

Nu încapem îndoială, că părerea acestui învățat asupra mersului armatelor romane, în prima și cea de a treia campanie a întăinului rezboi dacic, cuprinde în liniamente largi mult adevăr. În amănunte însă localizările propuse din scenă în scenă sunt greșite.

Care să fie pricina acestor greșeli e greu de spus. Ea atarnă de faptul, credem noi, că Cichorius nu ține în deajuns seamă de arătările columnei; sau vede lucrurile altfel de cât cum le-a înfățișat artistul, sau că privirile sale de archeolog, precum foarte bine spune Petersen, sunt stăpânite de combinări istorice. Aș putea s'adaog că pricina este și reaua împărțire p'alocuri a scenelor, care-l silesc să repartizeze elementele topografice dintr'o scenă în scena vecină și prin aceasta, îl fac să piardă mijlocul cel mai bun de orientare și localizare.

Tocmai această greșită împărțire a scenelor l'a împins ades pe Cichorius să fie nedrept cu artiștii care au sculptat reliefele columnei. Căci, ori de câte ori învățatul german se vede stânjinit în localizările sale, mai ales oți de câte ori între realitatea topografică a ținutului și indicările columnei în anumite scene există deosebiri izbitoare și de neînțeles, Cichorius, în loc să mărturisească lipsa mijloacelor noastre de cercetare, el aruncă vina pe „neglijența“ și „neștiința“ artistului lucrător. El afirmă, sau că sculptorul care a lucrat reliefurile nu a copiat bine după schița maestrului, sau că a adaos din propria sa gândire lucruri care nu fuseseră puse în original. Invinuire grea și nedreaptă în ambele cazuri, învinuire cu atât mai nedreaptă cu cât artiștii s'au muncit și au izbutit să ne înfățișeze partea caracteristică a ținuturilor și acțiunilor militare cu o exactitate și limpezime de admirat. De altminteri, ei se simțeau, — și de fapt erau, — controlați la fie-ce pas în opera lor.

În rezumat, Cichorius ne-a dat o reproducere fidelă a reliefelelor columnei, și o descriere exactă și complectă a lor; el a lămurit foarte multe puncte rămase întunecate de la alții în imaginile și acțiunile înfățișate. Dar mai presus de toate a izbutit să ne înfățișeze istoria adevărată a campaniilor militare ale împăratului în primul rezboi. Pentru întâia oară columna devine o istorie sculptată în imagini de piatră, care ne povestește mersul și peripețiile armatelor romane spre cucerirea Sarmizegetusei. Și acesta este unul din marele merite ale operei lui Cichorius. Totuși el n'a reușit să localizeze exact fiecare scenă a columnei. De aceia o nouă încercare se impunea,

Această nouă încercare o și face un archeolog de frunte, pregătit în această direcție prin studiile sale asupra columnei antoninice ¹⁾ și înarmat cu o cunoștință adâncă a trecutului roman. Acest comentator este Petersen.

Lucrarea sa, *Trajans dakische Kriege*, apărută în două volume ²⁾, avea mai presus de toate scopul următor: controlând lucrarea lui Cichorius, să precizeze mai bine poziția geografică, unde avuseseră loc diferitele evenimente pe care columna le eternizează în reliefele sale. Dacă uneori Petersen încearcă să lămurască și diferitele scene care alcătuiesc spirala columnei, el n'o face de cît în mod trecător și oarecum lăaturalnic.

Opera lui Petersen conține două părți, una negativă și alta pozitivă, amândouă de o însemnătate netăgăduită. În cea dintâi, el trebuia s'arate greșelile de amănunte și uneori, precum este cazul cu cea de a doua campanie militară, greșelile de liniamente generale pe care opera lui Cichorius le introdusese în știință. Această parte, cu puține abateri,—mai cu seamă cele privitoare la insigniile militare și emblemele scuturilor,—este întocmită fără greș. Mai pretutindeni Petersen vede mai bine și mai precis de cît ceilalți comentatori. El introduce în mod metodic ca element de sub împărțire a reliefeilor columnei, ideea grupării figurilor împrejurul imaginii lui Traian. Prin urmare, ori de câteori împăratul apare în lungul spiralei, trebuiesc socotite tot atâtea scene. Iar unde figura împăratului lipsește, pentru individualizarea scenelor avem principiul orientării figurilor în direcții opuse; adică, figurile dintr'o scenă apar întoarse cu spatele către figurile din scena vecină. Principiul e adevărat și ne servește de minune la precizarea geografică a diferitelor acțiuni înfățișate.

Uneori învățatul german se călăuzește de motive curat estetice, care-l fac să alipească sau să despartă două sau mai multe scene laolaltă. Aceste motive estetice el le împrumută din arta clasică elenă a veacului al V a. Ch., la a căreia școală de sigur s'a format autorul schițelor columnei. În această direcție este interesant exemplul alăturării scenei, zisă, supunerea lui Decebal (sc. LXXIV—LXXVI), de faimosul tablou al nimicirii Troei de Polygnot. În lumina acestor alăturări, problemele cele mai aride și întunecate se clarifică și capătă perspective nebănuite, care le înalță și le fac interesante și atrăgătoare. Se înțelege de la sine, că acest principiu estetic nu putea avea un rol de cît în anumite scene, adică în cele mai întinse, oare-cum mai solemne. În restul scenelor el trebuia să se călăuzească „de însăși motivele care se aflau în compoziție chiar“, motive care aci îl sileau să despartă, aci să împreune două sau mai multe scene. De aceea alipește el laolaltă scenele XI și XII sau XIII și XIV, sau XV, XVI și XVII, care după Cichorius erau „absolut fără nici o legătură“ între ele.

Această alipire diferită a scenelor ne îngăduie nu numai o localizare mai precisă a acțiunilor înfățișate, dar în acelaș timp ne luminează și mișcările ar-

---

1). E. Petersen, Domaszewski și Calderini, *Die Marcussäule*. cf. E. Petersen, *Die Marcussäule auf Piazza Colonna in Rom*, în *Jahrbuch Arch. Instituts*, XI, 1896, Beibl. p. 2.

2). E. Petersen. *Trajans dakische Kriege*, Leipzig, vol. 1899 și 1903

matelor romane pe teren. Un exemplu de asemenea natură ni-l dă discuția privitoare la momentul când se împreună cele două armate romane, cea din apus de pe valea Carașului și cea din răsărit de pe valea Cernei și Timișului. Cichorius socotește că această împreunare s'a făcut după lupta de la Tapae (sc. XXIV), Petersen din contra mai nainte. Fără a admite localizările propuse de acest din urmă învățat, care greșit vede în scena XXI imaginea lagărului și pasului din Teregova, ideea unei împreunări între cele două corpuri de armată înainte de lupta de la Tapae, are pentru dânsa mai multe probabilități de cât părerea lui Cichorius. Împăratul cunoștea prea bine virtutea și tăria armatelor dace, pentru ca să facă încă odată experiența comandanților romani sub Domițian și să se măsoare cu Dacii, fără a-și avea toate trupele sale adunate.

Dar este un punct și mai luminos în comentariile lui Petersen, punct care se cuvine să-l scoatem la iveală. Ne amintim că întreaga a doua campanie militară a lui Traian, pe care artistul o înfățișează din sc. XXXIII până în XLVII, fusese rău înțeleasă de Cichorius. Tocmai asupra acestei grupe aruncă Petersen o lumină vie.

Mai întâi, se întreabă dânsul, ce rost au cele două arcuri de triumf pe care artistul le figurează în scena XXXIII pe ambele țărmuri ale unui fluviu larg? Cichorius văzuse într'ânsele niște simple arcuri de triumf, puse ca să indice îmbucătura Savei în Dunăre. În realitate, ele înfățișează cele două capete ale podului de piatră de la Severin. Acest pod, după cum arată Petersen, a început să fie zidit odată cu izbucnirea primului rețboiu dacic. Bănuiala lui se vede întărită și de faptul că în scena XXXIII, orașul cu ziduri puternice de lângă malul fluviului nu este altul de cât Pontes.

Localizarea această ne luminează în acelaș timp întreaga serie de reliefe care se desfășură mai departe din scena XXXIII până în XLVIII. În adevăr, dacă orașul din sc. XXXIII este Pontes și nu Siscia, precum susține Cichorius, atunci împăratul scoboară fluviul la vale până la Novae (sc. XXXV), unde descinde din corăbii împreună cu trupele sale; de aci pornește în mare grabă în interiorul Moesiei. La Nicopoli, lângă poalele munților Haemus surprinde și bate pe Sarmați, pe care-i arătase artistul năvălind în imperiul roman cu câteva scene mai înainte (sc. XXXI). Tot prin părțile locului sfăramă el în două lupte cumplite pe Daci și Bastarni, care trecuseră în acelaș timp cu Sarmații peste Dunăre.

Această localizare nu numai se potrivește mai bine cu desfășurarea imaginilor de pe columnă, dar ea stă în armonie cu notițele scriitorilor vechi, care vorbind despre această năvălire a Dacilor și Sarmaților în Moesia, ne întăresc în credința că orașul Nicopoli fusese ridicat lângă Haemus în amintirea biruințelor câștigate de către împărat în partea locului. Cu această lămurire firește, nu mai avem nevoie să trecem împreună cu Cichorius, când pe un mal, când pe celalt al Dunărei, unde bănuise acest învățat că avuseseră loc luptele din a doua campanie a lui Traian. Petersen însă este mai puțin fericit când e vorba să localizeze scenele din cea de a treia campanie. Aici nedumerirea lui este mare și nesiguranța pașilor săi vădită. Identificările propuse de

Cichorius nu-l mulțumesc aproape nicăeri; mai peste tot locul el pune în lumină greșelile și totuși nicăeri nu face alte propuneri. Această parte a lucrării sale, socotită din punct de vedere al criticei de negare este desăvârșită, dar ca valoare pozitivă este vădit inferioară. Adaosul său la identificarea scenelor este cu mult mai puțin însemnat de cât în cele două prime campanii militare.

Mersul armatelor romane, după Cichorius, se făcuse în această a treia campanie pe la Severin, Bumbesti, pasul Turnu roșu, Mureș și Strei. Petersen îl crede greșit. Sfios și aproape fără voe el ne sugerează altă idee: el bănuiește că drumul de invazie în Ardeal a trebuit să fie pe la Pasul Vulcan. Pe această cale, zice dânsul, s'ar desluși mai bine de ce Romanii, în șirul de reliefe care se întinde din XLVIII și până în LXXV, trec numai de două ori apele unui râu; ceiace în cazul unei năvăliri pe la Jiu, Olt, Mureș și Strei, lucrul ar fi fost cu neputință. „De altminteri, fiindu-mi cu neputință, zice dânsul, să gădesc o asemănare între peisagiile relievelor și acelea pe care le desvălește drumul pe la pasul Vulcan, mă văd nevoit a-mi mărgini activitatea mea prin a pune la probă pas cu pas identificările propuse de Cichorius“.

Spirit sănătos științific și ades bănuitor, Petersen privește cu o vădită neîncredere toate încheierile pe care Cichorius le scosese din studiul acelor *signa* manipularice ori legionare și acelor embleme de scuturi. Neîncrederea lui, după cât se pare, vine din două motive: întâi, aceste *signa* se deosebesc prea tare de la scenă la scenă, în cât mai niciodată nu se repetă întocmai, și al doilea, ele apar foarte rar în al II-lea rezboi dacic, ceiace nu-i firesc.

Incheierea aceasta însă se ciocnește de anume fapte bine observate: signele, cași imaginile acvilelor legionare, după cum se va vedea într'un capitol special al lucrării noastre, revin și revin încă foarte des în lungul spiralei de reliefe. Revenirea, se înțelege, este un semn clar că trupele pe care aceste *signa* le indică, sunt întrebuițate în diferite acțiuni militare. Dar acest lucru se va limpezi mai târziu.

Iar dacă aceste *signa* apar foarte rar în al II-lea rezboi, nu trebuie să scoatem încheierea că ele sunt fără folos în cunoașterea mișcărilor armatelor romane. Căci acum ochiul privitorului, obișnuit în tot lungul relievelor din primul rezboi, cu sistemul de forme convenționale ale artistului, putea mai ușor să înțeleagă mișcările trupelor; nu mai avea deci acum nevoie, pentru ca să precizeze felul trupelor în acțiune, de toate elementele caracteristice de mai nainte; îi era de ajuns pentru orientarea sa, să se călăuzească sau numai de signele manipulare, sau de emblemele scuturilor, sau numai de acvilele legionare.

Cu toate aceste lipsuri, valoarea operei lui Petersen asupra columnei rămâne extraordinar de mare. El ne-a dat o bună împărțire a scenelor; la rândul ei aceasta a servit la o grupare și repartizare mai firească și mai reală a elementelor topografice indicate de artist. Din gruparea și repartizarea mai bună a elementelor topografice s'a putut face localizări mai bune și mai precise a scenelor și cu dânsule s'a găsit legătura mai strânsă care le împreună laolaltă și le dă o semnificare mai largă. Această legătură reală între scenele columnei ne face să pătrundem rostul mai adânc al mișcărilor armatelor romane și

printr'insa să măsurăm mai bine nu numai grozăvia catastrofei militare a unui popor viteaz, șters acum din rândul neamurilor de sine stătătoare, dar în acelaș timp și mărirea geniului unui împărat, care fără îndoială este expresiunea cea mai desăvârșită a spiritului rezboinic imperial roman. Acest tablou luminos al meritelor lui Petersen, am văzut mai sus, conține și umbre. Deci problema, cel puțin în părțile sale mai întunecate, trebuia reluată. Și în adevăr a și fost reluată de către învățatul german A. von Domaszewski ¹⁾.

Domaszewski este un epigrafist de o autoritate științifică europeană. Istoric în acelaș timp, el era în măsură mai bine de cât ori care altul să cunoască peripețiile luptelor dintre Daci și Romani. Bun cunoscător al ținuturilor de la Dunărea de jos, firește, din punct de vedere archeologic, era de așteptat să încerce o nouă explicare asupra înțelegerii reliefelor columnei. De fapt, explicațiile și unele localizări propuse de el asupra reliefelor din prima campanie, sunt contribuții fericite la problema ce urmărim.

Domaszewski începe prin a discuta asupra pasagiului lui Iordanes ²⁾, unde ni se vorbește de cele două căi mari care duceau spre plaiurile Ardealului: „unum per Bontas, alterum per Tapas“. Pe acesta din urmă îl identifică exact cu Tapae; asupra celuilalt însă tace. Cu toate acestea de mult încă Fröhner întrevăzuse în Bontas pe Pontes, capătul căii din răsărit, care, pornind de la Severin prin Oltenia, ducea în Transilvania pe la Turnul roșu. După câteva excelente îndreptări aduse asupra înțelegerii celor două scene dintâi ³⁾, trece la scena III-a pe care o alătură ca și Petersen de cele două următoare (IV și V). În cetatea cu ziduri și porți din scena IV, el vede lagărul roman din Oescus, capitala Moesiei inferioare; de asemeni în cele două construcții mari din 10, canabele legiunii stabilite aici, pe când porticul cu arcade dintre cetate și *cannabae* un simplu *quadrivium* „înfățișat de dinadins într-o perspectivă falsă“. Cași Petersen, și în contra lui Cichorius, el crede că armatele romane de apus (pe la Lederata) și de răsărit (pe la Drobetae) se împreună în valea Timișului, mai înainte de a se da sângeroasa luptă de la Tapae.

Asupra primei campanii și în special asupra scenelor XI—XXII, care cu toată încordarea lui Cichorius și Petersen, rămăseseră nedeterminate pe teren, el propune o nouă lămurire. Anume, Domaszewski pornește de la ideea că seria aceasta de imagini trebuie să înfățișeze diferitele stațiuni militare ocupate de armata romană pe drumul Lederata-Tibiscum. Amintindu-și de indicările tablei Peutingeriane, care ne prezintă dincoace de Dunăre șase stațiuni și anume, Apus Flumen, Arcidava, Centum Putea, Bersovia, Aizis și Caput Bubali, luând în acelaș timp ca bază pentru individualizarea scenelor imaginea lui Traian, care se repetă din două în două scene, învățatul german formează șase

1). A. v. Domaszewski, *Beiträge zur Kaisergeschichte*, în *Philologus*, 1906, Bd. LXV, 3, p. 320 sq.

2). Iordanes, *Getica*, XII, 74.

3). Domaszewski, *Philologus*, p. 325: «În clădirea cu peristil cu colonne din 8, el vede un armamentarium. Boloboacele depuse pe mal conțin făină (frumentum), nutrimentul principal al trupelor și nu vin, precum susține Cichorius.

grupe, pe care le localizează în puncte anumite: sc. XI—XII, înfățișând stațiunea Apus Flumen, sc. XIII—XIV Arcidava, sc. XV—XVII Centum Putea, sc. XVIII Bersovia, sc. XIX—XX Azizis, sc. XXI—XXII Caput Bubali. Aceste localizări, precum vom vedea mai departe, sunt exacte, afară de scena XXI, care, după părerea noastră, ne înfățișază Caput Bubali.

Mai puțin fericite sunt localizările pe care Domaszewski le propune asupra șirului de reliefe care se întinde între lupta de la Tapae (sc. XXIV) și invazia barbarilor în Moesia (sc. XXXI). Pentru dânsul evenimentele care se desfășoară între aceste două margini, au loc în părțile de apus ale Daciei, adică pe la Mureș și Tibiscum. Fără să ia în considerare gingașa analiză a lui Petersen asupra sc. XXX, unde acesta văzuse imaginea Dunării, Domaszewski susține „că după mersul evenimentelor, acel fluviu, ale căruia valuri se văd așa de bine indicate, nu poate fi de cât numai Mureșul“.

Cât privește cea de a doua campanie militară a împăratului, Domaszewski o prezintă în linii generale, cași în amănunte, în felul arătat de Petersen. Introduce însă două inovații: una, că ambele arcuri din sc. XXXIII ne înfățișază un simplu pod de vase, iar nu începuturile podului de piatră de la Severin; cealaltă, că orașul întărit din sc. XXXIII este Drobetae și nu Pontes, precum susținuse Petersen.

Cea mai puțin reușită din explicațiile sale însă, este partea privitoare la a treia și ultima campanie a împăratului din primul război. Traian, după concepția lui Domaszewski, trece Dunărea la Oescus (sc. XLVIII); la Celei, care se află aproape de gura Oltului în Dunăre, încep cele două valuri romane, reprezentate pe columnă în sc. XLIX, unul, mai spre nord, care se termină la Drobetae și altul, mai spre sud și care se încheie aproape de Calafat. Între amândouă se află valul de pământ cu palisadă, păzit, după părerea aceluiaș învățat, de trupele Moesiei inferioare, pe când legiunea I Minervia, caracterizată prin imaginea berbecului, trece spre vest pe dinaintea valului din nord. Legiunea romană ajunge împreună cu Traian la ad Mediam (sc. LI), unde îi es înainte trupele garnizionate în timp de iarnă în lagărul de aici. În sc. LII avem Praetorium, apoi ad Pannonios, Gaganis și Masclianis (sc. LX). Aici, îndărătul munților se vede calea spre Caput Bubali, păzită de legionarii romani, pe când în LXII zărim pentru a doua oară localitatea Tapae și anume, în primul plan pe șesul câmpiei lagărul roman, iar printre vârfurile dealurilor patru turnuri rotunde, care, deși ciudate la formă, sunt totuși, după Domaszewski, clădiri romane, păzite de Romani. Aceste clădiri nu sunt de cât acele altare funerare ridicate de Traian spre cinstitirea celor căzuți în lupta de la Tapae. Ceva mai mult, învățatul german găsește o asemănare izbitoare între aceste construcții rotunde și altarul funerar din Adamclissi, care totuși, după reconstituirea fericită a lui Niemann¹⁾, este dreptunghiular.

În scena LXIV Lucius Quietus cu cavaleria sa numidă atacă pe cărări

---

1). G. Niemann, *Neues über Adamclissi*, în *Jahreshefte Oesterr. arch. Instit.*, 1903. Bd. VI. p. 252.

lăturalnice pe Daci întăriți la Pasul de fer transilvan. În fine castrul roman din sc. LXV a fost ridicat de legionari ca să închiză pasul. Celelalte scene înainte de căderea Sarmizegetusei și supunerea lui Decebal, adaogă Domaszewski cu sinceritate, sunt cu neputință de localizat. Nu e momentul să arătăm ce ne convine și ce nu în toate aceste alăturări; căci chiar erori dacă sunt, ele ne pun în evidență un principiu pe care niciodată Domaszewski nu-l perde din vedere: folosirea ruinelor actuale de lagăre și cetăți romane din Dacia la localizările scenelor de pe columnă.

S'ar cuveni să fac aici o dare de seamă și a unui studiu de Kiraly P. asupra „rezboaielor dacice după reliefele columnei“¹⁾, studiu asupra căruia mi atrage atenția un bun român și prieten din Transilvania, un iubitor și un cunoscător al trecutului nostru, d. Stefan Erdélyi. D. P. Kiraly, după cât pot deduce din rezumatul pe care d. Erdélyi mi l-a făcut din această lucrare, publicată în limba maghiară, admite în mai toate părțile părerile lui Petersen, p'alcouri revine la propunerile lui Cichorius. Campania a doua militară, din întâiul rezboiu dacic o reconstitue în felul arătat de Petersen. Din contra, cea de a treia campanie o îndrumază pe calea de la Drobetae prin Turnu roșu, Mureș și Strei, la Grădiște.

Dar originalitatea sa îl face să se abată în parte și de la această presupunere: el vede în cele trei ziduri paralele din scena XLVIII—XLIX, cele trei valuri din Dobrogea²⁾ puse, după cum susține dânsul „pro forma“. De asemeni, Kiraly vede în cetatea din scena L, 126, imaginea lagărului roman din Bumbești, care „a putut fi clădit în timpul lui Domițian sau ceva mai înainte“. Scena LXVI ne înfățișează lupta cea mare dintre Romani și Daci, dată la împreunarea Sibiului cu Oltul. Restul localizărilor sale mi se pare hipotetic și nu în deajuns dovedit.

Dar e timpul să încheiem.

De la apariția lucrării lui Fröhner, primul studiu serios asupra columnei traiane, și până acum, progresele făcute în înțelegerea acestui monument istoric sunt așa de hotărâtoare, în cât astăzi se poate vorbi cu temei despre știrile istorice prețioase pe care reliefele ni le aduc cu privire la rezboaele dacice ale împăratului Traian. De unde odinioară, și încă nu de mult, cercetători mari ca Mommsen și archeologi de frunte ca Benndorf, nuneau reliefele columnei „o carte cu șapte peceti“, astăzi, grație studiilor lui Fröhner, Cichorius, Petersen și Domaszewski, ele povestesc într'un grai precis și limpede lucruri pe care în zadar le-am căuta aiurea în notițele rare și trunchiate ale scriitorilor vechi. Aceste fericite rezultate, se înțelege, nu au fost dobândite dintr'o dată; au trebuit rând pe rând să vie fiecare cercetător și întemeindu-se pe rezultatele obținute de înaintași, să smulgă părticică cu părticică adevărul care-l cuprindeau.

Fröhner a fost cel dintâi, care printr'o chibzuită întocmire și lămurire a

---

1) P. Kiraly, *Anuarul reuniunii istorice a comitatului Hunedoarei*, numărul din 12 Februarie, 1907, (A Hunyadmegyei történelmi és régészeti torsulot éorönyoc, 1907).

2) Cf. Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, Bucarest, 1900, p. 145.

scenelor a pregătit înțelegerea istorică a monumentului. Cichorius, urmărind cu o răbdare de admirat sensul și legătura strânsă a relievelor între ele, a alcătuit primul început de localizare geografică a lor; prin aceasta ne-a deschis o perspectivă nouă în studiul columnei; căci ea nu mai era acum numai un izvor neprețuit de cunoaștere a vieții militare a Romanilor și popoarelor de la Dunărea de jos, dar în același timp ea ne făcea să vedem localitățile și deci să urmărim pas cu pas mersul armatelor romane spre cucerirea ținuturilor noastre. Cu Cichorius columna este de fapt un izvor istoric.

Totuși cu acest învățat legătura între scene, așa cum o alcătuiuse dânsul, prezintă lacune, p'allocurea era rău făcută sau slabă. Povestirea istorică era întreruptă și conținea în sine prea multe episoade și repețiri. A dovedi însă legătura strânsă și necesară între scene, a scoate dintr'însele o povestire simplă și curgătoare, care să se desfășure în chip firesc dintr'un punct începător, a recompuce cu modul acesta „metoda împăratului Traian de a conduce rezboiul“ și a o face vizibilă ochilor și minții noastre, a prinde în fine însemnătatea artistică a acestui monument și a-l pune la locul său în evoluțiunea artei vechi, iată care sunt rezultatele obținute de Petersen și care meritele lucrării sale. Dacă după dânsul învățatul Domaszewski a îndreptat o sumă de erori, în unele liniamente mai generale însă raporturile istorice fuseseră găsite și fixate.

Dar cu toate aceste însușiri alese, lucrarea lui Petersen, ca și ale celorlalți comentatori, aveau lipsuri mari, s'ar putea zice fundamentale. Alăturările făcute între scenele de pe columnă și ținuturile reale, nu sunt întemeiate pe studiul naturii locurilor, unde acțiunile rezboinice par să se fi petrecut și au fost localizate; nu s'a încercat de cât arare ori a se descoperi pe teren construcțiile și lagărele înfățișate pe columnă. Cichorius vizitează, e drept, atât Banatul cât și Ardealul și Țara Românească, dar, cu rare excepții, alăturările sale geografice nu corespund și nici nu lămuresc elementele topografice date de columnă. Nu găsim pe teren construcțiile reale, nici rămășițele de zidiri romane și dace folosite de artist în vederea localizărilor. Principiul îl admisesese Domaszewski, în parte îl aplicase, dar nu l'a urmărit cu energie pretutindeni. Și numai cu acest preț localizările pot fi valabile și ajunge cu adevărat un mijloc de îndrumare în cercetările noastre istorice. Aceste lipsuri sperăm noi să le împlinim în paginile următoare.

CAPITOLUL I

ELEMENTELE CONVENȚIONALE INTREBUINȚATE

de

ARTISTUL COLUMNEI

REZUMAT. Pentru reprezentarea acțiunilor militare de pe columnă era nevoie de alcătuirea unui sistem de convențiuni. Covârșitor era să se determine întinderea scenelor și legăturile lor în grupe. Diferitele semne convenționale alese de artistul columnei: munți, riuri, lagăre de piatră și de pământ, valuri, etc. Clădirile dace și ceardacele lor de lemn. Arătarea celor 4 puncte cardinale servea la cunoașterea localizării scenelor. Condițiile unei bune localizări: a) reproducerea exactă a tuturor elementelor caracteristice; b) reproducerea lor în modul cel mai pregnant; c) arătarea direcției de mișcare a trupelor; d) să armonizeze aceste mișcări diferite cu mersul spre dreapta al spiralei. Cunoaștem patru cazuri diferite de orientare: 1) linia nordului e pusă jos și a răsăritului la stânga; 2) linia nordului sus și a răsăritului la dreapta; 3) linia nordului jos și a răsăritului la dreapta; 4) linia nordului la dreapta și a răsăritului jos.

Reprezentarea luptelor dintre Romani și Daci, pentru a cărora gloriificare împăratul Traian pusese să se sape reliefele columnei, cerea alcătuirea unui sistem de convențiuni, care să traducă precis și complet prin limbajul formelor aceia-ce cuvintele îndeplinesc în povestirile istorice scrise sau vorbite. Acest sistem de forme convenționale trebuia ales din elementele cele mai simple, care să ne desfășoare în icoane lămurite și ușor de înțeles întâmplările felurite ale războiului ce avea să fie povestit. Această înțelegere repede a icoanelor sculptate, se cade să reiasă din jocul firesc al rațiunii și închipuirii privitorului. Căci, întocmai ca și cuvântul, icoana săpată în piatră trebuia să reproducă, nu numai în linii largi, dar și în amănunte, drama sângeroasă, care Romanilor le adusese stăpânirea asupra unei noi provincii, iar Dacilor le răpise neatârnamarea și viața lor națională chiar. Cuvântul însă, întru cât e înțeles de fie-care, ne deșteaptă în minte gânduri și simțiri care, cu neînsemnate abateri, sunt mai la toți aceleași, din contra, graiul formelor nu are nici aceiași limpezime, nici aceiași precizie prin puterea sa de rostire. Artistul, pentru ca să-și exprime

în piatră toată gândirea sa, vrând nevrând trebuia să-și alcătuiască un șir întreg de convențiuni, care să arate privitorului și alte idei de ordine mai abstractă, aproape cu neputință de întrupat în forme și icoane.

În general, artistului îi e ușor să ne înfățișeze un oraș sau vre-o localitate oarecare, un lagăr întărit sau o cetate, un munte stâncos sau o câmpie șeasă, un lac, un riu, sau o vale păduroasă; ar fi putut de asemeni să ne înfățișeze trupe legionare sau părți ale lor, cu acvilele sau cu signa manipulare, ori, dacă e vorba de dușmanii Romei, șirurile barbare cu felul lor de îmbrăcăminte sau de înarmare; ar fi putut să treacă pe dinaintea ochilor noștri,—lucru pe care l'a și făcut,—figura comandanților sau a personajilor mai însemnate, indicând cu câte-va trăsături semnele caracteristice ale lor; ar fi putut în fine să ne arate desfășurările de lupte pe un ținut mai larg sau mai restrâns, după cum ele avuseseră loc în realitate.

Dar și aici era o parte convențională, care se cerea neapărat la ori ce exprimare mai lămurită.

Mai întâi, raporturile dintre om și natura înconjurătoare, trebuiau schimbate după însemnătatea reciprocă pe care o au acești doi factori față de povestirea istorică de sculptat pe columnă. Se înțelege de la sine că omul trebuie să ocupe în totdeauna un loc important, pe când peisagiile naturei, în care se desfășură acțiunea lui și locuințele sale trecătoare, vin în al doilea rând. De aceia și artistul a înfățișat și figura omenească în proporții cu mult mai mari de cât munții și codrii, de cât lagărele, cetățile sau în general locuințele omenești. De asemeni, și acestea din urmă au o însemnătate mai mare de cât natura și peisagiile înconjurătoare. Firește, aceste nepotriviri între om și lucrurile dimprejurul lui sunt neplăcute, ele totuși se împuneau de la sine artistului.

Erau însă acțiuni militare care prin firea lor sunt greu de prezentat sub o formă plastică și caracteristică, fie că aceste acțiuni uneori nu se deosebesc de altele de un gen apropiat, fie că nu coprind în sine elemente care să răsară lămurit înaintea ochilor sau minții noastre. Așa, de pildă, cum putea artistul să înfățișeze facerea unui drum sau unui val, care prin firea lucrurilor nu pot fi indicate de cât la fel? Și într'un caz și într'altul el trebuia să arate o grupă de soldați lucrând în acelaș chip aproape. Dar să ne închipuim că, adăogând ceva elemente convenționale, scobitul pământului ori căratul pietrelor în panere, ar fi reușit în fine să ne înfățișeze ideia sa. Este întrebarea, cum ar fi fost el în stare să ne facă a înțelege că un castru e zidit din pământ cu valuri și aggeres și nu din piatră?

Sunt cetăți ridicate de Romani; dar sunt altele, deși mai puține, clădite de Daci. Cum va face artistul să apară lămurit privitorului această deosebire de origine? Nu era oare nevoe și aici de oarecare semne convenționale care să ne călăuzească?

Dar temeiul și rostul întregii serii de reliefe stătea fără îndoială în puzința de a localiza acțiunile înfățișate. Fără această precizare în spațiu a faptelor și acțiunilor omenești, nici o povestire istorică nu poate avea o valoare documentară; căci faptul istoric cel mai veridic, desbrăcat de împrejurările de

timp și spațiu, în care s'a petrecut, rămâne un simplu mit istoric fără miez și fără viață. Pe de altă parte, fără o legătură strânsă, care să reiasă din înfățișarea scenelor, evenimentul istoric devine o simplă anecdotă, care nu spune nimic din mișcările complicate și de lungă durată ale acțiunilor rezboinice de reprezentat. Fără una și fără alta columna încetează de a mai fi un document istoric prețios.

În vederea acestui scop esențial, după părerea noastră, trebuia comentatorul să săvârșească două acte: întâi, să mărginească întinderea fiecărei scene, așa după cum bănuia că artistul columnei a indicat-o; al doilea, să arate legătura strânsă dintre scenele care alcătuiesc grupe aparte. Primul act ne dă puțința să descoperim elementele topografice care ținutesc scena în anume ținut geografic. Cel de al doilea, ne pune în stare să precizăm nu numai legătura necesară între diferitele scene vecine, dar în același timp ne dă indicii prețioase să cunoaștem direcția mișcării către care tind acțiunile înfățișate. Unul ne orientează în câmpul strimt al unei scene, ne dă mijlocul de a găsi poziția geografică a locului și a-i prinde individualitatea sa topografică, față de celelalte scene învecinate, celalt, ne îndreaptă ochiul și mintea către o întreagă desfășurare de acțiuni militare, care după ce au evoluat se încheie definitiv la capăt, precum o perioadă sau o frază se încheie printr'un punct.

Orice despărțire între scene și în același timp orice grupare a lor, rău făcută, atrage după sine și neputința noastră de a le localiza. Și aceasta din două motive: 1) limitarea rău stabilită între scene vecine face să treacă dintr'o parte în alta elementele topografice sculptate de artist; 2) dacă într'o serie de scene nu descoperi adevărata lor legătură, care le împreună și le luminează, atunci firul tău conducător se rupe; căci uneori elementele topografice puse pentru precizarea geografică, cu toată specifică lor formă, se poate întâmpla să se regăsească deodată în mai multe localități reale. Așa de pildă, o cetate pe vârful unui munte la poalele căruia se întinde o câmpie străbătută de două ape, se poate regăsi deodată în mai multe ținuturi, căci atât câmpia cu cele două râuri, cât și muntele cu cetate pe vârf, nu sunt absolut specifice unui loc. Numai cine a precizat bine legătura scenelor în grupă, poate să se orienteze și în situația unei scene particulare, deși elementele ei topografice nu sunt tocmai resărite. Și aceasta fiind-că de obicei artistul nu procedează în alegerea scenelor prin salturi: scenele învecinate de pe reliefele columnei sunt vecine și în natură, adică geograficește se așează regulat unele după altele. Vroește artistul să arate mersul armatelor romane de la Severin la Turnu roșu, nici odată nu va înfățișa scenele altfel de cât în ordinea lor firească: mai întâi Severinul, apoi Bumbești, mai departe Râmnicul Vâlcea și Racovița-Copăceni etc., iar nu Racovița întâi, apoi Bumbești, Turnu roșu, etc.

Ori cum ar fi, se pune întrebarea, cum a putut artistul columnei să exprime lămurit această izolare și deci neatârănare a scenelor și totuși legătura lor în serie? Cum a putut altfel, dacă nu prin mijlocul unor semne convenționale?

Unul din aceste semne convenționale, care apare din loc în loc pe reliefele

columnnei, este copacul format dintr'un trunchiu lung, conic, care se termină prin plete de frunze ¹⁾, sau prin spicuri. Acest mijloc de despărțire, împrumutat din pictura greacă orientală ²⁾, e întrebuițat de artist aproape numai pentru despărțirea grupelor de scene, și foarte rar pentru ca să izoleze o scenă de alta.

Dar aceste epizoade mai lungi sunt și ele formate, am spus-o mai sus, dintr'o sumă de momente mai scurte, din acțiuni rezboinice de o importanță mai restrânsă. Aceste momente,—așa numitele scene,—trebuiau și ele individualizate. De aici nevoia subîmpărțirilor în scene aparte, unde artistul trebuia să indice pe lângă acțiunea militară și elementele topografice de localizare și semnele convenționale despărțitoare.

Greutățile deci cu care artistul se luptă acum sunt mai multe, mai mari și mai complicate; căci sunt cazuri când nu-i destul numai să subîmparți grupele în scene, dar trebuie să nu le izolezi nici prea mult între ele, fiind că în acest caz unitatea grupei poate să sufere. În vederea acestor cerințe introduce artistul figura împăratului, ca un element convențional, care grupând pe toate celelalte figuri împrejurul său, dă scenei unitatea care trebuie s'o aibă și în acelaș timp hotarele ei despărțitoare față de celelalte scene vecine. Aceasta este cauza pentru care adeseori figurile sculptate apar într'o mulțime de scene întoarse cu fața de la cele două margini către centru, unde se află împăratul; prin acest mijloc limitarea scenei este mai clară și deci individualizarea ei pusă mai bine în lumină.

Nu avem de gând să trecem aici în revistă toate elementele despărțitoare folosite de artist. E destul să spunem că artistul s'a folosit uneori până și de diferența de nivel a solului, pentru ca să-și izoleze și să despartă scenele sale. Mai ales, în al doilea rețboi, unde acțiunea se desfășură cu mai puțină varietate, precum este cazul cu asediul Sarmizegetusei ³⁾, întrebuițează artistul cele mai delicate nuanțări în această operă de hotărnicire și izolare.

În general putem spune, că sunt semne convenționale pentru precizarea geografică a scenei, care nu-și capătă valoarea lor de cât din preciza limitare a scenelor; sunt semne convenționale pentru determinarea raporturilor reciproce dintre figurile omenești și natura fizică a ținutului unde se desfășură acțiunea militară reprezentată; semne convenționale în fine pentru indicarea elementelor care alcătuesc natura fizică înconjurătoare. Așa sunt, de pildă, munții, rurile, plaiurile mai mult sau mai puțin frământate, etc.

Vom lua pe rând câte-va din aceste semne convenționale mai răsărite și vom încerca să ne dăm seama despre rolul și semnificarea lor.

MUNȚII.—Pentru localizarea scenelor artistul în totdeauna se întemeiază pe copierea identică a suprafeții solului. Mai ales munții la dânsul joacă un rol hotărător, căci ei sunt înfățișați cu forma lor caracteristică, adică îi prezintă cu

---

1). Reprezentările de copaci în felul acesta se văd și pe reliefole crenelurilor trofeului din Adamclissi. Vezi O. Benndorf, *Das Monument von Adamklissi*, fig. 114.

2). E. Petersen, *Traians dak. Kriege*, I, p. 6.

3). Vezi scenele CXIII—CXXVI. Cititorul poate vedea din aceasta, că eu urmez după împărțirea reliefelelor columnnei, cum a fost făcută de Cichorius în opera sa.

profilul lor real, așa cum se proiectează ei pe zăre, pe un plan vertical ¹⁾. Cu toate acestea, elementul convențional apare mai în toate scenele. De pildă, nici o dată munții nu sunt înfățișați după o normă de proporții statornică de la început. Prin urmare, nu poți zice văzând imaginea unor munți în scene diferite, că unul este mai mare sau mai mic de cât celalt, așa precum este în realitate.

Intr'o scenă artistul ne înfățișază un lanț de munți, care uneori nu numai ating marginea de sus a reliefului columnei, dar chiar nu pot încape cu vârful lor în acest cadru. Alteori în scena următoare munții au mărimi nelinseminate. Și cu toate acestea, se întâmplă adesea ca tocmai munții din această din urmă categorie, să fie în realitate mai înalți de cât cei care eșeau din cadrul reliefului ²⁾.

Artistul în reproducerea munților nu procedează după o scară de proporție fixă: sunt munți înalți în realitate care pe columnă sunt indicați în mărimi reduse și din contra, munți mărunți care în relief sunt foarte mari. Un singur lucru însă urmărește artistul: el păstrează relativa înălțime a munților în cadrul aceleiași scene. Așa dar, proporția absolută între înălțimi a fost păstrată în aceiași scenă, nu însă și în lungul spiralei de reliefe.

RÎURILE. — Acelaș lucru putem spune și despre modul cum artistul a înțeles să reproducă imaginea râurilor din drumul armatelor romane. Mărimea relativă a râurilor nu este aproape nici odată socotită după aceiași normă. Firește, deosebirile mari care există între Dunăre și afluenții săi, au fost păstrate și în imaginile de pe reliefele columnei: întotdeauna albia Dunării este cu mult mai largă de cât a râurilor care dau într'însa. Nu tot astfel a făcut și cu celelalte ape. Așa, de pildă, râurile Carașu ³⁾, Bârzava ⁴⁾, Pogoniș ⁵⁾, Oltul ⁶⁾, Sargetia ⁷⁾, Topolnița ⁸⁾, Mureș ⁹⁾, Siret ¹⁰⁾, nu sunt înfățișate în mărimile lor reciproce. Pogonișul, cași Bârzava, au mărimi mult mai impunătoare de cât Oltul și Siretul, care în realitate sunt și mai largi și mai adânci. Dar ceea ce este și mai hotărâtor, nici măcar apele aceluiaș riu nu sunt înfățișate după raporturile reale.

Așa dar, artistul nu a avut în vedere la înfățișarea râurilor de cât claritatea: acolo unde simțea nevoie de o mai mare precizie, nu s'a sfiit de a da râurilor proporții cu mult mai mari de cât cele reale. Afară de asta, ori de câte ori artistul trebuia să arate curentul apei, el a introdus note caracteristice de orientare, care adesea sunt cu adevărat iscusite. Se știe, că întotdeauna

---

1). Interesante sunt formele de munți din scenele LVIII, LIX, LXII, LXVI, LXVII și mai cu seamă reprezentarea împrejurimilor muntoase ale Sarmizegetusei și Porții de fer transilvane (sc. LXXV—LXXVI).

2). Așa sunt munții din sc. L, care ne reprezintă vârful Ocreavei de lângă Vârciorova, în raport cu cei din sc. XLVII, care nu sunt de cât imaginea malurilor Dunării la Carataș, în Serbia. În primul caz, munții ating 790 m., în celalt, unde par mai înalți (sc. XLVII), de a-bea au 25 m.

3). Vezi scena XIV, în 36.

4). Scena XVII, în 41.

5). Scena XIX, în 44.

6). Scena LVI, în 138.

7). Scena LXXIV, în 191.

8). Scena CI, în 265.

9). Scena CXXXI, 350—353.

10). Scena CL, în 400.

una apele rîurilor sunt mai adânci spre gură de cât spre izvoare. Aceste adâncimi diferite le-a exprimat artistul prin figura soldaţilor cari trec curentul apei în puncte diferite: dacă rîul îşi are izvoarele spre stînga şi în faţă, precum este în scena XXVI, atunci imaginea soldatului din planul întâi va răsări mai mult din apă de cât a celor figuraţi în aceeaşi scenă pe planul din fund şi dreapta, încotro curentul se îndreaptă.

La fluviile mai largi (Dunărea) artistul procedează altfel: fiindcă năvile plutitoare ancorate în porturi sau la malurile apelor, sunt în totdeauna întoarse cu pieptul în potruva apei, el a întrebuiţat acest mijloc ca să precizeze pentru privitor mersul curentului, la vale sau la deal ¹⁾. Dar fluviul Dunărea, după cum se ştie, străbate ţinuturile din preajma masivului Carpatinic pe o linie, care cu neînsemnate cotituri, merge direct de la apus spre răsărit, cel puţin de la Viminacium şi până la Durostorum. Cunoşcând încotro duce curentul apei, cunoaştem în acelaş timp nu numai răsăritul şi apusul scenelor înfăţişate pe columnă în preajma fluviului, dar şi anume, care din cele două maluri este stîng sau drept.

Afară de imaginea munţilor şi rîurilor, unul din mijloacele cele mai caracteristice pentru artist, ca să ne determine poziţia geografică a scenelor, este înfăţişarea de lagăre, castele, cetăţi sau oraşe întărite. Sunt clădiri de origine romană, sunt altele de origine dacă.

Lagărele şi cetăţile romane au mai pretutindeni forma cunoscută drept-unghiulară, fie că artistul a înfăţişat toate cele patru laturi, fie, că din pricina lipsei de spaţiu, nu a schiţat de cât două sau trei din ele. Sunt cazuri când configuraţia solului nu îngăduia Romanilor să dea lagărului lor forma clasică întrebuiţată ²⁾, atunci forma stîncii şi în general a solului se impunea castrului. De fapt însă, în primul război nu găsim de cât şase cazuri de abateri de la forma obişnuită ³⁾; şi încă din aceste şase cazuri două (scena XLVIII şi XLIII) nu sunt de cât repetarea altor două anterioare (scena IV şi XXXIX).

O abatere de asemeni este forma lagărului sau mai exact a lagărelor din prima campanie a războiului întâi dacic, din scenele XI şi XII. Anume, se află aici înfăţişate două lagăre de formă regulată patrulateră, având însă înaintea lor un val de întărire, care spre dreapta se încovoae în linie curbă. Această înfăţişare, după cum se va vedea în comentariile de mai departe, corespunde exact cu forma unor lagăre romane descoperite de mine la Grebenaş. Se înţelege de la sine, că artistul, copiind în toate amănuntele înfăţişarea lagărelor, a fost nevoit să înlătore elementele convenţionale, cu atât mai mult cu cât acestea ar fi contribuit mai repede la învălmăşirea de cât la clarificarea imaginilor.

Totuşi, se pune întrebarea, elementul convenţional putea el oare să fie înlăturat cu totul? Aşa, de pildă, prin ce mijloc putea să'arate artistul că un lagăr

1). Vezi figura năvilor din scenele II, III, IV, XXXIII, XXXV şi XLVI.

2). Hygin, *De munit. castror.* 56; Veget., *Epit.*, III, 8; cf. R. Cagnat, *Armée romaine d'Afrique*, Paris, 1892, p. 509.

3). Vezi scenele IV, XXVIII, XXXIX, XLIII, XLVIII şi LXXIII.

este de piatră, pe când în altă parte, din contra, e un simplu castru de pământ? De obicei pe columnă, castelele sunt înfățișate ca fiind de piatră. Și cu toate acestea, câte din ele n'au fost ridicate din val de pământ! Dovadă că între imaginea de pe columnă și realitate nu este desăvârșită potrivire, ni-l dă exemplul următoare: așa, castelele romane din Bumbești (scena LII), de la Râmnicul-Vâlcea (sc. LIII) și de la Crivadia (sc. LXV), ale cărora urme s'au păstrat foarte bine, sunt de pământ, cu toate că pe columnă sunt arătate ca fiind de piatră. Și ciudat, artistul cunoștea foarte bine mijlocul convențional de a reprezenta un val de pământ: o întăritură de uluci (palisadă), precum sunt cetățile romane de-alungul Dunării pe malul ei drept, cetăți romane închise cu întărituri de uluci în formă de cerc¹⁾. De asemeni, valul, care în scena XLIX se află între cele două ziduri de piatră, îl vedem înfățișat printr'un simplu gard de uluci. De ce într'un caz artistul întrebunțează mijlocul său cunoscut, adică palisadă pentru val de pământ și de ce în altul nu? Pentru ce, în cazurile când lagărele erau din pământ, nu întrebunțează valul cu palisadă, mai ales că forma aceasta s'apropia mai mult de realitate de cât zidul de piatră? Probabil explicația trebuie s'o căutăm în dorința artistului, de a fi cât mai clar în exprimarea sa, și de a-și micșora cât mai mult sarcina. În adevăr, dacă lagărele romane de pământ ar fi fost înfățișate cu întărituri de palisadă, artistul pe deoparte și-ar fi îngreuiat fără folos munca, iar pe de alta claritatea imaginilor ar fi suferit. De aceea a ales și el sistemul convențional al zidirii de piatră, cu toate că multe lagăre erau de pământ.

Cu totul altfel a urmat artistul cu construcțiile dace. Aceste clădiri, toate câte le vedem indicate pe reliefele columnei și câte au putut fi localizate de noi pe teren, sunt clădiri de piatră. Excepție nu încape. Și cu toate acestea, pe columnă, multe cetăți dace sunt înfățișate ca fiind de lemn²⁾. Nu-i oare nici un element convențional adoptat de artist pentru ca să facă mai clară privitorului intenția sa? Sunt însă și zidiri dace de piatră; dar în cazul acesta artistul s'a grăbit a adăoga un element convențional cu desăvârșire special, care să caracterizeze îndată originea clădirii; acest element constă din niște ceardace de lemn, care sunt adăose în totdeauna deasupra porților de intrare la cetăți, sau la colțurile zidurilor de împrejmuire³⁾. Aceste galerii de lemn ne amintesc construcția de lemn, semnul convențional ales de artist pentru reprezentarea cetăților dace, deși în fond, o repetăm, acestea erau de piatră.

Tot în această categorie intră și zidurile dace, care aveau partea centrală de obicei formată dintr'un turn de piatră, pe când spre stânga și spre dreapta, erau apărute de un val cu palisadă⁴⁾. Forma aceasta s'a născut, poate, din nevoia de a copia adevărata realitate, unde întăriturile dace, ridicate la intrarea unor văi înguste, erau alcătuite dintr'un turn de piatră, care spre stânga și spre dreapta

1). Vezi scenele I și II.

2). Vezi scenele XXV (unde în primul plan între 63 și 64 se vede o localitate dacică careia Romanii îi dau foc), LVII (o căsuță pusă pe taraci de lemn) LIX, LXVI în 169 sus, LXXV în 195—196, LXXXVI în 200—201.

3). Vezi scenele XIV, XVIII în 43, XXII în 50—51. L, LI, LXVI și LXXV.

4). Vezi scenele LXVII la dreapta în primul plan și LXX în față.

era susținut de valuri de pământ trase pe coasta dealurilor care formau valea. Prin adaosul acestor valuri cu palisade, ideea unei construcții dace reeșea pentru privitor cu mai multă limpezime, de cât dacă s'ar fi folosit de aceleași forme ca la clădirile romane.

Sunt însă zidiri dace, care, prin înfățișarea și întocmirea lor externă, nu puteau fi nici-odată confundate cu vre-o clădire sau cetate romană. În general acestea sunt turnurile rotunde din scena LXII. Aceste construcții, asupra rostului cărora învățații au putut discuta, nu însă și asupra originii lor ¹⁾, sunt de piatră și au servit, precum vom vedea la comentariile scenei LXII, la închiderea unui pas de trecere prin munții Carpați. Forma lor rotundă, acoperișul ascuțit și prins sus într'un inel, poarta de intrare și acele abagele de deasupra, sunt amănunte care nu numai reproduc imaginea reală a lucrului, dar o și caracterizează ca o construcție neromană. Tot așa putem spune și despre zidirea de piatră, pe care artistul o înfățișază în scena XXVI sus pe vârful unui deal înal pe stânga râului, care curge din față spre fund.

Alteori artistul își simplifică cu totul problema înfățișării clădirilor dace: un simplu turn dreptunghiular cu poartă pe fața cea îngustă și sus un fronton triunghiular, iar pe latura cea lungă o ferestruie mică, îi este de ajuns ca să ne indice existența unei cetăți ²⁾.

Dar asemeni reprezentări dau naștere uneori la nedomirire; căci unele din ele (turnul din XXXIV), prin faptul că sunt pe teritoriul roman, ca și cetatea întărită, unde împăratul descinde din navă (scena XXXV), ne-ar sili să credem că sunt simple stațiuni romane ³⁾. Totuși artistul a avut grije să ne scoată din această nedomirire prin adaosul unor amănunte care le-a caracterizat în deajuns spre a nu fi confundate cu clădirile dace. În general, forma de turnuri dreptunghiulare a fost aleasă, poate, pentru ca să înfățișeze tocmai forma pe care aceste construcții dace o aveau în realitate.

În rezumat, artistul a înfățișat zidirile dace când de lemn, când de piatră. În acest din urmă caz, el a avut grije să le deosebească de cele romane, înfățișate în aceeași scenă, sau în scenele următoare, prin adaosul unui amănunt foarte caracteristic: acele turnuri cu ceardace de lemn deasupra. Când însă îndoială nu era asupra originii clădirilor, atunci artistul înfățișa cetățile dace, fie prin simpla formă caracteristică a lor, fie printr'un semn convențional: acel turn pătrat însoțit sau nu de valuri cu palisadă deoparte și de alta. Aceste construcții dace, după cum vom vedea mai departe, au fost, poate, călăuzele noastre cele mai sigure la localizarea scenelor columnei.

Dar elementul cel mai prețios pentru localizarea acțiunilor înfățișate, rămâne de sigur indicarea celor patru puncte cardinale care le încadrează. Am văzut mai sus, că răsăritul și apusul se pot deduce la scenele din preajma Dunării,

1). Singur Domaszewski (*Philologus*, 1906, p. 335) a presupus că sunt de origine romană; toți ceilalți le consideră cu drept cuvânt ca zidiri dace.

2). Vezi scenele XXIX, XXXI în 74, XXXIV în 86, XXXV în 88 și XLV

3). Că turnul sau căsuța de piatră înseamnă pe columnă imaginea unei localități, aceasta a arătat-o Petersen cu prilejul construcțiilor din scena II.

după direcția către care se îndreaptă valul apei. Acest mijloc însă, nu putea avea de cât o întrebuintare restrânsă. Dar cum rămân celelalte scene din interiorul țării, departe de Dunăre și unde de altminteri se desfășoară întreaga acțiune rezboinică ?

Aici avem prilejul să admirăm iscusința artistului, care cu câteva elemente simple, a știut să ne dea mijloace de călăuzire de o desăvârșită precizie.

Sunt cazuri de *lustratio exercitus*, când comandantul suprem al armatei era dator să aducă la începutul fiecărei campanii militare, o jertfă, zisă *suove-taurilia*, către zeul rezboaelor, jertfă urmată apoi de o alocuție către trupe ¹⁾. În primul război avem două asemenea scene de lustrație (sc. VIII și LIII) și în ambele cazuri, atât lagărul, unde se petrece acțiunea, cât și peisagiul înconjurător, ca și poziția împăratului, sunt altele, un semn, că nu este vorba de o reproducere tipică a unui lagăr oare-care. Deosebiri de formă vin de sigur din deosebirile de aspect ale terenului, unde aceste două lagăre au fost întocmite. Cum se explică însă direcția diferită către care stă întoarsă figura împăratului? Pentru-ce în primul caz (sc. VIII) împăratul săvârșește actul solenin al jertfirii privind spre stânga și pentru ce în al doilea (sc. LIII) stă cu fața întoarsă spre dreapta? Să fie o simplă întâmplare, sau avem aci de a face cu un element convențional ales de către artist ca să ne indice unul din punctele cardinale? Răspunsul ni-l dă cunoscutul obicei roman, ca „întotdeauna sacrificatorul să se întoarcă cu fața spre răsărit, în momentul când jertfește ²⁾“. Ca o urmare a acestui fapt se impune să admitem, că laturea lagărului din fața lui Traian (scena LIII), să fie laturea de răsărit, pe când cea opusă, din contra, laturea de apus. Tot asemenea și la scena VIII, unde laturea din stânga (din fața lui Traian) trebuie să fie cea din spre răsărit, pe când cea din dreapta, din contra, laturea de apus.

* * *

Dar problema orientării scenelor are și alte fețe, de aici complexitatea ei. Pentru deslegarea ei se cere negreșit să cunoaștem condițiile în care problema localizării se înfățișază.

Prima condiție, pe care de altminteri artistul columnei a păzit-o și împlinit-o cu multă luare aminte, era cea următoare : el trebuia să prezinte acțiunile militare nu numai în mod plastic, dar în chipul cel mai realist posibil, adică nici unul din elementele topografice mai caracteristice nu trebuia să lipsească, căci numai așa imaginea de pe columnă putea fi ușor deosebită de artist și prin urmare regăsită în natură de privitor.

Un exemplu. Închipuiască-și cineva că artistul columnei trebuia să reproducă Iașii în seria reliefelor sale. Cum avea el să procedă, ca să înfățișeze

---

1). A. von Domaszewski, *Arch. epigr. Mitth.* XIV, p. 19 ; C. Cichorius, *Trajanssäule*, II, p. 48.

2). Henzen, *Acta frat. Arvalium*, p. 7 : «Manibus lautis, velato capite sub divo culmine contra orientem, sacrificium indixit» cf. Marquardt, *Röm. Staatsalterthümer*, III, 2, p. 156 și 178 ; cf. Vitruv. IV, 5 : «uti qui adierint ad aram immolantes aut sacrificia facientes, spectent ad partem coeli orientis simulacrum».

acest oraş, lăsând de o parte frumuseţea lui pitorească şi plină de melancolie ? I se impunea mai întâi şi mai presus de toate, să reproducă elementele topografice mai importante, adică : a) valea Bahluiului şi râul care alunecă de la apus la răsărit, între cunoscutele dealuri aproape paralele care-i alcătuiesc valea ; b) strimta vale a Nicolinei care, după ce taie pe cea dintâi perpendicular, se urmează cotit, mai departe spre nord sub forma văii Calcainei ; c) oraşul însuşi care se desfăşură pe poalele dealurilor din nord, drept în faţa întretăerii văilor Bahluiului şi Nicolina ; d) în fine, cele două dealuri ripoase din dreapta şi stânga părţii Nicolina, cu cetăţile Galata şi Cetăţuia. Fără reprezentarea acestor elemente topografice, imaginea Iaşilor n'ar fi fost nici clară, nici completă şi prin urmare privitorul nu ar fi recunoscut-o.

Dar mai este o condiţie de împlinit, condiţie, care, mi se pare şi mai importantă de cât cea dintâi : artistul era dator, nu numai să reproducă pe relieful său toate elementele topografice mai importante ale ţinutului, dar mai cu seamă această reproducere s'o facă în modul cel mai pregnant posibil, adică, ţinutul trebuie să fie văzut din acel punct, de unde elementele lui topografice pot să reiasă mai clar în lumină şi să-şi capete semnificarea lor întreagă. Precum un peisagist îşi alege vederea ţinutului pe care-l pictează din punctul cel mai expresiv artistic, tot aşa şi autorul reliefului trebuia să prinză elementele locale văzute din punctul cel mai pregnant şi expresiv topografic.

Ca să revenim la exemplul de adineauri, nu din orice punct privit Iaşii poate să fie înfăţişat cu toate elementele sale topografice mai de seamă. Văzut din spre nord, acolo unde dealurile care mărginesc valea Bahluiului sunt mai înalte, suntem în primejdie să nu putem înfăţişa nici şesul din fundul văii Bahluiului, nici cele două ape (Nicolina şi Calcaina), nici însuşi oraşul, care stă parcă pitit pe poalele dealului Copou. Oricât de dibaci ar fi artistul în mânărea legilor perspectivei, va fi nevoit totuşi să jertfească ceva din largul văii Bahluiului şi din toate celelalte elemente topografice, care rămân ascunse după pantele dealurilor nordice. Acelaş lucru ar fi, dacă ar reproduce ţinutul văzut din spre apus sau din spre răsărit : în primul caz, n'ar putea înfăţişa văile Nicolinei şi Calcainei, în al doilea caz, valea Nicolinei şi partea de apus a văii Bahluiului. Singurul punct de observare şi înfăţişare n'ar putea fi decât din spre sud ; căci numai din această parte s'ar putea indica şi câmpia, care se desfăşoară între dealurile paralele de la vest la est şi matca şerpuitoare a celor două râuri, care se varsă în Bahlui la poalele oraşului, precum tot de aci s'ar putea înfăţişa conturile oraşului risipit pe dealuri şi cele două cetăţi-mănăstiri de pe Galata şi Cetăţuia.

Acest principiu, adică alegerea punctului de privire al scenelor, nici-odată artistul columnei nu l-a scăpat din vedere ; de aceea îl vom vedea că-şi schimbă aşa de des punctul său de privire ; de aceea scenele sunt arătate când văzute din nord, când din sud, şi uneori,—deşi mai rar,—chiar din apus şi răsărit.

La aceste două condiţii trebuie să mai adăugăm o a treia. Acţiunile omeneşti se desfăşoară în spaţiu şi în timp în chipul cel mai capriţios ; iar cele militare în special, au un mers schimbăcios, pe care i l-a impus natura solului,

unde ele au avut loc, sau geniul militar care le-a dat impulsul. In rezboalele dacice mișcările armatelor s'au desfășurat, aci de la sud (de la Lederata la Dunăre) spre nord (la Aizis), aci de la apus (Aizis) la răsărit (Poarta de fier transilvană), aci de la nord (Tibiscum) spre sud (Dunăre la Drobetae), aci in fine de la răsărit (pasul Turnul roșu) spre Apus (Sarmizegetusa).

Ca să fie veridic, artistul era nevoit să ție seamă și să indice aceste mișcări de trupe, altminteri icoana rezboaelor săpată de dânsul n'ar fi fost ade-vărată, nici întregă.

Pe de altă parte, felul de întocmire a câmpului de piatră, pe care artistul avea să sape imaginile, îngreua și mai mult datele, destul de complicate ale problemei sale. El nu avea la îndemână de cât o fâșie îngustă de relief. Câmpul său de sculptat nu era în fond de cât acel sul de pergament, pe care scribul copia operele literare. Pe această fâșie îngustă a lungii spirale, care se desfășura de la stânga spre dreapta și de jos în sus, avea el să sape șirul neîntrerupt de peripeții rezboinice, a cărora gloriificare columna era chemată s'o facă. Toată întrebarea stă, cum avea să se ia artistul ca să înfățișeze acțiunile rezboinice, ținând seamă nu numai de elementele topografice ale ținutului real, unde aceste acțiuni avuseseră loc, dar și de continua varietate de mișcări, aci spre nord sau sud, aci spre apus sau răsărit? Cum avea de asemeni să procedă ținând seamă și de punctul de observare cel mai bun, de unde elementele topografice puteau fi mai pregnant precizate? In fine, cum avea să procedă artistul, pentru ca să coördoneze și în acelaș timp să armonizeze diferitele mișcări cu singura mișcare a columnei, care ne desfășură acțiunile într'o continuă progresie de la stânga spre dreapta și de jos în sus?

Iată deci o parte din complexitatea problemei. Deslegarea ei ar părea că trece peste puterile inteligenței omenești. Și totuși cu ce minunată iscusință a știut artistul s'o descopere!

Se știe, orice hartă astăzi ne înfățișază ținuturile geografice într'o anumită orientare, care se rezumă în următoarele: sus este linia nordului, jos aceia a sudului, iar la stânga apusul și la dreapta răsăritul. Artistul columnei însă nu întrebuițează această orientare a cartografilor noștri de cât într'un singur caz: când scena este văzută dintr'un punct așezat la sud. In celelalte cazuri însă orientarea punctelor cardinale se schimbă după poziția punctului de observare. Avem scene pe columnă, unde linia de jos reprezintă linia nordului, iar cea de sus sudul, la stânga răsăritul și la dreapta apusul. Firește, alte schimbări se întâmplă în orientare, dacă punctul de privire este apusul sau răsăritul. Toată greutatea și arta în acelaș timp constă în a găsi un mod de reprezentare de așa fel, în cât și privitorul, care nu poate cunoaște gândul artistului, să-l ghicească totuși printr'un simplu raționament și să se călăuzească.

In general, recunoaștem în lungul columnei patru cazuri diferite de orientare a scenelor, provenite din direcția diferită către care se îndreaptă mișcările trupelor romane.

1). Dacă acțiunea de reprezentat s'a desfășurat pe terenul real în direcția de la răsărit la apus, artistul columnei, pentru ca s-o prezinte în concordanță

cu mersul spiralei de la stânga spre dreapta și totdeodată și pregnant, a ales în totdeauna punctul de observare din spre nord. Urmarea acestui fel de înfățișare se vede din însăși orientarea punctelor cardinale, linia nordului este fixată jos, iar sus a sudului ; pe de altă parte, la stânga se află răsăritul și la dreapta apusul ; adică absolut contrar felului de procedare al cartografilor moderni. În această categorie intră cele mai multe din scenele sculptate pe columnă.

Un exemplu însă va lămurii lucrul pe deplin. Primul act al Romanilor în rezbouii lor cu Dacii, după cum îl arată columna, este aprovizionarea cetăților romane din Moesia, și anume, a acelor care se aflau în apropierea punctelor de trecere peste Dunăre. Trebuia ca baza de operațiune a armatelor romane să fie nu numai bine apărată, dar și prevăzută cu toate cele necesare pentru campania rezbouinică. Acest prim act, care formează oarecum prologul sângeroasei drame, este sculptat de către artistul columnii în scena II și III din Cichorius. Trecerea pe podul de vase s'a făcut, precum vom vedea mai departe, pe la localitatea zisă Carataș, un sat la jumătate drum între Cladova și Tekja, peste drum de Gura Văii în România. Pe de altă parte, la Clădușnița și Cladova, spre răsărit de Carataș, acolo unde se văd și astăzi urme de cetăți romane, trebuie să localizăm noi diferitele construcții reprezentate pe columnă în 9, 10 și 11 (sc. II și III) și unde soldații romani depun proviziile necesare expediției militare.

Tema artistului era următoare : să ne înfățișeze pe lângă actul trecerii peste Dunăre, nu numai depunerea proviziunilor în localitățile romane de pe malul drept al fluviului, în Moesia, dar și elementele topografice deosebitoare pentru peisagiul din preajma locului. Această prezentare, am spus mai sus, trebuia făcută în acelaș timp din punctul cel mai favorabil, din care elementele topografice primate aveau să iasă mai răsărit și mai limpede la iveală.

Intrebarea este : cum trebuia înfățișată scena și din ce punct văzută ? Din nord, din sud, din apus, sau din răsărit ? Din aceste două din urmă puncte, lucrul era cu neputință de înfățișat, fiind-că în acest caz, localitățile romane care se înșiră în linie dreaptă și dealungul Dunării de la apus la răsărit, primate dintr'unul din aceste două puncte, s'ar fi acoperit unele pe altele. Este firesc deci, ca vederea lor în scenă să fie prinsă fie din nord, fie din sud. Iar dintre aceste două, punctul de vedere din nord era singurul mai nimerit.

În adevăr, pregătirile militare romane se fac pe malul drept al Dunării, malul roman, precum de asemeni trecerea are loc de pe teritoriul roman pe cel nordic al Daciei. Dacă artistul ar fi ales ca punct de prezentare a scenei sudul, adică linia de jos înfățișând sudul și stânga apusul, atunci el ar fi întâmpinat două greutăți : a) malurile Moesiei lângă Carataș fiind înalte și ripoase, artistul ca să reproducă realitatea, ar fi fost nevoit să ridice un perete de stâncă în planul din față, jos ; din această pricină nu ar mai fi putut înfățișa nu numai vasele de transport ancorate dincolo de malul fluviului, adică mai la nord, sus, dar nici măcar o bună parte din podul de vase ; b) Acțiunea în realitate s'a desfășurat de la răsărit spre apus, — flota romană aducea proviziunile din spre mare și nu din spre Viminacium, — fiind-

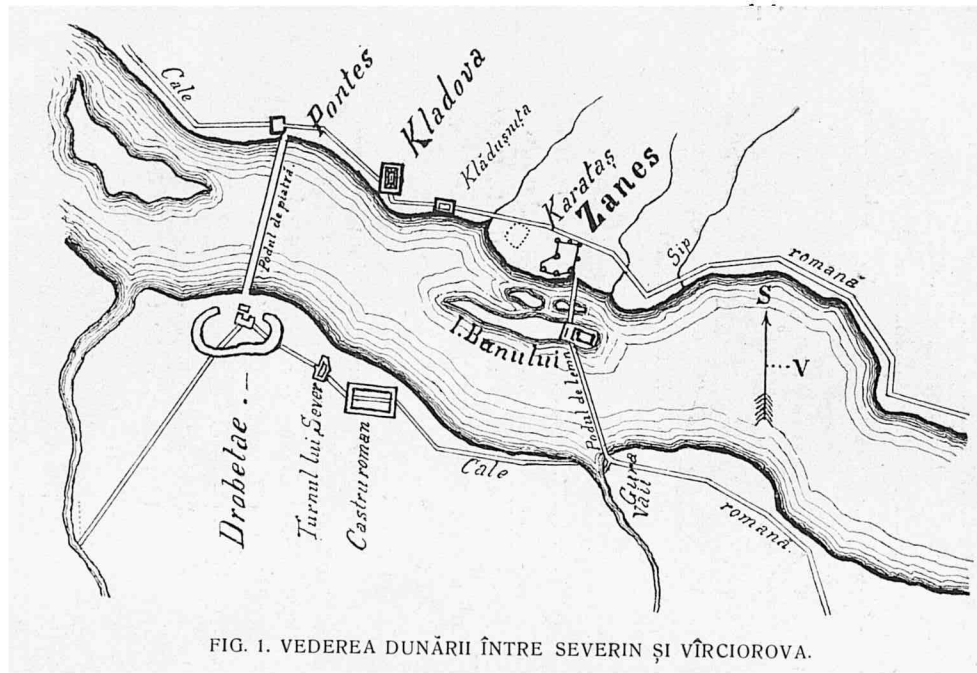

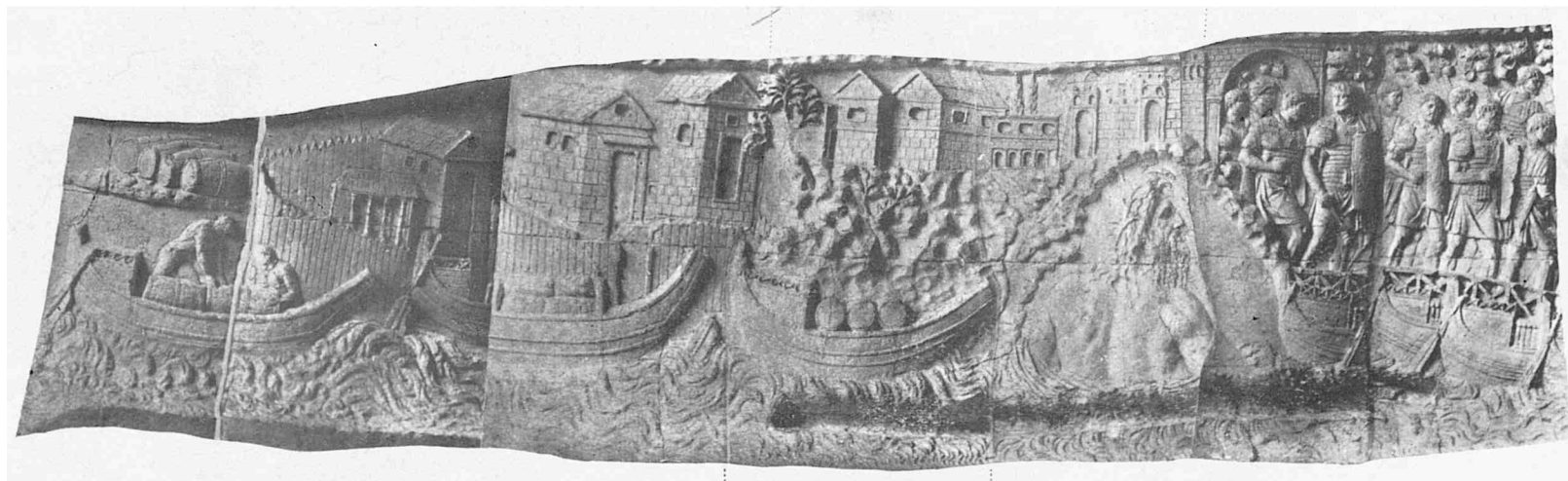
FIG. 1. VEDEREA DUNĂRII ÎNTRE SEVERIN ŞI VÎRCIOROVA.

II.

II.

III.

IV.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

FIG. 2. ACEIAŞI VEDERE PE COLUMNĂ.

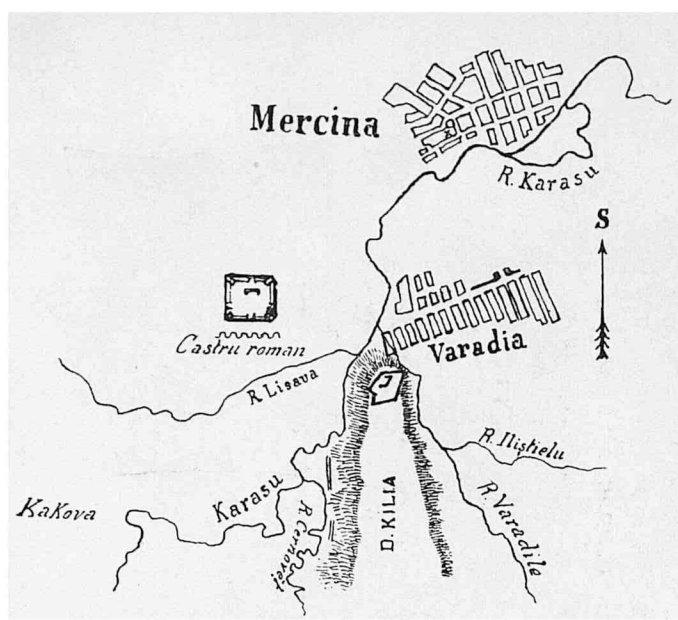

FIG. 1. VEDEREA VĂRĂDIEI ȘI ÎMPREJURIMELE.

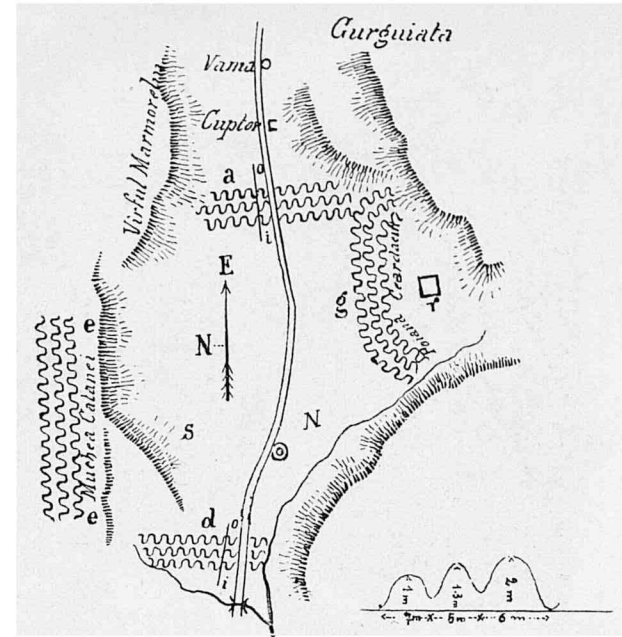

FIG. 1. PLANUL ÎNTĂRITURILOR DE LA MARMORE.

Pl. IV.

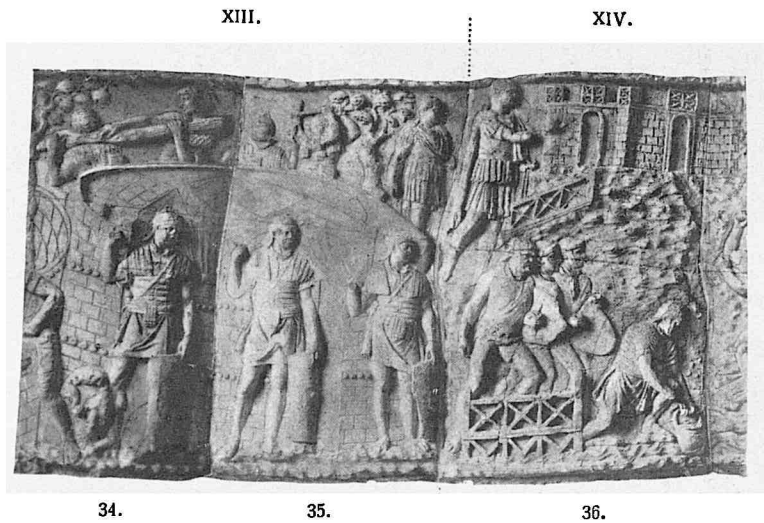

FIG. 2. ACEIAȘI VEDERE PE COLUMNĂ.

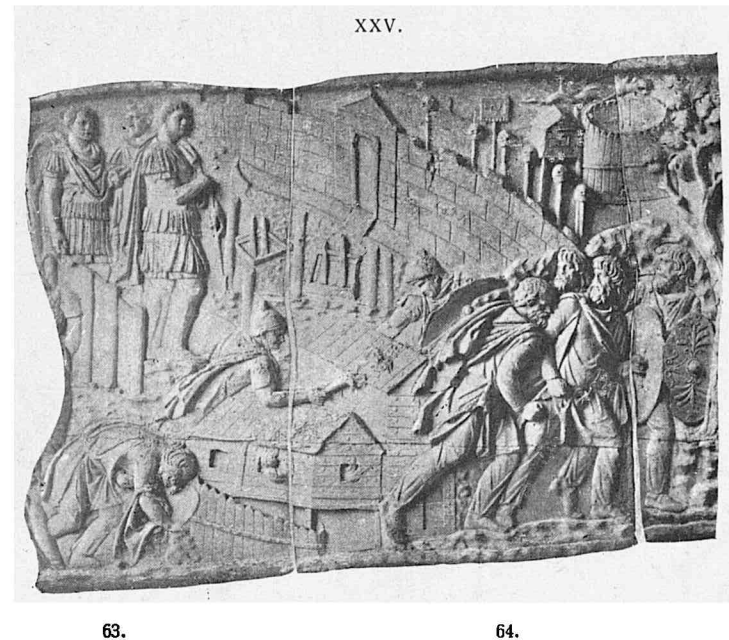

FIG. 2. VEDEREA ACELORAȘI ÎNTĂRITURI PE COLUMNĂ.

ANTONESCU. COLUMNA TRAIANA.

Pl. III.

că spre apus de Carataş era cu neputinţă ori-ce comunicare pe Dunăre, din pricina văltoarelor de la Poarta de fier. De altminteri, lucrul acesta îl arată artistul columnei destul de clar, înfăţişând năvile ancorate la malul drept (în fund) al fluviului cu cârma spre stânga; adică curentul apei venind din dreapta, unde este apusul, dacă priveşti ţărmul Moesiei din spre Severin. Artistul transportând pe reliefurile spiralei mersul acţiunii reale de la răsărit spre apus, ar fi fost nevoit să înceapă sculptarea scenei din dreapta spre stânga, pentru că în ipoteza aceasta, linia de jos fiind linia sudului, în dreapta se află răsăritul şi în stânga apusul. Şi atunci am fi avut pe columnă ciudata înfăţişare: în dreapta ar fi fost scena I, apoi mai spre stânga scena II şi tocmai la capătul stâng, de unde începe chiar spirala, scenele III şi IV, cu imaginea podului de vase. Mişcarea aceasta însă ar fi fost în opoziţie cu mersul acţiunii pe spirală, acţiune care se desfăşoară de la stânga spre dreapta.

De aceea şi artistul a ales celalalt punct de prezentare a scenei, adică nordul. În cazul acesta el se află în situaţia unui om, care ar privi de pe malul nordic (dacic) al Dunării acţiunea care se desfăşoară pe malul sudic (roman). El fiind cu faţa întoarsă spre sud, are la dreapta apusul şi la stânga răsăritul. Cu mijlocul acesta el putea să proiecteze pe planul din fund (sud) malurile ripoase ale fluviului care închideau zarea spre fund, precum şi cetăţile romane cu vasele de transport şi chiar o parte din luciul apei. În acelaş timp, mişcarea de la stânga spre dreapta, care de fapt însemna mişcarea de la răsărit spre apus, era în armonie cu mişcarea spre dreapta a reliefului columnei, precum se vede din alăturata planşă (II fig. 2). În adevăr, pe această planşă ni se dă icoana ţărmului sudic (roman) din preajma Carataşului (vechiul Zanes) ¹⁾ şi Gura Văii, la jumătate drum între Drobetae (T. Severin) şi Tsierna (Orşova). În 8 avem imaginea localităţii Cladova, în 9 a celei din Clăduşniţa, precum în 11 ni se înfăţişază cetatea de la capul podului de lemn de la Carataş şi în 10 canabele aceleiaşi cetăţi. Pe planul din faţă curge Dunărea, pe care artistul o simbolizează prin bustul unei divinităţi bărbăteşti. Fluviul curge de la dreapta spre stânga ²⁾; deci în dreapta este apusul şi în stânga răsăritul.

Sus pe aceeaşi planşă (II fig. 1) avem vederea ţinutului din preajma Dunării la apus de Severin. Şi anume, în dreapta, pe malul sârbesc, cetatea poligonală din Carataş, alături şi mai spre stânga castelele romane din Clăduşniţa şi Cladova; iar mai spre stânga cetăţuia Pontes de la capătul sudic al podului de piatră al lui Apollodor.

Cine nu vede însă din această alăturare, că imaginea de pe columnă nu este în fond de cât icoana ţinutului real, cu deosebirea numai, că linia nordului în loc să fie sus, precum se obişnuieşte în hărţile moderne, ea este jos? În această sistemă de înfăţişare intră o sumă de alte scene, în special seria întregă care începe cu scena LXV. şi sfârşeşte cu mici întreruperi cu scena LXXV inclusiv.

2). Dar se întâmplă uneori,—şi cazurile nu sunt tocmai rare,—ca o acţiune

1). Vezi comentariile noastre privitoare la scenele II, III şi IV.

2). O deducem aceasta din rânduirea cârmii la corăbii.

rezboinică de reprezentat să se fi desfășurat, nu în direcția de la răsărit spre apus, precum am văzut-o în cazul de mai sus, ci urmând mișcarea contrară, adică de la apus spre răsărit. De fapt, împăratul Traian, pornind cu armatele sale de apus, de la Dunăre spre Tapae, era nevoit să pătrundă mai întâi pe valea Carașului direct spre nord și apoi, cam din părțile Bersoviei (Bogșa română) sau Aizis (Delinești), să meargă drept spre răsărit. Este întrebarea, cum avea să exprime artistul în reliefele sale această mișcare, vădit contrară celei din primul caz? A reprezenta diferitele scene, iarăși văzute din nord, lucrul era cu neputință; pentru că linia nordului fiind jos și a răsăritului la stânga, orientarea punctelor cardinale ar fi fost identică cu aceia din primul sistem și deci acțiunea înfățișată nu ar mai fi corespuns cu mișcarea reală a armatelor, care se face acum în direcția de la apus spre răsărit și nu de la răsărit la apus. Nu-i rămânea deci artistului de cât s'aleagă modul de înfățișare al cartografilor moderni, adică, sus linia nordului, jos aceia a sudului, la stânga apusul și la dreapta răsăritul. Elementele topografice, ca și mișcările personajilor care iau parte la acțiune, trebuiau rânduite după normele întrebuintate astăzi.

Un exemplu de acest fel de înfățișare ni-l dă scena XXV, care ne reprezintă Poarta de fier transilvană de la Bucova. O armată, care, pornind de pe valea Bistrei, ar căuta să pătrundă din valea Timișului în câmpia Sarmizegetusei (Grădiște) nu ar avea de cât o singură cale de luat, cea de la Zăicani. Contra răvălirii însă pe această parte, apărarea are un punct minunat de împotrivi și anume, acolo unde munții Ruscăi și munții Negrii aproape se împreună nelăsând între ei, mai ales în punctul numit Marmore, de cât o sugrumătură îngustă și înaltă care desparte apele Bistrei, tinzând spre apus, de acelea ale Bălții, care se îndreaptă spre răsărit.

Acest punct a fost întărit încă din timpul Dacilor. În adevăr, cum pornești, de la Băuțar ¹⁾ spre răsărit, șoseaua actuală care leagă Caransebeșul cu Hațegul, trebuie să treacă pripoarele înalte de la Marmore. Pe stânga se vede o coamă înaltă de munți, căreia locuitorii îi dau numele de „Mucnea Catanei“. Această culme, după ce face un unghi cu vârful către nord, se prelungește până aproape de Zăicani sub numele de dealul Marmorei. O a doua coamă de dealuri, zisă „Poiana Ceardacului“, se înalță pe dreapta. Ambele coame închid un spațiu a căruia formă se aseamănă cu aceia a unui romb. La intrarea colțului din spre apus al rombului se înalță trei șiruri paralele de valuri și șanțuri (*d*), care sunt astfel rânduite în cât valul cel mai mic (înălțimea 1 m.) este la apus, iar cel mai înalt (2 m.) la răsărit. În partea opusă, adică în colțul din răsărit al aceluiaș romb, se află alte trei șiruri paralele de valuri și șanțuri (*a*) rânduite perpendicular pe șosea și în acelaș fel cu celelalte din apus. Pe dreapta drumului, ca și pe stânga, sunt iarăși alte șiruri paralele de șanțuri și valuri, care încheie de jur împrejur spațiul rombului. Deosebirea este însă că aceste din urmă întăriri sunt întocmite de o parte și de alta a drumului cu valurile

---

1). Vezi pl. III, fig. 1.

mai scunde în spre drum și cu cele mai înalte spre fund. O altă deosebire de asemeni este, că șanțurile și valurile de pe dreapta drumului (*g*), cele de pe Poiana Ceardacului, sunt în formă de semicerc, cu capetele rezemate de culmea dealurilor, iar nu în linie dreaptă ca la celelalte trei laturi.

Cu modul acesta spațiul cuprins între valuri este întărit în formă de romb sau de pătrat, contra unui dușman care ar veni din apus, din spre Băuțar și ar vrea să treacă în spre Zăicani. Tot aici trebuie să mai adăogăm că, afară de aceste întărituri alcătuite din șanțuri și valuri, se mai află pe dreapta drumului, ceva mai la răsărit de valurile din *d*, un turn rotund de piatră, ale căruia temelii abia se mai zăresc în N; iar pe punctul cel mai înalt al Poienii Ceardacului și îndărătul valurilor, era un turn de piatră sau mai multe, care s'au risipit acum cu totul.

Dacă luăm seama însă, această descriere ne lămurește minunat scena XXV de pe columnă ¹⁾. În adevăr, cele patru șiruri de șanțuri și valuri, care închid spațiul dreptunghiular sau romboidal din preajma Marmorei ne explică forma și întocmirea zidurilor înfățișate pe columnă. Așa, de pildă, zidul de piatră dublu cu poarta din mijloc, cu șanțul din față-i și țidvele de morți înfipte pe pari,—zid care începe din 64 de lângă capetele Dacilor și se încheie sus aproape de mână împăratului,—nu este altul de cât șirul de întărituri din *a* pe figura de mai sus. Zidul, care se prelungește paralel cu linia de sus a reliefului în stânga împăratului și tovarășilor săi, este șirul celor trei valuri de pe Muchea Catanei; pe când ulucile în linie încovoiată, care împrejmuesc clădirile de lemn incendiate de auxiliarii romani, dintre 63 și 64, uluci care după sistemul convențional al columnei înseamnă valuri cu palisadă, ne înfățișează șirurile de valuri încovoiate de pe Poiana Ceardacului. Iar locuințele de lemn aprinse de auxiliari,—un semn convențional ca să reprezinte ideea nimicirii unor întăriri,—nu sunt altceva de cât acele turnuri de veghe zidite în piatră, ale căror urme le-am descoperit pe culmea Poenii Ceardacului. În fine, cel de al patrulea șir de valuri și șanțuri, care închideau localitatea din spre apus (*d*), le vedem înfățișate pe columnă prin acel gard de scânduri din spatele lui Traian (în 63 la mijloc) și asupra căruia comentatorii columnei erau nedomiriți. Nu mai stăruim asupra celorlalte puncte de asemănare dintre elementele topografice locale de la Marmore și cele înfățișate în scena XXV. Acest lucru îl vom face cu prilejul comentării scenei. E destul însă să spunem, că artistul columnei ne a prezentat scena văzută din sud, adică, linia de jos înfățișând sudul, cea de sus nordul, stânga apusul și dreapta răsăritul, întocmai precum obișnuesc să facă astăzi și cartografil noștri.

3) Sunt cazuri însă când artistul, fie din împrejurări locale anumite, fie din altă pricină, nu poate să înfățișeze scena după sistemul de mai sus, deși acțiunea militară se desfășoară de la apus spre răsărit; nu poate, de pildă, să cuprindă elementele topografice pregnante dintr'un punct așezat în sud. Cum are să procedă artistul?

Mai întâi, va reprezenta scena văzută din nord, adică va fixa linia nordu-

---

1) Vezi pl. III, fig. 2.

lui jos, pentru că în ipoteza cealaltă ti va fi cu neputință să prinză și să arate toate elementele mai răsărite ale ținutului; însă în loc să pue, precum cerea adevărata orientare, răsăritul la stânga, el îl mută la dreapta. Cu modul acesta, punctele cardinale ale scenei nu vor fi asemeni nici cu cele din primul, nici cu cele din al doilea sistem, deși va avea cu unul identitatea liniei apusului indicată la dreapta. Un exemplu ar putea să ne clarifice mai bine ideea.

Este în prima campanie a primului război dacic o scenă (XXIX—XXX), în care împăratul Traian, după ce primește o ambasadă dacă, petrece către țărmul Dunărei o femeie, o prințesă, gata de a se imbarca într'o navă. Această scenă, precum se va vedea mai departe, ne înfățișază ținutul din preajma Severinului de astăzi, cu câmpia întinsă din marginea Dunării, cu șirul munților Matorețul, care se întind dela nord-vest spre sud-est, cu cetatea de piatră, zisă „Turnul lui Sever“, din grădina orașului, cu cealaltă cetate „Zidina Dacilor“, iarăși de piatră, de pe culmea Grădețului, cu valea Topolniței și dealurile dimprejur. Toate amănuntele topografice sunt indicate cu multă măiestrie de către artistul columnei ¹⁾.

Ca să înfățișeze scena văzută din sud, lucrul era cu neputință și aceasta pentru motivul că muntele Grădețul, pe vârful căruia se află zidită cetatea Zidina Dacilor, nu este vizibil din câmpia Severinului, acoperit precum este de dealurile Fața Bulighii și Pitulașul; din această cauză, scena trebuia neapărat reprezentată ca văzută din nord. În fața acestei greutăți artistul columnei a ales altă cale: a pus linia nordului jos, prin urmare, cetatea de pe muntele Grădețul (în 71 din scena XXIX, se vede din ea între Pannonius Veredarius și auxiliarul roman din stânga numai o dungă lată și încovoiată în jos, ca o seceră), și dealurile Pitulașului (din 72 — 73 scena XXX) sunt indicate jos; din contra, fluviul Dunărea cu câmpia Severinului și cetatea Turnul lui Sever, sunt rânduite în șir de la stânga spre dreapta în planul de sus, care înseamnă sudul. Ca să ne dăm seama în acest sistem de orientarea ținutului real, n'avem de cât să resturnăm imaginile, ca și cum ar fi resfrante într'o oglindă: în acest caz, toată scena ar avea aceiași înfățișare cu cea dată de artist, cu deosebire însă că linia de jos ar ajunge sus și scena ar fi înfățișată atunci după sistemul cartografilor moderni: cu nordul sus, sudul jos, apusul la stânga și răsăritul la dreapta.

4) Dar acțiunea, care trebuie înfățișată, se întâmplă foarte adesea să progreseze de la sud la nord; în cazul acesta intră seria de scene, care ne prezintă diferitele popasuri ale armatei romane de apus, îndată după trecerea Dunării la Lederata și până la Berzovia, când direcția se schimbă spre răsărit. Armata romană de apus, precum se va vedea la comentariile scenelor respective (XIII—XVIII), a urmat calea dealungul râului Carașu și afluentului său Cerpovățul, întărindu-se atât pe un mal, cât și pe celalt al râurilor cu câte un lagăr, care formau capete de pod. Aceste două lagăre erau de obicei așezate

---

1). Pentru înțelegerea deplină a acestui sistem de reprezentare, este absolută nevoie de a cunoaște spusele noastre cu privire la scena XXIX—XXX.

cam pe acelaș paralel, unul la apus și celalt la răsăritul văii și râului, care servea de legătură între ele. Ca să le reprezinte aceste popasuri ale armatei romane, artistul era nevoit să le indice pe reliefele sale cu elementele lor caracteristice, adică trebuia să reproducă ambele lagăre cu formele și întocmirile lor aparte și deosebitoare.

În vederea acestui scop el nu putea să le înfățișeze de cât văzute sau din nord, sau din sud ; altminteri, dacă le-ar fi înfățișat văzute din răsărit sau din apus, ar fi fost în primejdie să nu poată desfășura scena în mod lămurit : una din cetăți sau unul din lagăre fiind mai aproape de artist, ar fi împiedicat vederea celeilalte cetăți, care în această ipoteză era pe aceeași linie. Pe de altă parte, ca să reprezinte scenele sale văzute din sud, artistul se expunea mai întotdeauna să nu ne arate fața lagărelor romane care era întoarsă spre nord, unde era vrăjmașul, ci spatele lor și, firește, și a clădirilor interioare care cu greu puteau constitui elemente topografice destul de pregnante și de caracteristice. De aceea îl vedem că alege de preferință vederea lor din miază-noapte. Să luăm un exemplu.

Împăratul Traian, după ce părăsește stațiunea, înfățișată în scenele XI și XII (Cichorius), ajunge la Arcidava, care după arătarea lui Torma trebuie pusă la Vărădia de astăzi ¹⁾. Această stațiune a armatelor romane o prezintă artistul în scena XIII și XIV.

Geograficește stațiunea are următoarea înfățișare ²⁾ : a) râul Carașu, care venind din răsărit din spre Kakova, după ce primește pe dreapta Cernovățul, o ia spre sud până la Mercina (Mercsina), de unde cotește spre sud-vest ; b) un deal cu panta din spre răsărit abruptă, după ce se desface din dealurile din nord, se îndreaptă spre sud, despărțind râurile Cernovățul și Carașul de Ogașul Iliștielu ; c) pe culmea acestui deal și în fața râului Lisava, care vine din răsărit, se află ruinele unei cetăți de origine dacă ³⁾ ; d) în fine, pe stânga Carașului și ceva mai la sud de Lisava se întinde o câmpie destul de largă, unde se văd și astăzi urmele unui castru roman. Toate aceste elemente topografice au fost indicate de către artist așa de bine și așa de pregnant, în cât localitatea o putem recunoaște cu toată precizia științifică dorită. Și anume, artistul ne prezintă scena văzută cam pieziș din nord-est. La stânga ⁴⁾, din 34 până în 36, avem imaginea castrului roman cu porțile sale și cu cei trei legionari din față (nord) puși de pază ; la dreapta, din 36 până în 37, se înalță stânca rîpoasă, pe culmea căreia stă cetatea dacă cu cele două porți și cu galeriile de lemn suprapuse ; la poalele stânței este o apă, Carașul, peste care se vede o punte de lemn, pe unde trec auxiliarii romani.

Din această localizare reese deci, că aceia ce era rânduit în realitate pe o linie orizontală de la răsărit la apus, a fost transformat în relief de pe columnă într'o linie cam piezișă cu capătul ei dinspre răsărit la stânga, pe când

1). F. Milleker, *Gesch. Stadt Verschetz*, p. 18.

2). Vezi pl. IV, fig. 1.

3). Vezi comentariile la scena XIII—XIV.

4). Vezi pl. IV, fig. 2.

cel din sprê apus este la dreapta. Tot așa procedează artistul și cu celelalte stațiuni militare înfățișate în scenele următoare.

Ca o variantă a acestui sistem este reprezentarea următoare: uneori acțiunea progresează de la sud la nord, însă, peripețiile militare, în loc să se desfășure pe o linie orizontală cu capetele îndreptate unul la răsărit celalt la apus, ele din contra urmează după o linie verticală, ale căreia capete unul se află (jos) la sud, celalt (sus) la nord. Această desfășurare de la sud la nord uneori se impunea artistului și din pricina formei particulare a ținutului, care nu îngăduia rânduirea elementelor topografice unul lângă altul, ci unul sub altul.

Ca să limpezim lucrul, vom lua un exemplu, înfățișat în scena LXII. Aici artistul avea să înfățișeze ocuparea strîmtului defileu de pe marginea Oltului dintre granița română la Turnu roșu și Tâlmaci. Acest defileu, prin care trec apele Oltului, prins precum este între Carpații Făgărașului și acei ai Sibiului ¹⁾, are direcția de la nord la sud. Dela gura Lotrioarei în Olt și până la Tâlmaci, Dacii ridicaseră de a dreapta râului și în puntele cele mai însemnate strategicește,—cele care închideau mai cu seamă văile laterale din apus,—o sumă de turnuri rotunde, și anume, un turn în partea unde acum se află rîinile „Turnului spart“, un al doilea pe locul actualului Turnu roșu de lângă Boița, un al treilea lângă comuna Tâlmaci, și așa mai departe; în fine pe culmea dealului, zis Landskrone, au zidit o cetate de piatră, care privind în adâncul defileului de la Boița, stăpânește de fapt intrările și eșirile din Ardeal în țara Românească pe la Olt.

După ce Romanii au cucerit defileul cu toate aceste turnuri dace și prin urmare au luat în stăpânire și văile laterale ale Oltului, nevoiți au fost să zidească un lagăr puternic acolo unde era cheia întregului ținut, adică în câmpia de lângă Boița. Toate aceste elemente topografice trebuiau trecute în scena de pe columnă; cea ce și face artistul în scena LXII și LXIII ²⁾. În adevăr, ca să înfățișeze defileul Oltului văzut din nord, ori din sud, precum făcuse cu atâtea alte scene, era în primejdie, ori cât de iscusit ar fi fost, și ori cât de stăpân pe legile perspectivei, să nu poată înșira unul deasupra celuilalt elementele topografice, care în natură se aflau rânduie de la sud la nord. Pentru ca să-și ușureze greutatea sa și să deslege problema, el a alergat la următorul mijloc: a luat linia de jos a spiralei de pe columnă drept linia de răsărit, iar cea de sus, apusul; stînga atunci a ramas se înfățișeze sudul, pe când dreapta nordul, în acest cadru, astfel orientat, a fixat diferitele elemente topografice fără nici o greutate, înșirându-le de la stînga spre dreapta în ordinea, în care ele erau în natură de la sud la nord. Și anume, la stînga, printre munții cu vîrfuri ascuțite a sculptat cele 4 turnuri rotunde (din 150—153), la dreapta, pe culmea unui deal a pus imaginea unei cetăți cu două porți și turn cu galerie deasupra, ca să răspundă la forma vestitei Landskrone, iar pe planul întâi, în câmpie, precum este și în realitate lângă Boița, a înfățișat un lagăr puternic roman.

---

1). Vezi pl. V, fig. 1.

2). Vezi pl. V, fig. 2.

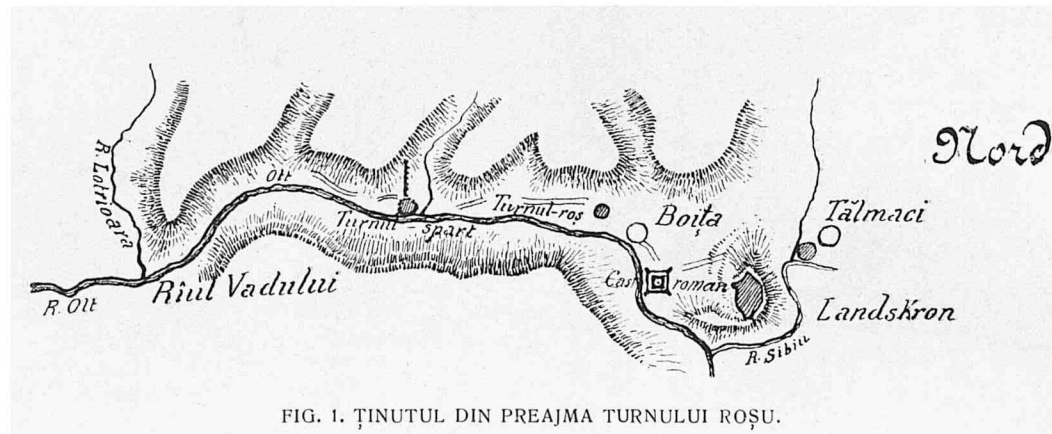

FIG. 1. ȚINUTUL DIN PREAJMA TURNULUI ROȘU.

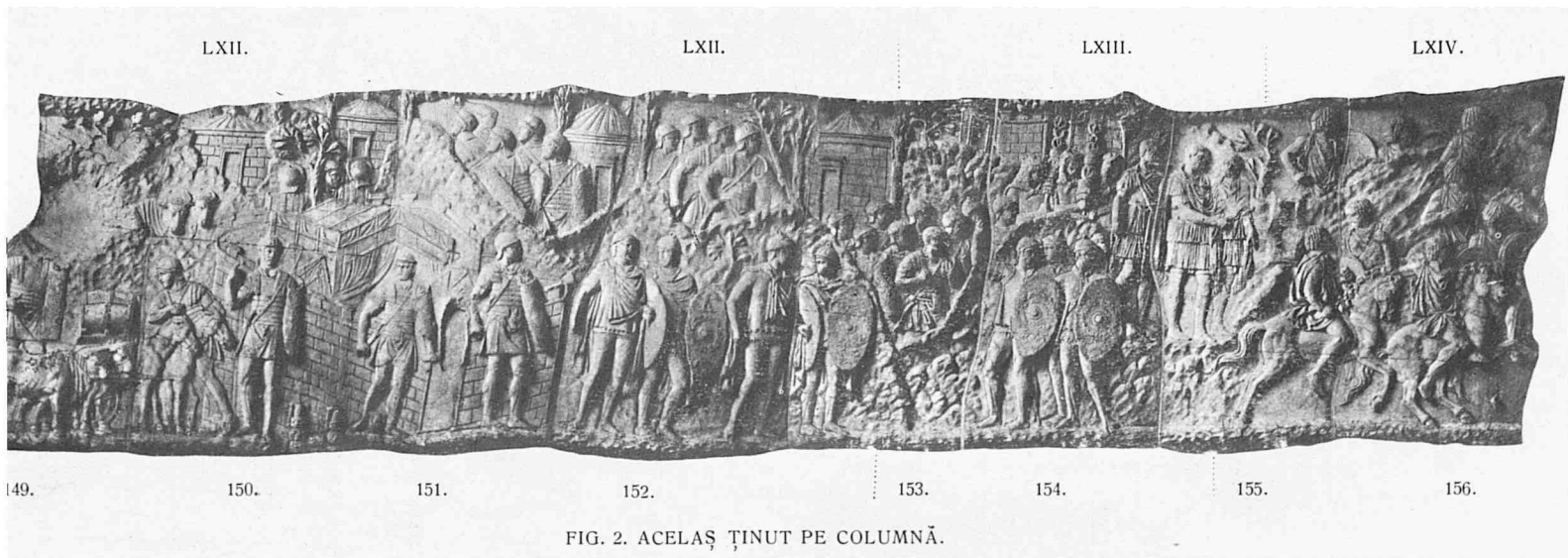

FIG. 2. ACELAȘ ȚINUT PE COLUMNĂ.

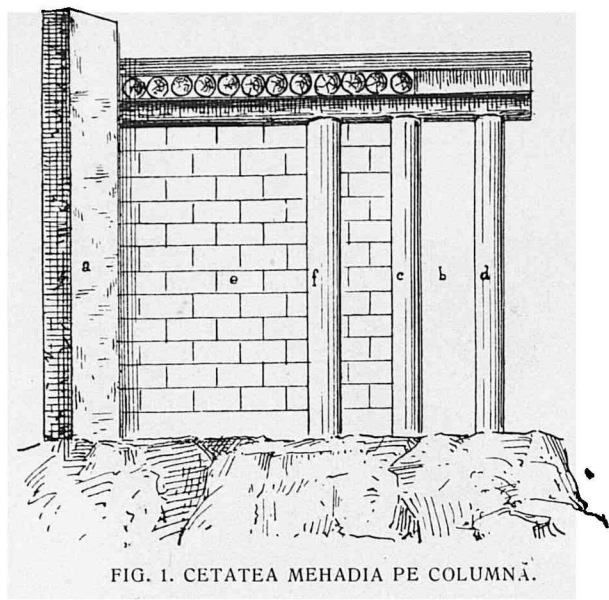

FIG. 1. CETATEA MEHADIA PE COLUMNĂ.

PL. VIII.

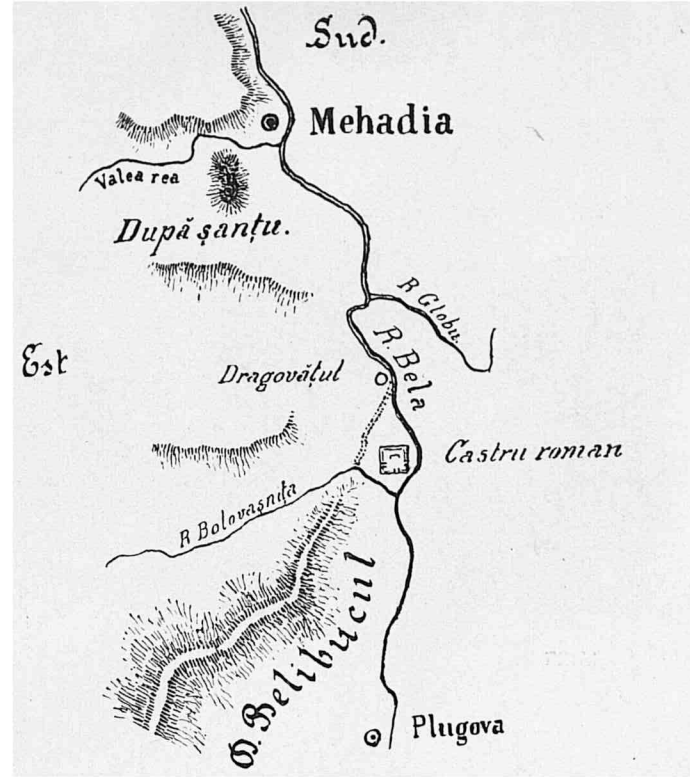

FIG. 1. VEDEREA ȚINUTULUI DINTRE MEHADIA ȘI PLUGOVA.

XXVI.

XXVII.

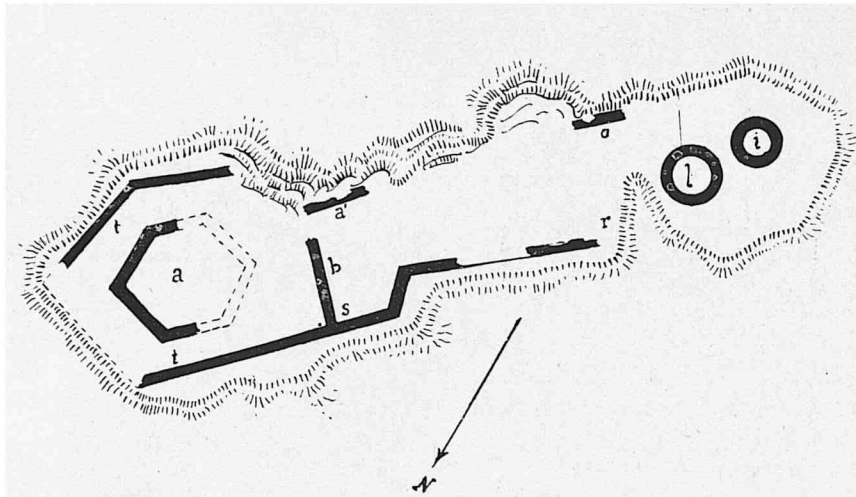

FIG. 2. PLANUL RUINILOR ACTUALE ALE CETĂȚII MEHADIA.

66.

67.

68.

FIG. 2. ACELAȘ ȚINUT PE COLUMNĂ.

Cu alte cuvinte, a privit scena reală dintr'un punct de la răsărit, și cu modul acesta tot ce cădea la stânga era pentru el sudul, iar în dreapta nordul. În această orientare mersul acțiunii militare, care se desfășura de la sud la nord, se armoniza minunat cu mersul de la stânga la dreapta al spiralei¹⁾. Nu este locul să înșirăm aici toate cazurile, pe care le întâlnim în reliefele columnei cu această orientare curioasă, unde sudul se află la stânga și nordul la dreapta, cu linia de jos drept linia orientului. Este destul să spunem că sistemul acesta îl regăsim adesea întrebuintat și în reprezentarea unor scene din al II-lea război dacic.

5) În fine, ultima variantă de înfățișare, asupra căreia se cuvine să spunem un cuvânt, este cea următoare :

Acțiunea care trebuia înfățișată, se desfășură de la nord spre sud, ea însăși intrând într'un șir de scene, care ne arată momente diferite ale unei acțiuni desfășurându-se de la nord spre sud. Aici, ca și în cazul contrar, când acțiunea progresa de la sud spre nord, artistul avea în vedere două momente, unul pe care l'am putea numi static și celalt dinamic. În primul caz, scena ne pune în vedere o imagine, unde acțiunea este în repaos. În asemenea împrejurare artistul arată scena văzută din nord, cu linia de jos a reliefului înfățișând nordul, la stânga răsăritul și la dreapta apusul. În al doilea caz însă acțiunea e în plină desfășurare; atunci, după cum ea progresează de la răsărit spre apus, sau din contra, de la apus spre răsărit, artistul o va prezenta după primul sau după cel de al treilea sistem.

Să luăm câte un exemplu de fie-care din aceste cazuri. Pentru primul caz avem scena XXVI — XXVII, care ne înfățișază castrul roman Praetorio din sudul Plugovei și a cetății dace din preajma Mehădiei de astăzi.

Artistul columnei, după ce ne a prezentat în scena XXV întăriturile de la Poarta de fier transilvană²⁾, caută să ne înfățișeze ultimele momente, care încheie prima campanie militară a lui Traian contra Dacilor. Scenele acestea sunt alese din drumul lui Traian spre Dunăre, drum care a avut loc prin valea Timișului și apoi prin pasurile Teregova și Domașna, în valea Belarechii și Cernei. Primul popas, pe care artistul ni-l arată din această cale, este trecerea unei legiuni romane prin apele râului Bolovașnița (scena XXVI) și sosirea lor în castrul Praetorio din preajma Plugovei de astăzi (scena XXVII), unde se află împăratul roman, în momentul de a primi o ambasadă de barbari.

Iată cum stă poziția geografică a ținutului, pe care alăturata schiță o înfățișază mai mult sau mai puțin precis³⁾: spre stânga⁴⁾ în față, se văd ramificațiile Carpaților mehedinteni, zise culmile Belibucului, de unde izvorăște râul Bolovașnița, care cade în Belareca aproape la jumătate drum între Plu-

1). Pentru o lămurire mai deplină se va alătura și spusele noastre cu privire la comentariile scenei LXII.

2). Vezi comentariile asupra acestei scene.

3). Pentru că imaginea de pe columnă, reprodusă în scenă XXVI—XXVII, ne arată vederea ținutului din spre nord, care este pe linia de jos, înfățișăm și noi schița noastră geografică cu linia nordului jos, iar nu precum se obișnuiește sus.

4). Vezi pl. VI, fig. 2.

gova la nord și Mehadia la sud. Astăzi matca râului Bolovașnița, după ce cotește dealurile Belibucului, merge direct spre răsărit până ce dă în Belareca; cu 70—80 de ani mai în urmă însă râul se vărsa ceva mai la sud în dreptul Dragovățului. Acolo însă, unde se împreună ambele ape, se văd urmele unui castru roman de piatră, de formă pătrată. Mai sus de comuna Mehadia, spre apus pe Valea rea, se află o culme de deal foarte abruptă; pe vârful ei la locul numit „după șanț“ se înalță ruinele pitorești ale unei cetăți dace, din care n'a mai rămas în picioare de cât zidurile unui turn puternic. Așa dar, elementele topografice pe care artistul columnei avea să le reprezinte erau: 1) un munte, care avea direcția est-sud-vest (dealurile Belibucului); 2) un râu (Bolovașnița), care curgea mai la sud de aceste dealuri; 3) un deal abrupt mai spre sud, cu o cetate dacă pe vârf; 4) și în fine, între Belareca și Bolovașnița un castru roman.

Pe columnă aceste elemente topografice sunt înfățișate după primul sistem și anume: linia de jos a spiralei reprezintă linia nordului¹⁾; la stânga, în 65—67 a indicat în primul plan șirul Belibucului, așa precum este în realitate, mai înalt la stânga (răsărit) de cât la dreapta (apus); în 67—68 se află castrul roman, unde împăratul primește pe barbarii călări; și în fine, de partea cealaltă a râului Bolovașnița, care curge în al doilea plan și spre miază-zi,—artistul arată acest lucru prin adâncimea apei mai mare spre fund de cât în față,—se înalță o stâncă abruptă pe culmea căreia este o cetate dacă.

Dar dacă era ușor de făcut transpunerea elementelor topografice hotărâtoare de pe terenul real pe câmpul reliefului, în cazul când acțiunea se desfășura de la răsărit la apus, cu atâta era mai greu când această acțiune mergea în sens contrar, de la apus spre răsărit. În această nouă împrejurare, acolo unde scena putea fi privită și arătată din spre sud, artistul n'avea de cât să reproducă ținutul cu elementele sale topografice mai însemnate, în felul cum procedase la Poarta de fier transilvană (scena XXV), adică, linia de jos a spiralei indica sudul, cea de sus nordul, în stânga apusul și la dreapta răsăritul.

Dar dacă ținutul nu putea fi văzut din sud? În cazul acesta artistul vrând nevrând era nevoit s'aleagă modul de reprezentare descris de noi mai sus sub punctul al treilea. Așa este cazul cu scena XXIX—XXX, care ne înfățișază trecerea împăratului Traian din valea Cernei (apus) pe la Mătoreț în valea Topolnicei și câmpia Severinului (răsărit). Cred că lămuririle date ne explică în deajuns și cazul de față pentru ca să mai revin.

Aruncând acum o privire generală asupra sistemului convențional al artistului, ca să transpună pe banda îngustă a spiralei scenele și acțiunile militare petrecute în rezboalele dacice, observăm următoarele:

Ori de câte ori acțiunea reală se desfășură progresiv de la răsărit la apus, de la sud la nord sau de la nord la sud, procedeul artistului în înfățișarea scenelor este în totdeauna același. Adică, pretutindeni artistul desface acțiunile cu durată mai lungă în părți mai mici, care înfățișază fețele sau mai exact

---

1). Vezi pl. VI, fig. I.

momentele diferite prin care trece acțiunea importantă în desfășurarea ei progresivă. Aceste momente diferite sunt așa fel despărțite de artist și individualizate unele față de altele, în cât ele apar mai mult îmbinate și lipite de cât desbinate și întrerupte. Cu atâta meșteșug și finețe știe el să le îngrădească! Această individualizare în fond nu este de cât o îngrădire între patru linii care formează un dreptunghi; linia de jos, care este și linia de jos a spiralei, în marea majoritate a cazurilor este linia nordului, cea de sus sudul, precum linia din stânga ne indică răsăritul.

Elementele topografice la rândul lor se înșiră, aci mai spre stânga, aci mai spre dreapta, după cum întâmplarea a făcut ca în ținutul real, unde se petrece scena, să fie mai la răsărit sau mai la apus; alteori se rânduesc unul îndărătul altuia, după poziția lor mai aproape sau mai departe de linia nordului. Și fiind-că acțiunea progresează de multe ori de la răsărit spre apus, ea se potrivește minunat cu mersul spiralei de la stânga spre dreapta.

O variantă a sistemului acesta o găsim în înlocuirea liniei nordice de jos cu linia răsăritului; prin această înlocuire se produce o schimbare și în rânduirea celorlalte puncte cardinale: fiind jos linia orientului, sus trebuie să fie neapărat linia apusului, iar la stânga sudul și la dreapta nordul, căci aceasta este poziția punctelor cardinale pentru un om întors cu fața spre apus. În noua rânduire rămâne mișcarea de la stânga spre dreapta aceeași, precum aceeași rămâne și întocmirea celorlalte elemente topografice pe planuri diferite de sus în jos (apus spre răsărit) sau de la stânga spre dreapta (sud la nord).

Când însă acțiunea rezboinică de prezentat pe relief, progresează de la apus spre răsărit, atunci artistul ca să-i dea o orientare, este nevoit sau s'o înfățișeze în felul cartografilor moderni, adică jos sudul, sus nordul și la stânga apusul, iar la dreapta răsăritul sau, dacă după sistemul acesta lucrul este cu neputință, să caute un alt mijloc convențional de exprimare, e drept, dar mai potrivit. Am arătat mai sus, că sistemul actual nu este folosit de cât în cazul când scena poate fi privită din sud. Iar când lucrul acesta nu se poate, atunci artistul se folosește de modul de exprimare cu linia nordului jos și a apusului la stânga. Nu mai revenim însă asupra lucrului; este destul să spunem, că după acest nou mod de rostire, imaginea reală a ținutului se poate dobândi printr'o simplă resturnare a scenii și figurilor prezentate în scenă. În acest cadru resturnat astfel, ca într'o oglindă, se rânduesc în ordine de sus în jos și se înșiră de la stânga la dreapta toate elementele topografice indicate de artist.

Din aceste observări, înțelegem îndată câte încheieri însemnate se pot trage pentru deslegarea multora din tainele care învălue localizarea scenelor de pe columnă. Mai întâi, concepția unor „reprezentări tipice“, prin care artistul ar fi avut în vedere să reprezinte, nu o porțiune de teritoriu anumită, ci o serie întregă de localități, această concepție, născocită de Cichorius și admisă fără rezervă de către Petersen și Domaszewski, nu-și găsește întărirea ei în cercetările noastre. Noi am dobândit altă convingere: pretutindeni unde elementele topografice sunt destul de caracteristice ca să ne localizeze scenele, ajun-

gem la aceeași concluzie, anume, că artistul n'a avut în vedere de cât „localități anumite“, care se pot pironi în anume spațiu. Scene simbolice, ori „tipice“ columna nu cunoaște, precum nu cunoaște nici acțiuni tipice care să nu aibă o legătură strânsă cu realitatea. Povestirea realistă și istorică a reliefului columnei nu cunoaște nici mituri, nici legende, nici simboale. Artistul n'avea timp, nici spațiu să-și infrumusețeze povestirea sa istorică, plină de viață și palpitanță în sine, cu alte podoabe lăaturalnice, care, ori cât de iscusit ar fi fost repartizate printre grupele omenеști, ar fi întunecat mersul maestos și dramatic al poemei reale.

Dar o încheiere și mai importantă reese din constatările noastre asupra principiilor de orientare a scenelor : știind cum procedează artistul în orientarea scenelor sale, știind mai ales, că în marea majoritate a cazurilor linia de jos a reliefului reprezintă aproape 8 din 10 linia nordului, știind de asemeni că stânga poate însemna răsăritul, în unele cazuri (mai rare) apusul, atunci cadrul punctelor cardinale fiind lămurit pentru noi, nu ne mai rămâne de cât să studiem într'însul amănuntele topografice indicate cu multă pricepere și chibzuală de către artist. Se înțelege de la sine, că altfel se poate controla pe terenul real spusele columnei, de cât atunci, când fără lumină și fără busolă căutăm pe dibuite, sau după caprițiul de o clipă a minții noastre, să localizăm niște date, precize dacă le știi rostul, confuze dacă nu cunoști limbajul lor. Așa se explică, de ce cercetători însemnați și cunoscători adânci ai anticităților romane, ca Petersen, Domaszewski și Cichorius, n'au putut ajunge la concluzii care să ne lumineze pe noi și să-i mulțumească chiar pe dânșii.

CAPITOLUL II

CETAȚILE DACE, CARACTERUL

și

ROSTUL LOR

REZUMAT. Remas-au cetăți daco? Dion Cassiu nu spune lămurit că inginerii romani au ridicat cetăți pentru Daci. Ruini de cetăți de piatră sunt multe pe pământul fostei Dacii. Tradiția le dă pe seama «Urioșilor», sau «Jidovilor», sau lui «Nogru-Vodă», «Ștofan cel Mare», «Decebal», «Darie». Cetățile acestea prin poziția lor, prin forma întocmirii lor, prin tehnica materialului întrebuințat, prin alcătuirea elementelor de apărare, formează o grupă unitară, care le deosebește de toate celelalte cetăți de pe pământul Daciei. Acoastă grupă de cetăți are o strânsă înrudire cu întăririle romane. Sașii pretind că aceste cetăți au fost clădite de către coloniștii germani veniți în Ardeal prin al XII și al XIII veac. Faptul se opune contra acestei ipoteze. Alți învățați au susținut că întăririle grupei noastre au fost ridicate de Romani. Faptul se opune și contra acestei ipoteze. Cetățile sunt de origine dacă. Învățații care au propus această părere. Identitatea de formă între unele cetăți din grupa noastră și cele înfățișate pe Columna traiană.

Am văzut în capitolul precedent, că unul din mijloacele noastre cele mai sigure pentru localizarea scenelor de pe columnă, — în afară de orientarea acestora față de punctele cardinale, — sunt fără îndoială și clădirile dace. Prin înfățișarea lor aparte și prin felurimea formelor lor, aceste zidiri, care apar din loc în loc în drumul armatelor romane, sunt uneori singurile puncte luminoase, care ne călăuzesc pașii în cercetările noastre. Dar mai întâi, remas-au cetăți dace ?

Așa pusă întrebarea, răspunsul a urmat de la sine : cetăți dace, chiar și cele care n'au fost dărâmate de Romani, au pierit. Aceasta este o dogmă nu numai pentru bătrânii noștri archeologi, care de obicei au spiritul prea cumpătat, dar mai ales pentru cei tineri, la care pornirea spre negare ține loc adesea drept metodă de cercetare. Unul singur a îndrăznit între învățații noștri să admită și oare-care urme de dacisme în cultura noastră, — e drept în limbă, unde puțința păstrării este mai ușor de admis, — acesta este marele Hasdeu ; dar se știe ce zile fripte i-au făcut mai în urmă neîngăduitorii noștri filologi mai tineri.

Ei bine, voi zice de la început cu hotărâre și dogmatic : cetăți dace au ramas și ruinele lor impunătoare stau și astăzi pe pământul Daciei, ca o mărturie neștersă a unor timpuri mari din trecutul nostru. Probele vor urma mai departe, iar tăria lor va fi o cheazășie despre tăria adevărului, pe care-l înaintăm.

Mai întâi, columna traiană ne arată în mod lămurit : Dacii își apără pământul patriei lor de încălcările armatelor romane, fie cu bărbăție în câmp deschis, opunând legiunilor romane o îndărătnică împotrivire, fie dindărătul unor cetăți, care zidite pe culmile munților sau în curmezișul văilor, includeau căile de pătrundere spre inima Carpaților și spre Sarmizegetusa, capitala regatului.

Aceste cetăți, înfățișate pe columnă,—sunt vre-o 30—40,—după felul lor de clădire s'arată a fi unele de lemn, altele din contra de piatră. Numărul acestora din urmă este cu mult mai mare. Și era firesc lucru să fie așa, pentru că cetățile aveau menirea să închidă sau o trecătoare însemnată sau să apere un punct strategic tare. Și ca atare, dacă ar fi fost de lemn, cu mijloacele de care arta militară veche era înzestrată, ele ar fi fost aprinse din depărtare și deci apărarea țării ar fi fost primejduită.

Dacă dar Dacii au înălțat cetăți de piatră spre apărare,—și lucrul acesta îl spune lămurit Dion Cassiu,—atunci ruinele lor măcar trebuie să fie undeva în ținutul vechei Dacii ; căci nu se poate ca niște clădiri, pe care le-au zidit arhitecții și inginerii romani,—acest lucru ni-l spune tot Dion Cassiu,—să fi pierit, să se fi șters de pe fața pământului, când simple întărituri de lemn cu șanțuri și valuri au înfruntat și urgia vremii și mânia oamenilor și au ajuns până la noi.

Mai greu ar fi răspunsul la următoarea întrebare : din mulțimea cetăților de piatră câte mai sunt astăzi la noi în ființă, care sunt de origine dacă și care nu ?

Pe cele romane, firește, ușor le putem deosebi, acestea sunt în de ajuns de bine caracterizate prin forma lor dreptunghiulară, prin întocmirea porților și în general a planului și mai ales prin tehnica construcției (mortarul, cărămizile mari cu duști pe ele, pietrele tăiate foarte regulat, etc.) pentru ca asupra lor să mai fie vre-o umbră de îndoială.

Mai greu este să facem deosebirea între cele dace și cele medievale. Căci și domnii noștri din trecut obișnuiau să înalțe cetăți pe piscul răpos al unui deal, de unde vederea se desfășură neșarmurită ; de asemeni, în tăcerea neturburată a codrilor sau pe vârfuri semețe de munți cavalerii Teutoni și mai târziu Sașii au ridicat cetăți impunătoare, a cărora ruini pline de poezie ne farmecă gândul și astăzi. Pe multe din aceste ruini au crescut copaci bătrâni, care împodobind peisagiul, ne arată că viforul vremii a lucrat îndelung asupra lor.

Poporul nostru, în neștiința lui, minunat de tăria și ades de mărimea acestor clădiri străvechi, nu și le-a putut închipui zidite de cât de oameni cu brațe mai vânjoase și minte mai isteată de cât a celor de astăzi. De aci numirile de „cetatea Urișilor“ sau „cetatea Jidovilor“ sub care tradiția mai totdeauna le cunoaște.

Sau când tradiția nu s'a mai mulțumit cu această vagă denumire, ea a căutat din numile mari ale trecutului să aleagă pe acelea care tot mai pluteau în amintirile sale și le a alipit de diferitele ruini.

Aceste numiri variază după ținuturi și localități. În Muntenia zidirile acesteia sunt puse pe seama legendarului Negru-Vodă ¹⁾, mai rar a lui Țepeș-Vodă; în Moldova tot ceea ce s'a creat mare și însemnat în trecut este opera lui Ștefan cel Mare ²⁾.

Ciudat este numele lui Decebal, care ades se leagă de aceste cetăți de piatră ³⁾. Poporul în închipuirea lui aprinsă vede chiar rătăcind printre ruinile pustii umbrele morților apărători prefăcute în trupuri de aur; alte-ori povestea adaogă că prin tainițele ascunse ale acestor zidiri dorm în jurul unei mese de aur sub privirea încruntată a măhnitului rege Decebal, căpeteniile sale impietrite ca niște stane de aur ⁴⁾. Și mai ciudat este faptul că pretutindeni rămășițele de cultură descoperite în aceste cetăți, mai ales cele care stau în legătură cu numele lui Decebal, se apropie mai mult de cultura de bronz, în orice caz de cea preromană ⁵⁾.

În această denumire de „cetatea Dacilor“ sau „cetatea lui Decebal“ să s'ascunză oare ceva real? Să fi păstrat oare tradiția în întunecata ei amintire ceva din firea adevărată a lucrurilor? Sau în spusele acestor legende se oglindesc raporturi și fapte care au fost născocite pe de a întregul din închipuirea poporului? Într'un cuvânt, o parte din aceste zidiri de piatră să fi fost cu adevărat clădite din porunca regelui Decebal?

Iată ceea ce vor lămuri paginile următoare.

Incepem printr'o constatare:

Cetățile noastre, fie prin poziția lor, fie prin forma întocmirii lor, fie prin tehnica materialului întrebuințat și alcătuirea elementelor de apărare, formează

1). Cetatea lui Negru-Vodă din Breaza, comitatul Făgărașului. Bielz, *Die Burgen und Ruinen in Siebenbürgen*, in *Jahrbuch Karpathenver.* XIX, n. 251. Cet. lui N. V. de la podul Dimbovicioarei la nord de Rucăr, jud. Muscel. Cet. lui N. V. de la Stoenesti pe malul Dimboviței, jud. Muscel. Cet. lui N. V. pe dealul Grutului, jud. Buzeu, com. Șaringa. Cet. de pe vârful dealului Căpășăneni, jud. Argeș. În Muntenia se obișnuiește ades și numele de Neagoe-Vodă sau Mihai Viteazul. În Oltenia însă numele lui Tudor Vladimirescu tinde a se impune tuturor rumilor mai vechi, asupra cărora tradiția nu poate spune nimic precis.

2). Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 10; G. Ghibănescu, *Originea Iașilor*.

3). Cetatea lui Dacie lângă Hévszamos, comit. Colos. G. von Windisch, *Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen*, Pressburg, 1790, 381. L. von Treuenfeld, *Siebenbürgens geograph-topograph. etc. Lexicon*, 1839, IV, 388. Zidina Dacilor pe piscul Grădeșului. C. Bolliac, *Excursiunea arheologică din 1869*, p. 60—61; Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 897. G. Ianescu, *Oltenia și Banatul*, p. 155, susține că poporul o mai numește și «cetatea romană». Această cetate e reprezentată pe columnă în scena L.I. Cetatea de pe dealul Jidovilor, după tradiție a fost zidită de Daci; Ackner, *Die römischen Alterthümer und Burgen*, Wien, 1857, 18; Neigebaur, *Dacien*, p. 181. Cetatea Deveii, zidită de Daci din ordinul lui Decebal. Legenda mai adaogă că regele învins și-a ridicat viața chiar aici în cetate. Bielz, *Siebenbürg.* II ed. p. 99 și Ackner, *op. cit.* 2, 3, 58. La Săsciori e un drum vechi zis «drumul Dacilor». Amlacher, *Wanderungen im Mühlbachgebirge*, in *Jahrbuch Karpathenver.* IX, 1889, p. 37.

4) Această legendă se povestește de către cei bătrâni la Săsciori, comit. Sibiului în Ardeal, unde se și alină «cetatea lui Decebal». Tradiția așează aici reședința de vară a lui Decebal. Alb. Amlacher, *op. cit.* IX, 1889, p. 35. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, *Ibid.* p. 81.

5). Măgura Dacilor, pl. Amaradia, com. Goești, jud. Dolj. «Aici s'au descoperit obiecte de bronz și bucăți mari de cărămidă». *Dicțion. geografic al României*. Exemple sunt foarte multe, mai cu seamă la cetățile din Ardeal.

o grupă unitară care le deosibește de toate celelalte cetăți de pe pământul Daciei.

Acesta este faptul.

Ca să-l punem în lumină însă, se cere să luăm pe rând fie-care din elementele distinctive și caracteristice ale acestor cetăți și să le cercetăm ceva mai de aproape.

1). De obicei mai toate aceste cetăți sunt zidite pe piscuri ripoase de munți sau de dealuri, de unde vederea se desfășură largă și nemăsurată ¹⁾. Arhitectul clăditor nu s'a dat îndărăt din fața nici unei greutăți, a zidit pe piscuri așa de prăpăstioase, în cît mintea noastră aproape nu pricepe, cum s'a putut căra materialul în înălțime. În această privință cetatea lui Negru-Vodă de pe culmea Arefului, cetate care pare crescută pe o stîncă piramidală cu pereți aproape perpendiculari, încinși la poale cu apele Argeșului este o adevărată minune.

Cu toate acestea, când era vorba să se închidă intrarea unui pas sau unei văi, arhitectul nu s'a sfîit să se pogoare de pe înălțimi în vale și aici să-și zidească turnul sau cetatea sa de apărare ²⁾.

Totuși trebuie să recunoaștem că o bună parte din aceste zidiri sunt simple puncte de observare și ca atare ele au fost înălțate pe piscuri de munți și la împreunarea a mai multor văi, de unde ochiul putea să înbrățișeze o zare cît mai largă. La asemenea cetăți rolul fiind neînsemnat și forma în care cată să se intruizeze nevoia trebuie să fie simplă.

2). În adevăr, cea mai simplă formă este cea de turn pătrat ³⁾, sau rond. Așezate pe culmea dealurilor, aceste turnuri au de obicei trei sau patru etaje de cîte 4 m. înălțime, cu acoperișul înalt și țuguiat, așa precum le vedem înfățișate pe Columna traiană ⁴⁾. Intrarea în turn avea loc printr'o poartă largă în primul etaj, poartă care în totdeauna se încheie sus printr'o boltă cu arc ascuțit; în celelalte etaje nu sunt de cît niște înguste meterezuri. În etajul de sus însă se vede ades o fereastră largă, de obicei pusă pe laturea care dedea spre drumul de trecere ⁵⁾.

Aceiași întocmire se vede și la turnurile runde ⁶⁾, cu singura deosebire că acestea, așezate fiind în puncte strategice hotărâtoare, sunt prevăzute cu mete-

---

1). Așa sunt cetățile din Bogșa română, Mehădia, Oreava, Grădeț, Copăceni, Săsciori, Orlea, Crivădia, Neamțul din Moldova, etc.

2). În acest caz sunt: cet. din grădina Severinului; «Turnul spart» din apropierea Oltului la Turnul roșu; cet. Smeredova din Gădiniți, etc.

3). Forma pătrată o au următoarele turnuri: Turnul din Ruieni, zis și al lui Ovid; Turnul la apus de Suceava, în Bucovina, Romstorfer, *Das alte Fürstenschloss Suczawa*, 1902, p. 4; Bucova, în dreapta drumului când vii din spre Caransebeș; Răchitova lângă Ciula mică, valea Hațegului, Bielz, *op. cit.*, XIX, n. 440, Turnul din Zăicani, etc.

4). Vezi Cichorius, *Trajanssäule*, pl. II.

5). Un exemplu tipic se poate vedea la turnul lui Ovid; cf. Iosif Bălan, *Turnul lui Ovid* (Ruieni), Caransebeș, 1903, p. 10.

6). La Boița, «Turnul spart», Neigebaur, *Dacien*, p. 273; cf. C. Goos, *Chronik*, p. 304; Bielz, *op. cit.*, n. 436. La Tălmaci, Neigebaur, *Ibid.* p. 274; Goos, *Ib.* p. 312; Bielz, *Ibid.* n. 437. La Crivădia, Neigebaur, *Ibid.* p. 84; C. Goos, *Ibid.* p. 289; Ackner, *Alterthümer*, p. 8; Kövári László, *Erdély régiséget, Kolosvár*, 1856, p. 47; Lenk von Treuenfeld, *Siebenbürgens Topographie Lexikon*, 1839, II, p. 37; Bielz, *op. cit.* n. 507.

rezuri mai multe și mai bine întocmite de cât cele pătrate. Rolul lor într'un cuvânt este mai însemnat.

Pretutindeni, unde solul era mai puțin râpos, arhitectul, ca să mărească tăria turnului, puneă să se sape ceva mai departe de temelie, un șanț adânc și larg, care încingea pe din afară de jur împrejur zidirea. Alteori, nemulțumit cu această măsură de apărare, el adăoga un zid de împrejmuire între buza șanțului și turnul de apărare. Acest zid de piatră avea ades forma dreptunghiulară, mai mult sau mai puțin neregulată¹⁾; iar când terenul îi îngăduia arhitectului să-și impue forma sa, zidul de împrejmuire era aci rotund, aci oval. Ajuns aci turnul era o adevărată cetate. Căci la acest zid de împrejmuire se clădeau în puntele mai gingașe, acolo pe unde dușmanul putea pătrunde mai ușor, câte un turn de apărare, une ori chiar mai multe²⁾.

Cele mai complicate forme de cetate, însă, sunt cele dreptunghiulare; a-cestea sunt în acelaș timp și cele mai puternice, atât prin mărimea turnurilor și grosimea zidurilor, cât și prin întinderea locului pe care-l ocupă. În forma lor regăsim icoana lagărelor romane cu turnurile de la cele 4 colțuri și ades de la intrarea porților³⁾. Cetatea din grădina Severinului în fond nu este de cât un castru roman, cu deosebire numai că arhitectul, nesigur de tăria zidurilor de pe sprinceana dealului, a mai clădit un al doilea zid și mai puternic de cât cel dintâi, la poalele colinei. Cetatea are 7 turnuri, dintre care patru sunt zidite la colțurile dreptunghiulare dinăuntru, iar trei pe laturi și anume, unul semirond la mijlocul laturii de răsărit a zidului din afară și alte două pătrate la mijlocul laturilor de apus și de răsărit a zidului dinăuntru.

Când însă, cununa de sus a stâncii sau cine știe ce altă împrejurare, nu îngăduia arhitectului să dea clădirii sale o formă regulată, fie dreptunghiulară, fie ovală, atunci cetatea căpăta forma terenului pe care era zidită; de aci neregularitatea planului la unele din aceste clădiri, precum este forma triunghiulară a cetății Colțea din comitatul Hunedoarei, în Ardeal; așa este forma de gheată fără toc a celei din Săsciori; așa este în fine forma de stea a cetății Gădiniți, din preajma Romanului⁴⁾.

3). Unitatea de origine și scop a tuturor acestor cetăți din grupa noastră o pune în plină lumină însă tehnica de alcătuire a zidurilor. Acest fel de clă-

---

1). În acest caz sunt turnurile din Crisbafu, Filtsch, *Kronstadt*, p. 106. Bielz, *op. cit.* n. 245; dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen in Jahrbuch Karpathenv.* III, p. 59; din Girbova, comitat. Sibiului; din Bogșa română, în Banat, P. Dragalina, *Istoria Banat. Severin*, II, p. 47.

2). La Oreava, în jud. Mehedinți, lângă Vârciorova; la Grădeț, pe râul Topolnița, mai la nord de Severin; la «Turnul lui Doancă», pe valea Băieșilor, în Argeș; la Sibiul, în comitat. Sibiului, la locul zis, Vârful Zidului; la Mălăești, comitat. Hunedoarei; la Tilișca, comitat. Sibiului; la Bologa, în nord-vestul Ardealului; la Sibișel, comitat. Hunedoarei; la Orlea, lângă Hațeg, etc.

3). Cetatea Neamțu are forma dreptunghiulară cu câte un turn la colțuri. Turnul central lipsește. Romstorfer, *Schloss Neamțu*, Cernăuți, 1899. Cetatea Sucevei, care are o cingătoare de zid cu o sumă de turnuri din loc în loc. Romstorfer, *Das alte Fürstenschloss in Suczava*, Cernăuți, 1902. Cet. Negru Vodă de pe culmea Arefului, are forma trapezoidală cu turnuri aci rotunde, aci pătrate la colțuri; în interior sunt alte 2 turnuri de piatră. Vezi reproducerea, de altminteri greșită, din *Architectura* I, p. 42, de arhitectul V. G. Ștefănescu.

4). Asupra formelor acestor cetăți vom reveni ceva mai departe,

dire este așa de caracteristic, în cât el singur dă cetăților noastre o înfățișare aparte și le deosebete de toate celelalte cetăți din câte cunoaștem în Dacia.

Elementul de căpetenie este mortarul cu care pietrele sunt legate.

Zidul este făcut pretutindeni din piatră; cărămida nu este întrebuințată de cât în unele locuri, la încheierea arcurilor de deasupra ferestrelor sau atunci când arhitectul ține să dea zidirii sale o tărie și mai mare¹⁾. Pietrele sunt de obicei colțuroase și de forme neregulate, cu șlefuirea pe care le a dat-o apele râurilor, de unde au fost culese. Alte ori, și aceasta mai des, ele au fost rupte de pe stânca unde zidirea e înălțată. De aici felurimea moleculară a pietrii: p'alcouri piatră simplă de var, mai des lespezi de gneis, de șiste sau chiar de granit. Legătura pietrilor a fost întocmită cu un mortar de o tărie nespus de mare.

Elementele din care se compune mortarul acesta sunt următoarele:

a) *Var alb* și gras de o calitate foarte aleasă, în care se turna *nisip aspru* și anume, pentru o parte de var se adăogau două, dacă nu trei părți de nisip mărunț.

b) În acest amestec se adaogă apoi *cărămidă pisată*, care se arată ochilor noștri sub forma de stelute roșii. După cătimea de cărămidă pisată, mortarul și prin urmare zidul pare aci mai roșcat, aci mai cenușiu.

c) În pasta aceasta se amesteca și *bucățele mici* de *cărămidă roșie*, ca boaba de alună sau de porumb, la care se adăoga și *prundiș* (pietriș) de mări-mea boabei de mazăre.

d) În fine se punea și *cărbune pisat* în cătime mai mică. În ori ce caz la toate cetățile grupei noastre când privești mai cu multă luare aminte, părțile-le acestea mărunte de cărbune nu lipsesc din mortar.

Cine nu vede de aici că mortarul întrebuințat de către arhitectul cetăților noastre nu este altul de cât cel roman? Căci în alcătuirea lui se găsesc toate elementele zise „neutre“, pe care prescripțiile lui Vitruviu (II, cap. 4—6) și Pliniu (*lib.* 35, 52) le cer de la ori ce mortar bun²⁾.

Une ori, deși mai rar, arhitectul introducea printre păturile de piatră și câte o frântură de cărămidă, sau chiar câte o cărămidă întreagă. Când însă orizontalitatea păturilor de piatră se putea cu greu obține numai prin bulgării de piatră colțuroși și cu forme neregulate, atunci arhitectul clădea pături întregi numai din cărămidă³⁾. La cetățile noastre construcția în cărămidă nu lipsește mai nici odată în următoarele două împrejurări: a) la zidirea bolților care încheiau pragul de sus al porților de intrare și a ferestrelor mai largi. Cărămizile în acest caz sunt de mărimi neobișnuite. La turnul din Crivadia, ne

---

1). La cetatea lui Negru Vodă de pe culmea Arefului cărămida alcătuește o căptușală de o jumătate de metru pe din afara zidului de piatră, mai ales la latura de apus a cetății.

2). Vezi asupra cestiuunii mortarului roman spusle lui O. Piper, *Burgenkunde*, München, 1905, p. 76 și mai ales Blümner H., *Technol. u. Terminologie der Gewerbe u. Künste bei Griechen u. Römern*, vol. III, p. 138.

3). Alcătuirea zidului din pături de piatră și pe alocuri de pături de cărămidă este un semn de originea romană a clădirii, zice Piper, *op. cit.* p. 92.

asigură Neigebaur, ele au „întocmai mărimea cărămizilor romane“¹⁾; b) la temelia arcurilor ascuțite,—un fel de arc ogiv,—care încadrau porțile de intrare. În acest caz, cărămizile erau așezate într'o pătură foarte lată de mortar. Acest fel de construire însă se regăsește iarăși numai la clădirile romane din epoca cea bună²⁾.

4). Zidurile acestor cetăți au grosimi care merg de la 1 1/2 m.—3 m., uneori și mai mult. Când cetatea avea o însemnătate strategică foarte mare sau era clădită în vale, atunci arhitectul învăluia acest zid pe dinăuntru, dar mai des pe din afară cu o cămașă de pietre bine cioplite și foarte regulat tăiate. Așa se vede la cetatea din grădina Severinului și din Mehadia³⁾. Rosturile dintre aceste pietre cioplite sunt foarte fine și foarte bine rânduite, ceea ce este iarăși un semn de înrudire cu clădirile romane⁴⁾.

Pentru o mai bună întărire zidul cetăților în toată lungimea lui era sprijinit din distanță în distanță cu căpriori, un fel de stâlpi groși de piatră; unii din ei ajung până la 3 m. grosime și 5—6 m. înălțime. La cetatea Neamțul fie-care colț din cele 4 este sprijinit de câte 2 căpriori⁵⁾, câte unul de fiecare latură, a cărora continuare și par. Acest element arhitectonic este cu desăvârșire roman⁶⁾, în tot cazul arhitectura burgurilor medievale nu l-a întrebuințat de cât foarte rar.

Afară de asta, pentru ca să închezeze și mai bine legătura zidurilor cetății între ele, arhitectul s'a folosit la colțuri de o anumită construcție: a împreunat un zid cu altul la cant printr'o țesetură de lespezi mari de piatră cioplită, rânduite alternativ cu latură cea lungă când pe o parte, când pe cealaltă a muchii zidurilor. Acest sistem de clădire, se știe, este iarăși roman⁷⁾.

6). Dar un element capital al acestor întăriri este fără îndoială turnul care aci se înalță din loc în loc în lungul sau în unghiurile zidurilor de împrejurire, aci este pus lângă poarta de intrare sau chiar peste gangul porților boltit mai totdeauna în ogivă⁸⁾.

1). Neigebaur, *Dacien*, p. 85.

2). «Als eine Besonderheit römischer Mauertechnik wird man freilich die bei Ziegelbauten nicht seltenen besonders dicken Mörtelfugen bezeichnen können». Piper, *op. cit.*, p. 79.

3). La cetatea din Severin și din Mehadia se vede și astăzi învelișul de piatră cioplită.

4). Krieg von Hochfelden, *Geschichte der Militärarchitektur in Deutschland*, Stuttgart, 1859, p. 105, dovedește că acest amănunt la zidire este un semn de originea ei romană.

5). Rostul acestor căpriori era vădit: să împiedice alunecarea zidului în spre afară; mai ales că erau ziduri de 20 m. înălțime p'alcouri.

6). Vezi R. Cagnat, *L'Armée romaine d'Afrique*, p. 576; Le P. Delattre, *Revue de l'Afrique française*, 1888, p. 175; Otto Piper, *op. cit.* p. 96.

7). Krieg von Hochfelden, *op. cit.*, p. 132: «Römisch sollen sich die genau senkrechten und glatt gemeisselten Borden an den Kanten des Baues und der feine kaum sichtbare Fugenschnitt; nicht römisch die ungenau bearbeiteten Kanten». Pentru regularitatea acestor pături la canturile cetății Neamț, vezi Romstorfer, *op. cit.* p. 23.

8). Forma ogivă a arcurilor de piatră, cu care se încheie bolțile de deasupra porților de intrare, este de asemeni romană, deși, după învățații sași și germani, ar fi semnul cel mai vădit al originii gotice și deci sase a tuturor cetăților noastre. Se știe însă, că arcul în ogivă a fost cunoscut încă din antichitate, mai ales de către Etrusci, de unde apoi a trecut în arhitectura romană și folosit mai cu seamă la porțile de intrare ale cetăților. De altminteri, trebuie să nu perdem din vedere faptul, că arcul ogival apare la burgurile medievale cu mult mai înainte de a se fi alcătuit stilul gotic, unde arcul în formă ogivală este un element esențial în construcție. Astfel poarta burgului Steinsberg (zidit în 1109) are arc ogiv deasupra

La cetățile mai mari ele se ridică pe dinăuntru în cele patru colțuri ale dreptunghiului (la Turnul din grădina Severinului sau la cetatea Neamțu) sau pe din afară (la cetatea Colții din Ardeal) sau es numai de 1 m. ori 2 m. din linia zidului de împrejmuire. Toate aceste turnuri sunt clădite după acelaș capod, adică au meterezuri și ferestre cu pragul de sus boltit cu cărămizi după forma romană într'un arc semirond.

De fapt, existența acestor turnuri clădite în lungul zidurilor cetății este unul din elementele capitale care deosebesc cetățile romane de cele medievale. Mai întâi, turnurile acestea n'au fost introduse la burgurile și cetățile medievale de cât târziu în urma cruciatelor, când popoarele Europei apusene au făcut cunoștință cu întăriturile din Asia mică ¹⁾. Și apoi atunci când au fost introduse, repartizarea lor în lungul zidurilor era cu desăvârșire neregulată, iar nu la depărtare egală unele de altele, precum se vede la cetățile noastre și la cele romane ²⁾.

7). În fine, arhitectul nemulțumit cu acest întreg sistem de apărare pe care-l alcătuesc zidurile de împrejmuire cu turnurile lor, a încins cetatea pe din afară și cu un șanț adânc și larg, care aci este săpat în pământ, aci scobit cu multă greutate în stâncă chiar. Lărgimea acestor șanțuri este de multe ori de la 10—15 m. La cetățile din câmpie însă, care erau mai amenințate de vrăjmași, acest șanț trece chiar peste 30 m. lărgime,—așa e cetatea din grădina Severinului,—pe când adâncimea rămâne între 5—7 m.

Nu avem să facem aici un studiu amănunțit asupra acestui element de întărire; destul este să spunem că nu este cetate din grupa noastră, care să n'aibă pe lângă zidurile de împrejmuire și o cingătoare de șanț, când mai largă, când mai îngustă, după poziția terenului. Trebuie totuși să amintim faptul următor, care își are însemnătatea sa: cetățile noastre, care se aseamănă cu cele romane, în totdeauna încinse cu val și șanț, se deosebesc în mod izbitor însă de toate burgurile și cetățile medievale. Se deosebesc prin faptul că aproape nici un burg nu are șanț de jur împrejurul zidurilor sale de apărare; sau dacă au o asemeni cingătoare (Ringgraben), apoi profilul acesteia este diferit: la cetățile medievale pereții șanțului sunt perpendiculari și adeseori zidiți cu piatră; la cetățile noastre și cele romane pereții șanțurilor sunt înclinați. De asemeni și adâncimea: la acestea din urmă ea este de cel mult 5 m., pe când la burguri trece adese de 10 și 12 m. ³⁾.

Ne mai rămâne acum să spunem câte-va cuvinte asupra porților secun-

---

pra. Krieg von Hochfelden, *Militärarchitektur*, pretinde că burgul este «de origine romană». Tot așa și burgul Schilteck, (zidit în al XII veac), avea deasupra porții acelaș arc ogiv ca și la cetățile noastre; Piper, *Burgenkunde*, p. 188. Și acest burg este «de origine romană», după Piper.

1). O. Piper, *Burgenkunde*, p. 228: «In der That wüsste ich keine deutsche Burg zu nennen, welche nachweislich Mauertürme überhaupt aus der Zeit vor der Kreuzzügen aufzuweisen hätte».

2). O. Piper, *Ibid.* p. 96: «Die Besetzung der Ringmauer mit Türmen in regelmässigen Abstände ist den Burgenanlagen fremd».

3). O. Piper, *op. cit.*, p. 264: «Der Ringgraben, einen wesentlichen Bestandteil fast jeder Wasserburg bildend, kommt bei Höhenburgen nur ausnahmsweise vor».

dare, care se regăsesc la cetățile noastre. Aceste porțițe sunt de obicei sau puse la baza turnurilor sau în apropierea lor chiar. Numărul lor variază după mărimea cetății. La cetatea Neamțul, unde ruinile sunt mai bine păstrate, ele sunt în număr de patru, câte una de fie-care turn. Rolul lor era, să îngăduie garnizoanei să fugă din cetate, atunci când primejdia era prea mare și nădejdea de a o păstra pierdută cu desăvârșire. Aceste porțițe sunt un fel de guri ale unor tainițe ascunse, care porneau din cetate în afară.

Tainițele acestea, zidite din piatră, mergeau ades mult pe sub pământ, până ce eșiau departe în câmpie, sau într'un loc, unde vrăjmașul nu le-ar fi bănuț niciodată. La cetatea Neamțul, după arătările arhimandritului Chiriac Neculau, sunt trei asemeni lagume sub-pământene, care pornesc din fântâna din mijlocul cetății ¹⁾.

Această fântână, „cu ghisduri de stejar pînă în fund“, avea o adâncime foarte mare, atingea nivelul rului Ozana, care curge la poalele muntelui Țifu. Din această fântână porneau trei ganguri, unul spre apus, un altul spre nord-est și cel de al treilea cel mai lung „mergea pe sub zidurile și șanțul cetății, spre miază noapte, până sub muntele Timuș, de unde se desfăcea în două, o parte spre nord-vest către valea Dracului, iar alta spre nord-est către băile din Oglinzi ²⁾“.

Un asemenea gang se află și la cetatea din Gădiniți, de pe malul Siretului, în fața Romanului. „Acest lagum de piatră subteran, descoperit în timpurile din urmă, la 1872, prin săpături accidentale, scrie episcopul Melchisedec, are o formă rotundă și o lărgime cât poate merge un om pe brânci. El pornea de la Gădiniți pe sub albia Siretului, până la cetatea de pământ, situată pe povârnișul vechiului mal al Moldovei, ce este acum în grădina Episcopiei“ ³⁾.

Ideea aceasta, de a lega interiorul cetăților cu împrejurimea printr'un gang este iarăși romană ⁴⁾.

Și în acest punct deosebiri între cetățile noastre și cele medievale sunt hotărâtoare: acestea din urmă n'au niciodată asemeni ganguri, deși tradiția ne povestește în totdeauna despre existența lor ⁵⁾.

În adevăr, din mulțimea cea mare de burguri din Germania și Austria, se pare că trei fac, în această privință, excepție (Starhemberg, Khaja și Rabs) ⁶⁾; însă, după cercetările lui Piper, și ele intră în ordinea obișnuită, adică, sunt lipsite de asemeni ganguri subterane ⁷⁾.

1). C. A. Romstorfer, *Schloss Neamțu*, 1899, p. 11.

2). C. Romstorfer, *Ibid.* p. 12.

3). Episcop. Melchisedec, *Chronica Romanului*, București, 1814, p. 10. Asemeni ganguri se găsesc la Săsciori (Amlacher, *op. cit.*, IX, p. 35); la Grădeț, *Dicț. geogr. Rom.* vol. II, p. 624; la cet. lui Negru Vodă de pe Argeș.

4). Așa, de pildă, la Takricht, în Algeria, era în vremea Romanilor o cetate, care «comunica printr'o subterană cu o cetate vecină din Idren. Gura subteranei a fost regăsită la Idren. Ea are la suprafața solului 60—80 cm., dar gangul merge continuu strimțându-se către interior». Colonel Mercier, *Bullet. du Comité des travaux historiques*, 1886, p. 473. Alte exemple vezi R. Cagnat, *L'Armée romaine d'Afrique*, p. 622.

5). Asupra acestui fapt vezi spusele lui O. Piper, *op. cit.* p. 474.

6). Scheiger, *Burgen und Schlösser*, p. 46.

7). O. Piper, *op. cit.* p. 474 : «Während ich (bei den ersteren beiden Burgen nach ei-

Dar e timpul să tragem o încheiere din studiul amănunțit al cetăților noastre. După întocmirea planului și a materialului din care sunt zidite cetățile acestea, după poziția și forma lor, după alcătuirea tehnică a mortarului și a diferitelor elemente de apărare (turnuri, căpriori, arc ogival deasupra porții, șanțuri, gânguri subterane, etc.), ele alcătuiesc, prin înfățișarea lor, o grupă, care nu numai se deosebete cu totul de toate celelalte clădiri din ținutul Daciei, dar în același timp poartă caracterul unei unități anumite de origine.

A doua încheiere : cetățile noastre au o vădită înrudire cu întăririle romane.

II.

Se pune întrebarea însă, care sunt originile acestor cetăți, al cărora caracter unitar de familie îl constatarăm mai sus. Răspunsul, care ne înfățișează părerea aproape general admisă astăzi între învățați, ni-l dă cu toată limpezimea scriitorul sas Amlacher, cu prilejul ruinilor impunătoare ale cetății Săsciori :

„Numai niște brațe germane, scrie dănsul, au putut dura asemeni clădiri. Firește, se poate foarte bine ca pe vârful dealului care domină valea Sebeșului să fi locuit odinioară și alte popoare și să fi zidit cetate ca să apere valea contra unui dușman venit de peste munte ; descoperirile de topoare de bronz și de monete romane o dovedesc aceasta ; totuși ceea ce zace aici în ruini nu este de cât opera brațelor germane ; asupra acestui lucru îndoială nu încap¹⁾“.

Pe ce se întemeiază însă această părere ?

Se știe cât de aprigă a fost dorința regilor maghiari din dinastia Arpazilor de a-și asigura în chip mai real și mai trainic stăpânirea lor peste ținuturile bogate din Carpați și mai ales din Transilvania. „Țara ungurească, scrie istoricul german Otto von Freisingen, care a călătorit pe la 1147 prin Ungaria, era în interior pustie sau foarte puțin populată“²⁾. Ca s'o populeze, regii Geisa II (1142—1161), Andrei II (1206) și Bela IV (1230) au adus o sumă de coloniști germani de la Rin și din Flandra și le au dat pământuri, pe care aveau să le lucreze ; le-a impus însă o singură sarcină, să apere ținutul contra năvălirilor cumane.

Primele colonii au fost stabilite în părțile de nord-est ale Ardealului, pe la Bistrița și Rodna, unde s'au întărit și au înflorit ; apoi, în al doilea rând și ceva mai în urmă, au colonizat ținuturile dintre Mureș și Olt, de unde s'au în-

---

gener Besichtigung, bei Rabs nach zuverlässiger Mitteilung) diese angeblichen Ausnahmen für in Wirklichkeit auch nicht vorhanden halten muss. Steinbrecht, *Preussen zur Zeit der Landmeister*, 1888, p. 96, vorbind despre castelele medievale zice : «Unterirdische Verbindungsgänge lassen sich bei Ordenschlössern bisher nicht nachweisen».

1). Dr. Alb. Amlacher, *Wanderungen im Mühlbachgebirge in Jahrb. Karpathenv.* IX, 1889, p. 34. Același lucru îl susține Bergner Rudolf, *Siebenbürgen*, Leipzig, 1884, p. 351 ; vezi E. Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle*, 1901 ; Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen in Jahrb. Karpathenv.* III, 1883, p. 135.

2). Vezi asupra acestui punct, Schwicker, I. H. *Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen*, 1881, p. 78.

tors mai târziu și în văile celor două Târnave; în fine, cu mult mai în urmă, adică pe la începutul veacului al XIII, au luat în stăpânire și țara Bârsei ¹⁾.

Intre alte condiții cu care se face învoială între regele maghiar Andrei II (1211) și cavalerii „Mariani“, aduși să apere ținutul Bârsei, se află și cea următoare: li se îngăduie acestor cavaleri să clădească cetăți de lemu și orașe. Dar după 10 ani, regele le dă dreptul să-și clădească și cetăți de piatră și în acelaș timp să stăpânească și ținuturile vecine din Țara Românească de la Carpați și până la Dunăre ²⁾. Dar această învoială nu ținu mult; după câți-va ani (în 1225) regele Andrei, cu toată intervenția papei în favoarea cavalerilor Mariani, intră în Ardeal și alungă pentru totdeauna pe acești neastâmpărați, care apoi trecură în Prusia orientală, unde se stabiliră și ridicară faimoasa cetate din Marienburg.

Cum vedem dar, documentele, aduse în sprijinul originii sase a cetăților grupei noastre, ar părea hotărâtoare:

Cavalerii Mariani, ajutați de consăngenii lor Sași, au ridicat în diferite puncte în țara Bârsei, o sumă de cetăți, a căroră menire era să apere țara de încălcările Cumanilor, stabiliți în câmpiile Munteniei și pe clina Carpaților sudorientali.

Și ceea ce au făcut Sașii din țara Bârsei, trebne să fi îndeplinit și cei din ținuturile de la Mureș și Olt sau de pe Sameș și Bistrița.

Contra acestei ipoteze însă se opun cu hotărâre două fapte.

1) Cetățile noastre se află ridicate în alte ținuturi de cât cele unde Sașii s'au stabilit și prosperat. În adevăr, coloniile sase au ocupat următoarele văi din Ardeal: a) valea Sameșului și Bistriței, b) țara Bârsei, c) văile celor două Târnave, și în fine d) țara dintre Mureș și Olt.

Dacă cetățile, de care noi ne ocupăm, ar fi fost clădite de Sași, ele ar fi trebuit pe deoparte să se afle numai în cuprinsul văilor popnlate de ei, iar pe de alta, ele, fiind ridicate în scop de apărare, să păzească numai hotarele sau intrările acestor văi din partea dușmanilor, care pe la începutul veacului al XIII nu puteau fi de cât Cumanii, stabiliți în plaiurile Munteniei de răsărit și Moldovei de sud. Nici una, nici alta din aceste două condițiuni însă nu le vedem împlinite.

Mai întâi, cetățile care intră în grupa noastră, se află răspândite aproape numai în Oltenia, în colțul de sudvest al Ardealului (mai ales în comitatul Huniedoarei) și în ținutul de sudest al Banatului. În aceste trei ținuturi, după câte știm, *nici odată* n'au locuit Sașii, nici măcar nu le-au ocupat în mod vremelnic. Ș'apoi, pentru ce Sașii să fi ridicat asemeni cetăți uriașe, precum sunt Landskrone, Săsciori, cetatea Colții și altele? Nu fuseseră ei oare chemați de regii maghiari, ca să apere ținutul Ardealului contra unei invazii venită din spre răsărit? Ce noimă ar fi avut cununa de cetăți ridicată spre apusul Transilvaniei și în Banat, când despre această parte nu era nimic de temut în acele vremuri, când inima regatului era spre apus, către șesul Ungariei?

1). Vezi Dr. Schwickor, *op. cit.* p. 81; Fr. Filippi, *Die deutschen Ritter in Burzenlande*; A. Bethlen, *Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen*.

2). Vezi asupra acestei cestiuni D. Onciul, *Zur Geschichte der Bukovina*, p. 21.

2) Și afară de aceasta, între cetățile grupei noastre și cele cu adevărat sase, pe care trecutul Ardealului ni le a păstrat, nu este nici o asemănare. Burgurile sase au un caracter cu desăvârșire altul. Aceste deosebiri fundamentale constau în următoarele puncte:

Burgurile sase, care în timpurile mai vechi au fost numai de lemn, sunt în fond, cași cele din Germania, adevărate locuințe. Conțin deci, nu zid de împrejmuire, un turn de apărare (donjon sau Berchfrit) și camere de locuit. Cetățile noastre n'au de cât ziduri de împrejmuire, donjonul în marea majoritate a cazurilor lipsește; iar atunci când se găsește un asemenea turn, el este o simplă clădire de apărare, nu și de locuit.

Când burgurile sase, cași cele medievale germane, se dezvoltă, încăperile de locuit (sala tronului, capela, camerele de locuit ale familiei (Kemenate), bucătăria, hanul, etc) capătă preponderență asupra celor de apărare. Din contra, la cetățile noastre elementele de apărare (turnurile de pe zidurile de împrejmuire, șanțurile care înconjură cetatea, porțile și gangurile de țășire, etc) joacă primul rol în dauna celor de locuit, care sunt aproape cu totul reduse.

Când însă nevoile de apărare cereau absolut ca și cetățile sase să-și dezvolte elementele de împotriviare în contra dușmanului, atunci toate adaosele (prispă burgului—Vorbürg, pânza de apărare—Schildmauer, între zidurile—Zwinger, etc. etc) de apărare sunt puse numai pe latura care este mai ușor de atacat de către vrăjmaș. La cetățile noastre elementele de apărare sunt repartizate după un sistem de simetrie pe care numai Romanii l-au folosit, adică deopotrivă pe toate laturile.

Această deosebire între burgurile sase și cetățile noastre se vede și în formă: acestea din urmă sunt regulate, aci dreptunghiulare, aci rotunde sau ovale, celelalte însă sunt cu desăvârșire neregulate¹⁾. În fine, tehnica zidurilor sase nu cunoaște mortarul roman, care la cetățile noastre este singurul folosit.

E limpede dar, ipoteza învățaților sași și germani nu luminează întru nimic taina, care învălue originile cetăților noastre; ea stă în vădită contradicție cu faptul constatat mai sus, adică, înrudirea acestor cetăți cu clădirile romane.

Tocmai acest caracter roman, pe care cetățile noastre îl poartă, a îndemnat pe alți învățați să bănuiască pentru ele o origine romană.

Istoricul sas F. Teutsch, vorbind despre cetatea din Săsciori, o ține drept romană²⁾. Neigebaur, observând de aproape turnul rotund din Crivadia, găsește că bolta de deasupra porții de intrare e zidită din „cărămizi aproape de două picioare lungime, asemenea celor mai mari cărămizi romane“ și încheie susținând că zidirea a fost clădită de Romani³⁾. Tot el, studiind fundamentele cetății din Deva pe Mureș, găsește că „beciul de sub locuința comandantului este zidit numai din cărămizi romane⁴⁾“. Goos, de asemenea observând ruinile turnului din

1). Asupra acestor deosebiri se poate vedea mai pe larg scrierile lui O. Piper, *Burgenkunde* și *Oesterreichische Burgen*, 1902.

2). Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, p. 76.

3). Neigebaur, *Dacien* p. 84; C. Goos, *Chronik*, p. 289: «Die Beschaffenheit des Mörtels und der Ziegeln sichern ihm (turnului din Crivadia) unzweifelhaft römische Abkunft».

4). Neigebaur, *Ib.* p. 68.

Orlea, lângă Strei, în valea Hațegului, pretinde că zidirea este de aceeași origine cu cea din Crivadia, adică romană ¹⁾, Acelaș lucru îl spune și despre turnul rotund de la sud de Boița, așa numitul „Turnul spart” ²⁾. Dr. Bielz, cercetând ruinele turnului de pe dealul Bolii, conchide „că după material și formă el se aseamănă cu cele din Crivadia și Orlea”, deci este de origine romană ³⁾. Iar în alt loc vorbind despre cetatea Bologna (în nordvestul Ardealului), admite aceeași origine ⁴⁾. Și exemplele s’ar putea înmulți, dar ne oprim aci.

Această impresie pe care unele din cetățile grupei noastre au lăsat-o asupra atâtor buni cunoscători ai anticităților romane, să fie oare o amăgire? I-deia aceasta a unei origini romane, să fie oare o încheiere pripită scoasă din fapte rău studiate?

Eu cred că nu. În construcția acestor cetăți, în forma lor, în întocmirea mortarului se vede prea lămurit spiritul poporului roman, pentru ca această origine să nu ni se impue. Și totuși adevărul nevoiți suntem să-l căutăm în altă parte.

În adevăr, ce scop împlineau aceste zidiri?

Dacă ne uităm cu luare aminte pe o hartă a Daciei, observăm îndată că toate aceste cetăți nu stau singurate, nici risipite la întâmplare: cel ce le-a ridicat a avut în gând, un scop hotărât. Anume, o sumă dintr’ânsele alcătuesc un prim cerc de apărare împrejurul câmpiei Hațegului.

Se știe că întreaga câmpie a Hațegului, înconjurată, precum este, de munți înalți și păduroși în parte, are forma unui triunghi isoscel cu laturea cea mai lungă îndreptată de la apus spre răsărit, iar virful spre miază-noapte, acolo, unde Streiul, după ce a primit pe toți afluenții săi, face în preajma Hațegului cotitura în unghi drept către nord spre Mureș ⁵⁾. Laturea cea mai lungă este formată de clinele înalte ale munților Hațeg, pe când celelalte două laturi sunt schițate de poalele frământate ale munților Ruscăi spre apus și de pantele întretăiate ale nodurosului masiv al Godianului spre răsărit.

Peisagiul acesta, strîns între munți înalți, are culoare, are caracter și farmec. În colțurile câmpiei triunghiulare se deschide câte un pas: larg spre Poarta de fier transilvană, strîmt și răpos spre Orlea, deluros și frământat spre Crivadia. Între acestea se deschid în pereții lăturalnici ai câmpiei văi, când mai largi și mai vesele, când mai strîmte și mai posomorâte, după felul și mărimea rîurilor care le-au croit.

Firește, cine vroia să aperse câmpia roditoare contra ori-cărei năvăliri din afară, nevoit era să închidă gura acestor văi și pasuri, fie prin valuri și șanțuri adânci, fie prin câte un turn sau cetate, clădită pe pîscul unei stînci, care stăpînea intrarea.

Acest lucru de fapt l-au și săvârșit stăpînitorii de odinioară ai câmpiei

1). Goos, *Chronik*, p. 297.

2). Goos, *Chronik*, p. 304; Neigebaur, *Dacien*, p. 273 : „Der Thurm für römische Arbeit gehalten wird“.

3). Dr. Bielz, *Burgen und Ruinen*, n. 508.

4). Dr. Bielz, *Siebenbürgen*, 1899, p. 13.

5). Vezi harta alăturată.

Hațegului. La pasul din Orlea au zidit un turn de piatră exagonal, pe care apoi l-au împrejmuit cu ziduri de apărare; la pasul din Crivadia, unde pământul era mai frământat au ridicat pe culmea unei stânci prăpăstioase un simplu turn rotund, care era un adevărat paznic la intrarea Streiului din pasul Merișor spre câmpie. Ceva mai complicate par întăririle de la Poarta de fier transilvană: aci arhitectul clăditor, după ce a tras de a curmezișul pasului, la depărtare de 4—500 m., două perechi de câte trei rânduri de valuri și șanțuri, a mai adăos și un turn rotund, între ambele întăriri, turn, care slujea de pază pentru intrare și în acelaș timp de observator al coloanelor năvălitoare ¹⁾.

Intre aceste trei pasuri au adăos la Ciula mică și la Mălăești câte un turn pătrat uriaș, pe care l-au încins pe din afară cu zid de apărare; la Selea au ridicat de a curmezișul văii, două valuri sprijinite de un turn rotund pe stânga, pe culmea Cornavelii, iar pe dreapta, cu mai multe turnuri alipite unul de altul ²⁾.

În fine, pe laturea de sud, în afară de turnul din Zăicani, și din Hobîța-Varhely (acesta din urmă aproape șters de pe fața pământului) au zidit uriașa cetate a Colței, care pe un pise de munte, plecat parcă peste apele repezi ale râului Suseni, veghiază depărtările spre sud, până în culmea nouroasă a muntelui Retezat, iar spre nord până în valea surizătoare a Mureșului.

Dar această câmpie triunghiulară a Hațegului nu stă izolată, precum ne am așteptat, îndărătul munților care o înconjoară. Din contra, ea are bunul neprețuit de a fi legată cu câmpia Dunării spre miază-zi, spre apus și spre răsărit cu defileuri și văi foarte ușor de străbătut pentru caravanele pașnice comerciale, dar foarte anevoioase pentru coloanele armatelor dușmane. Mai ales sunt foarte anevoioase de străbătut, fiind-că natura așa fel a întocmit ținutul, în cât o simplă cetate pe sprinceană unui deal răsărit de-a curmezișul defileului, este de ajuns să împiedice ori și ce intrare și ori și ce eșire.

Aceste punte strategice însemnate, de fapt au și fost întărite. Pe valea Carașului și afluentului său Cernovățul, pe valea râurilor Bârsava și Pogonișul pe unde ducea marea cale de legătură de la Dunăre spre Sarmizegetusa prin Poarta de fier transilvană, erau două punte: unul, la actuala Vărădie și celalt la Bogșa română, pe unde drumul putea fi închis. Ei bine, în aceste două punte au înălțat cetățile Arcidava, din care ori ce urmă s'a șters și Bersobia, ale căreia ziduri stau și astăzi în picioare pe culmea dealului, zis, Buza Turcului.

De asemeni pe valea Cernei care ducea de la Tsierna pe Dunăre, prin pasul Domașna și valea Timișului, erau iarăși două puncte strategice hotărâtoare: unul, la Mehadia, care închidea calea de la Dunăre spre Caransebeș și altul, de la Caransebeș prin Ruieni spre Sarmizegetusa, prin valea Bistrei Mărilor. La Mehadia deci vedem puternica zidire pe care columna o înfățișează în scena XXVI, iar la Ruieni este vestitul „Turn al lui Ovid“.

În fine, la Jupa, unde se face împreunarea Bistrei cu Timișul, este nodul

1) Întăririle acestea sunt identic înfățișate pe columna traiană

2). De asemeni înfățișate pe columnă.

tuturor căilor care pleacă și vin de la Dunăre și Mureș spre Sarmizegetusa. Aici găsim formidabila cetate Tibiscum, a căreia formă și înfățișare columna traiană o arată cu deamănuntul, dar ale căreia rămășițe s'au risipit de pe fața pământului.

Pe râurile Bahna, Topolnița și Motru potecile de munte duceau peste plaiurile Carpaților până în valea Râului mare și Suseni, deci în inima câmpiei Hațegului. Ca să se împiedice pătrunderea vrăjmașului și pe această cale, s'a înălțat la gura Bahnei cetatea Oreavei, iar lângă Severin puternica zidire ale căreia ruini se văd și astăzi în grădina orașului. Spre fund, acolo unde valea râului Topolnița se îngustează și ajunge sălbatică, vedem cetatea Grădețul, care nu numai stăpânește câmpia Severinului și observă trecerea peste Dunăre, dar mai ales poate să împiedice o înaintare a dușmanului spre valea Cernei către apus și a Motrului către răsărit.

Dar să trecem la cele două mari văi de pătrundere de la Dunăre în Ardeal spre Hațeg : valea Jiului și afluenților săi direcți spre sud și valea Oltului ceva mai spre sud și răsărit.

Valea Jiului, deși merge mai adânc în munți, și deci se apropie de câmpia Hațegului mai mult de cât toate celelalte văi enumerate până aci, însă din pricina frământării grozave a ținutului,—sunt aici două catene de munți, care mergând paralel între ele se întrepun între câmpia Olteniei și valea Hațegului,—ne prezintă greutăți mari de nestrăbătut. Pasul Vulcan în timpul iernii e cu desăvârșire troenit; în timpul verii nu este mai puțin impracticabil ¹⁾. Câteva șanțuri trase prin gâtlejurile munților și apărarea este făcută ²⁾.

Pe valea Jiului însă, și anume prin defileul Lainici, intrarea pentru un dușman era nu numai mai ușor de înlăturat, dar chiar cu neputință. Vrăjmașul venit din sud putea fi oprit în două puncte : la Bunbești spre sud, la eșirea Jiului din gâtlejul munților și la dealul Bolii, unde era capătul de răsărit al defileului Merișor, care spre apus dedea prin Crivadia în câmpia Hațegului.

Ei bine, la Bunbești, chiar la îmbucătura Sadului în Jiu pe o culme de deal s'a zidit cetatea Catina, „ale căreia temelii, precum spune tradiția ³⁾, au fost puse de către Daci“. Iar pe vârful ascuțit al prăpăstiosului deal al Bolii s'a înălțat cetatea cu acelaș nume, care se compunea dintr'un zid de piatră și un turn pe coasta unde vrăjmașul putea fi mai cu izbândă lovit.

Dar calea cea mai însemnată de trecere din România peste munții Carpați în Transilvania, a fost și este fără îndoială valea Oltului ⁴⁾. Această vale, care de la Boița și până la Rânnicul Vâlcea este un lung defileu, cuprins în-

---

1). Jul. Jung, *Contribuțiuni la istoria trecătorilor Transilvanici*: «Pasul Vulcan este una din trecătorile cele mai grele din munții Transilvaniei».

2). Urmele acestea de întăriri se și văd astăzi în părțile locului. La Lupeni, după Goos, *Chronik*, p. 233, sunt niște «gropi rotunde și adânci, așezate în șiruri unele îndărătul altora». Do asemenea și la Pietrile. Totuși asupra vechimii acestor întăriri există îndoială între învățați.

3). *Dicționar geogr. al României*, vol. II, p. 71.

4). Jul. Jung, *op. cit.*, p. 343: «Pe la Turpul roșu a fost legătura cea mai scurtă în vremea Romanilor dintre țările, de la oceanul Atlantic și acelea de la marea Neagră».

tre munți înalți, cu pante repezi și păduroși, a fost întotdeauna o poartă de trecere, prin care au pătruns popoarele din șesurile Munteniei spre plaiurile Transilvaniei.

Acest defileu are însă două spărturi : una, pe la Brezoi, pe dreapta, care se infundă spre izvoarele Lotrului ; și alta, pe stânga, care pornind din fața Călimăneștilor, trece prin Poarta Pripoarelor și dă prin valea Băeșilor iar în Olt aproape de Racovița-Copăceni. Se înțelege de la sine că acest pas trebuia închis, altminteri vrăjmașul odată ajuns la Boița ar fi putut pe valea râului Sibiului la deal s'ajungă în câmpia Mureșului, de ude intrarea în câmpia Hațegului era liberă.

Pentru ca să îngreueze această intrare s'a ridicat pe de o parte la capătul spărturii laterale din stânga a Oltului, în valea Băeșului, un turn de pază, căruia poporul îi dă numele de „Turnul lui Doancă“ sau „cetatea Domnului de rouă“. Apoi în defileul Oltului chiar, mai la sud de Boița, acolo unde munții din dreapta și stânga râului s'apropie mai tare unii de alții, s'a înălțat mai multe turnuri rotunde de piatră, dintre care nu ni s'a păstrat de cât cel denumit „Turnul spart“¹⁾. Acest turn era în legătură cu un zid lung de piatră, care ridica panta muntelui până unde era răpoasă. Iar pe muchea dealului din fața defileului de la Turnul roșu, puțin mai la nord de Boița, s'a zidit mândra cetate Landskrone, care a avut un rol însemnat și în timpurile frământate ale țării noastre de la întemeierea Principatelor încoace²⁾.

De la Boița, am spus mai sus, drumul ducea prin valea Sibiului spre apus până ce ajungea în câmpia Mureșului din fața Albei Iulii. Se înțelege că și această cale trebuia închisă. De aci rostul cetăților de piatră cu mortar roman de la Vârful Zidului³⁾, (lângă Sibiul), de la Țilișca, de la Gârbova⁴⁾, de la Săsciori⁵⁾, de la Sibișel⁶⁾, de la Orăștioara de sus⁷⁾, și în fine de la vârful Orlii ; aceasta din urmă am văzut că împiedica trecerea din valea Mureșului în câmpia Hațegului.

Dar vrăjmașul ar fi putut pătrunde în câmpia Hațegului venind și din apus, de la Tisa, pe râul Mureș la deal. Pentru ca să stăvilească și această din urmă intrare, s'a ridicat chiar lângă Mureș, acolo unde defileul este mai strimt, pe culmea unui deal izolat de toate părțile, cetatea din Deva⁸⁾.

Dacă ne întoarcem acum privirile noastre îndărăt și ne punem întrebarea pentru ce s'a înălțat asemenea ziduri uriașe, încheierea următoare se impune :

Cetățile enumerate mai sus, și a căroră unitate de formă, întocmire și origine am pus-o în lumină mai înainte, nu aveau alt scop de cât să apere câmp-

1). Neigebaur, *Dacien*, p. 273 ; C. Goos, *Chronik*, p. 304.

2). Firește, învățații sași socotesc și această zidire drept o operă germană. Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 438 : «Um das Jahr 1370 von den Sachsen zum Schutze des Reiches erbaut».

3). H. Müller, *Korrespondenzblatt für Siebenbürg. Landeskunde*, I, 1889, p. 39.

4). Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 65—76 ; Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 426.

5). Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 76 ; Alb. Amlacher, *Von Mühlbach über Petersdorf nach Szászcsor* în *Jahrb. Karpathenw.* IX, 1889, p. 27 ; dr. Bielz, *op. cit.* 422.

6). Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 81 ; dr. Bielz, *op. cit.* n. 483. După Goos, *Chronik*, p. 251, «aici s'a descoperit în 1801 o comoară cuprinzând 395 monete dace».

7). Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 485.

8). Dr. Bielz, *op. cit.*, n. 472 ; Neigebaur, *Dacien*, p. 68.

pia Hațegului contra ori cărei năvăliri, care ar fi putut pătrunde de la Dunăre și Tisa, fie pe văile Mureș, Timeș și Carașu la vest, fie pe văile Cernei, Băhnei, Topolniței, Jiului și Oltului la miază-zi. Dacă dar turnuri de veghe și de pază s'au zidit pe culmi de dealuri înalte, de unde zarea se întinde fără margini ; dacă cetăți s'au înălțat pe piscuri prăpăstioase, care stăpâneau căile de pătrundere de la Dunăre în Ardeal ; dacă, în fine, văile zovorate au fost cu ziduri puternice și șanțuri adânci, aceasta nu s'a făcut de cât cu un singur scop și nu s'a avut în vedere de cât un singur gând : să apere câmpia Hațegului contra ori cărui dușman, care ar fi încercat să pătrundă de la Dunăre.

Și când zicem să apere câmpia Hațegului, se înțelege de la sine că e vorba despre Sarmizegetusa, care stăpânea această câmpie. O dovadă că aceasta era adevărata țintă, reese din faptul că o sumă de turnuri de piatră închid de jur împrejur Sarmizegetusa¹⁾, ea însăși întărită cu ziduri puternice, precum cetățile enumerate mai sus închideau câmpia Hațegului.

Așa dar, în vederea apărării Sarmizegetusei s'a înălțat această întreită cingătoare de cetăți uriașe ; pentru asigurarea ei contra ori cărei năvăliri de la Dunăre, s'au istovit de muncă atâtea forțe și s'au înălțat atâția munți de piatră.

Să fi clădit Romanii asemeni întăriri, lucrul e absurd, deși tehnica zidirii a lor este. Să le fi ridicat Romanii în timpul stăpânirii lor în Dacia, atunci când înflorea în toată frumusețea faimoasa Sarmizegetusă, orașul cel mai mare al Europei la nord de Dunăre, lucrul este și mai absurd. Căci contra cărui dușman, venit din spre miază-zi, ar fi putut-o face ? Și apoi, când și-au încins cu cetăți vre-o dată Romanii vre-o provincie, care era în strânsă legătură cu altă provincie vecină, ea însăși înfloritoare, precum erau ambele Moesii față de Dacia ?

Firește; hipotesa originii romane este absurdă.

Atunci ce altă lămurire își poate găsi întrebarea noastră, cine a zidit aceste cetăți, dacă nu cea următoare :

Cei ce au avut interes să apere câmpia Hațegului contra ori cărei năvăliri de la Dunăre, n'au putut fi de cât Dacii ; iar regele lor Decebal, cel mai mare vrăjmaș al Romei, după cum spune Mommsen, avea nu numai agerimea minții, ca să poată înfripa un gând așa de mare, dar și destulă energie și destule mijloace bănești, ca să dea fință și să desăvârșească o asemeni lucrare, care astăzi ne pune în uimire și ne spune, că și regele Decebal a fost unul din cei mai mari clăditori ai lumii.

---

1). La sudvest e turnul de pe dealul lui Dănilă ; la sudest turnul de pe dealul Clopotivoi ; la nord turnul de pe dealul lui Balint.

III.

Așa dar bănuiala unei origini dace a cetăților noastre nu este și nu poate fi fără temei.

Tradiția, care foarte arareori înșală,—e vorba de tradiția păstrată în graiul și inima poporului nostru,—își amintește ca în vis de un popor al Dacilor, clăditor și alcătuitor de cetăți și drumuri, un popor care în vremuri uitate și păgâne ¹⁾, ar fi stăpânit peste plaiurile frumoase ale Daciei. Așa, după tradiție, Decebal învins s'ar fi retras din Sarmizegetusa sub zidurile Orlei, pe care el însuși ar fi zidit-o ²⁾. La Deva tradiția de asemeni ne povestește despre „împăratul Decebal, care ar fi durat pe piscul singuratic din preajma Mureșului cetate de piatră“, ale căreia urme se regăsesc la temeliiile actualei cetăți. Aici desnădăjduitul rege și-ar fi ridicat singur viața și tot aici ar fi fost îngropat ³⁾. La Săsciori, țăranul român cunoaște o cale pe culmea dealurilor de pe dreapta Sebeșului, care „din moși și strămoși“ nu s'a numit altfel de cât „calea Dacilor“ ⁴⁾. La Grădeț, în județul Mehedinți, pe râul Topolnița, poporul nostru își amintește încă despre „Zidina Dacilor“, o falnică cetate de piatră ⁵⁾, ale căreia ziduri de 5 m. grosime este o minune de tărie, deși copaci bătrâni de sute de ani s'au perindat și vestejit peste ruinile sale. Și ciudat lucru, unde zidul este mai vechi și piscul muntelui pe care stă ruina mai răpos și mai înalt, acolo vede poporul nostru urmele acelora pe care amintirea omenească și istorică de la vechii Heleni încoace nu i-a văzut nicăeri aiurea și nu i-a numit altfel de cât cu numele de Daci. Și dreptatea tradiției apare deplină și strălucitoare cu cât o cercetăm la raza luminei istorice.

În adevăr, sunt istorici și archeologi care, izbiți de neobișnuita înfățișare a ruinilor acestor cetăți și de descoperirile făcute în preajma lor, au pretins că ele trebuie să fie de origine dacă, deși recunoșteau la ele caractere romane neîndoioase. Așa face Cesar Bolliac, vorbind de felul de alcătuire a cetății „Zidina Dacilor“, de pe culmea Grădețului în Mehedinți ⁶⁾; așa face Goos cu prilejul impunătoarelor ruini de la Muncelu Grădiște, la mează-noapte de Crivadia, pe care le socotește drept rămășiți dace, pe când toți ceilalți învățați le cred de origine romană ⁷⁾; așa face Neigebaur cu zidurile de la Meleia,—la sorgintea Jiului,—a căroră înfățișare romană nu o neagă, e drept, dar nici nu o

1). Poporul nostru numește cetățile cele mai vechi de obicei cu numele de «jidove», iar poporul clăditor «Jidovi». Acest nume nu osto alt ceva de cât indicarea sigură, că poporul roman, care în mare parte după colonizare era creștin, a găsit pe pământul Daciei cetăți și ziduri uriașe cu mult mai vechi, zidite de un popor «păgân». Și fiind că pentru creștinii Romani «jidov» era «păgânul» prin excelință, au numit și cetățile «păgânilor» Daci «jidovo».

2). Lenk von Treuenfeld, *op. cit.*, p. 48.

3). Dr. Biely, *op. cit.*, n. 472.

4). Dr. Alb. Amlacher, *op. cit.*, p. 37.

5). Cesar Bolliac, *Excurs. archeologice din 1869*, p. 60. Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, 1881, p. 897. G. Iancu, *Banatul și Oltenia*, p. 155.

6). «Aici... piatra oste ruptă din munții vecini, așezată prin îngrămădire, și înleștată printr'un cimont ca și piatra». Cesar Bolliac, *op. cit.*, p. 60.

7). C. Goos, *Chronik*, p. 239. Vezi Acknor M. J., *Die römischen Allerthümer und Burgen*, Wien, 1857, 11 și 12.

afirmă cu hotărâre, căci, zice dânsul, „aceste ruini au un alt caracter de cât resturile romane cunoscute de aiurea din Transilvania“¹⁾.

Sunt învățați însă care nu se mulțumesc cu aceste afirmări mai mult sau mai puțin vagi, dar care își sprijină părerile lor pe argumente solide. Torma, de pildă, crede, că ruinele de pe culmea dealului din preajma Moigradului (vechiul Porolissum), după poziția lor pe înălțimi mari și după felul lor de întocmire, nu pot fi de cât de origine dacă. Iar această părere se întemeiază și pe faptul că aici s'au descoperit „dălțițe, topoare, săgeți de bronz, brățări de aur și un întreg tezaur de monete dace de argint“²⁾. Acelaș lucru îl spune și Jung, ale căruia vaste cunoștințe asupra ținuturilor și anticităților de la Dunăre, dau cuvintelor sale o autoritate neîndoioasă³⁾. Așa dar iată că originea dacă a unora din cetățile noastre nu este tocmai o părere absurdă, precum pare unora din tinerii noștri învățați.

Dar sunt și alte argumente care sprijinesc această idee, argumente de valoare și tăria cărora nimeni nu se mai poate îndoi. Este vorba despre identitatea de fapt ce există între unele cetăți dace înfățișate pe columna traiană și cele reale, ale cărora ruini s'au păstrat în diferite locuri pe pământul locuit de Români. Vom alege câte-va din ele care ni se par destul de caracteristice, ca să pue în lumină originea dacă a cetăților de care ne ocupăm.

Primul exemplu ni-l dă cetatea din Mehadia. Și anume, artistul columnei ne înfățișază în scena XXVI, după împărțirea lui Cichorius⁴⁾, pe culmea unui deal stâncos și cu pante repezi o cetate de piatră, ale căreia elemente caracteristice sunt cele următoare:

1) În partea stângă, cum privești imaginea de pe columnă⁵⁾, se vede un turn (*a*) mai înalt de cât restul cetății; forma turnului este dreptunghiulară, mai exact în colțuri, în ori-ce caz nu este rondă.

2) În partea opusă de turn este poarta de intrare (*b*), prinsă între două colonne rotunde, (*cd*) care sprijinesc pe capătul de sus un prag greoiu de bărne.

3) Între turn și poartă se întinde un zid de piatră (*e*) cu galerie deasupra.

4) În apropiere de poartă se înalță, paralel cu celelalte două colonne rotunde, o a treia (*f*) de asemeni rondă, care sprijinește galeria zidului.

5) Poziția cetății, față cu cele patru puncte cardinale este cea următoare: în față, adică jos, avem linia nordului, sus sudul, la stânga răsăritul și la dreapta apusul⁶⁾. Așa dar, turnul este cam la nord-est pe când poarta la sud-vest.

Aceste elemente caracteristice pe care le vedem în imaginea de pe co-

1). Neigobaur, *Dacien*, 1851, p. 203; C. Goos, *Chronik*, 4, 292; Dr. Biolz, *op. cit.* n. 509.

2). C. Goos, *Chronik*, p. 273.

3). Jul. Jung, *Contribuțiuni la istoria trecătorilor Transilvaniei*, în *Convorbiri literare*, XXVIII, pag. 347.

4). O. Cichorius, *Die Reliefs Traianssäule*, II, p. 129.

5). Vezi planșa VIII, fig. 1.

6). Se știe că artistul a înfățișat scenele sale privit din diferit punct: do la nord, de la sud, de la răsărit sau de la apus, după improjurări; de aci, linia nordului este când sus, când jos, iar aceia a răsăritului când la stânga, când la dreapta, și tot așa și cu celelalte puncte cardinale.

lumnă, le regăsim și la cetatea ruinată de pe culmea dealului, zis „După șanț“, de lângă Mehadia.

Elementele topografice care o deosebesc sunt :

1) Pe culmea unui deal foarte răpos, cuprins între riul Valea-rea și valea Ursească, se vede o cetate de piatră foarte dărâmată. Ea are o formă oblungă cu axa cea mare (aproape 50 m. lungime) îndreptată de la nord-est spre sud-vest pe când cea mică de abea atinge 7 m. lățime¹⁾. La capătul din stânga, cași pe columnă, se află un turn (a) exagonal, din care nu s'a mai păstrat întregi de cât două laturi și câte o jumătate din laturile vecine din dreapta și din stânga.

2) La celalt capăt, adică la sud-vest, trebuie să fi fost poartă ; o deducem aceasta după panta muntelui, care pretutindeni ca un perete aproape drept, este de această parte, adică în n , ceva mai înclinată.

3) Între turn și poartă trebuie să se fi aflat un zid de împrejmuire ($s-t$). Astăzi nu se mai zărește bine pe suprafața solului de cât o mică parte împrejurul turnului, în $t-t$. De asemeni în spre apus merge în linie ceva cam încovoiată un zid (s), care pare să fi încins culmea dealului de la turn până în r , unde este un șanț adânc. Un al doilea zid (a'), paralel cu cel dintâi, închide culmea dealului pe latura de răsărit ; din el s'a mai păstrat pe lângă partea din a' și o mică rămășiță în o . Între aceste două ziduri se zărește parcă un al treilea (b), care le taie perpendicular.

4) În apropiere de presupusa poartă se văd și astăzi două gropi adânci (i și l) și rotunde, căptușite pe dinăuntru cu zid. După diametrul lor extern (4—5 m.) ele par a fi urmele unor turnuri rotunde, care serveau ori drept apărare la intrarea porții, ori drept cule de aprovizionare.

5) În fine, după cum se vede în planul alăturat, orientarea cetății era, cași a celei de pe columnă, turnul la nord-est, poarta la sud-vest, iar laturile, una îndreptată spre răsărit și cealaltă spre apus.

Că între aceste ruini trebuiesc să fie și adăuse medievale, aceasta este firesc lucru, odată ce cetatea a jucat un rol așa de mare în trecutul Banatului²⁾. Însă, turnul, zidul de împrejmuire și temelile culelor din i și din l , de lângă poartă, sunt hotărât romane, adică sunt zidite cu mortar roman³⁾.

Dacă acum comparăm elementele deosebitoare, aflate la imaginea de pe columnă cu cele ale cetății din Mehadia, găsim asemenea următoarele puncte : asemenea le este orientarea față de cele patru puncte cardinale, asemenea le este turnul spre stânga, precum le este asemenea și poarta spre dreapta. Asemenea le sunt cele trei cule rotunde la ruini, care ne lămuresc rostul acestor trei stâlpi rotunzi din imaginea columnei. Asemenea le este zidul care împreună turnul și poarta. Într'un cuvânt asemenea este raportul de orânduire ale tuturor amănuntelor topografice pe care artistul le a înfățișat și ruinile le inve-

1) Vezi planșa VIII fig. 2.

2) Cetatea Mehadii, cunoscută în documente sub numele de Mihald, apare încă de pe la 1324, când a fost „cucerită de către Ioan, fiul banului Todor“. Vezi, P. Drăgălina, *Din istoria Banat Severin*, vol. I, p. 35. P. Hunfalvy, *Az oláhok története*, I, p. 481.

3) Sigur este că turnul, după ocupațiunea Daciei a fost reparat și folosit de Romani. De aci rostul acestor cărămizi romane cu pecetea C.H.III., care se găsesc printre ruini.

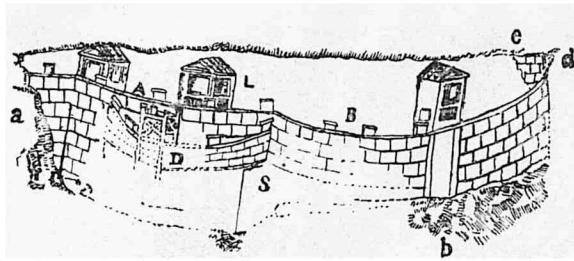

FIG. 1. PLANUL CETĂȚII COLȚEA PE COLUMNĂ.

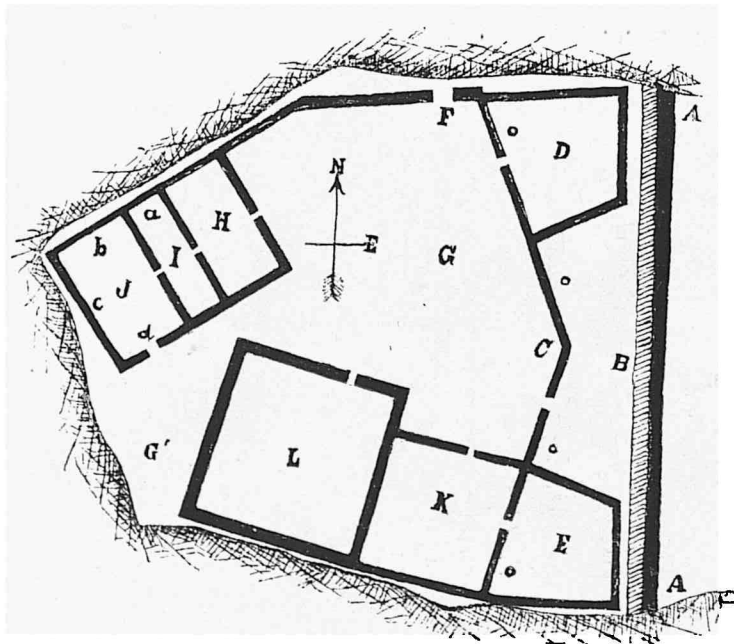

FIG. 2. PLANUL RUINILOR DE LA COLȚEA.

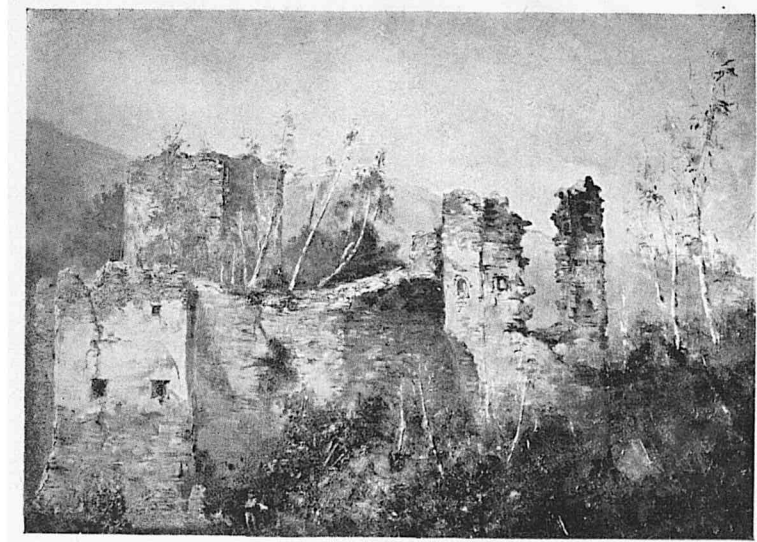

FIG. 1. RUINILE CETĂȚII COLȚEA.

PL. X.

CXI.

294. 295. 296. 297.

FIG. 2. CETATE DACĂ REPRESENTATĂ PE COLUMNĂ.

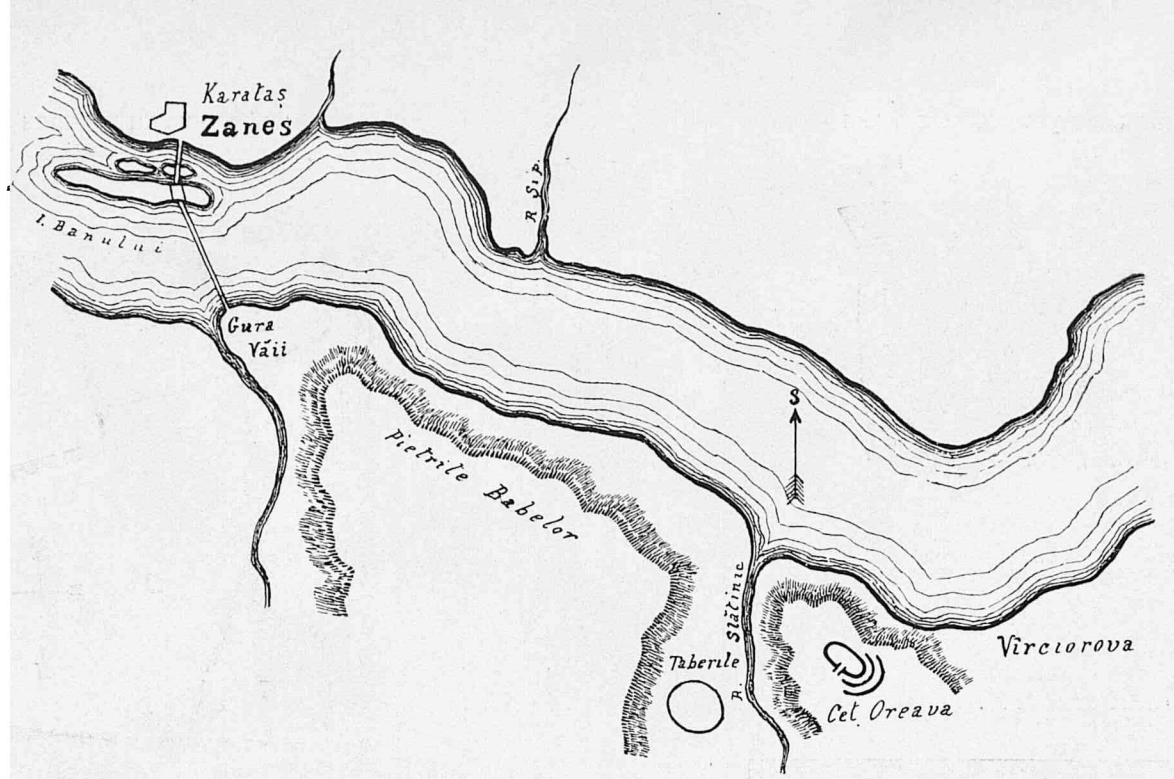

FIG. 1. VEDEREA DUNĂRII ÎNTRE GURA VĂII ŞI VÎRCIOROVA.

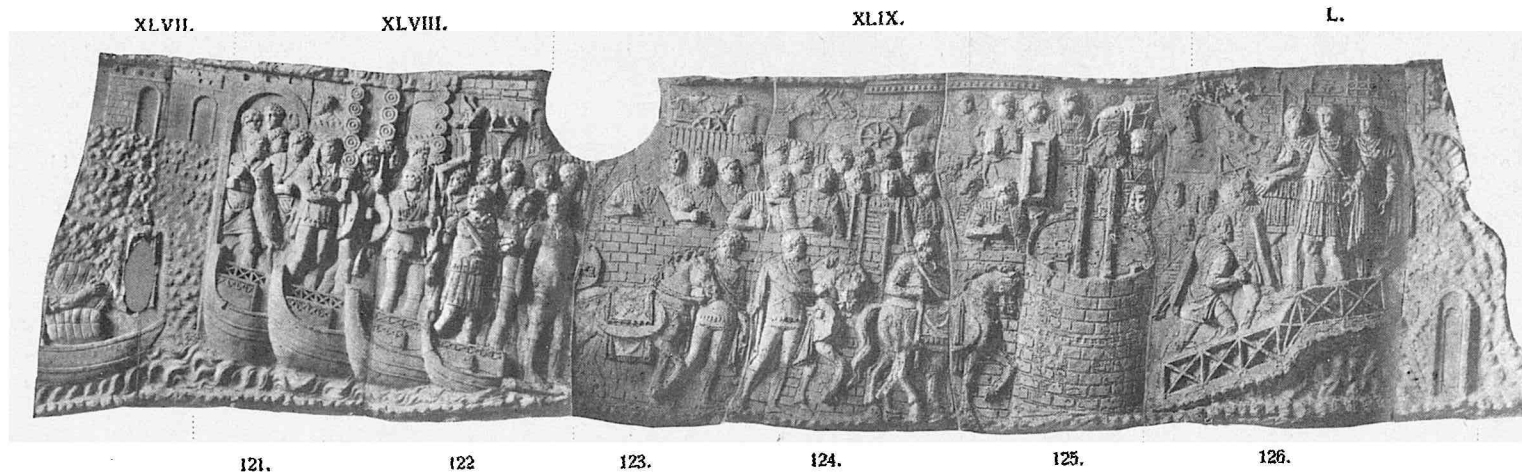

FIG. 2. ACEIAŞI VEDERE PE COLUMNĂ.

derează. Față cu aceste asemănări, nu este oare firesc să tragem încheierea : cetatea din Mehadia nu este alta de cât cea înfățișată pe columnă în scena XXVI.

Un alt exemplu și mai convingător ni-l dă imaginea cetății înfățișată pe columna traiană în scena CXI. Prin formă și întocmire cetatea aceasta este foarte caracteristică. Cichorius și Petersen o țin drept imaginea Sarmizegetusei ; în realitate însă ea ne desfășură vederea cetății din Colțea, în apropiere de Grădiște, comună românească așezată pe ruinele vechii capitale a regatului dac ¹⁾.

Fără a intra în amănunte, este de ajuns să spunem deocamdată, că merusul armatelor romane, în al doilea război dacic, se îndreaptă, ca și în primul război (a treia campanie), de la Drobeta prin Bumbesti, Râmnic, pasul Turnu roșu și valea Streiului, la Sarmizegetusa. Înainte de a ajunge aici, nevoite au fost armatele romane să ia cetatea Colții, pe care Dacii au părăsit-o, după cum arată columna, fără luptă.

Imaginea acestei cetăți pe care noi o reproducem în alăturata similigravură ²⁾, conține o sumă de elemente așa de pregnante și izbitoare, în cât nici odată nu poate fi confundată cu o altă cetate reprodusă pe columnă. Pentru ușurarea înțelegerii noastre vom lăsa deoparte toate figurile de Daci și Romani, care împlinesc spațiul și însuflețesc tabloul. Asupra acestora vom stăruii cu deamănuntul în comentariile asupra scenei CXI de pe columnă.

Elementele caracteristice înfățișate de către artist în această scenă sunt următoarele :

1) Cetatea este înfățișată văzută din răsărit, adică jos este linia răsăritului și sus a apusului; la stânga se află linia sudului și la dreapta nordul.

2) Artistul columnei ne arată trei laturi din cetate și anume ³⁾ : a) laturea din față, care se întinde din dreptul copacului din stânga (*a*) și până la poarta deschisă din dreapta cu turnul de deasupra (*b*). Avem aici după orientarea noastră imaginea laturii de răsărit. b) Laturea de nord care cuprinde partea de zid încovoiat de la poarta deschisă (*b*) și până în colțul din fund și dreapta (*d*). c) În fine, laturea de apus, din care nu se vede de cât un crâmpei neînsemnat (*d e*).

Aceste două din urmă laturi (de nord și de apus) sunt niște simple linii. Nu tot astfel putem spune și despre laturea din față (*a—b*). Aceasta este foarte complicată și merită să ne oprim ceva mai mult asupra-i.

3) Laturea din față se compune din două ziduri A—B, care după sistemul convențional adoptat de artist, formează în S un unghi cu vârful în afară.

4) Înaintea porțiunii din stânga a zidului A se vede un alt zid semirond cu o poartă în D și cu turn cu ceardac de lemn deasupra.

5) În colțul din stânga a aceleiași părți din zidul A se înalță un turn cu fronton triunghiular, acoperiș plecat și cu câte o fereastră largă pe cele două laturi vizibile.

1). Asupra acestei cetăți vezi studiul nostru intitulat „Cetatea Sarmizegetusei”, Iași, 1906, p. 30.

2). Vezi planșa IX, fig. 2,

3). Vezi imaginea cetății după Petersen vol. II, fig. II, pl. 1, reprodusă de noi în planșa X, fig. 1.

6) Deasupra porții deschise din *b*, se vede un al doilea turn de lemn cu fronton, cu acoperiș plecat și ferestre, largă în etajul de sus, strimte în cel de jos.

7) Intre aceste două turnuri, care par de aceeași mărime, se află în *L* un al treilea turn și mai mare; și el are două etaje cu ferestre mari în cel de sus, mici în cel de jos.

8) Artistul, înfățișându-ne poarta din *D* cu ceardacul ei de lemn, a vroit prin aceasta să arate că cetatea însăși este o clădire dacă; căci aceasta înseamnă ceardacul de lemn în limbajul convențional al artistului. De altminteri, faptul că cetatea este apărută de Daci este un semn neîndoios despre originea ei dacă.

Ei bine, cetatea dacă, înfățișată de către artistul columnei în scena CXI, s'a păstrat minunat de bine: ea nu este de cât cunoscuta cetate a Colții din preajma Sarmizegetusei. Reproducem imaginea acestei cetăți, scoasă după un tablou pictat de talentatul pictor C. I. Ștefănescu, profesor la liceul din Bârlad, pe planșa IX, fig. 1.

1) Vederea cetății Colțea este luată, cași pe columnă, din spre răsărit; așa dar, jos avem linia răsăritului, sus apusul, în stânga e sudul și în dreapta nordul.

Dar cetatea, după cum se poate vedea din alăturatul plan¹⁾, are următoarea întocmire:

2) Laturea din față, care este laturea de răsărit, are o înfățișare foarte complicată. Ea se compune, cași laturea de răsărit a cetății de pe columnă, din două ziduri *o—o—o*, de aceeași lungime, care se tae în unghiu pieziș în punctul *C*.

3) Înaintea acestui zid pe din afară avem un alt zid de piatră *B*, din care însă n'au mai rămas de cât urme slabe pe suprafața pământului. Înaintea acestui zid era un șanț adânc *A*, care s'a astupat în parte. Zidul *B* trebuie să fi avut o poartă, care corespundea cu poarta *N* din zidul *o—o—o*. Altminteri ce rost ar fi avut această din urmă poartă? Cum vedem dar, întocmirea laturii de răsărit a cetății Colțea corespunde cu întocmirea cetății de pe columnă aproape punct cu punct.

4) În colțul din stânga a zidului *o—o—o* se înalță, cași pe columnă, un turn (*E*) de formă cam trapezoidală.

5) Un al doilea turn, de aceeași formă, se vede și în colțul din dreapta a aceleiași laturi (în *D*). Ambele turnuri sunt cu mai multe etaje, cu ferestre largi sus, înguste jos; acestea din urmă sunt simple meterezuri; și în această privință asemănările cu columna sunt foarte mari.

6) Intre aceste două turnuri, pentru cel ce ar privi cetatea din spre răsărit, se vede, pe deasupra zidului *o—o—o*, partea de deasupra a unui al treilea turn (*L*), cu mult mai mare de cât celelalte două din stânga și din dreapta, precum se vede și în imaginea de pe columnă. Acest turn de formă aproape pătrată are ferestre largi boltite sus și ferestru-metereze mai joș.

---

1). Vezi pl. X fig. 2. Planul acesta a fost ridicat de către inginerul P. Polonik, care a studiat cu deamănuntul aceste ruini.

7) Poarta de intrare la cetatea Colții este la dreapta turnului D din colțul nord-est, pe latura nordică, întocmai precum o arată și artistul columnei în *b*, fig. 1, pl. X.

8) Latura de nord a cetății are o formă aproape asemenea cu cea a laturii de răsărit, adică este alcătuită din două ziduri, care se taie însă pe un unghi cu mult mai pieziș. Din această pricină are mai mult înfățișarea unui zid încovoiat.

9) Latura de apus este formată din peretele de zid al celei de a treia cameră (J) clădită în partea de apus a laturii nordice. Restul laturii de vest până la turnul cel mare (L) a rămas liber; în această parte panta muntelui era ca un perete drept; deci nu mai era nevoie de zid. Această întocmire ne lămurește foarte bine de ce artistul columnei nu a reprezentat în imaginea cetății sale, de cât numai un simplu crâmpel (*d—e*) din latura de apus: pentru că zidul înceta cu totul în această parte.

10) În fine, judecând după mortarul cu care sunt încheiate pietrele, cetatea Colții intră în categoria zidurilor noastre, adică este zidită cu mortar roman. Totuși cărămizile pe care le vedem din loc în loc în zid, sau la bolțile de deasupra ferestrelor, nu sunt, după mărime și grosime, cu desăvârșire romane: sunt mai mici. Pe de altă parte poziția cetății pe culmea unui munte răpos și întocmirea ei internă, ne arată că aici avem de a face cu o cetate dacică și nu romană.

Rezumând elementele comune, pe care le găsim la cetatea reprezentată pe columnă în scena CXI și cea reală din Colțea avem:

Laturile lor de răsărit sunt identic formate din două ziduri, care se taie în unghi; la capătul lor au câte un turn cu mai multe etaje; între ele și mai îndărăt în curte se înalță un al treilea turn mai mare; poarta de intrare se află lângă turnul din dreapta, la tăierea laturii de răsărit cu cea de nord; în fața laturii de est se află un alt zid, care pe columnă cuprinde numai o porțiune, pe când în realitate se întinde de la un capăt la celălalt al zidului de împrejurire; zidul laturii de nord este încovoiat, acel al laturii de apus însă merge în linie dreaptă și e foarte scurt.

E întrebarea, poate fi o asemănare mai desăvârșită între două cetăți, precum este cea dintre imaginea reprodusă pe columnă și cea reală de la Colțea? De sigur că nu. Deosebiri dacă sunt, acestea se lămuresc prin felul cum artistul și-a întocmit schițele sale; mai ales se explică prin elementele convenționale pe care artistul a trebuit să le introducă în imaginile sale. Așa, de pildă, pe columnă cele două jumătăți ale laturii de răsărit (A și B) sunt sculptate în linii curbe, pe când în realitate sunt linii drepte. Putea oare artistul să procedeze altfel? Putea el să înfățișeze altfel acel unghi pe care-l fac cele două jumătăți de zid ale laturii de răsărit, de cât întocmindu-le în linie curbă? De asemeni, poarta de pe latura de nord a cetății Colțea este dincolo de turnul din colțul de nord-est; pe columnă este chiar sub turn. Putea oare artistul să înfățișeze în același timp și turnul și poarta dindărătul lui, când el privea cetatea din răsărit? De sigur că nu. El a înfățișat-o totuși, așa precum a fă-

cut-o, pentru mai multă claritate. Așa dar, cetatea reprezentată pe columnă în scena CXI este imaginea cetății reale din Colțea. Cea de pe columnă fiind o cetate dacă, urmează neapărat că și cea reală este tot de acelaș fel.

Aceste două exemple le credem în deajuns de hotărâtoare ca să pue în lumină ideea, că ruinele de cetăți, care alcătuesc grupa noastră, nu sunt și nu pot să fie de cât rămășițele cetăților dace înălțate din porunca regelui Decebal și pe care columna traiană le înfățișază din loc în loc în drumul de invazie al armatelor romane, Exemple de asemenea fel de altminteri s'ar putea înmulți ¹⁾, dar ne oprim aci.

Să ne rezumăm.

Aruncând o privire generală asupra întregii desfășurări de idei de până aici, constatăm următoarele :

Există pe pământul Daciei o sumă de cetăți de piatră, zidite ades pe piscuri de munte, mai rar în văi, mai în totdeauna însă în puncte strategice însemnate, cetăți care prin întocmirea planului și prin alcătuirea materialului, formează o grupă foarte bine hotărâtă. Aceste cetăți, unele de mărimi impunătoare, altele mai mărunte, cu toată aparenta lor risipire, au fost zidite după un plan bine chibzuit, a căruia țintă era : să împiedice intrarea văilor, care duc în Ardeal, unui dușman pornit sau din câmpia Ungariei pe la Mureș, sau din șesurile Munteniei, Olteniei și Banatului. Mai mult încă, aceste zidiri de piatră, care formau un lanț de jur împrejurul câmpiei Hațegului, aveau menirea să apere vestita cetate a Sarmizegetusei contra ori căruia atac venit de la Dunăre.

Se înțelege de la sine, că față de această grupă unitară de cetăți, cugetul învățatului și-a pus întrebarea, cine le-a zidit și prin urmare, din ce vreme sunt?

Respunsul n'au întârziat să-l dea învățații sași. Fie dintr'un simțimânt de iubire de neam, fie chiar dintr'o convingere adâncă, ei au crezut că „toate aceste clădiri uriașe nu au putut fi ridicate de cât de brațe germane“. Argumentul lor de căpetenie se întemeiază pe spusele diplomelor remase de la regii maghiari. Dar am văzut că această idee stă în contradicere cu faptul, că cetățile grupei noastre nu se află răspândite numai pe teritoriul unde s'a așezat și trăit elementul sas ; din contra, foarte multe zidiri, și încă din cele mai caracteristice, se găsesc pe un pământ unde nici odată, pe cât istoria ne spune și amintirea o povestește, poporul sas nici n'a luptat, nici n'a viețuit.

---

1). Iată cetățile daco care sunt înfățișate pe columnă și ale căror ruini au un plan și o formă întocmai cu acele schițate de artist pe reliefele sale :

Cetatea din Bogșa română, pe columnă scena XVIII, constă dintr'un turn și ziduri de împrejmuire pătrate. Este vechea Bersovia. Cetatea din grădina Sevorinului,—scena XXIX,—de sigur vechea Drobetae. Cetatea din Oreava, scena L pe columnă, e alcătuită dintr'un simplu zid oval de împrejmuire. Cetatea din Grădeț,—scena LI,—are forma ovală cu două turnuri interioare. „Turnul lui Doancă“—scena LVIII sus—un zid oval cu un turn pătrat înăuntru. „Turnul spart“, lângă Boița (pasul Turnu roșu) este întocmai cu cele patru turnuri runde înfățișate în scena LXII. Cetatea din Landskrone este clădirea de pe columnă din scena LXIII sus. Turnul rond din Crivadia, scena LXVI pe columnă. Cetatea din Mălăești, înfățișată pe columnă în scena LXXIII, 172. Cetatea din Selea, în scena LXXXVI. Cetatea din Săsciori, în scena CVIII. Cetatea din Gădintși, lângă Roman, în scena CLI. Cetatea Neamțu în scena CL. S'ar mai putea adăoga aici și alte cetăți, care deși nu sunt înfățișate pe columnă, nu sunt totuși mai puțin dace.

Și afară de aceasta, însăși întocmirea tehnică a acestor ruini, ne spune lămurit că ele sunt datorite unui popor care a cunoscut foarte bine felul de clădire roman.

Dar atunci sunt zidiri romane, au pretins alți învățați? Nici aceasta. Pentru că planul unitar, după care cetățile noastre au fost întocmite și mai cu seamă faptul că ele aveau de scop să apere câmpia Hațegului contra unei năvăliri pornite de la Dunăre, tocmai din spre partea unde erau cele mai bogate provincii din răsăritul imperiului roman, se opune cu totul la această origine. Nu intra în sistemul roman să-și împrejmuiască provinciile cu cetăți de apărare contra altor provincii liniștite și înfloritoare din imperiu, precum erau față de Dacia cele două Moesii. Așa dar, nici această idee nu lămurește problema noastră.

Tradiția însă păstrată în inima poporului nostru, are o vedere mai luminoasă asupra cestiunii: cetățile au fost zidite de Daci, sau, fiindcă popoarele obișnuiesc în totdeauna să lege faptele mărețe ale trecutului de anume persoane, cetățile au fost zidite, pretinde tradiția, de Decebal. Această idee, care părea ciudată la început, mai ales din pricina ideilor greșite, pe care le avem astăzi asupra culturii poporului dac, încetul cu încetul se infiripa și căpăta ființă, cu cât descoperirile arheologice se înmulțeau și cercetările istorice erau mai serioase. Am văzut în paginile trecute, cum un Neigebaur, un Goos, un Torma sau un Jung, oameni de știință, severi față chiar de părerile cele mai bine întemeiate, au trebuit să se incline în fața realității și să recunoască neîndoioasa origine dacă pentru unele măcar din cetățile grupei noastre.

Aici am găsit noi problema; iar alăturările cu columna ne au dat adevărata ei deslegare. Anume, am constatat că o parte din aceste cetăți se află înfățișate ca zidiri dace pe reliefele columnei. Această constatare am probat-o prin câte-va exemple, prin cetățile din Mehadia și din Colțea, a căroră formă curioasă am descoperit-o între imaginile de pe columnă.

Cu această alăturare adevărul originii dace a clădirilor studiate ese definitiv întărit.

Dar odată *dacismul* acestor clădiri dovedit, se înțelege de la sine, că și toate celelalte amănunte, asupra căroră cugetul nostru în hipotesa unei origini romane nu putea găsi o lămurire îndestulătoare, capătă o lumină neașteptată. În adevăr, clădirile sunt zidite după felul roman, pentru că acei ce le-au înălțat sunt maștri romani, care, după învoiala dintre Domițian și regele Dacilor, au trebuit să le ridice în diferitele ținuturi ale țării. Așa capătă înțeles potrivirile de formă cu clădirile romane asemănătoare, așa tehnica zidirii pietrelor legate cu mortarul caracteristic roman. Așa se lămurește și poziția lor pe culmile munților sau plaiurilor înalte; așa rânduirea lor în lungul văilor, care pornind de la Dunăre, duc, fie de la apus, fie de la sud, atât din pusta largă a Ungariei, cât și din câmpiile întinse ale Munteniei, spre munții Ardealului, acolo unde era inima și sufletul de împotrivire și de viață a poporului dac. Numai în hipoteza unei origini dace capătă rost repartizarea aceasta a cetăților pe un teritoriu așa de întins; precum se lămurește vădita concepție unitară

care le leagă laolaltă ; tot ea lămurește în fine, de ce aceste cetăți se află ridicare cu atâta risipă aproape de jur împrejurul câmpiei Hațegului, căci aici era capitala regatului, faimoasa Sarmizegetusă, a căreia neatarnare era în acelaș timp simbolul unității și neatarnării neamului dac.

Firește, această ipoteză șterge deodată atâtea pagini glorioase pe care patriotismul sasului le scrisese în cartea poporului german din Ardeal ; firește, ipoteza aceasta risipește deodată nimbul de strălucire, cu care legenda încununase pe unii voivozi ai neamului nostru ; firește, tot această ipotesă înlătură deodată atâtea greșeli de înțelegere a trecutului, pe care lenea le lăsase să se răspândească în știință ; dar, este întrebarea, adevărul nu-i oare mai luminos și mai atrăgător de cât ori ce poveste încântătoare ? Nu-i oare scris ca la raza soarelui să pălească lumina poetică a lunii ?

CAPITOLUL III

ROMANII TREC DUNAREA PE PODUL

de la

CARATAȘ

RESUMAT. Descrierea primei grupe, care cuprinde scenele I, II, III și IV. Elementele topografice pentru localizarea scenelor; a) malul înfățișat este cel roman; b) la dreapta scenei avem susul fluviului, adică apusul; c) scena are orientarea următoare: jos nordul, sus sudul, la stânga răsăritul și la dreapta apusul; d) malul roman este șos în stânga, înalt și răpos spre dreapta; e) cetatea din stânga podului și adăosele de clădiri vecine: forma laturoi sale nordice. Cetatea din sc. XLVIII adăogă și ca elemente topografice nouă. Capătul podului de vase din spre România. Cetatea localizată la Carataș în Serbia. Corespondență între imaginea cetății de pe columnă (sc. IV și XLVIII) și ruinele din Carataș. Locul din Carataș minunăț pentru clădirea unei punți peste Dunăre. Scena XLIX și ținutul de la Gura Văii. Scena I, localizată la Oreava, lângă Vârciorova. Cetatea din Carataș este Zancs al lui Procop. Cetățile din sc. II, 8 și 9 sunt cetățile Cladova și Clădușnița.

Grupa aceasta este clar despărțită de cea următoare prin podul de vase din scena IV (din 12—15)¹⁾. Avem pe planul din față imaginea unui fluviu larg. Artistul însă nu ne-a înfățișat de cât un singur mal, cel din fund, care, șos spre stânga, devine tot mai deluros spre dreapta. Pe acest mal se arată din loc în loc niște turnuri de piatră, cu acoperișul înalt, cu poartă spre apă și gard de uluci împrejur. Unele și anume cele trei din urmă (în 4, 5 și 6) au două etaje, dintre care cel de sus pe lângă o mică porțiță mai are și un ceardac de lemn de jur împrejur și o faclă aprinsă aninată în dreptul porțiții. Cichorius a văzut cu drept cuvânt în aceste turnuri imaginea așa numitelor *burgi* și *praesidia* de la hotarele imperiului roman.

---

1). Pentru mai ușoară înțelegere am adoptat tot împărțirea în scene făcută de Cichorius.

Mai interesante sunt clădirile din spre dreapta¹⁾: una în 7, imaginea unei stațiuni militare română, cu val cu palisadă împrejmuită, și unde stau ancorate două căice încărcate cu bagaje și cu provizii; și alta în 9 cu clădiri de piatră în interior. În 10, malul este stâncos și abrupt; el poartă de asemenea clădiri de piatră: cea din 11 are arcade în etajul de jos și ferestre largi în cel de sus. Îndărătul ei apar vârfulurile a doi plopi înalți. În fine, acolo unde malul este mai înalt, pe sprinceană râpei (în 12) se vede o cetate, cu ziduri de piatră întărită, cu creneluri deasupra, cu mai multe porți pe laturi și cu o sumă de clădiri înăuntru. Sub mal răsare cu bustul din apă chipul bătrânului Danubius, care privește la șirurile de legionari romani ce trec peste podul de vase.

Se poate oare determina poziția geografică unde s'a zidit podul de vase, peste care s'a făcut trecerea armatelor romane? Ca să răspundem la această întrebare, se cere să cunoaștem elementele topografice indicate de artist.

Mai întâi fluviul, în preajma căruia se petrece acțiunea în grupa noastră, nu poate fi de cât Dunărea; aceasta au susținut-o mai toți comentatorii. Apoi se știe, că ținta obișnuită a romanului a fost în totdeauna să lovească pe dușman în inimă, adică, în capitala sa. Iar capitala regatului dac era Sarmizegetusa, către care duceau, precum spune Iornandes²⁾, două drumuri „unum per Bontas (adică Pontes), alterum per Tapas (adică Tapae). Drumul pe la Pontes trecea pe valea Topolniței, apoi pe sub Poalele Carpaților pe la Bumbesti, Vâlcea, și de aci pe valea Oltului în sus, intra în Ardeal pe la pasul Turnul roșu. Celalt pornea de la Lederata (Ram) lângă Dunăre, o lua dealungul râului Carașu, apoi pe valea Timișului și Bistrei, deea în pasul Bucova, care e chiar lângă Sarmizegetusa.

Așa dar, puntele de trecere aveau să fie pe la Lederata și pe la Pontes.

Artistul însă ne dă elemente topografice și mai precise, care ne pot minuna de bine călăuzi³⁾.

a) Malul, care se vede înfățișat în grupa noastră, este de sigur cel roman, căci ar fi absurd să credem, că Romanii, ca să atace pe Daci, trec de pe malul nordic al Dunării spre cel sudic, al Moesiei, fie superioară, fie inferioară.

b) Fluviul, dacă privim cu luare aminte amănuntele indicate de artist, își rostogolește apele sale de la dreapta spre stânga. Deducerea este firească! fără excepție cărna năvilor,—atât celor din lungul malurilor, cât și celor care susțin podul,—este spre stânga. Iar din experiență se știe, că năvile ancorate sunt în totdeauna întoarse cu pieptul contra apei și cărna la vale. Deci, la dreapta este susul, iar la stânga josul apei.

c) Dunărea în tot lungul ei de la Viminacium și până la Durostorum are, cu neînsemnate abateri, direcția de la apus la răsărit. Pe columnă aceasta înseamnă, că la dreapta este linia apusului și la stânga aceea a răsăritului, fiindcă

---

1). Vezi pl. II, fig. 2.

2). Iornandes, *Getica* XII, 74

3). Vezi pl. II, fig. 2.

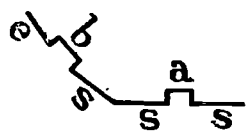
de la dreapta spre stânga, am spus, se îndreaptă curentul apei. Sus fiind malul roman, adică sudul, urmează neapărat, că jos în primul plan, trebuie să fie malul nordic. Aşa dar, cadrul orientării pentru întreaga noastră grupă este hotărât: jos nordul, sus sudul, la stânga răsăritul și la dreapta apusul.

d). Malul roman, așa cum l'a schițat artistul columnei în grupa noastră, merge înălțându-se mereu de la stânga (în 7 scena II), unde este șes, spre dreapta, unde din 10 și până în 12 ajunge stâncos, înalt și drept ca un perete. Cu alte cuvinte, malul fluviului șes la stânga (răsărit) devine râpos la dreapta (apus).

Cu orientarea și întocmirea solului de pe columnă n'ar corespunde de cât porțiunea Dunării de la Pontes la deal până la Vârciorova. Unde anume, ne o spune imaginea cetății înfățișată pe culmea dealului din 11 până la 12, scena III.

Cetatea este caracterizată printr'o sumă de amănunte, care-i dau o înfățișare aparte între toate celelalte cetăți de pe columnă. Anume, are ziduri puternice cu creneluri de asupra; are mai multe porți și mai cu seamă o sumă de clădiri interioare, care-i dau înfățișarea unei cetăți vechi și nu a unui lagăr, zidit în vederea apărării podului de vase. În special, laturea din spre fluviu, adică laturea nordică, are o formă ciudată: este încovoiată, în ori-ce caz, formată din două ziduri $s-s-s$ care se tae în unghi. Fie-care zid, are câte o poartă: cel din dreapta (a) la mijloc, cel din stânga (b) la capăt, acolo unde se tae cu laturea de răsărit (c) din care se vede foarte puțin. Această a doua poartă (b), așezată în mod neobișnuit la colț, când la cetățile romane mai în totdeauna este la mijloc, se află ceva mai jos ca nivel de cât cea din a . Un

drum scoboară pe pantă, către țărmul fluviului, unde se întâlnește cu un altul care vine din spre stânga de la clădirea cu arcade jos și ferestre sus ¹⁾. Poarta boltită din dreapta, pe sub care trec soldații legionari, deși nu ține de cetate ²⁾ totuși ne adaogă și ea un element topografic prețios.

Acest lucru reese mai cu seamă din alăturările cu cetatea din scena XLVIII. 121—122, care ³⁾, după arătările lui Cichorius, este identică cu cea din scena noastră (sc. III, în 12). În adevăr, și aici și dincolo malul Dunării este stâncos și abrupt. Și aici și dincolo zidul din față încovoiat, cu două porți boltite și cu creneluri de asupra; și aici și dincolo, o poartă mare boltită pe sub care trec legionari romani. Podul de vase în fine și aici ca și dincolo, este clădit de aceeași parte a cetății, care stă zidită pe culmea malului dunărean.

Deosebiri sunt, dar numai în amănunte. Mai întâi, poarta cea mare boltită, care în scena IV părea că ține de cetate ⁴⁾, în XLVIII este vădit despărțită: unul din ușorii ei,—cel din stânga,—se coboară până la malul apei. Așa dar, cetatea din deal și poarta boltită de la capătul podului nu sunt la același nivel; din această pricină, se impune să admitem că din culmea malului, unde se află

1). A. von Domaszewski o ține drept un quadrivium.

2). Acest lucru se va vedea mai departe.

3). Vezi pl. XI, fig. 2.

4). Petersen, *Trajans dakische Kriege*, I, p. 15, susține chiar această părere.

cetatea și până lângă fluviu, unde se vede puntea de vase, trebuie să fie pe undeva o pantă lină, pe care să scoboare soldații.

Apoi, însăși cetatea, cu toate că mai sumar înfățișată acum în scena XLVIII, cuprinde noi adaose : spre dreapta, sus în 122, se află un zid cu o poartă, —este a patra poartă aceasta,—la capătul său spre stânga. Intre această poartă și cea de la capătul podului de vase s'a adăugat o întărire de uluci (palisadă), care merge vădit paralel cu malul apei.

În scurt, iată elementele topografice pe care le indică artistul la cetatea sa, în ambele scene (IV și XLVIII): a) cetatea este veche și nu un lagăr de curând zidit ; ea este pusă pe un podiș stâncos și abrupt al Dunării ; acest podiș, după cum arată cei 2 plopi din scena III, se întinde departe îndărăt ; b) laturea de nord a cetății, cea din spre apă, este încovoiată, în ori-ce caz, de formă neregulată ; c) laturea aceasta are două porți, dintre care una, cea din răsărit, ceva mai jos ca nivel ; d) de aici pornește un drum dealungul malului fluviului ; e) spre dreapta malul răpos cade deodată ; f) legătura dintre cetate și malul apei se face ceva mai spre dreapta, adică mai spre apus ; g) calea aceasta pornește dintr'o poartă de sus și se îndreaptă spre pod, apărată cu un fel de întărire de palisadă, care merge paralel cu fluviul și perpendiculară pe axa podului de vase.

Dar artistul a avut grije, nu numai să ne schițeze forma ciudată a acestei cetăți, din scena XLVIII, dar în acelaș timp să ne-o arăte în legătură cu împrejurimile și în special cu malul nordic (dacic) al Dunării.

În adevăr, scenele XLIX și L ne adaogă următoarele elemente topografice ; h) malul dac, unde se sprijină capătul podului de vase, este șes ; i) pe acest șes, Romanii, ca să apere capătul podului de ori și ce atac din partea dușmanului, au tras trei ziduri paralele, dintre care două, cele din margine, sunt de piatră, iar cel de la mijloc, după sistemul convențional ales de artistul columnei, de pământ întărit cu palisadă ; j) acest șes, pare a fi îngust și se îndreaptă, față de cetatea romană de pe malul sudic al Dunării, în direcția de la sudest spre nordvest. Artistul a păstrat aici în scena XLVIII și XLIX aceiași orientare ca și cea din scena III și IV a grupei noastre ; k) zidul din primul plan,—prin fața căruia trece cavaleria auxiliară, dintre 123—125,—se sprijinește de o cetate rotundă cu un cort militar în interior ; l) în fine, la capătul acestor trei valuri, printre care se strecoară încet loricaii legionari și trenul, pe un pisc de munte de formă „piramidală“ se vede o cetate. Cetatea (în scena L, 126—127) după cunoscutul element convențional, ceardacul de lemn dimprejurul turnurilor, este de origine dacă și a fost părăsită de apărătorii ei. În față are o poartă, iar spre dreapta un drum în zigzag, apărat din loc în loc cu gropi de lup de formă romboidală (Wolfgruben) ; drumul dă într'o poartă boltită pe la poalele căreia curge un pârâiaș.

Acestea sunt elementele topografice. Unde se cuvine să localizăm scena noastră (cu cetatea din 11—12) și printr'însa scenele XLVIII—L ?

La Pontes nu poate fi, pentru că atât țărmlul românesc din preajma Severinului, cât și cel sârbesc din față,—unde se localizează Pontes,—sunt joase

și șese. Nici pe malul nostru, cu atât mai puțin pe malul sârbesc din fața Severinului, un se găsească acele elemente topografice indicate de artist. Cichorius, căutând să precizeze locul, unde a fost clădită puntea pe vase, bănuiește că punctul de trecere n'a putut fi prea departe de Porțile de fier, fiind-că „mal râpos și înalt al Dunării pe partea sârbească nu se vede nicăeri de la Cladova spre răsărit“ 1).

Mal abrupt, stâncos și înalt pe dreapta fluviului, cu un șes larg îndărătul lui, nu găsim de la Porțile de fier la vale de cât în două puncte, la Șip și la Carataș 2). La Șip sunt faimoasele vârtejuri ale Porților de fier; peste asemenea urgie însă nimeni n'ar fi îndrăznit să clădească o punte 3).

Cu totul altfel stă lucrul la Carataș. Aici malurile fluviului sunt înalte, stâncoase și parcă retezate cu barda de apele Dunării, care, scăpată din vârtejurile Porților de fier, izbește drept în malul sârbesc de la Carataș. Pe sprinceană acestui mal, de unde vederea se întinde departe spre apus, până la Vârciorova, iar spre răsărit până dincolo de Severin, și îndărătul ostrovului Banul, se află și astăzi ruinele unei cetăți romane a cărora întocmire și formă corespund până în cele mai mici amănunte cu arăturile columnei, privitoare la cetatea de lângă podul de vase din 12. Aici, la Carataș, susținem noi că s'a clădit puntea de vase peste care a trecut armata romană de răsărit.

În adevăr, lagărul, numit de către locuitorii români de acolo, „cetatea din Carataș“, și care „poate fi socotit, după Kanitz, printre clădirile cele mai însemnate ale limesului danubian din Moesia“, are forma unui paralelogram, dintre care laturile de nord, din spre fluviu și de răsărit sunt neregulate. (Vezi figura de la pag. 66). Lungimea castrului este de 172 m., iar lățimea de la răsărit la apus numai de 100 m. Zidul de piatră gros de doi metri și mai bine avea odinioară o înălțime deasupra solului de aproape 3 m.; astăzi abea mai apare aici și colo. Un șanț larg de 10 m. și adânc de 5—6 m. înconjură cetatea de trei părți; în spre Duuăre șanțul lipsește. Șapte turnuri, câte unul la fie-care colț și la mijlocul laturilor de nord, sud și apus, sprijină zidul de împrejurare; turnurile de pe laturi par a fi rotunde, pe când cele din colțuri sunt pătrate. Laturea de răsărit a lagărului are o ciudată formă și întocmire: „la mijloc zidul ei alcătuește un unghi, de unde apoi pornesc spre nord-est două ziduri aproape paralele, care închid între ele un gang“ 4); aceste ziduri se închid la turnul cel pătrat din colțul nord-est, care din pricina solului este la un nivel mai jos de cât laturea încovoiată de nord. De la acest turn pătrat scoboară spre malul apei pe o pantă foarte lină un drum roman, care dă în-

1). C. Cichorius, *op. cit.*, vol. II, scena IV.

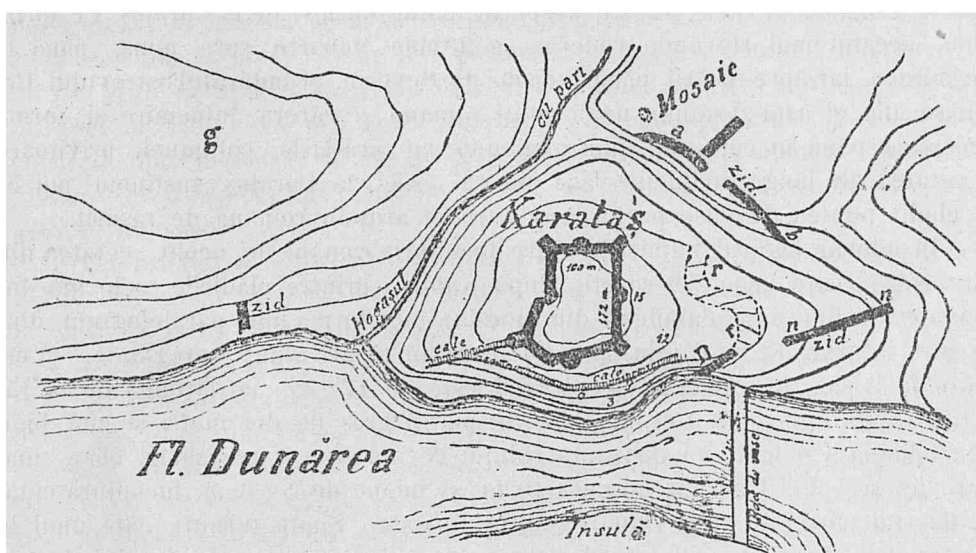
2). «De la Vârciorova și până la Schelea Cladovoi, la nord-vest de Severin, valea Dunării este formată de munți înalți care vin prin bazelul lor până în marginea apei». Căpitan Filip, *Geogr. militară a Olteniei*, București, p. 59.

3). «Cursul fluviului aici este repede, iar când apele vin mari, chiar vertiginos; albia sa este când un abis, când un sorb, când o cingătoare de stânci ascuțite, care-i dispută trecerea în toată lățimea lui». Col. Drăghiccanu, *Note asupra principalelor puncte pe Dunăre*, 1880, p. 51.

4). Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, p. 49.

tr'un al doilea îndreptat de alungul fluviului pe sub laturea de nord a cetății. Laturea de nord este foarte neregulată ; are o poartă, se pare, în unghiul convex din mijloc.

La apus de cetate terenul scade, alcătuind un fel de vâlcea sub forma unei *cavea* de teatru cu laturea scenei la nivelul fluviului. La 150 m. spre sud-vest de cetate se vede un zid de piatră (*a—b*), care formând un arc cu concavitatea spre răsărit scoboară pe sprinceană dealului până la 200 m. departe de apă. Un drum în formă de S, săpat în piatră (*r—r*), duce pe un șir de trepte largi de pe înălțimea tăpșanului spre vadul râului, unde un alt zid (*n—n*), îndreptat de la răsărit la apus, închide intrarea vâlcelii în formă de *cavea* din spre Dunăre. Acest zid, dispăre în punctul D, sub poalele dealului pe care se află cetatea.

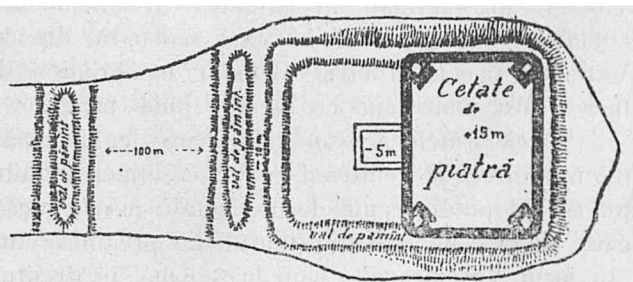
Cine nu vede din această descriere asemănarea desăvârșită dintre ruinele de la Carataș și elementele topografice indicate de artist la cetatea din scena IV și XLXVIII? Căci la ruini, ca și la cetatea de pe columnă, găsim atât malul râpos de lângă fluviu cu laturea de nord încovoiată și poarta din mijloc, cât și poarta din colțul de nord-est așezată pe un nivel mai jos. Găsim comun, zidul de pe mușea dealului din dreapta (apus), drumul care scoboară pe pantă spre poarta din capătul podului, precum și întărirea care închide dinspre fluviu, —pe columnă este înfățișată cu o palisadă, la ruinele din Carataș prin zidul de piatră din vale *n—n*, —intrarea spre cetatea din deal. Găsim în fine comun nu numai malul abrupt, pe care este clădită cetatea și de unde vederea se întinde largă, dar chiar și vadul de alături care face cu puțință clădirea unui pod de vase ; până și sistemul ciudat de căi romane, care pe columnă, cași în realitate, pornesc de la poarta de nord-est a cetății de alungul malului Dunărei, este asemeni.

De altminteri, nici că se putea găsi aiurea un loc mai potrivit de trecere a Dunării ca la Carataş. Căci aici găsim noi două lucruri minunate pentru facerea unui pod : o îngustime mai mică a fluviului şi ape totuşi foarte puţin repezi, deşi adânci ¹⁾, precum şi un ostrov de sprijin pentru pod, care micşorează şi mai tare îngustimea fluviului.

În adevăr, undele fluviului, de abea scăpate din vârtejurile Porţilor de fier, sunt sfărâmate de o serie de insule care micşorează tăria şi iuteala curentului ; aceste insule alcătuiesc un fel de punte naturală între un mal şi altul. „Când era vorba de stabilirea unui pod, zice Fröhner, şi de trecerea unui fluviu mare, inginerii romani alegeau de preferinţă un loc, unde se afla o insulă care le uşura stabilirea unei punţi“ ²⁾. Rolul acesta îl avea la Carataş, insula înaltă şi stâncoasă a Banului ³⁾.

Dovadă de aceasta sunt urmele de castru ce se văd în insulă la capătul

ei de apus. (Vezi figura aci alăturată). Zidul, care s'a păstrat foarte bine, are o grosime de aproape 3 m. şi formează un dreptunghi cu turnuri interne la cele 4 colţuri. P'alocuri se văd în zid şi pături formate din cărămizi

mari romane care alternează cu un strat gros de mortar. Intocmirea aceasta se regăseşte identică la piciorul podului lui Traian de pe malul românesc : un semn lămurit că lagărul de pe ostrovul Banului este din timpul lui Traian ⁴⁾. Ori cum ar fi însă, insula aceasta prin înălţimea ei cea mare (15—20 m. de asupra nivelului Dunării) şi prin poziţia ei în mijlocul fluviului, era minunat întocmită ca să lege ca o punte amândouă malurile, cel din Carataş cu cel din Gura Văii ⁵⁾.

Dar această localizare a podului la Carataş mai are o însuşire bună : ea lămureşte şi celelalte elemente topografice pe care artistul le-a înfăţişat pe columnă în scenele XLIX şi L. Ne amintim că pe malul dacic solul era şes şi închis cu două ziduri de piatră, care mergeau în direcţia de la sud-est spre nord-est ; că zidul din faţă se sprijinea pe o cetate rotundă cu un cort militar înă-

1). La Carataş—Gura Văii, Dunărea are numai 750 m. lărgime, pe când la Vârciorova 970 m. şi la Severin 1150. Adâncimea apei la Carataş este de 50—60 m. la Vârciorova de 30—35 m. la Calafat de 15—20 m. Vezi asupra acestor cestiuni, căpitan Filip, *op. cit.*, p. 64.

2). Fröhner, *La colonne Trajane*, p. 3.

3). Conte Marsigli, trimis să zidească un pod pentru trecerea armatelor imperiale austriace, după ce a încercat în zadar să-l stabilească peste ruinele podului de piatră al lui Traian, a sfârşit prin a-l fixa în dreptul Gurii-Văii peste insula Banului.

4). Vezi asupra acestei cotăţi Gr. G. Tocilescu, *Revista p. archeologie, istorie, etc.* vol. I. fasc. 1, p. 170.

5). Ciudat lucru, ţăranii români din Gegeraci, pretind că, aproape de lagărul din insulă spre partea malului întors spre Sârbia, se văd urmele piciorului unui pod.

untru ; că în fine și mai departe, spre apus, eră un munte de formă „piramidală“ pe culmea căruia se afla o cetate dacă cu o singură poartă spre nord.

Asupra zidurilor paralele de pe malul românesc care se văd înfățișate în scena XLIX din 122—125, nu mai putem spune nimic astăzi. Sigur este însă, că înainte de a se tăia șoseaua de alungul Dunării de la Severin la Vârciorova,—mai înainte drumul ducea prin pripoare peste dealurile Mătorețului și râul Balna,—dar mai ales mai înainte de a se construi linia ferată actuală, care duce de la Severin la Orșova, rămășițele de zidărie romană prin părțile de la Gura Văii erau foarte întinse. Căpitanul Filip, care a studiat cu multă luare aminte ținutul acesta, o spune lămurit : „Gura Văii este renumită prin aceia că aici există ruini romane și urme de fortificații antice“¹⁾. Acelaș lucru îl arată și autorul articolului din *Revista pentru Archeologie* ²⁾. Eu însumi, am descoperit urme de ziduri vechi romane, iar din gura țărănilor am aflat că mai la apus de satul Gura Văii era un val înalt de pământ, care închidea îngusta vale dintre malurile Dunării și râpele dealurilor care scoboară din spre valea Slătincului (lângă Vârciorova) către Pietrile Babelor, în apropiere de Schelea Cladovei. Acest val însă a fost tăiat când cu facerea liniei ferate.

Dacă urmele acestor ziduri care legau capătul podului de vase de pe malul românesc cu cetatea dacă de pe culmea dealului din scena L, au dispărut, nu tot astfel putem spune despre cetate însăși. Încă de mult colonelul Drăghicescu, care vizitase de aproape ținutul din preajma Vârciorovei, spusese următoarele : „În josul Vârciorovei,—cam la 3 Km,—în dreptul punctului unde încep Porțile de fier, se deschide în munte Valea Slătincului. Partea dreaptă a văii este formată de un munte de „formă piramidală“ în spicul căreia se află un platou, brăzdat în mai multe sensuri de șanțuri și urme de zidării de piatră ; aici se vede a fi fost un castel ; iar oamenii îi zic, cetatea Oreava“ ³⁾.

Cu toate greutățile urcușului pe muntele de „formă piramidală“, m'am suit totuși și iată observările culese la fața locului :

Cetatea are forma ovală, cu axa cea lungă de 70 m. iar cea scurtă de abea de 30 m. Zidul ei de piatră se poate urmări mai pretutindeni pe sub verdeață și printre rădăcinile copacilor, unii din ei seculari, crescuți peste ruini. Felul de întocmire a mortarului este cel roman.

Cu toate că zidul are p'alocuri 2—3 m. grosime, totuși spre apus și spre răsărit, se văd șanțuri adânci,—30 m. lărgime și 5 m. adâncime,—care izolează cu totul cetatea de dealurile dimprejur. Poartă pare a fi fost numai una singură și anume spre nord, pe unde se putea face legătura cu cărările de munte spre Orșova și spre Severin peste dealurile Mătorețului ⁴⁾.

Această cetate corespunde cu totul arătărilor de pe columnă. Se află la nordvest de Gura-Văii, prin urmare de podul de vase de la Carataș ; stă pe

1). Căpit. Filip, *op. cit.*, p. 67.

2). Gr. Tocilescu, *Revista p. archeologie* etc. p. 171 : «Urme de zidării romane de așa înțăriri se găsesse și în stânga Dunării, la Gura Văii, drept în fața insulei Banului».

3). Lt.-col. Drăghicescu, *Note pentru istoricul punctelor pe Dunăre*, p. 6.

4). Vezi asupra acestei cetăți alăturările noastre din scena L.

culmea unui munte de „formă piramidală“ ; prin poziție, formă și întocmire este de origine dacă ; chiar și poarta se află pe latura de nord. Lipsește indicarea acelui drum în zig-zag care scoboară pe panta de nordvest a muntelui piramidal și dă la o poartă boltită pe lângă care trece un răușor ¹⁾. Dar această indicare a artistului o vom explica pe deplin cu prilejul comentării scenei XCI din al II rezboi, unde această poartă boltită o regăsim din nou. Atunci vom arăta pe larg că nu este vorba aici de cât despre imaginea simbolică a coloniei romane Tsierna, actuala Orșova.

Așa dar, cetatea Oreava ne reproduce elementele topografice ale construcției dace de pe columnă din scena L. Mai mult încă, cu această localizare se lămurește și castrul sau cetatea rondă din scena XLIX.

În adevăr, colonelul Drăghicescu, urmând mai departe descrierea sa asupra cetății din Oreava, adaugă : „Din punctul, unde se află castelul Oreava, muntele domină în sus și în jos valea Duuării pe o depărtare mai mare de 10 Km ; el domină și valea Slătinicului. În apropiere și pe stânga văii Slătinicului se întinde o padină largă și comodă pentru așezarea unui lagăr. Această pozițiune se numește astăzi „taberile“ și servea ca loc de lagăr când castelul era în floarea sa“ ²⁾. Numele acesta de „taberile“, sinonim cu „lagăr“, este foarte semnificativ : el ne spune lămurit că odinioară aici la poalele cetății Oreava, a fost un lagăr, care nu este altul de cât cel de pe columnă înfățișat în scena XLIX, în 125.

Dar localizarea podului de vase la Carataș nu ne lămurește numai amănuntele topografice indicate de artist în scenele III-IV și similarele sc. XLVIII—L, dar în același timp ne dă seamă despre celelalte imagini figurate pe columnă în scenele II și III din 7—11. Nu vom spune nimica nou în ce privește clădirile de piatră din scena III, în 10 sus. Un lucru e sigur : prin forma terenului răpos spre stânga și prin copacul din 10 sus, întregul șir de clădiri zidite pe sprinceană acestui deal, formează un tot unitar cu cetatea din 11 de lângă pod. În această privință are multă dreptate Domaszewski, când le ia drept un semn convențional de canabae al lagărului de lângă podul de vase. De fapt, în cercetările întreprinse de mine pe platoul din spre răsărit din lagărul din Carataș (g pe planul cetății Carataș reproduș mai sus) am găsit pretutindeni prin porumburi, resturi de zidărie și olărie romană. Mai mult încă, în partea din spre „hogașul cu pari“, o vâlcea care desparte cetatea din Carataș de acest mic platou, se văd urmele unui zid de piatră romană cu direcția perpendiculară peste albia fluviului. Nu este deci cu neputință ca aici pe tăpșan să se fi aflat acele clădiri de piatră înfățișate pe columnă în sc. III în 10 sus.

Mai norocoși suntem însă, când e vorba să limpezim rostul acelor clădiri de piatră, încinse de jur împrejur cu palisadă, clădiri care se văd pe columnă

---

1). Vezi aceste amănunte în Cichorius, *op. cit.*, scena L. 125 jos.

2). Lt.-col. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 7. Acolăș lucru aproape îl spune și generalul Iănescu, *Oltenia și Banatul*, ed. II, 1894, p. 63.

în scena II din 7—10. După limbajul convențional al columnei aceste clădiri înseamnă două localități întărite și în apropiere una de alta și anume, după orientarea generală a grupei, clădirea din 8 este mai la răsărit de cât cea din 9, care la rândul ei este mai la răsărit de cetatea de lângă capul podului. Aceasta este un prim element topografic.

Afară de asta, ambele localități așezate chiar lângă malul apei, sunt față de cetatea din scena III, în 11, pe un nivel cu mult mai jos. Adică, malurile fluviului sunt în 8 aproape la nivelul apei și foarte puțin se înalță în 9. Al treilea element topografic îl dobândim din aceia, că ambele aceste localități nu pot să fie de cât în imediată apropiere de punctul de trecere al armatelor romane. Aceasta reiese din faptul că ele servesc de locuri de depozite pentru proviziunile și armamentele armatei de trecere; și se știe, cetățile de aprovizionare trebuiesc în totdeauna să fie pe lângă baza de operațiune, care în cazul de față se află la Carataș în Serbia. În fine, un element de o importanță hotărâtoare în determinarea geografică a localităților noastre, este cel următor: atât prima (în 8) cât și cea de a doua imagine (în 9) se deosebesc cu totul de cunoscuta înfățișare pe columnă a cetății din Pontes.

În adevăr, orașul acesta apare pe columnă în două rânduri, odată în scena XXXIII (80—81), la începutul expediției rezboinice din Moesia, și altă dată în scena C (261—263) din al II rezboi. După cum a arătat foarte bine Petersen, în ambele rânduri icoana cetății este cu desăvârșire aceeași; micile deosebiri ce întâlnim nu provin de cât din punctul de vedere diferit din care ele sunt privite.

Dacă artistul ar fi avut acum în scena II, intenția să ne înfățișeze icoana cetății din Pontes, ar fi ales, fie în locul celei din scena II, în 8, fie în locul celei din 9, imaginea cunoscută din scenele XXXIII și C. Acest lucru nu l-a făcut; prin urmare nici localitatea din 8, nici cea din 9, nu ne înfățișează Pontes.

Cu această încheiere stă în armonie și datele reale ale ruinelor de pe marginea Dunării între Costol (Pontes) și Carataș. Căci atât la Cladova, cât și la Clădușnița se află urme evidente de castele romane, care ne lămuresc rostul, dacă nu și forma cetăților din 8 și din 9 (scena II) de pe columnă.

„Castelul din Cladova avea un val de piatră dreptunghiular de 100 m. lungime, 54 m. lățime și $1\frac{1}{2}$ m. grosime. Laturea de nord îngustă se înalță la câți va pași de malul Dunării. La 3 m. îndărătul acestui val se înalță un al doilea tot așa de tare, dar ale căruia laturi, unul avea 85 m., iar celalt 45 m. Acesta închidea un al treilea val de 73 m. lungime și 38 m. lățime. Acesta era adevăratul castru cu turnuri rotunde la colțuri și la mijlocul laturilor mai lungi; la mijlocul laturilor înguste erau turnuri pătrate¹⁾... În mijlocul acestui din urmă castru era un turn principal pătrat. Firește, figura castrului nu corespunde întru nimic cu cea înfățișată pe columnă în 8, dar este întrebarea, urmele lor sunt oare din epoca de cucerire a Daciei? Nu sunt ele mai sigure din vremile posterioare?

1). Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, p 48.

Pentru cetatea din Clădușnița, același învățat ne spune următoarele : la 500 m. la apus de Cladova, în fața localității românești Schelea Cladovei, se văd urmele unui alt castel roman, „a căruia laturea nordică de 55 m. lungime este ades udată de undele fluviului, pe când laturea îngustă de 24 m. lungime urcă panta malului până la 15 m. înălțime. Colțurile castelului sunt rotunjite. Zidul care are grosime de 2 m. 2 este învelit pe din afară și pe dinăuntru cu o cămașă de zid format din cărămizi pătrate de 40 cm. despărțite între ele printr'o pătură de mortar de 5 c. m. grosime, miezul însă este alcătuit din zid de piatră mărunță legată cu un mortar de o tărie grozavă“ ¹⁾.

Cu aceste două castre, care lămuresc rostul clădirilor din scena II, se încheie și cercetările noastre asupra primei grupe. Ele ne spun, că în prima campanie a primului rețboi dacic, împăratul Traian, ca să-și treacă unul din corpurile sale de armată (cel de răsărit) peste Dunăre în Dacia, pune să se clădească un pod de vase în părțile de la Carataș. Locul era bine ales din pricina insulei Banului, care micșora cu mult depărtarea malurilor fluviului, aici cu desăvârșire îngust. Acest pod de vase era apărat la capătul său de pe malul sârbesc cu cetatea puternică din Carataș ²⁾, la mijloc cu lagărul din insula Banului, iar pe malul românesc, la Gura Văii, cu un triplu val de piatră și de pământ și mai cu seamă cu cetatea din capăt, care se vede în sc. XLVIII pe columnă și ale căreia urme trebuie să căutate la locul numit „Taberile“ de pe malurile Slătincului de lângă Oreava. Cu această localizare se lămuresc toate amănuntele topografice indicate de artist pe columnă în grupa noastră, în special forma și poziția cetății, dar mai ales complexul de zidiri din scenele XLVIII și XLIX și cetatea dacă din scena L, care se află pe vârful muntelui Oreava de lângă Vârciorova.

La răsărit de Carataș, peste vâlceaua adâncă a unui râșor care dă în Dunăre, se aflau canabele (g) lagărului de lângă pod ; iar mai departe castrele din Cladova (i) și din Clădușnița (h), care corespund cu clădirile 8 și 9 din scena II. În fine spre răsărit de Cladova, artistul ca să desăvârșească peisagiul nu mai înfățișează de cât cunoscutele burguri și praesidia, adică turnuri de pază, care dominând spațiurile, aveau menirea să privigheze mișcările barbarilor de la graniță.

Un ultim cuvânt : cu ce nume s'ar putea identifica puternica cetate din Carataș ? Răspunsul nostru se rezumă în câte-va cuvinte. Inscricțiunile romane nu ne spun nimic asupra acestui punct. Cea găsită, parte în biserica satului Clădușnița și parte în insula Banului, este absolut fără însemnătate ³⁾. Alăturările cu columna însă ne dau un indiciu, care nu trebuie să desprețuit. Pe columnă cetatea din capătul podului este veche ; prin construcțiile interioare de piatră ni se spune că avem a face aici nu cu un lagăr legionar, ci cu un adevărat oraș întărit. Al doilea element este, importanța vădită a cetății față de toate cele-

1). Kanitz, *op. cit.*, p. 49.

2). Vezi pl. XI, fig. 1.

3). C. I. L. III, Suppl. n. 14125⁴².

lalte caestre și întăriri care se rânduesc de alungul Dunării pe malul roman de la Pontes și până în fața Tsiernei.

Acelaș rezultat dobândim studiind ruinele actuale dintre Costol (vechiul Pontes) și Tekja (vechia Transtsiernă): nicăeri, afară doar de Drobetae de pe malul stâng al fluviului, nu găsim atâtea remășițe puternice precum se văd la Carataș. În acelaș timp lagărul din Carataș, așezat precum este pe sprinceană malului înalt al Dunării, este punctul strategic cel mai însemnat dintre Pontes și Transtsierna. Kanitz ¹⁾, amintindu-și de o notiță a lui Procop ²⁾, care ne vorbește despre Zanes ca fiind un oraș însemnat între Pontes și Transtsierna, așază această întărire la Cladova de astăzi. Inșă ruinele acelu castru din Cladova, cu triplul său zid de împrejmuire, precum l'am văzut mai sus descris de Kanitz, respunde foarte puțin ideii de oraș, ce o căpătăm din notița lui Procop. Acest lucru reese mai bine din resturile de întărire de la Carataș cu cetatea de pe culmea dealului, cu întinsele ruini din dreapta și din stânga, despre care am vorbit în paginile anterioare. Poate chiar tocmai importanței mari a orașului Zanes, care exista cu mult mai înainte de rezboaele dacice, se datorește faptul că el a fost ales de către împăratul Traian, drept bază de operație și cap de punte pentru armatele care aveau să opereze pe teatrul de răsărit al rezboiului. Când mai târziu podul de piatră al lui Apollodor, clădit în fața Severinului, a atras la sine toată mișcarea comercială a Daciei și Moesiei, atunci a urmat de la sine ca Zanes să piardă din însemnătatea sa și să intre în umbră, fie că a fost menținut sau nu mai departe podul de lemn, care servise, în primul rezboi dacic, ca mijloc de legătură între malul sârbesc și cel românesc.

---

1). Kanitz, *op. cit.* p. 45.

2). Bocking, I, c. p. 502: «Burgum Zonum (in Notitia Imp.) fortasse Zanes oppidum, quod supra Traiani Pontem fuisse Procopius refert».

CAPITOLUL IV

PRIMA CAMPANIE MILITARA

a

ÎMPĂRATULUI

RESUMAT. Această grupă cuprindând trei momente însemnate: a) momentul progătitor și înaintarea Romanilor spre Tapae; b) Lupta de la Tapae; și c) urmările luptei de la Tapae. Scena XI—XII localizată la Grebenăți, lângă râul Carașu. Scena XIII—XIV ne înfățișează Arcidava. Scena XV—XVII este imaginea stațiunii Centum Putea. Scena XVIII—XIX ne prezintă Berzovia, localizată la Bogșa română. Scena XX este Aizis al itinerariilor romane, stabilită la Delinești. Scena XXI ne reproduce castrul roman din Caput Bubali, localizat pe dealul Cozlarului. Scena XXII este imaginea orașului Tibiscum ale căruia ruini sunt la nord de satul Jupa. Scena XXIII este valea Bistrei. Lupta de la Tapae, înfățișată în scena XXIV trebuie localizată la Zăvoi între Bistra Mărului și Bistra. Scena XXV ne înfățișează întâriturile dace de la Poarta de fier transilvană, de lângă Bucova-Marmore. Scena XXVI—XXVII ne reprezintă ținutul din preajma Mehadiei. Scena XXVII cuprinde imaginea solioi Burilor și aliaților lor, despre care vorbește Dion Cassiu. Scena XXVIII este solia dacă. Scena XXIX—XXX trebuie localizată în câmpia Severinului și a ținutului împrejmuitor. «Prințesa dacă» este sora lui Decebal.

Această nouă grupă care cuprinde scenele V—XXX, deosebite unele de altele incisiv prin varietatea lagărelor, prin direcția opusă a personajilor și mai ales prin figura împăratului, care se repetă din scenă în scenă, are de obiect să ne înfățișeze mișcările trupelor romane pe pământul dușmanului, din clipa când ele trec Dunărea și până când, înainte de a ierna în castrele lor, pustiesc ținutul din preajma Severinului (scena XXX). Această grupă relativ foarte lungă, cuprinde trei momente însemnate:

- 1) Marșul prin țara inamică și prima atingere cu dușmanul (scena V—XXIII);
- 2) lupta însăși (sc. XXIV);
- 3) urmările luptei de la Tapae (XXV—XXX).

Aceste trei momente formează așa dar trei subgrupe de o lungime neegală.

I

Marșul prin țara inamică.

Această subgrupă cuprinde și ea un fel de prolog, sau mai potrivit, un fel de moment pregătitor pentru înaintare, care este alcătuit din scenele V—XI; acest prolog ne înfățișază trei acțiuni: trecerea peste Dunăre (scena V), un consiliu de rezboi (scena VI) și o lustratio exercitus (scena VIII) cu împlinirea ei, alocația împăratului către trupe (scena X). Intre aceste momente principale artistul a introdus acțiuni secundare, epizoade, care nu sunt de cât sau o urmare a acțiunilor principale sau o împlinire a lor.

Prima întrebare, care ni se pune, este: unde se petrec acțiunile reprezentate în scenele acestei subgrupe?

Ca elemente topografice nu avem de cât un singur lagăr în scena VIII, care ne înfățișază o lustratio exercitus și două tribune, una, în scena consiliului de rezboi (scena VI) și cealaltă în scena alocației către trupe (sc. X). Tribunele însă nu conțin nici o indicare topografică; și aceasta cu drept cuvânt, pentru că ele fiind așezate în interiorul lagărului, la stânga forului și lângă pretoriu ¹⁾, nu puteau să aibă altă situație geografică de cât aceea a lagărului; prin urmare precizarea geografică a acestuia înseamnă precizarea topografică a întregii grupe.

Pe de altă parte, să nu uităm, că pentru orientarea noastră fragmentul păstrat din memoriile împăratului, ne dă un indiciu prețios: el ne spune că Traian în primul rezboi dacic, ca să pătrundă în câmpia Hațegului, a ales calea dealungul Carașului pe la Bersovia și Aizis. ²⁾ O armată însă care ar fi venit din Moesia superioară nu putea pătrunde în valea Carașului de cât pe la Ram (vechia Lederata) și Palanca, unde era obișnuitul punct de trecere peste Dunăre.

Cași la Gura Văii este aici, în largul fluviului, un ostrov care putând servi drept cap de pod, ușura foarte mult stabilirea unei legături între un mal și celalt. Și Romanii s'au folosit de aceasta. În adevăr, pe ambele maluri se văd și astăzi urmele zidurilor de piatră, care odinioară au alcătuit capetele podului. „Atît pe malul sârbesc, cât și pe cel ungar, scrie Kematmüller, au fost capete de pod zidite de piatră; cel de pe malul sârbesc având chiar mărimi impunătoare“ ³⁾. Rămășițele celui de pe malul unguresc însă „nu apar din nisip de cât atunci când apele Dunării sunt mai scăzute“, afirmă archeologul L. Böhm, care le a văzut și studiat în anul 1887 ⁴⁾.

1). Hygin, *De munit. castror.*, p. 54. Vezi R. Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 514

2). Priscianus, Peter, *Histor. rom. fragm.* p. 320: Traianus in I Dacicorum: Indo Berzobim, deindo Aizi processimus.

3). Kematmüller, *Die Römerstrassen im Banat*, în *Deutsche Rundschau für Geographie*, XIV, 1892, p. 216.

4). Kematmüller, *Ibid.*, p. 217.

Trecerea așa dar s'a făcut din Moesia în Dacia pe o punte de vase așezată peste insula Sapaja de la Ram la Palanca, aproape la mijloc între îmbucătura Carașului la apus și a Nerei la răsărit (vezi figura aci alăturată).

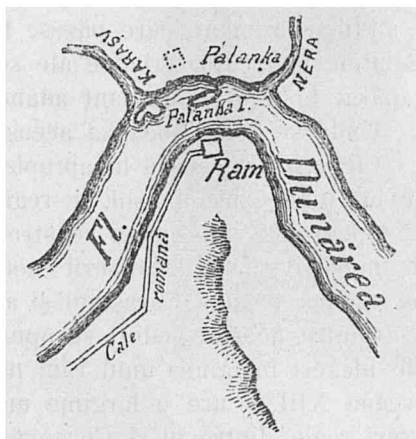
Ceva mai departe de malul nordic al Dunării și la apus de Baziaș, se afla un lagăr roman, din care „nu au mai ramas de cât puține urme pe lângă canalul Nerei“¹⁾. Aici, credem noi, că trebuie pus castrul roman, unde au avut loc atât consiliul de rezboi, cât și *lustratio exercitus* și alocuția către trupe. Aici, în preajma vechei Palanca, s'a desfășurat întreaga acțiune înfățișată de scenele V—XI²⁾.

Motive în sprijinul acestei păreri nu lipsesc.

Mai întâi, după chiar felul de înfățișare pe columnă, tribunalul unde se ține consiliul de rezboi (scena VI) nu poate fi departe de fluviu; acest lucru îl arată mersul pe jos al împăratului, căci atunci când e vorba de depărtări mai mari de străbătut, artistul înfățișază pe Traian mergând călare³⁾. Apoi, era de la sine înțeles că împăratul nu se putea depărta prea mult de Dunăre cu armatele sale, până ce nu desbătuse toate cazurile și înainte de a fi luat toate măsurile cerute de primejdia care-l amenința din partea dușmanului.

Dar ceiace este și mai hotărâtor e faptul, că în scena XI, adică îndată după părăsirea lagărului, unde are loc alocuția către trupe, împăratul se află la Grebenăț, pe malul drept al râului Carașu, la câțiva km. mai spre nordvest de Palanca. Dacă, de pildă, Traian ar fi fost în scenele VI—X în părțile de la Biserica Albă, singura localitate unde s'ar mai putea admite un prim popas pentru trupele romane venite din Lederata (Ram), atunci pentru ce ar fi făcut el în scena XI—XII un pas îndărăt, ca să ocupe Grebenăț, când era mai firesc din Biserica Albă să pornească înainte mai spre nord?

Căci nu încapе îndoială, în scenele XI — XII artistul ne înfățișază niște castrе romane, ale cărora urme se află și astăzi în părțile de la Grebenăț. Că ambele aceste scene merg împreună, aceasta au dovedit-o Petersen și Domaszewski⁴⁾. De fapt, cei doi auxiliari romani puși de pază în față în 31, puntea

1). L. Böhm apud Kematmüller, *Ibid.*, p. 216.

2) Asupra ruinelor din preajma vechei Palanca, vezi L. Böhm, în *Arch. ep. Mittheilung. aus Oesterr.* vol. II, S. Abdr. p. 2. cf. F. Milleker, *Gesch. Werschetz*; vol. I, p. 23. Cât privește figurile, vezi Cichorius, *op. cit.* scenele V—XI și planșele alăturate la text.

3). Așa de pildă în al II rezboi în scena LXXXIX, și în scena CI—CII. Aici e vorba de spațiul parcurs între Drobeta și Bumbești.

4). E. Petersen, *op. cit.*, scena XI și A. v. Domaszewski, în art. din *Philologus*, 1906, p. 327.

de scânduri din dreapta lor și legionarii din spatele punții¹⁾ (în 31 — 32) formează legătura, pe când figura împăratului din 33 dă scenei adevărata ei unitate. Așa dar scena se întinde din 29 până în 34. Elementele topografice sunt :

În fund se văd două lagăre romane pătrate și paralele ; cel din stânga este mai mic și neisprăvit încă. Cel din dreapta are poartă pe laturea din față și pe cea din stânga, pe când la celalt nu este înfățișată de cât la laturea din față. Între ambele lagăre pare să fi fost o tăetură adâncă, un șanț sau poate o apă mică dar cu maluri înalte²⁾. În fața ambelor lagăre se află un zid la care lucrează încă legionarii romani. Zidul acesta, care se întinde de la stânga spre dreapta din 29 până în 34, este întrerupt în două locuri, în spațiul din 31—32 și în dreptul legionarului din față, care poartă pe umărul stâng un paner. Între 33—34 zidul se încovoae în așa fel în cât cu capătul său se sprijină de colțul din dreapta al lagărului mai mare. O poartă în acest zid în spațiul dintre 29 și 30,—nu se vede din ea de cât ușorii lăturalnici și pragul de sus,—o punte de lemn, care merge paralel cu zidul din 31—32, o a doua punte, înfățișată pieziș în spatele celei dintâi și care probabil leagă castrarele pătrate, în fine cei doi auxiliari romani, care păzesc în față în dreptul primei punți, împlinesc elementele mai caracteristice ale scenei. La rândul său, zidul însuși se află și el apărat în față cu un șanț adânc.

Unde se poate localiza această scenă ?

Cichorius o așează în apropiere de Udvarszállas pe malul drept al râului Carașu, „unde zice dânsul, se regăsesc împreunate toate elementele caracteristice topografice ale scenei noastre“. Petersen, după ce în treacăt constată unele nepotriviri ale localizării acesteia, admite că este vorba aici de o întărire romană pe apa Carașului și anume, stațiunea Apus flumen.

Contra acestei vederi se opune faptul, că în scena de pe columnă nu se vede nicăeri imaginea unui râu, în ori-ce caz a Carașului. Râul acesta apare în scena XIII, și are o lărgime mai mare, care corespunde cu adevăratele raporturi reale dintre el și Cernovățul care este înfățișat în scena XIV. Afară de asta, dacă admitem părerea lui Cichorius că linia din față, adică cea de jos, ne înfățișază frontul de nord al castrului, laturea care privește spre dușman, atunci linia din fund, de sus, ar trebui să fie sudul, precum la stânga ar fi răsăritul și la dreapta apusul. Este întrebarea, cum se împacă această orientare cu observarea lui Cichorius, că „în punctul 31 se vede un râu care vine din fund spre în față, adică din sud spre nord“, când se știe că râul Carașu curge de la nord spre sud ? Localizarea aceasta însă nu lămurește nici unele amănunte înfățișate de artist. Așa, de pildă, cum se sprijinește zidul din fața castrurilor la capetele sale ? Se pierde în largul unei câmpii, precum se vede în stânga, adică se deschide tocmai despre partea vrăjmașului. Dar atunci care

---

1). Vezi pl. XII, fig. 2.

2). Totuși nicăeri, atât pe planșa din ediția lui Cichorius, cât și în reproducerea cea mare a columnei de către Fröhner, nu vedem indicația lămurită a apei, după cum obișnuiește artistul să facă în asemenea cazuri.

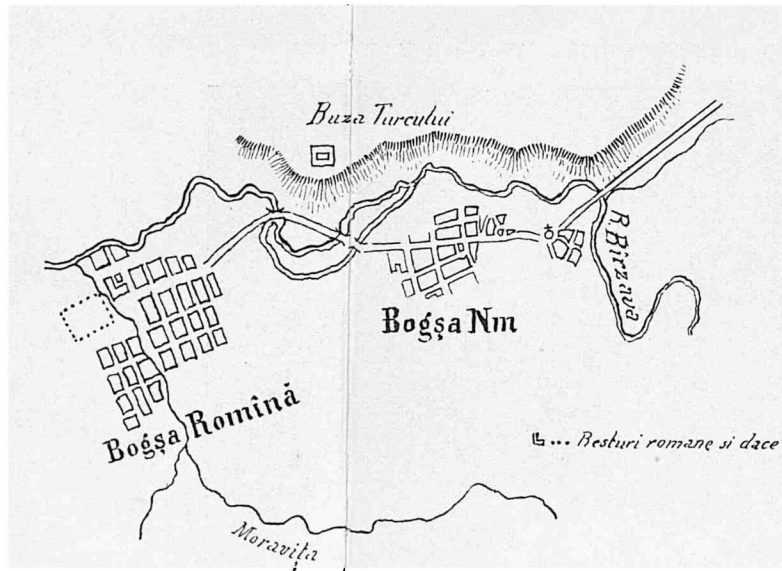

FIG. 1. ȚINUTUL DIN BOGȘA ROMÂNĂ.

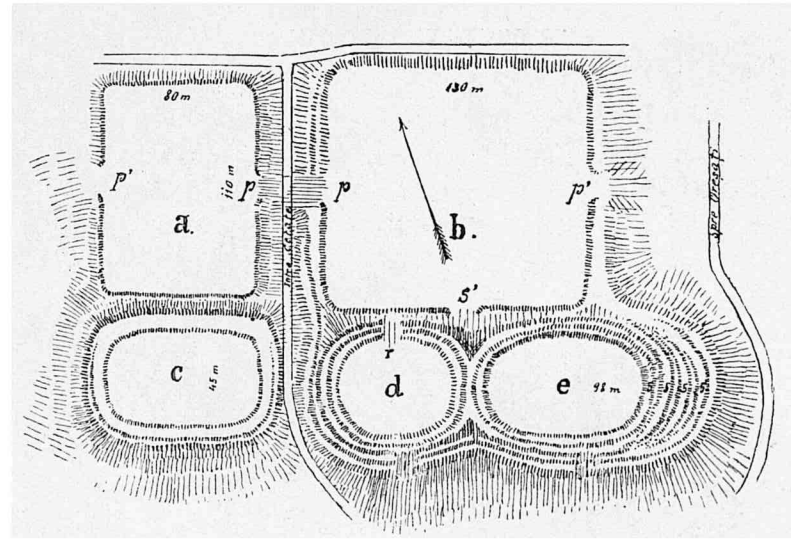

FIG. 1. VEDEREA CETĂȚILOR DIN GREBENAȚI (DUPĂ TEGLAS).

PL. XIII.

XVII.

XVIII.

XIX.

FIG. 2. ACELAȘ ȚINUT PE COLUMNĂ.

XI.

XII.

FIG. 2. ACELEAȘI CETĂȚI PE COLUMNĂ.

XXIV.

XXIV.

FIG. 3. LUPTA DE LA TAPAE PE COLUMNĂ.

FIG. 2. O LATURE A CASTRULUI ROMAN DIN ZĂVOI (TAPAE).

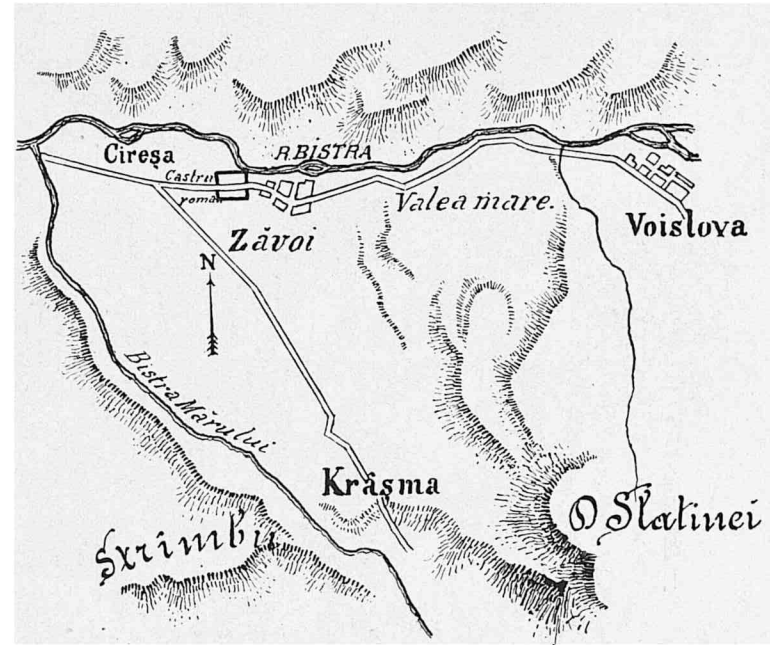

FIG. 1. CÂMPIA ZĂVOIULUI.

ANTONESCU. COLUMNA TRAIANA.

PL. XIV.

mai este rostul de apărare al acestei noi întăriri? Așa dar o sumă de imposibilități.

Localizarea noastră este alta. Noi socotim că lagărele din scenele XI—XII trebuiesc așezate la Grebenați. De fapt, în toate timpurile, drumul de pătrundere într'un ținut a fost în totdeauna de alungul fluviilor; în specie, calea cea mare comercială și militară, care lega Sarmizegetusa cu Dunărea, a fost, după cum se vede în tabla Peutingeriană, de alungul râului Carașu; iar numirile dace de Arcidava, Bersovia, Tibiscum, Acemonia etc. ne spun, că această cale exista încă mai înainte de cucerirea Daciei de către Romani. Ca o încheiere a acestui fapt, ar urma de la sine, că și drumul de la Lederata la Apus flumen, prima stație de la Dunăre spre nord, să fi fost croit de alungul Carașului, iar nu, precum îl arată Cichorius ¹⁾ și harta din Corpus ²⁾, direct spre nord, prin câmpia din preajma Bisericei Albe. Acelaș lucru ne spun și rămășițele de cetăți vechi care se mai află în lungul văii Carașului. Așa, de pildă, privind planșa publicată de Milleker, cel mai bun cunoscător al anticităților din Banat, în cartea sa asupra „Anticităților din Ungaria de sud“ ³⁾, suntem izbiți de faptul, că de la gura Carașului și până la izvoarele râului Cernovățul, afluentul său, sunt o serie de cetăți, unele de pământ, altele de piatră, romane, dace, sau chiar preistorice și medievale.

La 16 km. departe de gura Carașului pe dreapta râului se vede cetatea din Grebenați, care, după formă și întocmire, este însăși cetatea reprezentată pe columnă în scena XI—XII.

Cetatea din Grebenați, după propriile noastre cercetări și după planul ridicat de archeologul maghiar, G. Téglaș ⁴⁾, are următoarea înfățișare:

La nord de satul Grebenați (Grebencz), un km. la apus de râul Carașu, alături cu drumul care duce spre Oresaț, se vede pe o pantă de deal înalt de aproape 50 m. o grupă de 5 cetăți foarte strâns împreunate laolaltă. Un șanț, adânc de aproape 30 m. și lat de 12—15 m. spre fund, cu pereții ceva cam înclinați, are solul de la nord spre sud ⁵⁾ și poartă numele de „între cetăți“. Spre apus și răsărit de șanț se află câte un lagăr dreptunghiular roman: unul (a) la stânga cu axa cea lungă (nord spre sud) de 110 m., iar cea scurtă de 80 m., celălalt (b) la dreapta de șanț, este mai mare (130 m. răsărit-apus și 120 m. nord-sud). La mijlocul laturilor de răsărit și apus se văd urmele porților p—p, care sunt în aceeași linie cu poarta p a lagărului mai mic din apus. Lărgimea lor e de 5 m.

În fața acestor două lagăre spre sud se află alte trei cetăți: una, în dreptul lagărului mic și celelalte două, în fața celui mare din răsărit. Forma lor este ovală și variază în înălțime și mărime; anume, cea mai înaltă este cetatea din apus, (c), a doua cea din răsărit (e), iar cea de a treia din mijloc (d)

1). Vezi harta de la finele vol. II, *Reliefs Trajanssäule*.

2). C. I. L. vol III suppl. pl. V.

3). Bódog Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, Tomesvar, 1898, vol. II.

4). G. Téglaș, *A Grebenczi Varcsoport*, în *Archaeologiai Értésítő*, 1904, Decembre, p. 397.

5). Vezi pl. XII, fig. 1.

este cea mai scundă. Toate sunt apărate cu un șanț abrupt în spre sud. La cetatea din răsărit însă sunt patru șanțuri cu patru valuri care se încheie în colțul de sud-est al castrului mare. Legătura între lagăre și cetățile ovale se face prin porțile care se află, una la mijlocul laturii sudice a lagărului mare (*s'*) și alta pe latura cetății mai mici din mijloc (*r*). Între lagărul din apus și cetatea ovală din față se află de asemenea o poartă.

Téglas Gabor, aruncând o privire generală asupra acestei grupe de cetăți, crede că lagărele sunt romane, pe când cetățile ovale le presupune de origine barbară, în special iazigă. Recunoaște însă „că au fost plănuită și zidite în vederea unui scop comun, de a apăra teritoriul din apus și sud până la Dunăre contra unui atac vrăjmașesc care ar fi venit din spre nord și răsărit“.

Noi însă le credem zidite la olaltă de către Romani. Și întemeiem părerea noastră pe asemănările ce le găsim între ele și lagărele înfățișate pe columnă.

În grupa cetăților din Grebenați, ca și pe columnă, găsim două lagăre dreptunghiulare, paralele și despărțite printr'un șanț adânc comun. Unul din lagăre (cel din răsărit) este mai mare de cât celalt (din apus). Asemenea sunt rânduite și porțile: câte una pe latura din față și pe cea din răsărit și apus. Asemenea este și legătura dintre ambele lagăre, precum și dintre acestea cu cetățile din față. Pe columnă această legătură o arată artistul prin cele două punți, rânduite una îndărătul alteia între 31 și 32. În realitate, legătura atât între lagăre, cât și între cetățile ovale nu s'ar putea face de cât prin niște poduri aruncate peste șanțul cel adânc care desparte cetățile una în dreptul porților laterale ale lagărelor și cealaltă ceva mai la sud între cetățile ova'e *c* și *r*.

Ceia ce le deosebete însă în chip izbitor este: în realitate la Grebenați avem în fața lagărilor dreptunghiulare o serie de trei cetăți ovale (*c-d-e*), pe când artistul columnei ne înfățișază în locul lor un simplu zid care spre dreapta, acolo unde se vede împăratul și tovarășii săi, se încovoae. Dar dacă încercăm să ne dăm seama de greutatea cu care artistul avea să lupte pentru ca să înfățișeze grupa cetăților sale, atunci se lămurește îndată și se îndrituește deosebirea care ne-a izbit mai sus. În adevăr, cum se putea oare reprezenta în acelaș timp și cele două lagăre, paralele așezate, și cele trei cetăți ovale din fața lor? Dacă ar fi înfățișat lagărele în planul din fund, iar cetățile ovale în față, mai întâi n'ar fi avut spațiul necesar,—lărgimea spiralei de piatră fiind mărginită,—și apoi grupa cetăților ovale din față ar fi astupat vederea lagărelor și imaginea cetăților ar fi fost nelămurită. Pentru ca să înlătore această învâlmășală și în acelaș timp, pentru ca să nu se lipsească de niște elemente topografice așa de prețioase pentru orientarea privitorului, precum erau aceste cetăți ovale, artistul s'a mulțumit pe deoparte să înfățișeze cele două lagăre în pieziș și numai cu câte două laturi, iar pe de alta să indice cetățile ovale numai prin profilul laturilor lor de sud. De aci și forma zidului pe columnă care este întrerupt în trei locuri, în 30, în 31 și în 33, între cei 2 legionari din față cu panere; pentru ca să amintească cele trei cetăți ovale; de aci și profilul neregulat al zidului, când mai sus (între 29 și 31), când mai scă-

zut (între 32 și 33), când cu înălțimea între amândouă (la zidul dintre 33 și 34). Acest profil corespunde cu înălțimea cetăților ovale din realitate : cetatea din stânga (apus) este cea mai înaltă, cea din mijloc (1) cea mai scundă, pe când cea din dreapta (răsărit) are o înălțime mijlocie între ele amândouă ; de aci în fine, linia încovoiată a zidului din 33—34, ca să amintească forma și profilul celor 5 valuri în formă de arcuri din dreapta cetății ovale din răsărit.

Cum vedem dar și aparentele neasemănări sunt pentru noi un element de siguranță că scena XI—XII de pe columnă trebuie localizată la Grebenați, unde cetățile descrise mai sus ne reproduc elementele topografice puse de artist cu o precizie cum rar se poate găsi aiurea mai deplină.—Această încheiere ne arată în acelaș timp că lagărele înfățișate pe columnă au fața lor întoarsă spre sud, iar nu, precum s'a susținut, spre nord ; că deci la stânga, unde este lagărul cel mic, se află apusul, pe când la dreapta răsăritul. Cu alte cuvinte, în această scenă, orientarea din prima grupă,—nordul jos și la stânga răsăritul,—a fost părăsită, pentru cea cu nordul sus și la dreapta răsăritul, probabil fiindcă numai cu această orientare putea artistul să prezinte toate elementele topografice absolut necesare la identificarea scenei.

Singura întrebare, care ni s'ar mai pune în cale, ar fi să vedem, dacă în grupa noastră de cetăți nu trebuie să vedem însăși imaginea stațiunii cunoscută sub numele de Apus flumen. Lucrul e cu puțință, e chiar probabil ; sigur însă în ștarea actuală a cunoștințelor noastre nu putem spune nimic, de aceia nici nu ne pronunțăm de o camdată.

A doua scenă din grupa noastră ne înfățișază două cetăți care ocupă spațiul din 34 până în 37 ; din ele Cichorius formase două scene aparte XIII și XIV, pe care însă cu drept cuvânt Petersen și Domaszewski le au împreunat într'una singură¹⁾. Un șes spre stânga (în 34), un deal prăpăstios spre dreapta (în 36—37) și la mijloc un râu. În șes este un lagăr roman cu poartă în față (în 35) și pe laturea din stânga (în 34) și corturi înăuntru ; o a treia poartă se află pe laturea din fund, nu se vede însă. Pe vârful dealului este o cetate, din care artistul a înfățișat numai două laturi, fie-care, având o poartă cu turnuri, cu ceardac de lemn de asupra ; turnuri cu ceardac de lemn sunt și la colțuri. Intrarea în cetatea de pe deal este pe stânga, unde stă Traian și tovarășii săi ; un drum cu parapet duce pe înălțimi. O cărare în zigzag coboară de pe înălțimi pe dreapta spre râul din care un legionar roman scoate apă cu găleata.

Localizarea acestor două clădiri a fost făcută de mult : Cichorius a văzut aici icoana Arcidavei și comentatorii următori i-au dat dreptate. Totuși raportul adevărat între aceste două cetăți nu ni se pare în deajuns de bine limpezit. Acest lucru îl vom face în rândurile următoare.

Cât privește castrul roman din stânga (din 34—36) lucrul este foarte ușor. În adevăr, „la sud-est de comuna Varadia, zice archeologul Milleker, la 400 de pași departe de puntea peste râul Carașu și la 70 de pași mai la sud de drumul care duce spre Petrovați, se află un lagăr roman, care descoperit de Torma

1). Vezi pl. IV, fig. 2.

În anul 1881, este cunoscutul castrum Arcidavum. Forma lagărului este dreptunghiulară, cu laturea cea lungă de la apus la răsărit de 164 pași, iar cea scurtă de la sud la nord de 164 pași¹⁾. Zidul, învelit pe din afară cu pietre regulate tăiate, are o grosime de 1.50 m. Colțurile castrului sunt rotunde și cu turnuri poligonale interne. Fiecare poartă a celor 4 laturi este apărată de câte două turnuri pătrate interioare; la porta praetoria spre nord s'a păstrat și blocul de piatră pe care se întorcea țâțana porții. „În castru, vis-à-vis de poarta de sud, se văd urmele unei clădiri de 30 pași în lungime și numai de 15 în lățime, împărțită în 4 camere și care probabil sunt resturile pretoriului“²⁾.

Așezat ceva mai jos de împreunarea Cernovățului cu Carașul, lagărul acesta împlinește între altele și condiția următoare: lămurește nu numai rostul punții de lemn din 36, dar și mersul celor trei auxiliari romani, care pornesc spre dreapta. În adevăr, drumul care vine din spre sud, pornește mai departe de alungul Cernovățului spre Surducul mare (Nagy Szurduk). Prin urmare, armata romană, staționată în lagărul din câmpia Varadiei la răsărit, ca să poată înainta spre nord, era nevoită să treacă pe dreapta Carașului³⁾; ceiace și face artistul în 36.

Cealaltă cetate din dreapta, zidită pe înălțimea dealului prăpăstios, nu e mai puțin reală. „După descrierea dată în primul volum, scrie Cichorius⁴⁾, aici la Varadia, dealul se înalță în dreapta râului Carașu, nelăsând pe lângă apă de cât spațiul abea necesar pentru drum. Partea drumului care dă spre apă e prăpăstioasă, pe când spre stânga, spre sat, urcușul este mai puțin greu. Pe această înălțime de o importanță strategică foarte mare, care domină și închide nu numai valea întreagă a Carașului, dar și valea Cernovățului și drumul care se îmbucă aici, s'a zidit în antichitate, precum o dovedesc rămășițele, o cetate romană. Iar această cetate nu poate fi alta de cât stațiunea romană Arcidava“.

Încheierea însă este greșită, căci am văzut mai sus, că Arcidava romană trebuie localizată în câmpie, acolo unde se află și astăzi urmele lagărului roman. Ce rost are însă cetatea de pe culmea dealului prăpăstios? Columna, după cum se poate ușor vedea, ne dă două amănunte foarte interesante: 1) cetatea, deși pare zidită din piatră, însă, după întocmirea porților cu acele turnuri cu ceardac de lemn de asupra,—turnuri repetate și la colțurile laturilor,—este așa de răsărită în felul ei, în cât nici odată nu poate fi socotită drept o cetate romană; 2) cetatea pare izolată pe o culme de deal și întru cât-va prăpăstie. Legionarul roman care își umple găleata cu apă din râu nu este pus de cât pentru sensibilizarea ideii: cetatea nu are nici fântână, nici izvoare. Am văzut în capitolul I ce rost are acel amănunt al turnurilor cu ceardac de lemn deasupra. El ne pune în evidență faptul că zidirea este de origine dacă. Așa dar, aici pe înălțime trebuie să fi fost cetatea dacă Arcidava, precum lagărul din vale era stațiunea romană Arcidava.

1). F. Milleker, *Werschetz*, vol. I, p. 17.

2). F. Milleker, *op. cit.*, vol. I, p. 18.

3). Vezi pl. IV, fig. 1.

4) C. Cichorius, *Die Reliefs d. Trajanssäule*, II, p. 75

O dovadă despre aceasta sunt cercetările lui Milleker asupra resturilor descoperite pe vârful muntelui Kilia, precum se numește dealul de deasupra satului Vărădia. Iată descrierea acestor rămășițe, descriere exactă din punct în punct, după cum am avut prilejul s'o constatăm noi înșine la fața locului. „Un șanț, care și astăzi are pe alocuri o adâncime de 1.20 m., taie culmea dealului Kiliei de la nord la sud și-i izolează vârful din spre partea de răsărit, precum o vale adâncă o desparte de restul dealurilor din spre nord. În spre răsărit, se pare că a fost sălașul omenesc, pe când spre apus, în apropiere de biserica de pe deal, era cimitirul. Aici s'au descoperit vetre de foc și hârburi de lut de o tehnică primitivă. Deducând din fragmentele descoperite, vasele aveau forme și mărimi foarte variate; unele dintr'însele au o capacitate de 30 litri. Ca obiecte de bronz s'au descoperit pumnale și o secure (Palstab) cu tăișul semi-circular și gâtul împodobit cu șiruri paralele de puncte. Tot aici s'a aflat și o imitație barbară de tetradrachm (Filip II macedonic) de argint¹⁾).

Din această notiță reese că sălașul omenesc de pe dealul Kiliei este din „epoca de bronz“, în ori ce caz mai vechi de cât venirea Romanilor în părțile locului. Acest sălaș a fost ocupat de Daci, pe care l'au transformat într'o cetate de piatră; urmele acestei cetăți de piatră ni le arată bucățile de cărămizi în tehnica dar nu și în mărimea cărămizilor romane, care se mai găsește printre ruini și mai cu seamă mortarul alcătuit în felul arătat în capitoul „cetățile dace“. Această cetate dacă răspunde la toate condițiile și elementele caracteristice ale cetății de pe columnă din 36—37 scena XIV; și anume, ea ne lămurește poziția pe înălțime a cetății, poziție care nu este cea obișnuit romană; ne lămurește oare-cum starea de părăsire și izolare pe columnă a cetății, care probabil în fața înaintării armatelor romane de la sud spre nord, a fost părăsită de garnizoana ei dacă la voia întâmplării; lămurește în fine și cărările din stânga (unde stă împăratul) și din dreapta, care duce de pe înălțime în vale lângă apă, precum își dă seama de râul din față, pe care stă puntea de lemn cu cei trei auxiliari de deasupra, râu, care nu este altul de cât Carașul. Gestul pe care împăratul îl face, arătând cu mâna spre dreapta, este indicarea căji spre nord, care de alungul Cernovățului, duce la Centum Putea, înfățișat în scena următoare.

Așa dar, în scena noastră artistul a înfățișat,—văzute din nord-est, cam de prin părțile Cacovei,—în stânga, lagărul roman din șesul care se desfășură la răsărit de Carașu, iar pe dreapta și pe înălțime cetatea dacă Arcidava. Între ele ar fi râul Carașu, care venind din spre nord-est trece pe lângă panta răpoasă a dealului Kiliei și se îndreaptă spre Mercina, după ce mai la nord puțin a primit apele Cernovățului.

Cea de a treia scenă a grupei o alcătuește porțiunea de pe columnă cuprinsă între 37 și 41, din care însă Cichorius formase trei scene aparte (XV—XVI și XVII). În stânga terenul este deluros²⁾, pare a fi peretele drept al u-

1). Bódog Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, Temesvar 1897, Pars I, p. 119. cf. B. Milleker, *Varadiá Története*, Temesvar, 1889.

2). Asupra figurilor scenei, vezi Cichorius, *op. cit.*, II, pl. XIII—XIV.

nei văi care se prelungește din stânga spre dreapta; un râșor, peste care în 37 se află o punte, însoțește dealul o vreme. Spre dreapta, acolo unde terenul este șes (din 39—41), se văd două lagăre, unul terminat (în dreapta), celalt în construcție (în stânga), iar între ele o apă, care pornind din 40, formează un arc și apoi se perde în 41, probabil îndreptându-se în spre fund, printre cele două lagăre. Castrul din stânga are vădit formă regulată dreptunghiulară, cu porți, pe fiecare latură; un val cu palisadă, închide lagărul din spre râul din față, iar peste apă se află o punte în 41. Două clăi cu fân între valul cu palisadă și lagăr întregesc imaginea.

Localizarea lui Cichorius, care vede în scena XV croirea unui drum, în scena XVI stațiunea Centum Putea, iar în scena XVII imaginea Bersoviei, este greșită. Acest lucru l-a arătat Petersen. Domaszewski din contra în anbele castre din scena XVI și XVII recunoaște imaginea stațiunii Centum Putea, care, ca și toate celelalte stațiuni din drumul Lederata-Tapae, este înfățișată prin două lagăre. Părerea aceasta este cea adevărată.

Castrul roman din Surduc (vechiul Centum Putea) există și astăzi. Are o lungime de la nord la sud de 200 m., iar de la apus la răsărit de aproape 150 m. Valul are și astăzi 2.50 m. înălțime și se poate urmări cu înlesnire pe teren.

După spusa locuitorului Gheorghe Dulamă din Surduc, cu care am vizitat ruinile, spre nord între râșorul care vine din răsărit și la 60—70 m. departe de latura nordică a lagărului se află un val puternic, care cu 30 de ani în urmă era mai înalt. Urmele acestui val, care corespunde cu cel înfățișat pe columnă între 40 și 41 sub formă de palisadă, de abea se mai văd astăzi pe teren, nimicite precum au fost de plug și arătură. Asupra celui alt castru din dreapta din nefericire puțin se poate spune. Locuitorii ne-au asigurat însă că spre apus de Cernovăț, pe dealul care scoboară din Poiana „s'ar afla urme de valuri și șanțuri și s'ar găsi cărămizi mari și hârburi de oale“, însă timpul și împrejurările nu mi-au îngăduit să controlez aceste spuse ¹⁾.

Cum vedem dar localizarea lui Domaszewski se adevărește prin rămășițele castrului din Surduc, atât de pe dreapta cât și de pe stânga Cernovățului. Castele sunt înfățișate văzute din nord; prin urmare sus e sudul și 'lă dreapta apusul.

Scena următoare cuprinde spațiul ²⁾ din 41 până în 45, pe care Cichorius greșit îl împarte în două scene diferite (XVIII și XIX). Se compune de asemeni din două cetăți, una romană în stânga și alta de origine dacă în dreapta (din 43—44); originea dacă a acesteia din urmă o arată artistul prin acele turnuri cu ceardac de deasupra porților. Cetatea dacă este „patrulateră“,—cuvântul este al lui Cichorius,—și are în interior o clădire de piatră. Ea pare a fi clădită pe înălțimea unui deal care taie scena pieziș de la dreapta spre stânga; din contra lagărul roman este în câmpie.

---

1). De altminteri pe harta publicată de Milleker, *Délmagyarország Régiséglelelei*, vol. II, se văd indicate în fața lagărului din Surduc peste apa Carașului urmele unei cetăți romane.

2) Vezi pl. XIII, fig. 2.

Cichorius pretinde că în scena aceasta artistul ar fi înfățișat stațiunea Aizis. Petersen însă constată, că nimic din ceia ce se vede pe columnă în această scenă nu se potrivește cu arătările lui Cichorius. Pe de altă parte, dacă în scena trecută am recunoscut imaginea stațiunei Centum Putea, urmează de la sine că aici nu poate fi vorba despre Aizis. De aceea, cu drept cuvânt, Domaszewski vede în scena noastră imaginea Bersoviei. Însă greșește localizând-o în părțile de la Jidovimi.

Elementele topografice indicate de artist se reduc la următoarele puncte :

a) un castru roman în câmpie și o cetate dacă pe înălțime ; b) un deal care vine din dreapta spre stânga, formând o vale cu direcția piezișe așezării cetăților ; c) o punte clădită peste un râu, care taie drumul pe unde merg armatele romane ; d) partea unde se află dușmanul, este în spre dreapta și sus, deci într'acolo este nordestul. Acest lucru îl deducem din felul de înfățișare a scenei prizonierului dac, care este adus înaintea împăratului. Artistul priu desfășurarea acestei din urmă acțiuni a avut în gând nu atât să ne arate întâiul moment de atingere cu dușmanul, cât direcția de unde dușmanul este adus ; aceasta pentru localizarea scenei. Căci ori cine înțelege, că prinsul dac nu poate fi adus de cât din părțile unde armatele dace se află ; cum însă dușmanul pentru armata romană, care înainta spre nordest, nu putea fi de cât la nordest, urmează neapărat că punctul din dreapta și sus să fie în direcția către nordest.

Aceste elemente ni se par în deajuns de precise pentru ca să ne călăuzească.

Mai întâi, dacă în scena trecută împăratul s'a aflat la Centum Putea, urmează neapărat că în scena noastră el trebuia să se afle la Bersovia. Lucrul acesta îl știm din însuși fragmentul memoriilor împăratului Traian asupra acestui război, fragment raportat mai sus. Apoi stațiunea Bersovia, după arătările hărții lui Castorius (Tabla Peutingeriană), era la o depărtare de XII mii de pași de stația Centum Putea ; adică, după măsurătoarea noastră, la 17.76 Km. Așa dar, lucrul se simplifică : vom căuta la distanță de 17.76 Km. de Centum Putea și în direcția spre Tibiscum și Tapae, o localitate unde nu numai să se regăsească elementele topografice înfățișate de artistul columnei, dar și calea romană care lega Lederata prin Centum Putea cu Aizis și Tibiscum.

Pe harta din Corpus ¹⁾, care în această privință ne reproduce indicările lui Cichorius, calea romană de la Lederata la Tibiscum trece prin Udvarsállás (Apus flumen), Varadia (Arcidava), Surduc (Centum Putea), Jidovimi (Bersovia), Valea mare pe Pogoniș (Aizis), Russ (Caput Buhali) și ajunge la Jupa (Tibiscum).

Această cale însă este cu mult mai lungă de cât ne-o arată distanțele de pe Tabla Peutingeriană ; căci însumând milele din lungul căii de pe tablă, dobândim ca depărtare între Lederata și Tibiscum 73 de mii de pași, adică 108.04 Km. Chiar dacă am admite îndreptarea lui Domaszewski, care, în loc de III mii de pași dintre Aizis și Caput Buhali, cât e arătat pe Tablă, propune

---

1). C. I. L. III suppl. tab. V.

distanța de XII mii de pași pe care o regăsim între toate celelalte stațiuni¹⁾, și totuși diferența este prea mare; căci drumul de la Lederata-Tibiscum pe la Jidovimi, Valea mare și pasul Russ este de 140 Km. și mai bine, ceiace nu corespunde cu cele (108.04+13.32) 121, 36 Km. ale Tablei Peutingeriane, cu adaosul de 13.32 introdus de sus numitul învățat german.

Trebuiește deci, pentru ca să punem în armonie spusele Tablei cu distanțele reale pe teren, să căutăm o altă cale de legătură de cât cea propusă prin Jidovimi și Russ.

Soluția ne-o dă resturile drumului roman, păstrate în părțile Banatului. Anume, drumul roman, care pleacă de la Palanca, după ce atinge Vărădia și Surduc²⁾, se desparte în două ramuri: una, o ia pe la Tirola (Königsgrat) și Fuzes pe valea Satului până la Jidovimi, de unde iarăși se bifurcă, o parte pe la Rafna spre Pogoniș, iar alta dealungul râului Bârsava spre Bogșa română; cealaltă o ia spre satul Doklin și Biniș; de aici, pornind spre nord prin țarini trece prin Bogșa română, prin Vasiova și Bogșa nemțească, și intră pe valea care duce spre Ezeriș și Brebul³⁾. De la Brebul drumul duce pe sub coasta dealurilor din dreapta Pogonișului, urcă pe la gura Matiului pe dealul Cozlarului, iar de aici urmând pe plaiuri scoboară în Valea Boului și în fine se încheie la Jupa (vechiul Tibiscum).

Această cale romană prin Bogșa, Ezeriș, Brebul și dealul Cozlarului scurtează cu mult drumul de la Lederata—Tibiscum prin Jidovimi: în loc de 140 Km. el are numai 110—115 Km., adică numai cu câți-va Km. mai mult de cât distanța indicată de Tabla Peutingeriană (108-04 Km.=73.000 pași). Așa dar pe această cale vom căuta și noi stațiunea Bersovia, a căreia imagine artistul columnei a înfățișat-o în scenele XVIII—XIX.

În adevăr, la 17.76 km. (adică XII mii de pași) de Surduc (vechiul Centum Putea) spre nord-est se află localitatea românească Bogșa; aici trebuie să fi fost stațiunea romană Bersovia. Localitatea aceasta a păstrat foarte multe urme romane⁴⁾. Aici am descoperit eu însumi, în curtea lui Alexandru Vârdea, urmele unor ziduri romane de piatră de 1 1/2 m. grosime. Zidul are și astăzi 1 m. de înălțime și pare să fi făcut parte din clădirile pretoriului. După spusele proprietarului și după propriile noastre observări, de jur împrejur cam la 100 m. se află un zid în formă de dreptunghi regulat, care nu poate fi de cât

---

1). Domaszewski, în *Philologus*, 1906, p. 327: «Die künstliche Anlage dieses Strassenzuges verräth die völlig gleiche Länge der Etapen». În notă adaogă: «Dies sichert die Verbesserung der Distanz zwischen Azizis und Caput Bubali».

2). Vezi exacta descriere pe care o face asupra acestui drum roman Komatzmüller, *Die Römerstrassen im Banat*, în *Deutsche Rundschau für Geographie*, 1892, p. 216: «drumul format din bolovani de piatră are o lățime de 6 m.».

3). Această cale romană pe la Doklin, Biniș și Bogșa o vedem reproducă și în harta lui B. Milleker, *op. cit.*, pars II.

4). B. Milleker, *op. cit.*, 1898, pars II, p. 15: «La Bogșa, în spatele dealului zis Craul de aur, s'au descoperit urmele vechilor băi. În gangurile existente pe laturi s'au săpat în mod regulat cu ciocanul și cu dalta o sumă de firide, caracteristice pentru minele romane. În aceste firide s'au descoperit și vâpaite de lut romane. S'au descoperit de asemeni și monete romane din timpul imperiului din vremea lui Vespasian și până la Trajanus Deçius».

al unui lagăr roman. Acest lagăr se află bine așezat, la împreunarea Moraviței cu Bârsava ¹⁾. Malul stâng al Moraviței este înalt și răpos; deci poziția lagărului stăpânește ținutul foarte departe.

Dar argument și mai convingător: în fața Bogșei române, dincolo de Bârsava, pe culmea dealului, zis Buza Turcului, se văd ruinele unei cetăți foarte vechi. Cetatea de pe vârful dealului, izolat pe dreapta și pe stânga de celelalte dealuri cu văi adânci, are forma pătrată cu laturea de 25—30 m. lungime; lucru pe care ni-l arată și columna. Din laturea de nord a acestei cetăți s'a păstrat un zid puternic de 8—10 m. înălțime și 2 m. aproape grosime. Tehnica zidului și mortarului e cea cunoscută de la cetățile dace. În interiorul cetății se văd urmele unui turn pătrat, care corespunde cu acea clădire internă, pe care columna o înfățișază în scena noastră în „cetatea pătrată“ din 43 sus.

Tot aici la Bogșa în fine regăsim și celalt element topografic pe care ni-l dă columna: valea care se deschide despre dreapta și sus, precum și puntea de lemn pe care legionarii o clădesc peste un râu care merge de-a curmezișul văii. În adevăr, la nord-est de Bogșa română se deschide valea care se infundă spre Ezeriș. La intrarea acestei văi șerpuesc venind din spre sud-est apele repezi ale Bârsavei. Pentru cel care pornind din Bogșa ar fi căutat să pătrundă în valea Ezerișului, era neapărat silit să treacă Bârsava pe o punte, întocmai precum artistul columnei o indică în scena XIX în 44. Iată deci reunite la Bogșa toate elementele geografice puse de artist; aceasta ne îngăduie să credem că scena XVIII—XIX trebuie localizată neapărat în acest sat.

A cincea scenă din grupa noastră cuprinde spațiul din 44—46 (scena XX la Cichorius); ea ne înfățișază două lagăre romane, așezate unul în fața celuilalt; între ele terenul pare scobit; căci aceasta înseamnă acțiunea soldaților care scot pământ cu panerile. Domaszewski vede în scena noastră imaginea stațiunii Aizis. Și are dreptate. Distanța dintre Aizis și Bersovia, după Tabla Peutingeriană, este de XII mii de pași, adică de aproape 18 km., ca și între toate celelalte stațiuni de la Lederata la Aizis. Vom căuta așa dar această stațiune la 18 km. departe de Bogșa română, unde, după cum am văzut, trebuie pusă Bersovia.

Drumul actual de la Bogșa română trece prin Ezeriș, apoi pe valea Satului ocolește spre sud-est prin Socean (Szoczan), de unde se îndreaptă spre Brebul. Drumul roman însă mergea drept înainte: pornea de la Bogșa spre Ezeriș, de unde apoi tăia dealurile direct spre Brebul. Urmând această linie dreaptă, distanța de XII mii de pași, spațiul dintre Bersovia și Aizis, se încheie la vărsarea râului Matiul în Pogoniș. Aici deci ar trebui să fie Aizis.

Lucru neașteptat, aici la gura Matiului, după îndelungate cercetări, am descoperit ruinele a două lagăre romane; care, cași pe columnă, în loc să fie așezate unul lângă altul, sunt rânduite, unul în fața celuilalt. Aici la „buza Cozlarului“, precum numesc țărani români localitatea, este un punct strategic de o importanță extraordinară, căci stăpânește văile râurilor Igadul, Pogo-

---

1). Vezi pl. XIII, fig. 1.

nișul și Matiul, precum și calea care duce peste dealul Cozlarului spre Valea Boului și Jupa (Tibiscum). Aici pe malurile râpoase de sud și de nord ale Matiului se află față în față cele două lagăre romane, ale cărora ruine însă sunt acoperite de lanurile de păpușoi ale țăranilor localnici.

Dovadă că localizarea noastră este bună sunt următoarele amănunte prețioase pe care artistul le înfățișază pe columnă în scena noastră: a) terenul unde se află zidite castrele este șes, iar spre dreapta dă într'o vale îngustă cuprinsă între două șiruri de dealuri pe care le indică în 46 cele două dungi stâncoase ¹⁾, una de deasupra parilor cu coifuri și alta deasupra scuturilor; b) în interiorul castrului din față trebuie să fie o colină pe care artistul o înfățișază prin acea grămăjue de pietre pătrate rânduie sub formă de cruce ²⁾.

Aceste amănunte tocmai se regăsesc la lagărele din buza Cozlarului ³⁾. În adevăr, aici se deschide spre răsărit strâmta și adâncă vale a Matiului, care corespunde cu valea din 46—47 de pe columnă, de la dreapta lagărelor. Tot aici se află și celalt amănunt: în castrul de la sudul Matiului, ceva mai la apus de fântâna de lângă drumul care vine de pe dealul Cozlarului, se vede și astăzi o movilă, care are în circuit 40—50 de pași, iar în înălțime atinge 6—7 m. Movila aceasta, care după spusa fiului „cneazului“ (primarului) din Valea Denii este zidită cu cărămidă „mare“ la temelie, domină pe o mare întindere văile râurilor care dau în acest punct.

Aici, așa dar, se cuvine să punem noi stațiunea Aizis pe care împăratul a ocupat-o în mersul său spre Tapae. De altminteri, această localizare capătă o nouă întărire din stabilirea stațiunei următoare.

Scena a șasea, care corespunde în parte cu scena XXI din Cichorius, se întinde din 47 până în 50. Marginea spre dreapta o formează malurile înalte ale apei care se îndreaptă pieziș, din față spre fund; lucrul acesta a fost arătat cu multă îndemânare de către artist, înfățișând malurile din primul plan deluroase pe când spre fund sunt șese. Râul pare a fi neînsemnat, căci numai așa se explică faptul trecerii prin vad a călărețului din fund. În stânga apei se află un lagăr roman pe care îl păzesc de alungul râului de pe înălțimi trupe legionare și auxiliare romane.

Ce localitate a vrut artistul să înfățișeze? Cichorius crede că este vorba despre un lagăr roman, zidit pe malurile Timișului, în fața râului Bistra. Petersen însă îl așează la Criva, lângă pasul Teregova. Ambele păreri însă sunt greșite.

Dacă în scena trecută am avut imaginea stațiunei Aizis, urmează de la sine, că aici e vorba despre Caput Bubali. După Tabla Peutingeriană distanța între ambele aceste stațiuni este de III mii de pași, adică de 4.44. Km. La această

---

1). Vezi Cichorius, *op. cit.*, sc. XX, 45—46, Atlas, pl. XV. Acest mijloc de a înfățișa dealurile este des întrebuințat pe columnă; vezi scena II, în 7; scena XXXIV, din 84—86 sus; scena XL în 104 sus, scena XLIV din 114—115 etc.

2). Ades vedem pe columnă în interiorul castrului asemenea grămăzilor de pietre rânduie în șir. De pildă, în scena XXXIX în 100, sub picioarele lui Traian, în scena CIX în 290, sub picioarele ofițerului din castru etc. Rostul acestor delușoare, nu poate fi altul decât ca să ne arate că interiorul lagărului este deluros.

3). Vezi harta țăji romane de la Lederata la Tibiscum.

departare deci de gura Matiului (Aizis) se cuvine să căutăm noi stațiunea cea nouă. Să nu uităm însă că de la Aizis la Tibiscum sunt cu totul XIII mii de pași, adică 19.24 Km. Dacă alegem calea pe la Delinești, Russ și Valea Boului, între gura Matiului (Aizis) și Jupa (Tibiscum) sunt 25—26 Km., aproape 6 Km. mai mult de cât ne arată itinerariul roman. Prin urmare Caput Bubali nu a putut fi pe acest drum.

Există însă între valea Pogonișului și a Timișului un alt drum care este mult mai scurt și odinioară foarte umblat: este drumul pe culmea Cozlarului. În timpul Romanilor acest drum era așternut cu piatră și pornea din Gura Matiului, urca pârâul până lângă obârșia sa, unde atingea platoul; de aici calea o lua spre apus până în Valea Boului și mai departe până la Tibiscum. Urmele acestui drum, care în gura poporului poartă numele de „drumul Ierinei“, se regăsesc și astăzi din loc în loc; eu însumi l-am urmărit o bucată între Valea Boului și Vârful Cozlarului. Ei bine, tocmai la obârșia Matiului și la depărtare de 450 Km. de Aizis, după spusa țărănilor români, se află o cetate, care prin tradiție se numește „Secețuica“, adică cetățuica, diminutivul din cetate. Din nefericire, nimic mai precis n'am putut afla asupra acestei cetăți, deși asupra existenței sale nu mai încapă nici o îndoială. Că, aici, în acest punct, trebuie să fi fost stațiunea Caput Bubali, este dovadă faptul următor: dincolo de apa Pogonișului, în dreptul Ohabiței, poporul român din Banat numește și astăzi vârful de munte înalt de 598 m. Tâlva Bobului, reproduș și în harta cea mare (1 | 15,000) a statului major austriac. Tâlva Bobului însă nu este alt-ceva de cât traducerea românească a lui Caput Bubali; *tâlva* în românește venind de la *tigva*, nu înseamnă alt ceva de cât *cap*. Această localizare în ori-ce caz își dă seama și de depărtarea cerută de itinerariul roman între Aizis și Caput Bubali de o parte și între această din urmă stațiune și Tibiscum, precum își dă seama de forma terenului muntos și de râșorul peste care trec trupele de cavalerie, râșor care este probabil actualul Măciucaș, care mergând spre nord-est se varsă în Timiș ceva mai la nord de Jupa (Tibiscum).

Scena a șaptea (scena XXII Cichorius) formează un tot strâns cu scena trecută, de care totuși se desparte destul de lămurit, precum se desparte de trupele legionare din dreapta, din 50—52 ¹⁾. Ca element topografic este forma ciudată triunghiulară a cetății ²⁾, cu singura ei poartă pe latura concavă din stânga și jos, poartă apărată cu turnuri cu ceardac de lemn. În interior o sumă de clădiri, unele din ele cu mai multe etaje și cu colonne. Cichorius a pretins, cu drept cuvânt, că aici este vorba de un oraș dac, care nu are tocmai un caracter militar și propune să vedem într'însul imaginea cetății Tibiscum. Părerea aceasta ni se pare dreaptă.

În adevăr, dacă localizările scenei anterioare sunt adevărate și dacă mai ales în scena trecută avem imaginea stațiunii Caput Bubali, nu este oare fi-

---

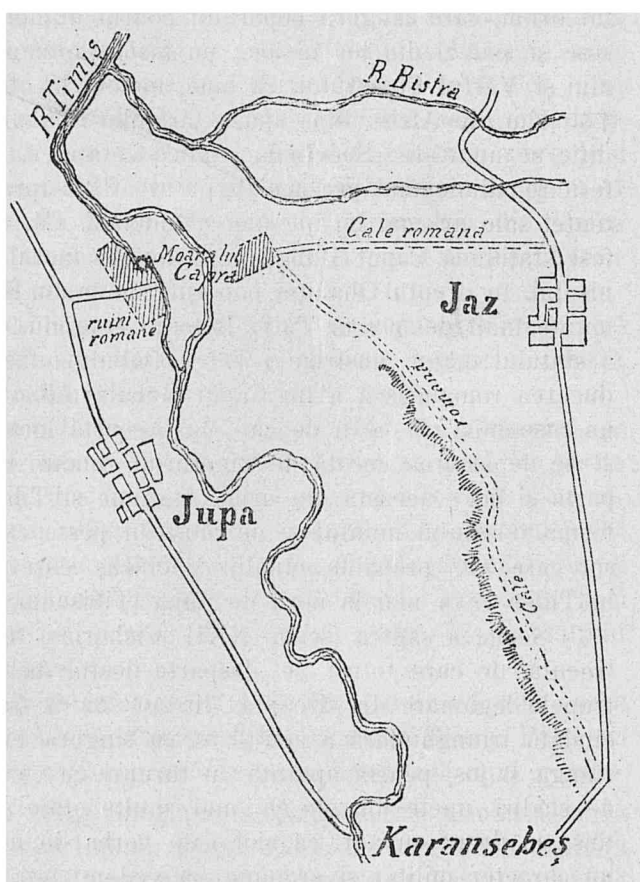
1). A. v. Domaszewski, *Philologus*, p. 327, nota 31: «In XXI ist das befestigte Lager links in Hintergrunde völlig zu trennen von dem, cinco ganz andere Scene bildenden Halte der Legionare im Walde».

2). Vezi imaginea scenei XXII în Cichorius, *op. cit.*, pl. XVII și vol. II, p. 107.

resc să vedem în cetatea de formă triunghiulară din scena noastră icoana Tibiscului, înainte de cucerirea Daciei de către Romani? De sigur că da.

O dovadă în sprijinul acestei idei este faptul, că, în afară de înfățișarea Sarmizegetusei (scena LXXV), cetatea din scena noastră este fără îndoială cea mai însemnată, nu numai ca mărime, dar în același timp și ca vechime; acest lucru îl arată acele clădiri de piatră în două etaje și cu colonne care nu au nimic de a face cu întăriturile celelalte dace ridicate în drumul armatelor romane. Și al doilea amănunt hotărâtor, această cetate de origine dacă este, se pare, în drumul legiunilor romane, care după cum vom vedea mai departe, se îndreaptă spre Tapae. Și tocmai această situație intermediară are Tibiscum.

Tabla Peutingeriană ne spune că Tibiscum se află la o depărtare de X mii de pași (11.84 km.) de Caput Bubali, iar drumul roman, care taie înălțimile Cozlarului, după ce trece prin Valea Boului, ajunge în valea Timișului, ceva mai jos de îmbucătura Bistrei, acolo unde pe harta austriacă se vede însemnată localitatea „moara lui Zăvoi“, la câte-va sute de pași de Jupa. Aici se împreună o sumă de drumuri romane, care vin unele din sud, din spre Caransebeș, altele de la răsărit, din spre Iaz și Bistra, altele în fine din apus, din spre Valea Boului ¹⁾. Ca aceste drumuri să se împreune aici la moara din Zăvoi, trebuie să credem că acest punct avea o însemnătate mare nu numai militară, dar și comercială în același timp. Iar în acest punct trebuie să fie Tibiscum.

La încheierea aceasta ne duc și cercetările lui Ortway făcute asupra terenului din preajma Jupei ²⁾. Iată în traducere cuvintele proprii ale învățatului maghiar cu privire la Tibiscum :

1). Vezi harta împrejurimilor de la Jupa (după A. Dragalina).

2). Dr. Ortway Tivadar, *Tibiscum*, Budapesta, 1876. Harta care însoțește acest studiu foarte serios, a fost făcută cu multă îngrijire de către Al. Dragalina, un ofițer român de mare viitor, din nefericire mort prea de timpuriu.

„Am cercetat aici la Caransebeș, câmpia înconjurată de munți, câmpie care se estinde între Caransebeș și gurile Bistrei și care se mărginește spre nord cu râul Bistra ce curge de la răsărit spre apus ; spre apus cu Timișul ce curge de la sudest spre nordvest, paralel cu șoseaua Caransebeș-Lugoș ; spre răsărit cu șoseaua Caransebeș-Iaz, precum ne arată planul aci alăturat. Această câmpie are forma unui trapez, a căruia lature mai scurtă o formează partea de nord a Caransebeșului. În unghiul de nordest al trapezului, în apropiere de malul stâng al Timișului se află moara de la Jupa (moara din Zăvoi pe hartă).

„Pe drumul vechi de care dintre Iaz și Lugoș, în apropiere de Timiș, stăpânul locului a săpat în fața mea chiar o groapă cam de un stâncen (2 m.) și a dat de o columnă de piatră pe care până atunci în zadar s'a ostenit să o scoată din sânul pământului... Columna nu avea nici o inscripție. Mai departe am dat de fundamente cu mult mai estinse. Despre originea romană a acestor fundamente nu poate fi nici-o îndoială și acestea stau în legătură cu fundamentele de pe țărmul stâng al Timișului. Terenul acesta este în mare parte pârlog lutos, acoperit cu o mulțime de cărămizi pătrate romane. Intru cât am putut urmări aceste ziduri, pot zice, că ele se estind pe partea dreaptă a Timișului până la canalul acela care pornește din Bistra și revarsă iarăși în Bistra, dincolo de drumul Ciuta-Iaz.

„Trecând peste Timiș, împrejurul căruia se află pretutindeni multe cărămizi romane m'am apropiat pe șoseaua principală de moara de la Jupa. În drumul lăturalnic amintit, care împreună șoseaua Caransebeș-Lugoș cu zisa moară, în dreapta, în grâne, pe marginea drumului, am dat de un leu în mărime naturală, sculptat în piatră de var, dar deja mutilat. Nu pot zice, că este vre-o cap de operă, dar totuși e un obiect bine sculptat, care poartă tipul caracteristic al artei romane în acest ținut. Capul leului a lipsit cu totul, însă trunchiul a ramas întreg.

„Ajungând la moara de la Jupa, am aflat rămășiți monumentale și mai însemnate ale coloniei romane. O întreagă masă de cărămizi romane am aflat aici și dintre acestea m'au surprins mai vârtos acele cărămizi uriașe, care le-am aflat întregi în camera morarului. Particular este, că toate sunt fără inscripții și numai unele prezentau pecetea. Însă originea lor romană e peste toată îndoiala. Imediat înaintea morii se află o dâlmă mai înaltă, pe care așa zicând se reazimă moara. Partea spre ierugă (canal) e cam piezișe (încovoiată) și privind dintr'o parte se vede substrucții puternice. Tufișul a fost aici atât de des, în cât abea am putut ajunge la substrucții. Însă pot afirma că locul acesta este un punct însemnat al coloniei romane“ ¹⁾.

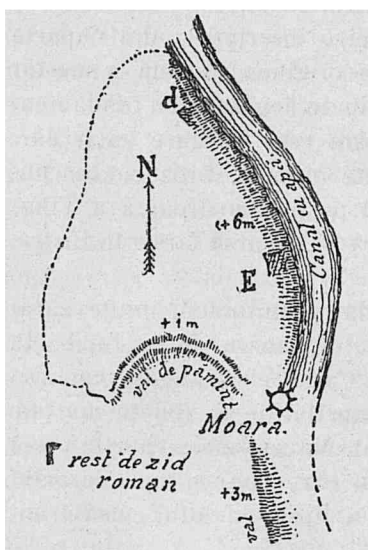
Ortway ne vorbește despre niște „șanțuri puternice ale castrului care sunt traversate de ieruga morii“. Asupra acestui punct mi-am îndreptat eu toată atenția, când în vara anului 1906, împreună cu profesorul I. Bălan, am vizitat aceste ruini.

---

1). Această traducere o datoresc amabilității d-lui Iosif Bălan, profesor la liceul român din Caransebeș.

Imediat la miez-noapte de moară—(vezi imaginea alăturată)—terenul are o înălțime, față cu înconjurimea, de 6—7 m., ceiace dă locului în parte înfățișarea unei arx. De alungul canalului care pare încovoiat aici, după spusa țăranilor și propriile mele observări se află un zid de piatră legat cu mortar roman. Zidul acesta era învelit pe din afară și pe dinăuntru cu o cămașe de pietre dreptunghiulare, dar care au fost luate de țărani pentru trebuințele lor. Într'un singur an s'au scos 163 de care, ceiace față cu lungimea cam redusă, —în totul vre-o 120 m.—ne îndeamnă să credem că zidul a fost foarte înalt. În punctul E se vede un gang de piatră boltit, dar care s'a năruit. După tradiție gangul mergea mult mai adânc de cât astăzi. Laturea de apus a cetății a dispărut ; sigur este însă că spre nord ea se tăia în unghiu foarte ascuțit cu cea de răsărit.

Din contra, laturea de răsărit, dacă nu mă înșală notițele culese la fața locului, era de forma neregulată, cu concavitatea în spre sudest. Urmele valului încă se mai văd pe pământul răscolit de plug. Așa dar cetatea are, cași imaginea de pe columnă, formă triunghiulară, cu laturea de sudest încovoiată în formă de arc, cu concavitatea în afară. Să se fi păstrat oare vechea cetate dacă cu forma ei curioasă și în timpul Romanilor ? Tibiscul roman să fi crescut oare de jur împrejurul Tibiscului dac ? Iată întrebări, asupra cărora, fără săpături sistematice, nu putem da nici un răspuns. Atât însă putem afirma, că aici la moara din Jupa, trebuie noi să localizăm scena noastră, chiar dacă forma triunghiulară a zidurilor ruinate s'ar arăta mai târziu o simplă iluzie a ochilor noștri.

Tibiscum pare pe columnă pustiu și părăsit de populația lui dacă ; și cu drept cuvânt. Căci cum puteau Dacii să apere o cetate care era amenințată din două părți deodată : de armatele romane din apus, care înaintau pe valea Carașului și Pogonișului pe la Caput Bubali și de cele de răsărit, care după ce trecuseră valea Cernei, Belareca, pe la pasul Domașna și Teregova, ajunseseră în valea Timișului ? În fața primejdiei de a fi prinși între două focuri, Dacii s'au retras spre răsărit pe valea Bistrei, lăsând în voia soartei și pustiu vechiul Tibiscum.

Scena șapte (XXII—XXIII, 51—54 Cichorius) pare că se desparte în două jumătăți care se implinesc una pe alta ¹⁾. Acțiunea ne înfățișează mersul unor legiuni romane pe un drum pe care-l croesc alte trupe tot legionare.

Terenul pare șes în stânga, stâncos și deluros la mijloc, pentru ca spre dreapta să devie iarăși șes. Această indicare o face artistul nu numai prin

1). Vezi imaginea scenei în Cichorius, *op. cit.*, vol. II, p. 109 și pl. XVII.

mijlocul acelor stânci din 52—53, dar și prin felul copacilor care alcătuiesc pădurea: în stânga stejari, la mijloc brazi, simbolul ținuturilor înalte, spre dreapta iarăși stejari. Această idee, de a arăta deosebiri de înălțimi ale solului prin felul arborilor, o întâlnim adesea întrebuintată de artist ca un element convențional ușor de înțeles.

Poziția geografică a scenei o hotărăște, localizarea scenei următoare, înfățișând lupta de la Tapae. Cred că Cichorius are dreptate când vede aici imaginea văii Bistrei spre răsărit de Tibiscum; ar trebui adăugat și spre apus de câmpia cea largă din Zăvoi, unde, precum vom vedea, este faimoasa Tapae.

II.

Lupta de la Tapae

Scena a opta (scena XXIV Cichorius) ne înfățișază momentul hotărîtor al întregii prime campanii militare a împăratului, adică lupta de la Tapae.

Elemente topografice pentru precizarea locului unde s'a dat această luptă nu sunt de cât două: a) rolul cel mare pe care cavaleria romană îl joacă în imaginea luptei de pe columnă, precum și însăși lipsa unei indicări de dealuri pe tot spațiul larg din 55—63, ne îndeamnă să credem că lupta de la Tapae a trebuit să se dea într'o câmpie largă; 2) castrul roman din 56—57, așezat aproape la mijlocul acestei câmpii în spre partea ei de sus, este o călăuză care are pentru noi o valoare hotărâtoare.

O asemenea câmpie largă, care să fie cuprinsă între Tibiscum și Porțile de fier (imaginea acesteia o vom regăsi în scena XXV) nu descoperim în valea sugrumată de dealuri a Bistrei, de cât într'un singur loc: la împreunarea Bistrei Mărului cu râul Bistra.

În adevăr, pornind din câmpia Timișului pe îngusta vale a Bistrei spre Poarta de fier transilvană, îndată ce treci podul de pe Bistra Mărului¹⁾ se desfășură înaintea ochilor priveliștea unei câmpii desfătătoare, închisă de jur împrejur cu dealuri înalte și păduroase. Această câmpie are forma triunghiulară cu baza spre miazănoapte și vârful spre sud, formă care i-a fost trasă de dealurile dimprejur. Spre nord se prelungește coama dealurilor Măgura Ruscăi, cu vârfurile ei rotunjite; spre răsărit se încovoae șirul de dealuri, care pornind din Măgura Marga se curmă de o dată aproape de Voislova, unde închid ca un perete drept atât valea Bistrei cât și valea Ruscăi, care se infundă spre nord; spre apus zarea e mărginită de dealurile, care desfăcându-se din Socetul mare, sub numi deosebite de Cioaca Pietroasă, Strambu și Scoarța, umple tot spațiul dintre comuna Mărul și până la Cireașa.

Această câmpie, peste care astăzi s'așterne în lung și în larg un crâng mărunț, este udată de două râuri: unul spre miazănoapte Bistra, și celalt spre apus Bistra Mărului.

---

1). Vezi pl. XIV, fig. 1.

Ceva mai la apus de Zăvoi, lângă malul răpos al Bistrei, se văd urmele unui lagăr roman uriaș, de pe al cărui val de pământ se desfășură întreaga câmpie ca în palmă.

Castrul pare a fi pătrat; fiecare latură este de aproape 500 de pași¹⁾. Valul care la bază are 15—20 m. se înalță deasupra solului înconjurător cam la 3 m.²⁾.

În acest cadru se lămuresc nu numai rarele amănunte topografice puse de artist, dar chiar și peripețiile felurite prin care a trecut această cumplită luptă de la Tapae.

Ofensiva, precum era și firesc, a fost luată de Romani. Împăratul, care domină câmpul de bătae de pe înălțimea valului lagărului său, înaintează trupele sale pe două linii: una, formată din trupe pedestre auxiliare, pornește pe flancul stâng de la răsăritul castrului spre sud-est; cealaltă, alcătuită din trupe de cavalerie, urmând de alungul malului drept al Bistrei Mărului are aceeași țintă; căci obiectivul acestor două armate era să lovească deodată în același timp și din două părți trupele dace, tăbărite în fundul văii în colțul de miază-zi al triumphiului format de câmpie.

Între aceste două armate romane care operează pe flancuri se pun în mișcare trupele legionare, ale cărora signa artistul le indică. Una din aceste legiuni, de sigur cea din primul plan, face parte, dacă ne luăm după signa cu palma în cunună, din corpul de armată de răsărit, care apare acum pentru întâia dată după trecerea podului din scena IV.

Terenul de luptă fusese ales cu o pricepere admirabilă de către Decebal Rezimată de poalele dealului Slatinei, care atinge aproape 600 m. înălțime, apărută în dreapta de pantele repezi ale aceluiași munte și de valea Bistrei, care în acest punct (la Valea mare) se strâmtează până a forma un gâtlej îngust, închisă spre apus de dealurile Strâmba și Cioaca Pietrosul, care trimet pînteni deluroși până lângă malul Bistrei Mărul, poziția armatelor dace era cu atât mai formidabilă cu cît îngustimea terenului în partea de la Crășma, unde sunt înțăriți Dacii, împiedică ori și ce desfășurare mai largă de trupe. Această poziție tare dă trupelor dace acea încredere de sine și acel avânt sălbatic pe care columna îl arată.

1). Vezi pl. XIV, fig. 2.

2). Castrul acesta nu are nimic de a face nici cu Agmonia, nici cu Pons Augusti, care erau în drumul căii romane de la Tibiscum la Sarmizegetusa. În adevăr, ruinele Agmoniei trebăsc căutate la Voislova, unde și astăzi se văd la dreapta șoselei, cum vii din Caransebeș, pe un deal de 6—8 m., două caste alipite, unul de piatră și colalt de pământ. Urme romane se găsesc atât în interiorul cât și de jur împrejurul castrelor. Voislova se află la depărtare de 21 km. de satul Jupa; ceea ce corespunde minunat cu distanța itinerarilor romane dintre Tibiscum și Agnavia (XIV mile romane=20,72 km.). La 12 km. mai spre răsărit de Voislova în stânga drumului, ceva mai la răsărit de biserica din Băuțarul de jos (Also-Bauțar) se află rămășițele unui val roman, care trece dealungul drumului până dincolo de moara lui Dionisie Raca lui Martin. Sub acest val se găsesc ziduri formate din cărămizilor romane. Mai spre răsărit încă și chiar lângă apa Bistrei, se regăsesc ziduri romano, care apar cam la un metru sub solul actual. Pe unul din fragmentele găsite de mine se văd chiar litere de coh... Distanța de 11 km., care corespunde cu indicările Tablei Peutingeriane și bogăția rămășițelor de cultură romană în această parte, ne impun încheierea, că aici era stațiunea romană Pons Augusti. Prin urmare lagărul roman din Zăvoi, a cărui mărime extraordinară o constatarăm mai sus, nu a putut fi de cât un lagăr de rezboi și anume lagărul ridicat de trupele romane, fie cele de sub conducerea proprie a lui Traian, fie, poate, din timpul lui Domițian.

În adevăr, cu toate că spre stânga trupele de cavalerie romană au culcat la pământ primele șiruri dace ¹⁾, cu toate că spre dreapta trupele auxiliare, susținute de cohortele de arcași postate în urmă, au rărit armatele dace, cu toată împotrivirea furioasă a elementelor naturii deslănțuite,—căci aceasta înseamnă imaginea lui Jupiter Tonans, care aruncă în contra Dacilor din înălțimile cerului săgețile fulgerilor sale,—cerbicia Dacilor nu s'arată de loc a fi înfrântă. Sub impulsul regelui dac, care, ascuns printre copacii de pe clinele păduroase ale dealului din răsărit (în 62), mână lupta, trupele dace revenindu-și în fire se refac și reîntărite s'aruncă, amenințătoare și salbatice contra Romanilor. Neliniștea încordată cu care împăratul însoțit de ofițerul cel tânăr din stânga-i,—după Domaszewski prefectul pretoriului Laberius Maximus,—privește desfășurarea luptei, ne spune că lupta de la Tapae, fără a fi o biruință pentru Daci, nu este de sigur nici o înfrângere cumplită.

„Lupta a fost extraordinar de vie, zice foarte bine Cichorius, și pare că Dacii au luat la un moment dat ofensiva, pătrunzând în câmpie din pădurea unde se aflau. Iar mersul luptei nu pare să fi fost așa de favorabil Romanilor. Dacii, firește, au pierdut mari în morți și răniți, pe când, ca întotdeauna pe columnă, cu o singură excepție, morții și răniții romani lipsesc cu totul; din contra,—și aceasta în opoziție vădită cu numeroasele reprezentări de lupte de mai târziu, unde Romanii sunt biruitori,—nu se vede nici un singur dac măcar fugind.

De asemeni și faptul că Dacii pot să-și ducă, neîmpedicați de nimeni, răniții lor într'un loc sigur, încă ne îndeamnă să credem că ei n'au fost învinși în mod hotărâtor“ ²⁾.

Aceste cuvinte ale învățatului german ne silesc să ne gândim la spusele lui Dion Cassiu. Această biruință pe jumătate câștigată se potrivește oare cu descrierea pe care Dion Cassiu o face asupra aceleași lupte de la Tapae ?

În descrierea istoricului vechi ni se vorbește despre „măcelul cumplit“ pe care armatele romane l-au făcut printre Daci; ni se vorbește în același timp despre „mulțimea răniților romani“ și despre „sfâșierea veșmintelor împărătești“ pentru legarea rănilor celor răniți, așa de mare fusese numărul acestora; ni se vorbește în fine despre „mulțimea Romanilor căzuți în bătae“ și despre „altarul funerar înălțat în ciustea lor și unde în fie care an avea să se aducă jertfă sufletelor lor“. Există oare ceva din toate acestea în icoana de pe columnă a luptei de la Tapae ? Se aseamănă oare descrierea făcută de Dion Cassiu asupra luptei de la Tapae în ce privește „Dacii măcelăriți, Romanii răniți și trupe romane nimicite“ cu ceia ce ne arată columnă ? De sigur că nu. Din această nepotrivire dintre imaginea de pe columnă și descrierea lui Dion Cassiu, nu ar trebui oare să se nască în cugetul nostru o îndoială asupra verității ori uneia ori alteia din cele două documente istorice asupra aceluiași eveniment ? Iar dacă unul din ele trebuie socotit ca adevărat și celalt fals, nu s'ar cuveni oare ca îndoiala noastră să cadă mai ușor asupra știrbitelor știri remase de la Dion

1). Vezi înfățișarea luptei de la Tapae pe pl. XIV, fig. 3.

2). Cichorius, *Die Reliefs d. Trajanssäule*, II, p. 117.

Cassiu, de cât asupra relievelor columnei? De sigur că da. Ne oprim însă deocumdată aici, rămânând să revenim asupra acestei cestuni, cu prilejul marei lupte din scena XL—XLI.

III

Urmările luptei de la Tapae

Scena a noua. Un pas mai departe în adâncul văii Bistra spre Sarmizegetusa îl face împăratul în scena XXV, unde, după părerea generală, ni se înfățișază întăriturile de la Pasul de fier transilvan. Localizarea acestor întărituri nu este greu de făcut.

„Munții Ruscăi, zice generalul Ianescu, se leagă cu munții Negrii prin sugrumătura dintre Zăicani și Băuțar, în care localitățile dispar, regiunea devine păduroasă, comunicațiunea urcă și scoboară pripoare repezi și obligate. Aceasta este oarecum cheia comunicațiunei în mijlocul căreia munții opuși sunt legați printr'o spinare transversală a pasului, care desparte apele Bistrei de ale Bălței, și unde nu există loc nici măcar pentru șosea. Aici se află urme de fortificațiuni ce au servit pentru a intercepta comunicațiunea“ ¹⁾.

Asupra acestor întărituri încă de mult a fost atrasă atenția învățaților de către Kővári Laszló, care le ține drept „șanțuri de apărare dace“ ²⁾, însă nimeni nu și-a dat osteneala să le studieze mai de aproape ³⁾. Acest studiu însă l-a întreprins cu o rară pătrundere protoereul român N. Munteanu din Grădiște (vechia Sarmizegetusă) și pe ale căruia observațiuni se întemeiază planul schițat de dânsul și reprodus de noi mai sus ⁴⁾. Dar să repetăm propriile cuvinte ale protoereului Munteanu, ale căruia spuse le vom împlini pe alocurea cu observările noastre făcute la fața locului.

„În punctul unde trecătoarea dintre Zăicani și Bucova este mai îngustă, în dreptul „Vârful Marmorei“ se află un întreg sistem de întărituri, alcătuit din șanțuri și valuri triple, care au împreună o lărgime de 18—20 m. și formează un dreptunghi. Profilul acestor valuri și șanțuri, precum se poate vedea în schița de mai sus, este ast-fel alcătuit în cât valul cel mai scund este în totdeauna la apus, pe când cel mai înalt la răsărit. Frontul acestor triple valuri deci e întors în contra unui dușman care ar veni din spre Caransebeș, din apus. Din contra, valurile de pe Muchia Catanei și de pe Poiana Ceardacului, care sunt paralele între ele, au frontul întors spre șosea. Așa dar toate aceste valuri formează un sistem unic de apărare, care închid un spațiu dreptunghiular între ele, atât pe dreapta cât și pe stânga șoselei“.

1). General Ianescu, *Oltenia și Banatul*, București, 1894, ed. II, p. 81.

2). Kővári Laszló, *Erdéli régiségek*, 1852.

3). C. Goos, *Chronik*, p. 266: «Hier (Bucova) befinden sich konntliche Reste alter Verschanzungen».

4). Vezi pl. III, fig. 1.

Acest sistem de întăriri îl vedem înfățișat și pe columnă în scena XXV, precum îl aflăm la Bucova în realitate ¹⁾. Și anume, în dreapta, din 63—65, sunt două ziduri paralele care merg pieziș de sus ($63 \frac{1}{2}$) până jos ($64 \frac{1}{2}$), unde este o coamă de munte și Dacii care fug spre dreapta. Primul zid, precedat în tot lungul său de un șanț adânc, are o poartă la mijloc; acestea formează laturea de răsărit și corespund cu triplul șanț și val din *a* de pe planul preotului Munteanu, reprodus de noi în pl. III, fig. 1. A doua lature o alcătuește zidul care merge paralel cu marginea de sus a reliefului; și se sfârșește sus în $63 \frac{1}{2}$, acolo unde începe zidul cu poartă în mijloc; el răspunde triplului val de pe muchea Catanei la nord de șosea. A treia lature a dreptunghiului este mai puțin clară pe columnă; o formează valul cu palisadă care înconjoară localitatea din primul plan din 63—64 și căreia auxiliarii romani îi dau foc: un semn convențional ales de artist ca să înfățișeze dărâmarea unei întăriri dace. Această a treia lature de pe columnă este identică cu valul triplu (*g*) de pe Poiana Ceardacului, cu care are comun și arcul convex întors spre șosea. În fine, cea de a patra lature pe columnă este gardul de scânduri și bârne din spatele grupei lui Traian și tovarășilor săi (în 63 la mijloc), gard care nu este iarăși de cât valul triplu (*d*) de apus al întăriturii dreptunghiulare de la Bucova.

Tot așa artistul ne arată, cum văzurăm mai sus, în primul plan (din 63 până în 64) și un sălaș dac, alcătuit din două locuințe de lemn, cărora auxiliarii romani le dă foc. Sălașul acesta corespunde în realitate cu niște turnuri de piatră, din care nu ne-au mai rămas de cât urme aproape șterse astăzi pe culmea Poenii Ceardacului, în *r*.

Dar asemănarea între imaginea de pe columnă și întăriturile de la „Marmore“, nu se mărginește numai în acel patrat încins cu valuri și sălașul-întăritură de pe Poiana Ceardacului, constatată mai sus: ea merge și mai departe. Pe columnă artistul ne înfățișază, dincolo de zidul din fața lui Traian, zid cu poartă în mijloc și tivgi de morți înfipite pe pari, două construcții, una de piatră pe taraci de lemn și alta, un simplu țarc rotund de uluci. În limbajul convențional al columnei o casă este semnul unei localități (turn sau cetate), iar un gard de uluci, nu este de cât o întăritură apărută cu val cu palisadă.

Atât unul cât și celalt din aceste două elemente topografice se regăsesc în preajma întăriturilor de la Marmore. „La poalele colinei vârful Gurguiat, vecin cu Iordânelul, spune protoiereul Munteanu, se află o vigilie în piatră și cărămizi, legate cu acelaș mortar, de care s'a folosit clăditorul la toate edificiile din Ulpia Traiana. Iar însoțitorul meu, părintele Pascu din Zăicani, îmi mărturisește, că mai înainte copiii de școală și de la vite aduceau de multe ori nuni (monete) romane aflați în fața locului. Terenul fiind exploatat de pe vremuri pentru produs de bucate,—mărimea și forma acestei vigilii azi numai prin săpături s'ar putea, poate, descoperi. Colina pe care e situată această vigilie dominează întreaga vale în direcția spre Hațeg și Băuțar“. Această vigilie deci

---

1). Vezi pl. III, fig. 2.

este construcția de piatră pe taracii de lemn de pe columnă. Cât privește cealaltă localitate, înfățișată pe reliefurile spiralei prin țarcul rotund de uluci, nu avem să ne gândim de cât la „rămășițele de cărămizi romane care se găsesc între Zaicani și Bucova, la locul numit „Vama“ și „Cuptor“, rămășiți probabile ale vechilor Zăicani, care mai înainte de veacul al XV se afla mai la vest de cât unde este“¹⁾. Rolul acestei întăriri de la „Vama“ Zăicanilor era, firește, de a mai pune o nouă piedică vrăjmașului care ar fi cucerit întăriturile de la Marmore.

Din cele ce preced cred că putem încheia fără temerea de a fi contraziși: scena înfățișată pe columnă din 63—65, poate fi transportată pe teren în părțile de la „Marmore“, acolo unde este pasul cel mai strimt de trecere dintre valea Bistrei și câmpia Hațegului, și unde întăriturile uriașe înălțate de Daci își puteau împlini mai bine rolul lor de apărare.

Aruncând acum o privire îndărăt asupra întregului șir de scene, care se desfășură pe columnă din 29 (scena XI) și până în 65 (scena XXV), putem zice, că pretutindeni, unde rămășițele vechilor lagăre și cetăți s'au mai păstrat, ele se aseamănă până în amănunțele cele mai netuseminate cu imaginile schițate de artist pe reliefele sale. Din aceste asemănări a eșit întru cât-va siguranța localizărilor făcute. Iar localizările acestea la rândul lor ne-au îngăduit să urmărim pas cu pas momentele diferite prin care armatele romane trec din clipa când au pus piciorul pe pământul Daciei și până când întăriturile de la Pasul de fier transilvan le pune o stavilă de netrecut. Cu această acțiune din urmă însă, prima campanie rezboinică în contra Dacilor poate fi socotită ca terminată de fapt; căci, aceia ce ne înfățișază scenele următoare nu sunt de cât un ecou al întâmplărilor rezboinice din grupa noastră. Cele două solii care se prezintă înaintea lui Traian, precum și prădăciunile trupelor auxiliare romane din scenele XXIX—XXX, sunt vădit evenimente politice și rezboinice care își găsesc explicarea lor în acțiunile înfățișate în scenele grupei noastre: dorința și deci cererea de a se încheia pace este un rezultat al biruinței de la Tapae, precum prădăciunile trupelor romane din scena XXIX este un efect, precum vom vedea, al intervenției Burilor și aliaților lor în afacerile împăratului (scena XXVII).

Scena a zecea cuprinde spațiul de pe reliefe din 65 până în 69, adică scenele XXVI și XXVII din Cichorius. Ele trebuiesc împreunate, fiind-că pe de o parte sunt fără semne despărțitoare între ele, iar pe de alta sunt legate între ele prin legatul legiunii din 67 și acviliferul care-l însoțește, dar mai ales prin imaginea împăratului care formează oare cum centrul tuturor celorlalte figuri.

Acțiunea înfățișată este dublă: în stânga, (din 65—67) ni s'arată trecerea unei legiuni romane prin matca unui râu peste care legatul și acviliferul, ei au trecut încă mai înainte²⁾, iar în dreapta, (din 67—69) primirea unei solii barbare de către împărat. Elementele topografice puse de artist se rezumă în următoarele puncte: un râu care vine din stânga, cotește în 66 spre dreapta și se pierde spre fund; malul stâng al râului, mai ales spre fund, este râpos;

1). Vezi *Schematismul jubilar de Lugos*, asupra Zăicanilor.

2). Vezi p. VI, fig. 2.

pe culmea unui deal abrupt se vede în 66 sus o cetate cu turn spre stânga, poartă pe dreapta, un zid care le împreună și trei colonne în față. Un deal, care merge descrescând în înălțime de la stânga spre dreapta, unde în 67 încetează, închide scena în planul din față. Dincolo de râu se află un castru roman, în interiorul căruia stă împăratul pe tribunal și soldații legionari de jur împrejur; din afară vin din fund o sumă de barbari unii călări, alții pe jos; aceștia din urmă par a fi, după îmbrăcăminte, armament și înfățișare, — mai ales părul înodat pe tâmplă,—de origine streină, nu dacă. În fine ținutul este în stăpânirea Romanilor; cel puțin aceasta reiese din faptul că legionarii n'au coiful pe cap.

Toate aceste elemente topografice se regăsesc reunite în apropiere de Mehadia. Și anume, începem cu castrul înfățișat în scena XXVII. La împreunarea râului Bolovașnița cu Belareca ¹⁾ este un castru roman destul de bine păstrat. El e de piatră cu laturea lungă de la nord la sud de 120 m. iar cea scurtă de 100 m. Are trei porți, una, porta praetoria pe laturea de nord și celelalte pe laturile de apus și de răsărit. Laturea de sud n'are poartă. Turnuri pătrate apară de o parte și de alta fiecare poartă, iar la colțuri sunt turnuri interne de formă trapezoidă. În interior nu se mai zărește nimic. Multe urme însă de cărămizi romane, dintre care una fragmentară descoperită de noi, are pecetea cohorței a III..

În spre răsărit de castru avem dealul Belibucului, care se încovoae în arc de la răsărit spre apus, unde, cași pe columnă, se perde ceva mai la nord de castru.

Indărătul acestui deal, adică mai spre sud, se vede râul Bolovașnița, care după ce străbate valea îngustă de la poalele Belibucului, se varsă în Belareca, un afluent mai mare al Cernei. Acest râu, zis Bolovașnița, care vine din răsărit spre apus, ocolea odinioară, cași cel de pe columnă, laturea de răsărit a castrului și se ducea la vale spre fund, adică spre sud. În fine, într'o vale singularică, zisă „Valea rea“ lângă Mehadia, pe culmea unui deal înalt de formă oblungă, numit „După șanț“, se află o cetate curioasă ca formă și întocmire. Nu avem să mai revenim asupra acestei cetăți ruinate ²⁾; e destul însă să spunem că, întocmai cași pe columnă, în vecinătatea Mehadii se află pe culmea unui deal înalt și răpos, o cetate de piatră cu un turn pe stânga, o poartă pe dreapta, un zid care le împreună și două turnuri rotunde lângă poartă.

Așa dar toate elementele topografice indicate de artist în scenele XXVI—XXVII se regăsesc în preajma Mehadii de astăzi. Totuși între realitate și imaginea de pe columnă este o deosebire vădită: castrul de pe columnă se află așezat pe malul drept al râului pe care noi l'am identificat cu Bolovașnița; în realitate însă castrul de la Plugova (ceva mai la nord de Mehadia) stă pe stânga și mai la sud de râul Bolovașnița. Deosebirea este numai aparentă. De

---

1). Vezi pl. VI, fig. 1.

2). Asupra acestei cetăți din estul Mehadii, vezi cele scrise de noi în capitolul «cetățile dace», pag. 54.

fapt Bolovaşniţa, care astăzi dă în Belareca *la nord de lagăr*, cu vre-o 60—70 de ani mai în urmă, făcea o cotitură de alungul laturii de răsărit a castrului, pentru ca apoi să se verse în Belareca la câte-va sute de metri mai spre sud. Bătrânii din localitate îşi amintesc foarte bine de mersul acesta al râului, care nu şi-a schimbat măca spre nord de cât în urma unui mare înec. De altminteri albia de odinioară a râului şi astăzi se poate vedea încă prin ţarini ceva mai la răsărit de lagăr.

Din alăturările de mai sus, nu numai reese adevărul localizării scenei de pe columnă (XXVI—XXVII) în părţile de la Plugova şi Mehadia, dar şi orientarea sa : artistul, după ce a înfăţişat din scena XIX până în XXV, peisagiile văzute din sud,—adică sudul jos şi apusul la stânga,—acum a revenit la înfăţişarea cu nordul jos, răsăritul la stânga şi apusul la dreapta.

Am spus mai sus că scena XXVII ne înfăţişază primirea unei solii barbare. Greutatea însă se rezumă în cuvântul : putem noi cunoaşte de unde vine această solie ?

Mai întâi, între această solie şi cea din scena următoare există oare identitate ? Petersen,—şi părerea lui este astăzi aproape de toţi admisă,—crede că în aceste două înfăţişări este vorba de două ambasade. „În scena XXVIII apare, zice dânsul, o a doua ambasadă, ai căreia membrii nu numai sunt altfel îmbrăcaţi, dar se înfăţişază împăratului în alt chip şi sunt prin urmare altfel primiţi de Traian. Aceia stau ţanţoşi şi mândrii pe caii lor şi fiindcă sunt numai comăţi, este o dovadă, după cum spune Dion, de curagiul încă nedomolit al lui Decebal ; ceştialţi sunt pe jos, cu fruntea plecată şi cu gesturi umilite. Faţă de aceia Traian, înconjurat de legionarii săi, stă pe tribunal în lagăr, ţinând cu tărie lancea în mână ; faţă de ceştialţi, stă pe acelaş nivel, venind din lagăr afară şi însoţit numai de câţi-va ofiţeri¹⁾. Aceste două ambasade sunt, zice mai departe învăţatul german, reprezentantele celor două partide din sânul poporului dac : una binevoitoare şi alta duşmană Romanilor. Din deosebirea de dispoziţie sufletească a partidelor dace reese şi deosebirea de înfăţişare a celor două solii.

Fireşte, între cele două solii nu poate fi identitate. Dar, este oare firesc să fie două ambasade diferite venite din partea aceluiaşi popor ? E oare logic ca regele Decebal, îndată după neizbânda primei solii, să trimeată o a doua şi mai lipsită de demnitate şi mai umilită ? Se întâmplase oare ceva nou între prima şi cea de a doua solie ? Şi afară de asta, Decebal fusese oare strivit la Tapae aşa în cât în dauna demnităţii sale şi cu ori-ce preţ, să caute încheierea unei păci, care lăsa lucrurile mai nelimpezite de cât mai înainte ?

Lucrul acesta pare cu atât mai nefiresc cu cât la Tapae se puse în plină lumină, nu numai disciplina de fier şi admirabila organizare a legiunilor romane, dar mai ales neînfrânta vitejie a armatelor dace şi iscusinţa reală a conducătorului lor.

---

1). E. Petersen, *Trajans dak. Kriege*, I, p. 33.

De unde vine prima solie ?

Ciudat s'arată felul de înfățișare al soliei : sunt barbari călări, sunt barbari pedestrii ; unii cu înveșmântarea dacă, ceilalți streină. Solia apare, lucru neobișnuit aiurea, înarmată, mai ales cei doi din față. Aceștia din urmă au o înfățișare fizică cu totul aparte : au părul înodat pe tâmplă, trupul gol de la brâu în sus, pantaloni pe picioare și cu stînga țin un scut oval. Petersen a spus-o : „aceștia nu sunt auxiliari neregulați romani, ci niște prieteni ai Dacilor, fără a fi totuși vrăjmași Romanilor“. Mai adăogăm însă, acești barbari fac parte și ei din solie. După tip însă, după îmbrăcămintea și port,—părul înodat pe tâmplă,—ei sunt Germani și anume, după cum vom avea prilejul s'o probăm în scena C, din al II rezeboi dacic, Bastarni de prin părțile Moldovei.

Cine sunt însă barbarii, care vin călare ?

Înveșmântarea lor este hotărât dacă ; dar, pentru ce să fie înfățișați calare ? Pe columnă nicăeri Dacii nu sunt arătați astfel, de cât în două cazuri : unul, în scena XXXI, când însă nu știm dacă sunt Daci de ai lui Decebal, sau sunt Dacii din părțile Moldovei și Munteniei, neatârând încă de nimeni ; celalt, în scena CXLIII, când împrejurările rezboinice îi silesc neapărat să fie călări, ca să poată scăpa de urmărirea cavaleriei romane.

Al doilea fapt, care reese din analisarea imaginii de pe columnă, este direcția, de unde vine solia. Ne amintim din cele spuse mai sus, că linia de jos este linia nordului, iar la stînga răsăritul. Prin urmare solia, fiind arătată ca venind din fund spre în față, ea trebuie să sosească din sud, probabil pe valea Cernei și Belarecăi, către nord, unde este castrul din Plugova. Spre sud și spre apus se întindea imperiul roman ; deci solia nu putea veni de cât din spre răsărit, adică din părțile Olteniei sau chiar ale Munteniei.

Al treilea, atitudinea mândră și țanțoșe a barbarilor nu se potrivește de loc cu solia poporului dac care de curând încercase țaria brațului roman. Cum s'ar fi înfățișat o solie dacă, aceasta ne arată scena XXVIII, unde atitudinea solilor este umilită, așa cum și trebuia să fie. Solia din scena lagărului XXVII nu poate veni de cât din partea unor popoare care încă sunt pe picior de pace și aproape pe picior de egalitate cu Romanii. De aceia, împăratul o și primește în chip solemn în lagăr, înconjurat de legiunile sale ; pe când pe cea cu adevărat dacă (din sc. XXVIII) o nesocotește aproape.

În fine, solia din scena XXVII are legături vădite cu ambasada dacă din scena următoare ; artistul a schițat aceste raporturi cu multă iscusință, prin portul aceloră dintre membrii soliei, care privesc ostentativ spre dreapta, unde se desfășură scena cu primirea soliei de comaiți daci.

În resumat, solia din scena XXVII vine din partea mai multor popoare,—printre ele sunt Bastarni și Daci,—aceștia nu vin din regatul lui Decebal, adică din Nord,—care probabil locuiesc prin Muntenia și Moldova. Această solie are raporturi cu ambasada comaiților daci din scena XXVIII, dar nu se confundă cu aceasta. Încă odată, din partea căror popoare vine această solie ?

Respunsul ar fi greu de dat, dacă n'ar fi notița lui Dion Cassiu. Se știe în ce mod fragmentar și dezordonat s'a păstrat opera acestui scriitor. Nu avem

să facem aici însă procesul valorii rezumatului alcătuit de Xiphilin. Sigur este că notițele scoase de acest copietor furnică de greșeli și sunt rău rânduite ¹⁾.

Totuși ele ne vorbesc despre solia Burilor și aliaților lor, care, într'o inscripție săpată cu litere latine pe un burete uriaș, au cerut împăratului să nu meargă mai departe și să încheie pace cu Dacii ²⁾. Comentatorii însă au pus în legătură această notiță cu imaginea barbarului căzut de pe catărul său din scena IX de pe columnă, fără să ia în de aproape considerare două fapte: a) solia, despre care vorbește Dion Cassiu, vine din partea mai multor popoare („Burii și aliații lor“); b) îndrăzneala acestor popoare care aproape amenință pe împărat, de nu face pace cu Dacii. Este un act solemn însemnat, care nu se potrivește de loc cu situația comică a barbarului trântit la pământ lângă asinul său din scena IX.

Eu cred că solia, care își transmite însărcinarea sa către Traian prin mijlocul naiv și primitiv al buretelui, și despre care vorbește notița lui Dion Cassiu, este o solie care nu are nimic de a face cu aceia a „Burilor și aliaților lor“. Prima, vine din partea unui popor incult cu totul și foarte neînsemnat, care și întâmpină primirea desprețuitoare arătată de columnă în scena IX; cea de a doua însă, îndrăzneată și numeroasă, vine din partea Burilor și soților lor, care, stabiliți în preajma Moesiei inferioare și pe lângă gurile Dunării, se simțeau destul de tari ca să intervină în favoarea Dacilor.

Aceste știri, complete în Dion Cassiu, au fost mai târziu trunchiate și amestecate de către Xiphilin, care probabil a păstrat amintirea ștersă a soliei-cu buretele, de care însă a alipit pe nedrept numele Burilor; despre această solie ne povestește și scena IX de pe columnă. Asupra celeilalte solii mai importantă însă, a Burilor și soților lor, care se vede înfățișată pe columnă în scena XXVII, notița trunchiată a lui Xiphilin nu ne mai spune nimic alt de cât numele.

Cu această încheiere armonizează și faptul următor: Burii geograficește se aflau așezați în părțile Munteniei pe lângă Olt, ceiace corespunde cu arătările columnei, care ne înfățișază solia din scena XXVII venind la castrul din Plugova din spre sud și răsărit de Mehadia.

În adevăr, tribul Buridenses sau Buridavenses locuia, prin părțile de la Olt ³⁾, căci Tabla Peutingeriană arătându-ne localitatea Buridava lângă Olt și ceva mai jos de Castra Trajana (R. Vâlcea de astăzi), localitate care nu poate fi streină nici despărțită de tribul Burilor, a fixat în același timp și hotarele în interiorul cărora suposițiile noastre se pot mișca ⁴⁾

---

1). Vezi asupra valorii notițelor lui Xiphilin, spusele lui Dierauer, *Geschichte Trajans*, Leipzig, p. 68, nota 3.

2). Dio Casius, LXVIII, 8. Vezi comentariile asupra acestui pasagiu în Dierauer, *op. cit.*, p. 83, nota 3. cf. C. Cichorius, *op. cit.*, p. 52.

3). Vezi Fritz Pichler, *Austria Romana*, în *Quellen zur alten Geographie*, Heft 3, p. 127 și 194.

4). Această idee o susține și d. Olinescu D. în foarte interesantul său studiu, *Rămășițe traco-dace*, 1908, p. 2, care așează pe Buri în «Muntenia sau Moldova».

Că acești Buri sunt de origine dacă, nimeni nu se poate îndoii. Se poate foarte bine ca ei să fi format unul din acele principate neatărnate, care rămăseseră după desfacerea imperiului lui Burwista și despre care ne vorbește Strabo¹⁾. Acest principat al Burilor urmasa poate și sub Decebal să-și păstreze neatărnarea sa.

Dacă ne punem întrebarea însă, cine sunt „soții Burilor“, despre care vorbește notița lui Xiphilin, răspunsul vine de la sine. Notițele istorice vechi ne asigură, că aliații firești ai Dacilor la Dunărea de jos au fost în totdeauna Bastarnii din Moldova și Sarmatii din sudul Rusiei. Aceste popoare, fie din spirit de pradă, fie mai adevărat din convingerea, că soarta lor era legată de aceea a poporului dac, au fost în nesfârșite certuri cu Romanii. Acum, la finele primei campanii militare a împăratului, au încercat, întovărășindu-se cu Burii, să impue lui Traian o pace cu Dacii lui Decebal, tocmai fiindcă și ei se simțeau amenințați, cași Burii, în neatărnarea și existența lor. Acest act îl înfățișază scena XXVII de pe columnă, punând să ia parte la solie și pe Bastarni, acei 2 barbari cu părul înodat pe tâmplă din 68, iar Dacii călări n'ar fi de cât Burii notiței lui Xiphilin. Dacă artistul columnei a înfățișat pe acești Daci venind călare, poate că el a avut în vedere două lucruri: a) să deosebească pe Buri de consăngenii lor de sub stăpânirea lui Decebal și b) să arăte depărtarea mai mare a Burilor din Muntenia de lagărul din Mehadia.

În scena următoare (XXVIII) care se întinde din 69—70, artistul ne înfățișază solia comaiților daci, care cu fața smerită, se închină și spun împăratului scopul venirii lor. Solia însă nu-și ajunge ținta. Cu toată intervenția Burilor și aliaților lor, împăratul nu-i ascultă. Firește, această înfrângere diplomatică a popoarelor de la Dunărea de jos s'a resfrânt asupra stării lor sufletești: de unde Bastarnii, Sarmatii și Dacii Buri din părțile Munteniei stătuseră în timpul primei campanii pe picior de pace cu Romanii, acum, la începutul iernii anului 101, ei intră în acțiune. Triburi dace, sarmate și bastarne năvălesc în imperiul roman. Despre această năvălire ne vorbesc notițele scriitorilor vechi, dar mai ales ne dau știri sigure scenele XXXI—XXXII de pe columnă. Așa dar scena XXVII cu solemnă înfățișare a soliei barbare, ne pregătește și ne introduce oare-cum în acțiunea care se desfășoară în scenele XXXI și XXXII. Una motivează pe cealaltă.

Scena a unsprezecea (care cuprinde scenele XXIX și XXX Cichorius) din pricina dealurilor care taie câmpul reliefului, are o înfățișare foarte complicată. Cichorius și Petersen au susținut că scena noastră rezumă în spiritul artistului o întreagă desfășurare de peripecții care se petrec pe întinsul spațiu din Banat și Oltenia. Totuși elementele topografice schițate de artist în scenă sunt așa de pregnante și speciale, formele lor sunt astfel întocmite în cât aici, cași pretutindeni pe columnă, e vorba de un anume loc, o porțiune anumită geografică a ținutului dac. Cheia întregului ținut, reprezentat în scena aceasta,

---

1). Strabo, VII, 3, § 11; vezi I. Dierauer, *op. cit.*, p. 67, nota 2.

o formează câmpia din colțul de sus¹⁾ și dreapta a reliefului (între 72—73). O apă întinsă, mai potrivit un fluviu larg, mărginește câmpia spre dunga ei de sus. Două șiruri de dealuri nu tocmai înalte închid spre stânga și jos întreaga câmpie și anume, un șir pornește din 70 (stânga). merge spre dreapta și se încovoae în jos; celalt pleacă din mijlocul laturii de jos a scenei în 71, formează un arc cu scobitura în jos și se sfârșește lângă trunchiul de copac din 73. Între șirul dinții de dealuri și marginea de sus a reliefului, la capătul văii, trupele Pannonii Veredarii, precum le-a identificat foarte bine Cichorius, nimicesc o cetate dacă (în 72 sus) de formă dreptunghiulară. O a doua cetate,—și lucrul acesta n'a fost încă de nimeni observat,—înfățișată printr'o simplă dungă lată, încovoiată în jos în formă de seceră, se vede pe culmea dealurilor din stânga în 70—71. În fine, între ambele dealuri jos se află o vale, care, după felul cum auxiliarii romani din primul plan duc din urmă o grupă de femei dace, se perde în câmpia cea mare, unde stă împăratul.

Mai întâi, ce apă poate fi înfățișată în scena noastră? Domaszewski vede într'însa imaginea Mureșului; Cichorius și Petersen însă o identifică cu Dunărea. În sprijinul acestei păreri Petersen aduce faptul, că între apele râului din scena noastră și acelea ale fluviului din scena XXXI, care se știe că este Dunărea, artistul a făcut o legătură: într'o parte apele mărginesc relieful spre dunga de sus, iar în cealaltă spre dunga de jos, fără a fi întrerupt liniile valurilor care se prelungesc din scena XXX în cea din XXXI, pe îndărătul copacului din 73 care le desparte. Așa dar, fluviul nu poate fi de cât Dunărea. Această încheiere armonizează cu desfășurarea oare-cum logică a peripecțiilor înfățișate: în scena XXV, Traian se află la Pasul de fier transilvan, în XXVI, el este la Plugova-Mehadia (vechiul Praetorio), prin urmare ceva mai la sud, în XXX el trebuie să fie la Dunăre chiar, de unde trece în Moesia superior în castrele de iarnă.

Câmpia din scena noastră se cuvine s'o așezăm așa dar lângă Dunăre, pe malul ei nordic, fiindcă este absurd să credem că împăratul pustiește cu propriile sale trupe teritoriul roman. O încheiere: linia de sus a reliefului ne arată sudul, cea de jos din contra nordul.

Încheierea aceasta atrage după sine alta. Prin faptul că Pannonii Veredarii și ceilalți auxiliari romani pustiesc ținutul acesta, nu este oare un semn lămurit că pe aici Romanii trec pentru prima oară? Prin urmare, scena noastră nu poate fi localizată nici în câmpia din fața Lederatei, unde se stabilise podul de vase din apus, nici la Gura Văii, sau Orșova; fiindcă pe aici mai trecuseră Romanii la începutul campaniei. Și afară de asta, câmpia din părțile Orșovei are o formă prelungă și strâmtă, care nu se aseamănă cu cea înfățișată pe columnă. Nu rămâne deci de cât valea de jos a râului Topolnița și câmpia Severinului. Și de fapt aici sunt cele două șiruri de dealuri pe care columna ni le arată în scena noastră, aici câmpia cea largă, aici cele două cetăți, una spre sud lângă malul Dunării și în colțul câmpiei, și cealaltă pe cul-

---

1). Vezi pl. XV, fig. 2.

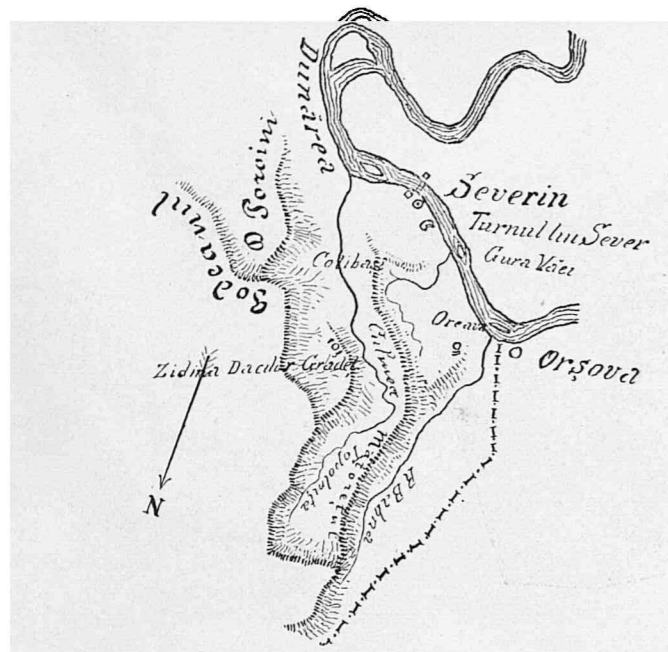

FIG. 1. CÂMPIA SEVERINULUI ȘI ÎMPREJURIMILE.

XXIX.

XXX.

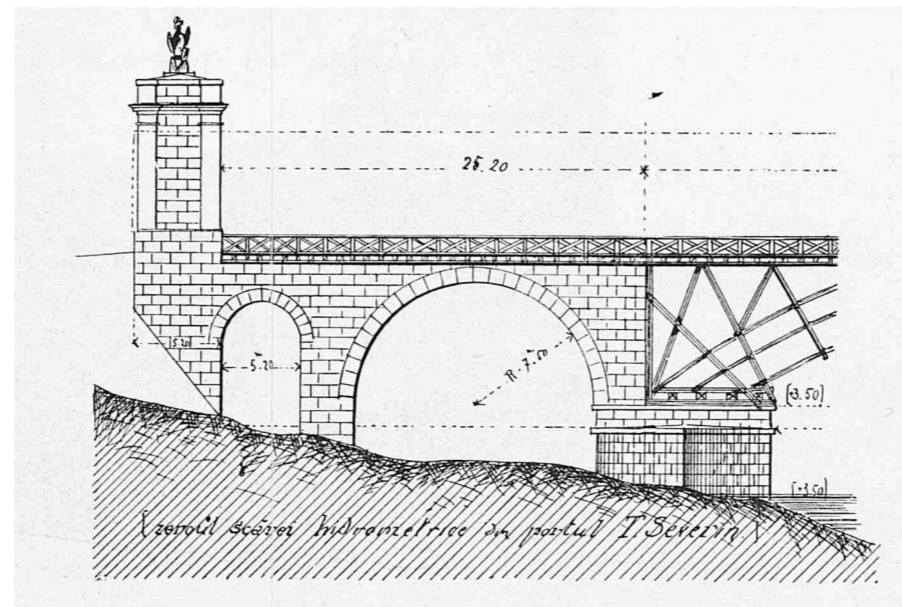

FIG. 3. CAPĂTUL PODULUI LUI APOLLODOR (MALUL ROMÂNESC) RECONSTITUIT DE DUPERREX.

XCIX

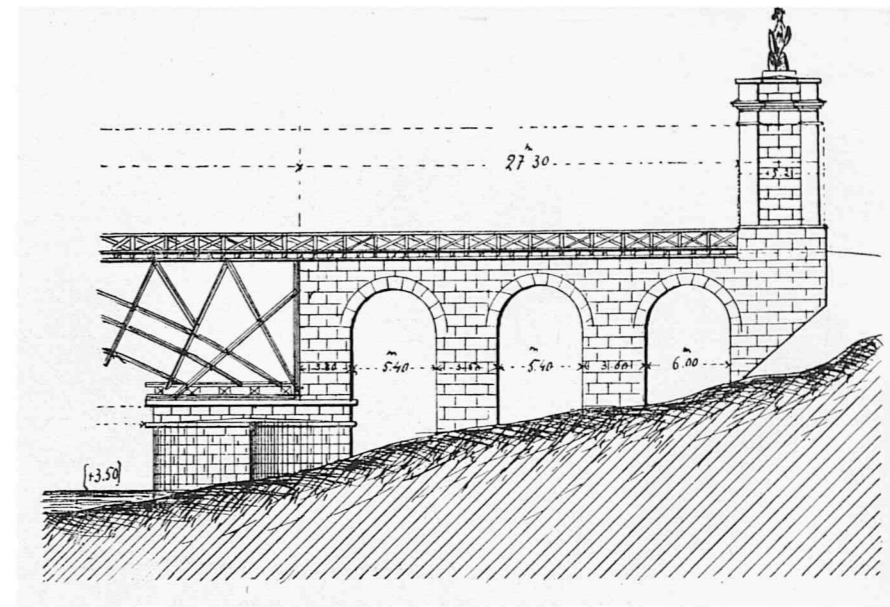

FIG. 4. CAPĂTUL PODULUI LUI APOLLODOR (MALUL SARBESC) RECONSTITUIT DE DUPERREX.

FIG. 2. ACELAȘ ȚINUT PE COLUMNĂ.

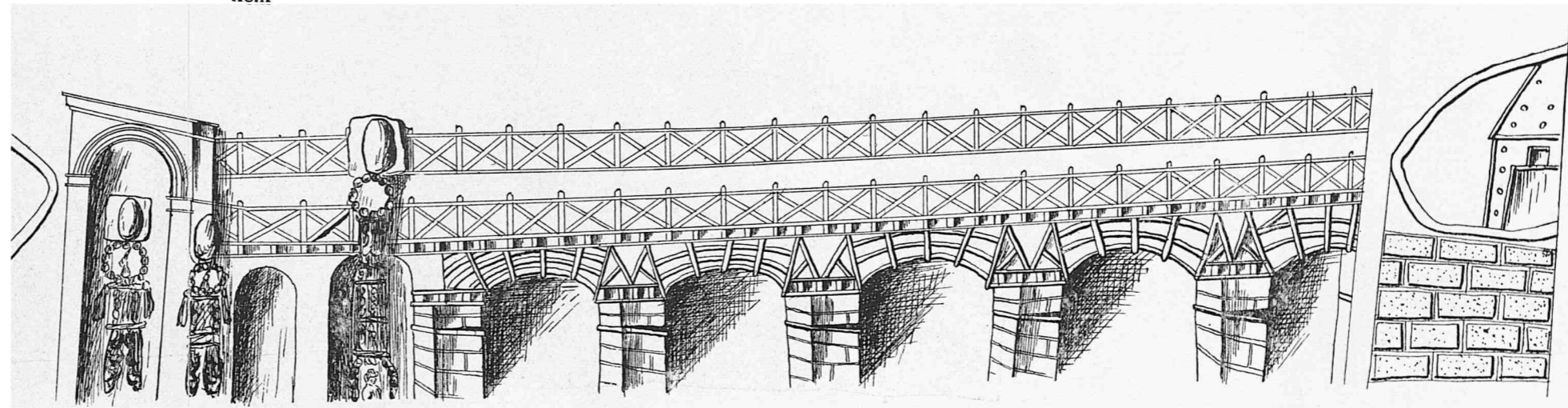

FIG. 5. CAPĂTUL PODULUI LUI APOLLODOR (MALUL ROMÂNESC).

mea dealului care închide ținutul spre nord. Vom lua pe rând toate aceste elemente topografice, le vom analiza și vom scoate asemănările care le au cu imaginile de pe relieful nostru.

„Dealurile Mătorețului, care se desfac din Vârful Băii, zice căpitan Filip, merg direct spre Dunăre, dirijându-se de la nordvest către sudest, între râurile Topolnița și Bahna. Ajungând la Dunăre, această culme se termină brusc în malul apei nelăsând loc în multe părți, de cât spațiul strict necesar pentru trecerea liniei ferate și a șoselei Severin-Vârciorova“¹⁾. Această culme de dealuri, care închide câmpia Severinului spre sud și apus, nu este alta de cât acel șir de dealuri, care în scena noastră taie relieful de la stânga spre dreapta și apoi se încovoie în jos între 71 și 72. Ca și cea de pe columnă, culmea Mătorețului²⁾ formează două văi, una de alungul Dunărei spre sud, corespunde cu cea pe unde aleargă Pannonii Veredarii, și alta spre nord-est.

Dar spre miez-noapte câmpia Severinului este închisă cu dealurile Go-deanului, care se largesc în formă de evantai între Topolnița și Halânga-Colibaș, unde după o sugrumătură adâncă se înalță din nou ca un perete închizând spre răsărit, sub numele de dealul Porcoinei, întreaga câmpie a Severinului până lângă Dunăre. Acest deal răspunde la cel înfățișat jos pe relieful nostru și în partea dreaptă din 72—73.

Cu localizarea acestor două dealuri se stabilesc și celelalte două puncte cardinale și anume, la stânga este linia apusului, iar la dreapta răsăritul. În acest cadru putem descoperi și cetățile dace pe care artistul le înfățișază în scena noastră.

Vom lua cetatea din fund mai întâi.

Această cetate pare așezată în câmpie și nu departe de malul Dunării, la intrarea văii formată de șirul dealului din apus (fund). Această cetate, care după limbajul convențional al columnei, are formă dreptunghiulară, cu latura cea scurtă spre nord, este identică cu cea din scena XCII, sus în 243, precum cetatea cea de a doua în scena noastră este identică cu cea reprezentată în scena LI și în scena XCII, jos la mijloc în 242. Acest lucru se va pune în evidență ceva mai departe, cu prilejul comentariilor scenei LI. Din această identitate între cetatea din fund (dintre 71 și 72) a scenei noastre și cea din scena XCII sus în 243, deducem pentru dânsa încă un amănunt prețios: ea avea o dublă cingătoare de zid, iar pe latura de răsărit avea o poartă, cu un ceardac de lemn deasupra, semnul originii sale dace.

Aceste condiții le împlinește cetatea din grădina Severinului, a căreia plan îl reproducem aici. (Vezi figura de pe pagina următoare). Nu avem să facem acum o descriere amănunțită a acestei cetăți; alăturatul plan este de ajuns de lămurit ca să ne călăuzească în această privință. Cetatea este foarte veche; este cunoscută încă de pe la începutul veacului al XIII³⁾. Zidul este construit după

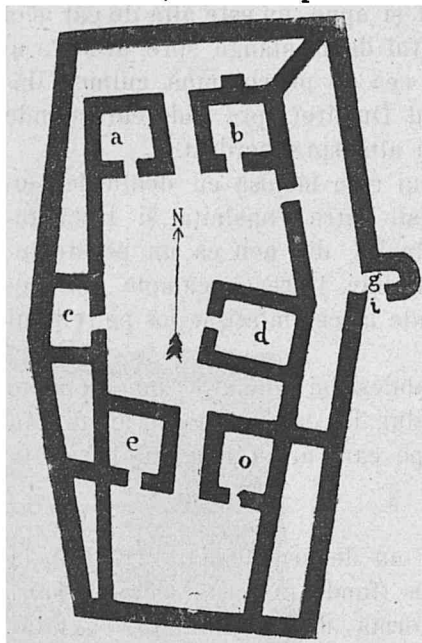
1). Căpitan N. Filip, *Geogr. milit. a Oltenici*, Bucurcești, 1886, p. 16.

2). Vezi pl. XV, fig. 1.

3). P. Drăgălina. *Din istoria Banat. Severin*, t. II, p. 146: «Nu se poate trage la îndoielă, că Banatul Severinului, care își trage numele de la cetatea Severin, a existat pe la 1233. Într-o martorie care subscrie actul, prin care Bela IV se obligă prin jurământ a fi în condițiile pactului încheiat între dânsul și tată-său figurează Luca, Banul Severinului».

felul roman, adică dintr'un sâmbure de piatră mai mică legată cu mortar roman și o invelitoare pe din afară de piatră regulat tăiată, din care s'a mai păstrat o bucată de vre-o câți-va metri lungime la laturea de răsărit.

Așezată pe un tăpșan de deal înalt de 6—7 m, de formă dreptunghiulară, cu axa cea lungă de la nord la sud, cetatea avea sus pe sprinceană tăpșanului o primă incingătoare de zid de 2—3 m. grosime, care se poate urmări la suprafața solului de jur împrejur, iar la poalele colinei,—o a doua incingătoare de zid, care s'a păstrat mult mai bine,—este de 3—4 m. înălțime și de 3—4 m. grosime,—sprijinită de cea dintâi prin ziduri transversale.

Șapte turnuri de piatră apără aceste două ziduri paralele de împrejmuire: patru pătrate sunt puse la colțuri (*a*, *b*, *e*, *o*) și două, de asemeni pătrate, (*c*, *d*), la mijlocul laturei de răsărit și de apus, ale zidului interior. Cel de al șaptelea turn de formă semi rotundă (*g*) se află la mijlocul laturii externe de răsărit. Cel mai bine păstrat din aceste 7 turnuri, este cel din colțul de nord-est, (*b*) a căreia latură nordică se înalță și astăzi până la 10 m, deasupra platformei tăpșanului. Poarta principală de intrare se află pe laturea de răsărit (în *i*) acolo, unde văzurăm că stă turnul semirond.

Această cetate, una din cele mai impunătoare, din câte cunoaștem pe pământul nostru, era întărită pe din afară pe la poalele colinei cu un șanț adânc de 7 m., și larg la partea de sus de 45—50 m. Șanțul pare să fi fost plin cu apă, adusă printr'un canal din Dunăre. În această scurtă descriere regăsim și zidurile duble de împrejmuire, și forma dreptunghiulară a cetății de pe colină, cu laturea cea scurtă spre nord, precum regăsim și poarta de pe laturea de răsărit constatată mai sus pe colină. Aceste elemente formale alăturate cu cele topografice vecine,—adică poziția lângă Dunăre și la adăpostul oarecum a dealurilor Mătorețului,—ne întăresc în convingerea, că identificarea între cetatea de pe colină și cea din grădina Severinului este justă.

Cealaltă cetate, înfățișată în primul plan și în stânga, deși mai greu de localizat, nu este de asemeni alta de cât cea cunoscută sub numele de „Zidina Dacilor“, a căreia întocmire în parte este cunoscută încă din timpul lui Cesar Bolliac ¹⁾. Asupra acestei identificări însă vom reveni mai pe larg cu pri-

1). C. Bolliac, *Excursions archéologiques* în 1869, p. 60.

lejul comentariilor scenelor LI și XCII. Vom zice deocamdată, că imaginea cetății noastre nu este alta de cât a celei din sc. LI și XCII.

În adevăr, poziția géografică între cetatea scenei noastre și cea din scena XCII, 242—243, este aproape aceeași; puntele cardinale într'o parte și în alta sunt identice: jos nordul, la stânga apusul. Raportul între cetatea noastră și cea incendiată de Pannonii Veredarii, este acelaș cu cel din scena XCII, între cetatea din mijloc (din 242—243) și cea de la marginea de sus a scenei în 243—244; dar, am văzut mai sus, că această cetate este identică cu aceia din grădina Severinului; adică, cetatea dreptunghiulară este, față de cea din 242—243, ceva mai spre sudest. Ținutul, atât în scena XXIX—XXX cât și în XCII este muntos, și amănunt și mai izbitor, el se află în preajma Dunărei lângă Severin, precum se va vedea la comentariile scenei XCII. Încheiere: scenele XXIX—XXX și XCII ne înfățișază aceeași regiune, adică câmpia Severinului, cu dealurile dimprejur și cetățile locale.

Mai hotărâtoare însă este asemănarea între cetatea din scena XCII și cea din scena LI. Ambele au aceeași formă aici și dincolo (poligonală), ambele au acelaș număr de porți (două) pe aceleași laturi așezate (cea de nord și cea de sud); ambele au câte două turnuri cu ceardac de lemn (semnul originii lor dace), aceleași clădiri interioare. Ambele sunt așezate pe înălțimi, precum este și cea din scena XXIX; ambele sunt la întâlnirea a două drumuri strategice importante. Singura deosebire ce găsim între ele: una (cea din scena LI) este văzută din jos,—de aceea zidurile cetății închid vederea din interior,—pe când cealaltă (scena XCII) este arătată de pe o înălțime mare, care domină nu numai cetatea, dar care îmbrățișază întreaga câmpie a Severinului.

Față de aceste alăturări, lucrul se înfățișază în chipul următor: cetatea din scena XCII este identică cu cea din LI; dar în acelaș timp este identică cu cea din XXIX; urmează firește, ca și cele două streine una de alta (cea din sc. LI și cea din scena XXIX) să fie identice. Precum se va vedea însă mai departe, cetatea din scena LI ¹⁾ trebuie localizată la Grădeț, pe malurile Topolniței la nordvest de câmpia Severinului; va trebui deci cași cea din scena XXIX să fie localizată în acelaș loc, odată ce sunt identice.

Iată dar că și a doua cetate de pe columnă, din scena noastră, se regăsește în preajma câmpiei Severinului, precum am regăsit dealurile vecine, cetatea din grădina Severinului și fluviul Dunărea.

Odată localizarea făcută, ne rămâne să spunem un cuvânt asupra cuprinsului scenei XXX. Comentatorii în genere vorbind de femeia dacă cu copilul în brațe, căreia împăratul îi face un semn cu mâna, arătându-i nava de lângă malul Dunării, o numesc „prințesa dacă“.

Fröhner, amintindu-și de un pasagiu din Dion Cassiu (LXVIII, 9. 4), unde ni se povestesc vitejiile lui M. Laberius Maximus, crede că este vorba aici despre prinderea surorii lui Decebal și ducerea ei în robie. Petersen, ca și

---

1). Vezi comentariile noastre asupra scenelor LI și CXII.

Dierauer și Cichorius, găsește că această alăturare între notița lui Dion Cassiu și imaginea de pe columnă, este fără temei. Motivul cel mai puternic contra acestei identificări este că, după acești învățați, notița lui Dion ne vorbește despre prinderea „princesei dace“ tocmai cu prilejul încheierii păcii, motivată numai de această robire a surorii lui Decebal, pe când imaginea de pe columnă ne înfățișază o acțiune asemănătoare în parte, dar care este abia pe la începutul campaniei rezboinice a împăratului Traian. Avem așa dar o nepotrivire de date.

Este întrebarea, motivul acesta este el puternic? Notița din Dion Cassiu poate avea pentru noi aceeași tărie ca imaginea de pe columnă? Cunoaștem noi oare textul neștirbit al acestui istoric? Dar câți nu s-au plâns de grozava dezordine în care s'a transmis nouă această scriere, așa de importantă în alte privințe? Singur Dierauer ne asigură „că notițile lui Dion Cassiu, așa cum s'au păstrat în excerptele lui Xiphilin, sunt amestecate neîndemănatoc unele într'altele“¹⁾. Fröhner însă merge mai departe, căci ori de câte ori intră în conflict știrile lui Dion cu cele date de columnă, întotdeauna el pune mai mare preț pe acestea din urmă²⁾. Între știrile veridice ale columnei și spusele ciuntite și lipsite de rânduială ale lui Xiphilin, poate fi îndoială? Nu mai departe de cât în două grupe următoare de pe columnă, vom descoperi un întreg episod și încă unul din cele mai strălucite ale campaniei militare a lui Traian la Dunăre, fără ca relațiunea lui Xiphilin să ne spuie un cuvânt măcar. Poate fi oare îndoială în alegerea noastră? Putem noi înlătura povestirea veridică a columnei pentru știrile nesigure ale lui Xiphilin?

De sigur spusele scriitorilor vechi sunt pentru cunoașterea întâmplărilor din trecut un izvor nesecat istoric; de altminteri noi înșine ori de câte ori aceste indicări sunt clare și adevărate, în totdeauna ne-am grăbit să le dăm ascultare. Dar în fața evidenței nu ne putem îndoii: povestirea columnei rămâne pentru noi adevărată și hotărâtoare. Pe temeiul acestora pretindem, că în scena noastră este vorba cu drept cuvânt despre „sora lui Decebal“, care prinsă, este silită să treacă Dunărea în Moesia, fie pentru a fi ținută aici ca ostatică, fie spre a fi trimisă la Roma, ca să servească de podoabă la triumful împăratului.

Ceiace este și mai ciudat este spusa unor legende locale din preajma Grădeșului. Cetatea din Grădeș pe care noi am identificat-o cu cea de pe columnă în scena XXIX din 70—71, este numită în popor „cetatea Fetei“. După tradiție „fecioara de domn“ văzând „pe tatăl și familia ei robiți, a ales acest loc retras, unde s'a ascuns. Aici a zidit ea împreună cu oamenii săi, năprasnica cetate“³⁾.

Tot aici, „la locul numit Gura Corcoaei“, tradiția așează cetatea „unde se ascunsese sora lui Decebal în timpul rezboaelor lui Traian cu Dacii“ și „unde

---

1). Dierauer, *Beiträge z. Geschichte Trajans*, Leipzig, 1868, p. 90, nota 6. Acelaș lucru îl spune și în nota de la pag. 85: «Im Auszuge des Xiphilinus sind diese Verhältnisse verwirrt».

2). Fröhner, *La Colonne Trajane*, p. XII, nota 4.

3). *Dicționar. geogr. al României*, vol. II, p. 344.

ea ar fi fost descoperită de împăratul Traian¹⁾. Să fi păstrat oare poporul nostru, așa de conservator în apucăturile sale, până și amintirea unui fapt istoric de așa însemnătate?

În ori-ce caz, această tradiție adaugă și ea ceva la alăturările pe care noi le-am făcut între scena de pe columnă și ținutul din preajma Severinului, unde noi am localizat scenele XXIX—XXX.

---

1). *Dicționar. geogr. al României*, vol. II, fasc. 4, la cuvântul: Gura Corcoaei.

CAPITOLUL V

INVAZIA DACO-SARMATO-BASTARNA

IN

MOESIA INFERIOARĂ

REZUMAT. Grupa este alcătuită din două scene XXXI—XXXII, care ne înfățișază două momente deosebite ale unei acțiuni: în stânga (sc. XXXI) trei coloane de barbari trec Dunărea, în dreapta (sc. XXXII) ele atacă un castel roman, apărat de trupe auxiliare. Acest castel roman, după cum arată elementele topografice puse de artist pe columnă, nu poate să fie de cât Axiopolis. Pentru dovedirea acestui punct, nevoiți suntem să facem istoricul cuceririlor romane la Dunărea de jos. Acest istoric ne arată, că șesul Munteniei a fost cucerit de Romani, încă mai înainte de Traian. În special, partea Munteniei care se întinde între Dunăre și Brazda de sud,—această brazdă începe la nord de Calafat și merge spre răsărit până la nord de Giurgiu,—a fost cucerită sub Vespasian de către guvernatorul Moesiei, Rubrius Gallus. Sub Domițian hotarele Moesiei inferioare se largesc până a cuprinde întreaga câmpie a Munteniei la sud de faimoasa «Brazdă a lui Novac». Acest val uriaș de pământ, după părerea noastră, a fost înălțat de către legionarii romani din porunca împăratului Domițian. Astfel întărit șesul Țării Românești, încins cu două valuri (Brazda lui Novac și Brazda lui Rubrius Gallus), a fost cu neputință de străbătut de către coloanele bastarno-daco-sarmate. Năvălirea totuși s'a făcut prin partea cea mai slabă a întăririi: între Axiopolis și Sucidava. Ruinile de la Hinog ne înfățișază tocmai cetatea de pe columnă din scenele XXXII, XXXV și XLVI.

Alcătuirea acestei grupe ne este impusă de hotărâta izolare, atât spre stânga cât și spre dreapta, a celor două scene XXXI—XXXII, care se întind din 73 până în 80. Ambele scene alcătuiesc un episod rezboinic neatârnat, care în desfășurarea timpului poate ocupa o poziție mijlocie între evenimentele grupeii anterioare și a celei următoare, dar care, nici în ce privește locul, nici în ce privește persoanele în joc, nu au nimic de a face cu scenele vecine atât din dreapta cât și din stânga. Epizodul acesta este rezultatul acelei înfrângeri diplomatice pe care solia buro-bastarnă din scena XXVII o încearcă din partea împăratului; este, poate, chiar efectul acelei pustiiri brutale din ținutul Mehedinților, pe care trupele auxiliare romane o săvârșesc în scena XXIX. La

rândul său acest epizod al invasiei barbare în ținuturile imperiului va aduce după sine marea expediție militară a împăratului Traian, expediție pe care columna o glorifică în seria de scene din XXXIII până în XLVIII.

Ambele scene, care compun grupa noastră, ne înfățișază două momente deosebite ale unei acțiuni: în stânga niște barbari în trei coloane diferite trec Dunărea de pe malul nordic pe cel sudic ¹⁾; în dreapta aceste coloane, dintre care una a încercat mari pierderi în trecerea sa peste undele fluviului, împresoară și atacă un lagăr apărat de auxiliari romani. Ca elemente de orientare sunt: malul roman al Dunării este șes, castrul împresurat se află lângă fluviu, iar forma lui este neregulată, cel puțin un pentagon. Laturea din față are o poartă boltită. În fine, fiindcă linia de jos este linia nordului, iar la stânga răsăritul, urmează că trecerea barbarilor se face la răsăritul castrului roman și în preajma unei localități dace, pe care artistul o înfățișază în modul convențional obișnuit printr'un turn de piatră.

Este întrebarea, ambele aceste scene pot fi ele localizate într'un loc anumit, sau, precum susține Cichorius, avem aici „inaginea colectivă a unui întreg șir de castele“ pe care barbarii le atacă? Fiind-că din studiul întregii colonne, noi n'am găsit nicăeri asemeni „imagini colective“, noi susținem ideea localizării scenelor într'un anume loc. Noi susținem că această invasie nu s'a putut face de cât în preajma cetății romane Axiopolis (Cernavoda de astăzi), pentru că numai pe această parte era cu putință, în timpul lui Traian, să treacă barbarii puternica linie de apărare pe care o forma Dunărea în spre Moesia.

Această idee, o mărturisim, ne-a fost în parte sugerată de către Domaszewski, care întemeiat pe faptul că lagărul înfățișat în scena XXXII este apărat de trupe auxiliare, întemeiat de asemeni pe faptul „că ultimul lagăr legionar roman cel mai din spre răsărit, în epoca traiană, este Durostorum“, conchide, că aici este vorba despre imaginea castrului de la cotitura Dunării de la Galați la Troesmis; că prin urmare „invaziunea barbarilor s'a făcut, poate, prin nordul Dobrogii, la cotitura Dunării lângă Dinogetia“ ²⁾.

Ca să punem în lumină și să motivăm părerea noastră, nevoiți suntem să facem un mic înconjur și să arătăm pe scurt popasurile diferite, pe care le-au făcut Romanii în cucerirea și întărirea hotarelor provinciei Moesia inferioară.

Când se deschide pentru noi mai întâi porțile luminii istorice, popoarele de la Dunărea de jos, cunoscute sub numele de daco-tracice, formează o masă întinsă și puternică din munții Balcani și până în Carpații Poloniei, de la marea Neagră și până în pusta Ungariei. Trăind în grupuri neatârdate, aceste popoare au o cultură semi-barbară, formată din elemente culturale grece introduse de peste mare din sud și răsărit, și din elemente culturale romane venite din apus. În prima jumătate a veacului care precede era creștină, aceste grupuri de stățișoare neatârdate au fost reunite sub stăpânirea unui singur om,

---

1). Zicem «de pe malul nordic pe cel sudic», fiind-că altminteri ar fi absurd să credem că barbarii trec din Moesia ca să pustiască ținuturile la nord de Dunăre.

2). A. v. Domaszewski, în *Philologus*, 1906, p. 329,

acel vestit Burwista, de a căruia strașnică putere ne vorbesc cu îngrijorare isvoarele romane contimporane. Dar cu moartea acestuia tăria imperiului său se risipește și vechile grupuri și state dace reapar.

Când, după lungile rezboae civile din timpurile din urmă ale republicii romane, se reîntoarseră pacea și buna orânduiala peste aproape tot întinsul imperiului roman, August cugetă să pue și aici la Dunăre o ordine, care fusese adânc turburată de neîncetatele năvăliri ale barbarilor Daci, Bastarni și Roxolani. M. Licinius Crassus pătrunde în 29 până la Dunăre și după ce bate în două campanii succesive pe năvălitorii Bastarni și tovarășii lor, introduce și aici o stare nouă de lucruri. Sfera intereselor romane a fost lărgită până la gurile Dunării și coastele mării Negre, teritoriul Traciei și Moesiei împărțit după alte norme: partea de răsărit pusă sub ocrotirea regilor Odrisi, iar cea de apus lăsată în stăpânirea principilor locali, care trebuiră astfel să intre în clientela romană.

Dar această întocmire nu putea fi de lungă durată. Spiritul de neatarnare de care aceste popoare erau însuflețite, legătura lor de înrudire cu elementul liber de peste Dunăre, și primejdia comună de cucerire din partea Romanilor, le făceau să încerce în ori și ce clipă să scuture jugul roman. Era nevoie, între cele două lumi trace din Balcani și din Carpați, să se înfiripeze o alcătuire romană, care „despărțindu-le pe una de alta să se asigure, precum spune Mommsen, în mod durabil dominațiunea romană la Dunărea de jos“ ¹⁾. Rezultatul acestei nevoi este începutul formării provinciei romane Moesia.

Mai întâi se întocmește limesul Danubic, care venind din fundul Reției se întinde de a lungul Serbiei și poate pe o mică parte a Bulgariei de apus, precum arată o notiță a lui Rufus Festus ²⁾. În puntele principale de trecere s'au întemeiat de sigur castele și praesidia, unele mai mari ca să conție trupe mai numeroase, altele mai mici pentru un număr mai restrâns de paznici. Aceste întăriri, apărate de trupe auxiliare sau de vexilații legionare, erau puse sub comanda unor praefecti, a căroră titulatură era „praefectus civitatum Moesiae et Tribaliae“ ³⁾.

Șub împăratul Tiberiu însă provincia Moesia este definitiv creată: are un legat de rang pretorian, mai întâi, de rang consularic mai târziu, sub autoritatea căruia stetea nu numai „ținutul celor două Moesii, dar chiar și orașele grece de la malul apusan al mării Negre. Cele două legiuni puse de pază la marginea hotarelor fură stabilite, una (leg. IV Scythica) în Ratiaria ⁴⁾ și cealaltă ceva mai târziu (leg. v. Macedonica) la Viminacium ⁵⁾. Restul Moesiei de la Jiu însă și până la gurile Dunării, a ramas ca și mai înainte sub autoritatea regilor Odrisi, care aveau atât în Aegyssus (Tulcea), cât și în Troesmis (Măcin)

1). Mommsen, *Röm. Geschichte*, V, p. 22.

2). Rufus Festus, *Breviarum*, 8: «Limes inter Romanos et ac barbaros ab Augusta Vindelicum per Norricum, Pannonias et Moesiam est constitutus».

3). C. I. L. V, n. 1838, (Dessau, n. 1849).

4). Vezi A. v. Domaszewski, *N. Jahrb. Heidelb.*, I, p. 198; v. Premmerstein, *Oesterr. Jahreshfte*, I, p. 176, Mommsen. *Röm. Gesch.* v. p. 194, I.

5). v. Premmerstein, *Ibid.*, p. 147; Fr. Marx, *Rhein. Mus.* N. F. XLVII, 157.

garnizoane puternice, sprijinite și de flota romană de pe Dunăre cu reședința în Ratiaria (classis Flavia Moesica) ¹⁾.

Sub împăratul Claudiu, frământările popoarelor de la Dunăre, în special încălcările Dacilor. Bastarnilor și Roxolanilor, fiind din ce în ce mai amenințătoare, teritoriul Traciei este definitiv prefăcut în provincie romană, cu o administrație civilă aparte și cu armata specială auxiliară pusă sub comanda unui procurator imperial. O a treia legiune a fost stabilită, probabil în Oescus, iar teritoriul de la răsăritul Oltului și până la mare apărat cu o cingătoare de castele și praesidia. Din aceste puncte întărite trupele romane puteau să obșerșe atât mișcările barbarilor din câmpia Munteniei cât și ale celor din sudul Moldovei și Rusiei ²⁾.

Această politică de expansie a lui Claudiu inaugurată la Dunărea de jos a fost reluată cu multă energie sub împăratul Neron de către guvernatorul Moesiei, T. Plautius Silvanus Aelianus din Tibur, despre activitatea căruia o inscripție romană foarte interesantă ne dă o imagine completă ³⁾. Inscripția, după ce ne vorbește „despre mișcările Sarmaților înăbușite înainte de a se naște“ și „despre regii bastarni și roxolani care au fost siliți să recunoască stăpânirea Romei“, adăogă două știri de o însemnătate hotărătoare.

Intr'una, Aelianus ne spune, că „a transportat de pe malul stâng al Dunării pe cel drept peste 100.000 de locuitori cu femeile, copiii, principii și regii lor unde au fost supuși la biruri“, iar în cealaltă, ne asigură că „el pentru prima oară prin transporturile sale de grâne din această provincie (Moesia) a eftenit pâinea în Roma“. Prin transplantarea populației geto-dace, guvernatorul urmărea de sigur scopul de a popula ținutul cam deșert din nördul munților Haemului, în special așa numita „ripa thracia“, iar prin golirea Munteniei de locuitorii săi, scopul de a apăra în chip mai eficace Moesia.

Mai însemnată însă este cealaltă știre: Moesia ajunge un grănar al Romei. Dintr'o nevoie militară se născuse apriga dorință a Romanilor de a cuceri Thracia și Moesia; acum nevoia economică,—de a efteni pâinea în Roma, precum spune Aelianns,—va împinge pe comandanții romani de la Dunărea de jos, să cucerească pământurile roditoare ale Țării Românești. Așa dar, nu atât în pretinsul neastămpăr și spirit de pradă al poporului dac de la Dunăre, precum ș'a spus de scriitorii romani, stă începutul săngeroaselor rezboae cu Dacii, cât în neînfrânta nevoie a Romanilor, de a-și adăoga la hotarele lor un pământ virgin și de o fertilitate proverbială, precum este șesul Munteniei. La lumina acestui adevăr înțelegem acum minunat adâncimea cuvântului lui Dion Cassiu, „că împăcarea între Decebal și Traian a fost zădărnicită, mai ales de împrejurarea, că acesta din urmă nu voia să lase Dacilor libera comunicare cu marea Neagră“ ⁴⁾. Dar a împiedica Dacilor libera comunicare cu marea, înseamnă

1). Vezi asupra acestor costiuni, Premmorstein, *Jahreshefte*, I, p. 145, și sq.

2). Vezi Bogdan Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, 1906, p. 12.

3). C. I. L. XIV, n. 3608; cf. Mommsen, *R. G.*, V. 198.

4). Vezi asupra acestui punct, J. Jung, *Contribuțiuni la istoria trecătorilor Transilvaniei*, trad. în «*Convorbiri Literare*» 1894, p. 344, nota 1.

că teritoriul roman la nord de Dunăre și de malurile Pontului Euxin, era încă mai înainte de Traian sub stăpânirea Romanilor.

Primul pas spre cucerirea Munteniei se face probabil sub împăratul Vespasian, de către guvernatorul Moesiei, Rubrius Gallus. Acesta avea de rezbutat o înfrângere cumplită pe care o încercaseră, în iarna anului 70, legiunile romane din partea Roxolanilor și Dacilor ¹⁾; aceștia trecând peste Dunărea înghețată, și pătrunzând în Moesia ²⁾, pustiiră o bună parte a provinciei.

Rubrius Gallus liberează mai întâi ținutul năvălit de barbari, și mărește apoi numărul legiunilor care aveau să păzească provincia, zidind în acelaș timp castrul legionar din Novae, ale căruia ruini se văd și astăzi la Steclen, în fața Zimnicei ³⁾. Dar fapta lui cea mai însemnată a fost, „să întocmească în așa chip hotarele Moesiei, în cât, ca să întrebuițez cuvintele chiar ale lui Josephus Flavius, să facă cu neputință trecerea fluviului pentru barbari“ ⁴⁾.

Este întrebarea, cum a putut Rubrius Gallus „să facă cu neputință pentru barbari trecerea fluviului“? Prin zidire de noi castele și presidii? Acest lucru îl făcuseră mai toți comandanții romani de la August încoace și mijlocul se dovedise în totdeauna ca nefiind eficace. Cât timp fuseseră ridicate întăriri numai de partea dreaptă a fluviului, năvălirile barbarilor nici o dată n'au putut fi înfrânate: căci ori de câte ori fluviul îngheța,—și nu este iarnă când să nu înghețe,—cetele bastarno-sarmato-dace năvăleau pe neașteptate în imperiu și până ce trupele să se pue în mișcare, ele puteau jefui o bună parte din ținut și să se retragă în pustiurile lor spre nord. Numai un singur mijloc putea fi eficace: întâi, să se ridice castele și presidii și în punctele strategice de pe malul stâng al Dunării; al doilea, să se croiască pe șesul Munteniei un val în felul celui ridicat de Romani între Rin și Dunăre în Germania de sud-est.

Acest lucru l-a făcut Rubrius Gallus.

În adevăr, de alungul teraței dunărene, care închide spre nord valea Dunării, găsim un șir de lagăre romane, care începe de la Cetatea, în apropiere de Calafat și se încheie la nord-est de Giurgiu. Aceste lagăre se află la Cetatea în Dolj, la Celei în apropiere de Corabia, la Izlas, la Turnu-Măgurele, la Flămânda, la Zimnicea, la Pietroșani și în insula Veriga din fața Giurgiului ⁵⁾. Că aceste întăriri au fost ridicate în aceste timpuri o deducem din inscripțiile romane pe cărămizi cu numele legiunei a V Macedonica și a legiunei I Italica. Numele legiunei V Macedonica s'a aflat pe cărămizi romane descoperite în castrul din Celei. Acest lucru este hotărâtor pentru noi.

Leg. V. Macedonica apare în Moesia încă de la 9 p. Ch. De la această dată și până în 62 își are reședința în castrul de la Oescus, aproape de gura

1). Tacit, *Hist.*, III, 46.

2). Joseph Flavius, *Bell. Jud.* VII, 4, 3.

3). Bogdan Filow, *op. cit.*, p. 31, și sq.

4). Joseph Flavius, *Bell. Jud.*, VII, 4, 3.

5). Vezi asupra acestor lagăre, *Diction. Geografic al României*, la cuvintele enumerate mai sus: I, p. 341; II, p. 382; IV, p. 77; IV, 718; V, 663; V, 729; cf. Neigebaur, *Dacien*, p. 117, 121, 122.

Oltului ¹⁾. După o lipsă de 9 ani, când ia parte la rezboalele asiatice ale lui Neron și Vespasian, ea revine în 71 în Oescus, de unde apoi este trimisă de către Traian în lagărul din Troesmis. Aici rămâne până în timpul lui Marcu Aurel, care o mută în Potaissa la nordul Daciei. Când Dacia a fost pierdută în 275, legiunea a V Macedonică a fost readusă în vechiul ei castru din Oescus.

După datele deci arătate, legiunea aceasta nu a putut ocupa lagărul din Celei,—lucrul e dovedit prin inscripțiile de pe cărămizile legionare aflate aici ²⁾,—de cât în două timpuri: sau între 9 și 100 d. Ch., când a fost mutată de Traian la Troesmis, sau după 275, când s'a reîntors din Dacia în vechiul castru din Oescus. În acest al doilea caz, este oare cu puțință s'admitem că Romanii, în mijlocul turburărilor generale care urmează după pierderea definitivă a Daciei, s'au gândit să ocupe din nou o parte din teritoriul odată părăsit? Dacă Aurelian disperans, după cum spune Vopisc, Daciam retineri, a fost nevoit să retragă din Dacia nu numai armata ci și pe provinciali (sublato exercitu et provincialibus), este oare firesc s'admitem că totuși împărații următori au clădit lagăre de a stânga Dunării? De sigur că nu ³⁾. Așezarea acestor lagăre din Cetatea și până la Giurgiu nu s'a putut întâmpla de cât în epoca lui Vespasian, când Rubrius Gallus, după spusa lui Josephus Flavius, „a făcut cu nepuțință pentru barbari trecerea fluviului“.

Tot lui Rubrius Gallus se datorește, după părerea noastră, urzirea aceluia val uriaș de pământ, care pornind de la lacul Greaca, mai la nord-est de Giurgiu, taie câmpia Munteniei de alungul județelor Vlașca, Teleorman, Romanați și Dolj, unde se încheie lângă Cetatea la Dunăre, aproape de Calafat ⁴⁾. Frontul acestui val era întors spre nord și avea înainte-i un șanț adânc de mai mulți

---

1). A. v. Domaszewski, *N. Heidelb. Jahrb.*, I, 1891, pag. 197 și *Westd. Zeitschr.* 1902, p. 189, Bogdan Filow, *Die Legionen d. Provinz Moesia*, p. 64.

2). O. Hirschfeld, *Epigr. Nachlese zum C. I. L.* p. 51 și *Ephemeris epigr.* II, n. 460; *Suppl. la C. I. L.* III, n. 8066 și Tocilescu, *Arch. epigr. Mitth.* XIV, p. 12; cf. Gr. Tocilescu, *Monum. epigr.* I, p. 331.

3). E drept că, împăratul Constantin cel Mare, după cum arată notițele vechilor scriitori (Vict. 41. 18) a întărit prin lagăre și castele malul drept al Dunărei și că a înălțat (Procop. de edificis, IV, 7; Ammian, XXVII, 5, 2) pe malul stâng chiar o nouă întăritură, Daphne, (la Spanțov, în apropiere de Călărași în fața Transmariscae, vezi Gr. Tocilescu, *Monum. epigrafice și Sculpt.*, 1902 p. 180), un punct strategic de o mare însemnătate. E drept de asemenea că același împărat, după ce a bătut pe Goți, a rezidit în 328 puntea de piatră de la Celei (cf. Rappaport, *Einfälle der Gothen*, 1899, p. 113). Toate acestea însă nu pot să schimbe părerea noastră, că partea Munteniei de la răsărit de Olt a fost vre-o dată reîncorporată la imperiul roman. Cel mult dacă va fi fost cucerită Dacia dintre Timiș și Olt. Cu ce greutate a-vea să lupte împăratul pentru menținerea acestei provincii se poate vedea din faptul că în 332, el este nevoit să treacă din nou Dunărea și să înfrunte pe Goți, care mai bine de 100,000 fie prin foame, fie prin sabia romană își găsira moartea în acest rezboiu. (Rappaport, *Ibid.* p. 112). Că hotarele imperiului roman în spre Moesia inferioară nu se întindeau mai departe de Dunăre, o dovedește numirea de « ripa Gothica », pe care scriitorii din acest timp o dau hotarului militar roman de la Dunărea de jos (Exc. Val. 6, 35), un semn că teritoriul Munteniei era sub stăpânirea Goților. Lucrul acesta îl susține și Hirschfeld *Epigr. Nachlese*, p. 52, admitând că inscripțiile pe cărămizi romane cu Leg. V Macedonica, găsite la Severin și Celei, sunt din timpurile când această legiune încă nu fusese mutată din Oescus, și mai târziu din Troesmis, în nordul Daciei.

4). Vezi C. I. L. III, *Suppl.* pl. IV. Aici valul merge greșit numai între Giurgiu și Vespesți lângă Olt, lăsând de o parte întreaga linie a valului, care taie și Oltonia până lângă Calafat; cf. Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 118.

metri ¹⁾. Îndărătul lagărului din distanță în distanță se aflau cetăți pătrate sau dreptunghiulare de pământ așezate pe înălțimi care domină vecinătatea ²⁾.

Așa dar, Rubrius Gallus a înălțat la Dunăre, până aproape de gura râului Argeș, un împătrit lanț de apărare: unul, la sud de Dunăre, format din castre, castele și presidii, un al doilea la nord de fluviu, similar cu cel dintâi, un al treilea alcătuit de valul uriaș de care vorbirăm și în fine un al patrulea, care consta din cetăți de pământ înșirate îndărătul valului. Firește, acest lanț împătrit de apărare era în deajuns de tare ca să împiedice pe barbari de a trece Dunărea între Severin și Giurgiu.

Remănea totuși un punct slab în apărarea provinciei Moesia: tot ținutul la răsărit de gura Argeșului era desvelit, deși în punctele strategice importante, precum erau Durostorum, Axiopolis, Troesmis, Aegyssus și Salsovia se aflau castre puternice bine întărite. Trebuia prin urmare închisă și această parte a teritoriului roman contra năvălirilor barbare.

Imprejurările politice au făcut ca împăratul Domițian să făptuiască această lucrare. Nu avem să căutăm acum pricina rezboaelor dintre Romani și Daci, aceștia conduși de îndrăznețul Decebal. Sigur este că, după înfrângeri cumplite și sângeroase, încercate de o parte și de alta, se încheie, după unii în 86, după alții în 89, o pace durabilă între cele două popoare.

În perioada de liniște care urmează după această pace, în ori-ce caz favorabilă pentru Romani, cade, credem noi, crearea uneia din cele mai grandioase opere din câte ne-au lăsat Romanii la Dunărea de jos, adică a „brazdei lui Novac“, precum numește poporul nostru valul de pământ din Muntenia, care pleacă de la Severin și se sfârșește mai jos de Brăila.

Brazda lui Novac ³⁾ pornește de la Dunăre mai jos de Hinova lângă Severin, strebate aproape pe la mijloc Oltenia întreagă, taie Oltul aproape de Șopârlița, se înalță mereu în direcția spre nord-est, atinge Ploeștii, de unde apoi luând-o drept, spre răsărit, se termină la Dunăre lângă comuna Viziru, în județul Brăila. Brazda este alcătuită dintr'un val puternic de pământ (10—12 m. lărgime) și un șanț adânc (6—7 m. adâncime) care se află spre nord ⁴⁾; pământul scos din șanț este aruncat spre miazăzi. Lărgimea valului atinge cu totul 15—20 m.

La mică depărtare spre sud de Brazdă se văd măguri mai mari sau mai mici, care mai totdeauna par să fie urmele unor cetăți de pământ ⁵⁾. Aceste

1). Tocilescu, *op. cit.*, p. 218. Greșește deci Schuchhardt, *Arch. ep. Mittheil.* IX, 1885, p. 202, când susține că « șanțul care însoțește valul este săpat spre sud ».

2). Asemeni castele de pământ se văd, începând de la răsărit spre apus, la Pietrile în Vlașca, la Drăgănești, Țigănești și Albești în Teleorman, și la Vespești în Olt. De obicei lungimea și lărgimea acestor castele variază între 50 și 60 m. Ele conțiu resturi de olărie veche și bine arsă, « olărie lucrată cu eleganță și reliefuri », și cărămizi romane. Vezi *Dict. geogr. al României* la cuvintele de mai sus.

3). Vezi asupra acestui val Al. I. Odobescu, *Scriseri literare*, II, p. 418: cf. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen*, în *Arch. ep. Mittheil.* IX, p. 208; Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 117.

4). Odobescu, *op. cit.*, II, p. 139, pretinde că valul avea șanț și în partea de sud; ceia ce este vădit o greșală.

5). Asemeni movilo-cetăți se află la Velca, la Bucovăț, la Coșovenii de sus în Dolj, la

movile-cetăți, în care de obicei se descopere obiecte din epoca romană, au rostul unor adevărate castele romane. Cele însă care sunt mai mici, sunt simple morminte, care săpate au dat la lumină coșciuge de lemn de stejar, sau numai bolovani de piatră. Odobescu studiindu-le fusese izbit de la început „de rându-irea lor în lungi șire, care pare că ar însemna direcțiunea unor mari căi de comunicațiune“¹⁾. Fiindcă asupra acestor măguri încă nu s’au făcut săpături în regulă, firește, nimic hotărâtor asupra-le nu se poate spune. Bănuesc că aceste măguri au putut să aibă acelaș rol pe lângă Brazdă, pe care l-au avut acele turnuri de lemn zidite mai îndărăt de valul de la Rin la Dunăre, constatate de învățații germani²⁾; e posibil ca celelalte măguri de pământ mai mari să fie adevărate castele în care ședeau de pază soldații romani. Dar o repet încă odată, nimic sigur nu se poate spune.

Când a fost croită această Brazdă ? Părerile sunt împărțite. Un lucru însă este sigur : Brazda lui Novac este tăiată la Greci (Romanați) de calea romană care pleacă de la Celej d’alungul Oltului spre Turnul roșu³⁾.

Prin urmare Brazda este mai veche de cât calea romană.

Pe de altă parte, frontul valului, întors spre nord, ne îndeamnă să susținem, că această uriașe întăritură, a căruia scop „era, precum spune Momm- sen cu privire la valul roman din Reția⁴⁾, împiedicarea trecerii granițelor romane“, a fost o operă de apărare a unui popor din sud, care căută să împiedice năvălirile unor dușmani din nord. Și un popor, care să fi fost în stare să desăvârșească o asemeni lucrare uriașe, n’a fost la Dunărea de jos de cât numai Romanii.

Când ar fi putut oare folosi Romanilor această Brazdă ? După cucerirea Daciei de către Traian, de sigur că nu. Căci la ce ar fi închis împărații romani câmpia Munteniei de o provincie liniștită și înfloritoare, precum era Dacia în timpul celui de al doilea veac după Christos ? Cu neputință de asemeni ca Brazda să fi fost clădită în timpul rezboaelor lui Traian. Asemeni lucrări uriașe nu se pot făptui ținând cu o mână mistria și cu cealaltă paloșul de apărare.

De altminteri, împăratul Traian a clădit, îndată poate după cucerire, valul cel mare de pământ din Basarabia, cunoscut și de tradiția poporului român și din deducerile învățaților.

Crâmpoia în Olt ; la Nograși în Argeș ; la Licuriciu în Teleorman ; la Greci în Dâmbovița ; la Crivina, la Ciuperceni, la Mănești în Prahova și în fine în diferite locuri din Ialomița și Brăila. Vezi *Dicțion. Geogr. al României*, la cuvintele de mai sus.

1). Al. I. Odobescu, *Scrieri literare*, II, p. 142.

2). Vezi Fr. Franzis, *Bayern zur Römerzeit*, 1905, p. 187.

3). Schuchhardt, *op. cit.*, p. 213, pretinde că Brazda și « calca lui Traian » (în gura poporului) pot să fie « contemporane ». Afirmare contrazisă de observările inginerului Popovici, care singur a studiat această înlocuire între val și cale, mai înainte de nimicirea lor prin calca ferată făcută în 1871.

4). Schuchhardt susține că Brazda este opera Goșilor lui Atanaric, pe care ei au ridicat-o contra Hunilor. Lucrul e cu neputință ; căci opera este prea mare ca să fi putut fi săvârșită într’un timp așa de scurt, cât au stat Goșii sub amenințarea năvălirii hunice și cu un număr de brațe așa de rostrâns. Vezi Jung, *Contribuții la istoria trecătorilor Transilvaniei*, în *Convorbiri literare*, XXVIII, p. 411 și 529

Valul acesta, căruia țărani noștri, spre deosebire de toate celelalte, îi dau numele de „valul lui Traian“ ¹⁾, pornește de la Gherghina, la gura Siretelui, ocolește Galații pe la nord și apoi după o mică întrerupere la Tulucești, lângă Brateș, trece Prutul la Vadul lui Isac; de aci o ia drept spre răsărit, urmând o linie aproape paralelă cu gurile Dunării și coastele mării Negri până la Cetatea Albă lângă Nistru, unde se sfârșește. O altă ramură a valului pornea de la Vadul lui Isac, o lua de a lungul Prutului până la Leova, de unde apoi se îndrepta spre Don.

Pe de altă parte învățații care s'au ocupat cu aceste valuri, recunosc o deosebire adâncă de profil între Brazda și „valul lui Traian“. În adevăr, „pe când Brazda constă dintr'un simplu șanț săpat spre nord, „valul lui Traian“ din Basarabia din contra este alcătuit dintr'un val care la bază e de 24 metri lărgime și 2—5 m. înălțime, cu o bermă spre miazănoapte de 4—5 m. lățime, și apoi un șanț de 14 m. lărgime și 2 m. și 7 adâncime“ ²⁾. Tocmai pe această înfățișare diferită se întemeiază învățații ca să admită o origine diferită la ambele valuri. Pentru cel din sudul Rusiei, Jung ³⁾, Roesler ⁴⁾ și Schuchhardt ⁵⁾ admit originea traiană. Pentru celalt păreri sunt împărțite.

De o cam dată însă noi putem afirma cu siguranță două lucruri: a) că ambele valuri nu sunt contemporane; b) că „Brazda lui Novac“ este mai veche de cât „valul lui Traian“ din Basarabia. Iar dacă „Brazda“ este mai veche de cât „valul lui Traian“ și dacă existența ei nu poate fi dovedită nici pentru timpurile lui Vespasian, cu atât mai puțin pentru vremuri mai vechi, n'ar fi oare cu putință ca ea să-și datorească originea timpurilor lui Domițian?

Această bănuială își găsește întărirea ei în următoarele considerații:

Mai întâi, împăratul Domițian a lăsat în amintirea celor vechi imaginea unui bun organizator al granițelor imperiului. Frontinus, de pildă, ne spune lămurit că a întocmit hotarele imperiului roman pe o întindere de peste 120000 de pași ⁶⁾. Marele limes din Germania de sudvest, care închidea tot ținutul dintre Rin și Dunăre (între Honningen la Rin și Hienheim, lângă Regensburg la Dunăre), această operă, poate, una din cele mai mărețe pe care le-au întocmit vre-o dată Romanii, după părerea mai tuturor învățaților germani, este în parte opera lui Domițian. Și anume, valul de pământ de la Rin până la Main s'a clădit în timpul și din porunca lui Domițian; restul de la Main până la Dunăre ar fi făcut de Traian (limes Germaniae) și Hadrian (limes Retiae) ⁷⁾

1). Amintirea originii traianice a valului s'a păstrat până târziu și la popoarele slave din sudul Rusiei. Irecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 57; Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Academiei, p. 23, pretinde că « valul lui Traian » din Basarabia ar începe la Petrovaradin în Ungaria, și după ce traversează Valahia, s'ar termina « ad Tanaim flumen ». El amestecă datele reale cu propriile sale combinări, fără să observe că între « valul lui Traian » din Basarabia și Brazda lui Novac nu este comun alt de cât șanțul tăiat spre nord, pe când proflurilo sunt cu desăvârșire deosebite.

2). Schuchhardt, *Arch. epigr. Mittheil.* IX, p. 217.

3). J. Jung, *Roemer und Romanen*, p. 44.

4). C. Roesler, *Romän. Studien*, p. 46.

5). C. Schuchhardt, asupra valului din Moldova, în *Convorbiri literare*, XX, p. 416.

6). *Strategematon*, I, 3, 30.

7). Zangonnoister, *Drei Obergermanische Meilensteine aus dem I. Jahrh. in Westdeutsche Zeitschrift*; Mommsen, *Röm. Gesch.* V, p. 159; von Cohausen, *Die röm. Grenzwall*, p. 349.

Era în spiritul timpului din epoca Flavilor să se întărească granițele imperiului cu asemeni valuri uriașe de pământ, precum sub Hadrian și chiar mai târziu, să încingă hotarul cu zid de piatră. Era un sistem de apărare pe care atât Domițian cât și Traian și Hadrian l'au întrebuințat cu o neînfrântă consecvență față de încălcările barbarilor de la Rin și Dunăre.

Al doilea fapt, care stă în armonie cu bănuiala noastră, este împărțirea provinciei Moesia în două, una M. Superior și alta mai la răsărit, M. Inferior. Cu această împărțire corespunde și înmulțirea legiunilor puse de pază în aceste două provincii; în loc de trei legiuni avem acum patru ¹⁾. Pentru ca să fie nevoie de subîmpărțire la o provincie, trebuie să presupunem două lucruri în acelaș timp: întâi, o extensie teritorială mai mare a provinciei și al doilea, primejdia unei invazii barbare din ce în ce mai amenințătoare.

Greutățile timpului și schimbarea centrului de greutate tot mereu mai spre răsărit, din pricina deselor năvăliri ale Sarmatilor Roxolani și ale Bastarnilor, aliați cu Dacii din Muntenia, arătaseră cu prisosință, că un singur guvernator nu mai putea nici să stăpânească de fapt, nici să apere cu vigoare hotarele Moesiei. S'au lărgit mai ales hotarele Moesiei inferioare în direcția de nord și est, acolo unde erau câmpiile roditoare ale Munteniei, și din care sub Vespasian Romanii stăpâneau chiar partea de la Giurgiu la, Calafat. Această lărgire a hotarelor și deci adaosul de legiuni, cu împărțirea provinciei Moesia în două ²⁾, nu a fost cu puțință în nici un caz, mai înainte de încheierea păcii cu Dacii, adică înainte de 89; căci până la stingerea războiului cu Dacii era absolută nevoie de o mână energică și de o singură voință, ca să ducă la bun sfârșit campania războinică începută contra lui Decebal. Numai după încheierea păcii, fie chiar și cumpărată, cucerirea noului pământ a putut fi consacrată și apărată prin uriașa Brazdă a lui Novac.

Dar avem un argument hotărâtor: anume, Itinerariul Antoninic, enumerând de a lungul Dunării în Dobrogea de la Măcin spre Marea Neagră localitățile Noviodunum, Aegyssus și Salsovia, înainte de a înșira și stațiunile ad Stoma și Istropolis, cași în Tabla Peutingeriană și în Geograful Revennat, intercalează între altele și stațiunea „Valle Domitiane“.

Ce înseamnă oare aceasta? Să fie o simplă indicare de stațiune ca Salmorus ori ad Salices, indicate de acelaș izvor, sau e vorba, după cum arată numele, de o sumă de valuri de apărare? „Valle Domitiane“ sunt așezate între Salsovia, Mahmudia de astăzi ³⁾ de o parte și Istropolis (Caraorman) de alta. Să nu fie oare aici un semn de poziția lor reciprocă față de aceste două stațiuni?

Când ne gândim că atât Tabla Peutingeriană cât și Itinerariul Antoninic

---

1). Marquardt, *Röm. Staatsverwalt.*, I², p. 303; B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 3 și 47. Vezi inscripția lui L. Funisulanus Vettonianus, C. I. L. III, 4013.

2). A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des röm. Heeres*, p. 178: « Dio Vereinigung von 5 Legionen in Moesia führt zur Spaltung der Provinz in 2 Commanden, Moesia Superior und Moesia Inferior ».

3). Vezi asupra acestui punct V. Pârvan, *Salsovia*, în *Convorb. Liter.* XL, p. 25.

nu se mărginesc a însemna numai stațiunile militare, dar și alte notițe privitoare la păduri ¹⁾, orașe și băi termale ²⁾, de ce n'am crede oare că aici este vorba despre niște valuri, menite să apere Dobrogea în contra popoarelor năvălitoare din nord? Ceiace ne întărește în această bănuială este tocmai existența unor văluri în partea de nord a Dobrogei.

În adevăr, iată, după inginerul Polonic ³⁾, care este direcția acestui val: „În interiorul părții de nord a Dobrogei se află un val antic, cunoscut sub numele de „valul lui Traian“. Valul începe chiar lângă satul Nicolitel, înconjurându-l în partea de nord; la extremitatea lui în partea de apus se află pe vârful dealului ruinele unei cetăți vechi. Valul merge de la Nicolitel cu direcția spre sudest, trece valea Morilor, de unde apoi ocolește spre sudvest; trecând mai multe văi cotește pe dealul Boclogea spre nord și se sfârșește pe hartă în dreptul satului Geaterca rusă. Cred că acest val continuă spre apus și se încheie la Dunăre în dreptul Igliței, unde se văd lămurit urmele valului roman. Acest val apăra cetatea de la Nicolitel contra unui dușman, care ar veni de la răsărit“. Alte notițe asupra acestui val se mai regăsesc în Dicționarul Geografic al României ⁴⁾, harta statului major român ⁵⁾, precum și în „Recherches“ al d. Gr. Tocilescu ⁶⁾. Așa dar asupra acestui val nu poate încăpea îndoială: el există și anume, începe la Nicolitel și se sfârșește la Iglița (vechia Troesmis).

Ei bine, ne amintim că tocmai în fața acestui punct se termină și valul cel mare din Muntenia. Prin aceasta se dovedește că valul dobrogean nu este de cât urmarea Brazdei lui Novac; el este încheierea firească a unei linii de apărare care pornind dela Hinova, din județul Mehedinți, după ce tăia întreaga câmpie a țării românești, se sfârșea tocmai în punctul unde începeau gurile Dunării. Prin faptul, că o parte a acestui val a păstrat numele lui Domițian, nume raportat prin Itin. Antoninic, ni se impune să credem că opera întreagă a fost săvârșită de Domițian. Prin acest val uriaș, susținut din loc în loc cu castele și turnuri de veghe, din care nune-au remas astăzi pe tot întinsul câmpiei dunărene de cât acele tainice măguri, granița Moesiei inferioare era de fapt închisă ori cărei năvăliri venită din nord. Numai în această perioadă relativ lungă de liniște,—de la 89, încheierea păcii între Domițian și Decebal și până la 98, anul morții lui Domițian,—cea mai lungă din câte cunoaștem la Dunărea de jos după formarea provinciei romane Moesia și înainte de cucerirea Daciei, s'a putut făptui o asemeni operă măreață în toate privințele și care a avut darul să impresioneze așa de viu închipuirea poporului nostru.

Revenind acum după acest lung înconjur la localizarea scenei XXXI, tre-

---

1). K. Müller, *Weltkarte des Kastorius*, p. 101.

2). K. Müller, *Ibid*, p. 94. În ce privește Itin. Antoninic, vezi W. Kubitschek, *Five römische Strassenkarte*, în *Oesterr. Jahresh* 1902, vol. V, p. 78.

3). Într'o scrisoare care mi-a fost adresată încă din 1895.

4). *Dicționar. Geogr.* vol. IV, p. 500

5). Direcția valului în hartă este identică cu cea arătată de inginerul Polonic.

6). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 117: « Le vallum d'Iglitza jusqu'à Nicolitel, long de 25 km ».

bue să recunoaştem că graniţa imperiului la Dunărea de jos, în momentul când Traian se retrage în castrele de iarnă din Moesia superioară, este admirabil întărită în tot lungul ei de la Severin şi până la Durostorum. Era admirabil întărită, fiindcă numai pe partea stângă a Dunării aveau să treacă barbarii cinci linii de apărare, adică două valuri paralele şi trei rânduri de castele, turnuri de pază şi chiar lăgăre de cohorte; acestea din urmă mai ales în tot lungul Dunării în punctele strategice mai însemnate. La aceste cinci linii de apărare se mai adăogau apele largi şi adânci ale fluviului şi apoi castelele, presiunile şi lăgărele legionare de pe malul drept. Faţă cu această cingătoare straşnică de întăriri puteau oare spera barbarii, de la nordul mării Negre şi din Țara românească, că vor pătrunde vre-o dată în imperiu? Era oare chiar cu putinţă să mai spargă duşmanul această linie? De sigur că nu. Să nu uităm însă că era un punct slab în toată această cingătoare de apărare a Moesiei: acesta era pe tot lungul Dunării cuprins între Durostorum şi gurile Dunării. Aici singura apărare o forma Brazda lui Novac şi în al doilea rând Dunărea. Aceasta însă prin direcţia ei perpendiculară pe axa valului,—căci de la Durostorum în colo fluviul se îndreaptă de la sud spre nord,—putea fi trecută foarte uşor în timpul iernii, când apele fluviului erau îngheţate. Aşa dar, între Troesmis la nord şi Durostorum la sud, se putea încerca o trecere peste hotarele imperiului. Şi de fapt, pe aici au şi pătruns Dacii, Bastarnii şi Sarinaţii în iarna anului 101—102, lucru pe care-l înfăţişază artistul în scenele XXXI—XXXII.

Elementele topografice înfăţişate de artist în scena noastră XXXII, după cum ne amintim mai sus erau: malul roman al Dunării e şes, castrul se află nu departe de fluviu şi forma lui e neregulată, cel puţin pentagonală. Pe de altă parte, artistul columnei obişnuind să înfăţişeze adeseori cetăţile şi localităţile dace prin simple clădiri de piatră sau de lemn de formă dreptunghiulară, trebuie să credem, că turnul de piatră din scena XXXI, în 73—74, este imaginea unei cetăţi dace. Această cetate trebuie să fie, după orientarea columnei, sau la răsărit de castrul roman împresurat din scena XXXII, sau la nord; în acest din urmă caz numai dacă Dunărea curge de la sud la nord, ca în porţiunea Durostorum-Troesmis.

Aceste raporturi geografice între cetatea dacă de o parte şi cea romană de alta, cu forma ei ciudată, pentagonală se regăsesc şi în scena XXXV. Aici caşi dincolo, avem o cetate de formă neregulată şi cu poartă boltită. În interior însă, se vede la stânga o clădire cu fronton şi colonne, iar în dreapta o simplă construcţie de zid. De asemeni, în stânga castelului roman din XXXV în 86 avem acelaş turn pe care l-am întâlnit şi în scena XXXI; deci şi aici întâlnim cetatea dacă.

În fine, o a treia înfăţişare a castelului roman şi a cetăţii dace o regăsim în scena XLVI; aici cetatea romană, apărată cu ziduri de piatră cu creneluri, are, caşi celelalte două de mai înainte, o poartă boltită în faţă şi o formă iarăşi neregulată. Poziţia cetăţii nu departe de malul apei, pe un teren care se înalţă uşor spre fund, forma ei ciudată, de turn de piatră, şi în general şi celelalte elemente topografice, au silit pe Cichorius să

vadă într'însa imaginea cetății din XXXV. Acest învățat conchide foarte bine, că Traian s'a imbarcat în scena XLVI, acum după isprăvirea campaniei sale militare desfășurată de artist pe seria de reliefe din 88—117, tocmai acolo, unde debarcase în scena XXXV. Identitatea între aceste două cetăți (XXXV și XLVI) a fost admisă nu numai de Petersen dar și de Domaszewski. Din alăturările făcute, noi putem adăoga: ele sunt identice cu cea din scena XXXII. Deosebirea care sunt, provin din faptul că interiorul la cele două dintâi a fost în parte reprodus; din contra la cetatea din scena XXXII lipsește, din pricină că artistul acum urmărea altă problemă: să arate pe auxiliarii romani din interior susținând asaltul Dacilor și Sarmatilor. Infățișând soldații luptând de a lungul parapetelor cetății, era, firește, cu neputință să infățișeze în acelaș timp și clădirile din interior.

Pentru împlinirea alăturărilor însă, cată să adăogăm, că cetatea romană din scena XXXV, are în afară de localitatea dacă din stânga, o a doua în dreapta. Acest lucru îl deducem din imaginea turnului de piatră din 88, scena XXXVI, turn cu desăvârșire altul de cât cel din scena XXXV, în 86.

Ca o încheiere din comparațiile de mai sus reese, că lagărul roman de trupe auxiliare se află pe malul drept al Dunării; că forma lui e neregulată, poate pentagonală, și pare a fi zidit în partea cuprinsă între Durostorum și Troesmis. Lagărul, prin existența acelor clădiri interioare de piatră este o veche cetate. În fine, la stânga cași la dreapta acestui castru, se vede câte o cetate sau localitate dacă; dar fiind-că Dunărea pe porțiunea arătată mai sus curge de la sud la nord, urmează că lagărul roman are în vecinătate o localitate dacă la nord și alta la sud. Afară de asta, pentru ca în apropierea lagărului să fie cetăți dace, tredue să credem că în părțile locului era și o populație dacă. Și lucru ciudat, din toată Moesia nu cunoaștem populație dacă de cât numai în părțile Dobrogei ¹⁾. Premmerstein, ale căruia concluzii le împrumutăm, afirmă că între Cernavoda (Axiopolis) și Durostorum, chiar dacă a fost vre-o dată elemente misice răslețe, ele au fost absorbite în masa populației gete, înrudită cu cea dacă ²⁾. Aceste raporturi s'au păstrat și mai târziu de Traian; dovadă este faptul că Tabla Peutingeriană cunoaște ca stațiuni dace pe malul drept al Dunării, Sagadava și Sucidava (probabil în părțile Oltinei la nord-est de Silistra de astăzi) la sud de Axiopolis și Capidava la nord. Să nu uităm că aceste stațiuni dace sunt singurile cunoscute în anticitate pe malul drept al Dunării.

Un motiv și mai puternic care ne îndeamnă să susținem că lagărul roman reprodus în scenele XXXII, XXXV și XLVI, trebuie localizat la Axiopolis, este identitatea de formă a lagărului de pe columnă cu ruinele cetății de lângă Cernavoda. În adevăr, în săpăturile întreprinse de d. Tocilescu pe malul stîncos al Dunărei din fața insulei Hinog ³⁾, s'au descoperit pe sprinceană unui deal înalt urmele unei cetăți vechi de formă poligonală, mai exact pen-

---

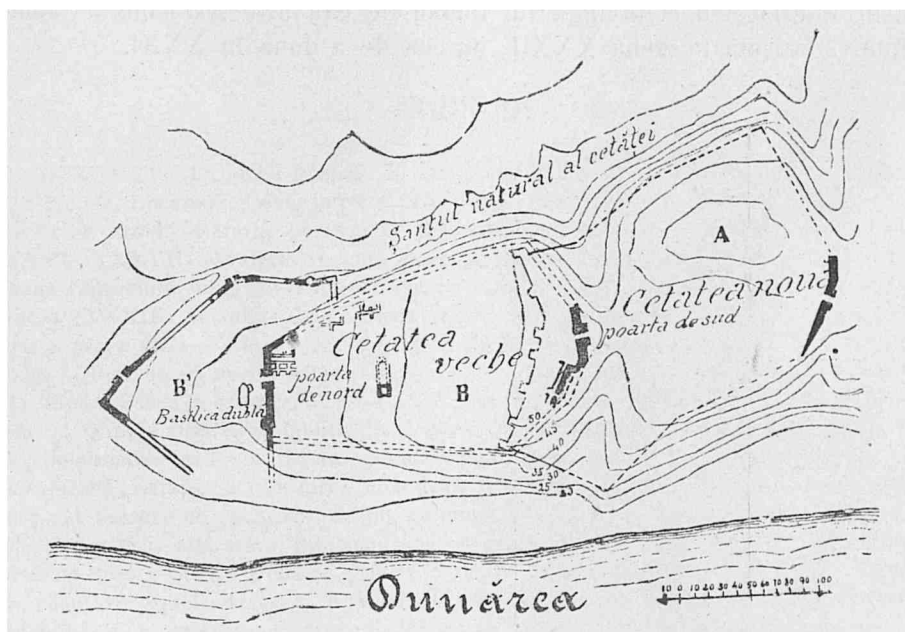
1). Ovid, *ex Ponto*, IV, 9, 77; Strabo, VII, C. 300; Plinius, *Hist. Nat.*, IV. 41; Dio Cassius, LI, 22, 6, 7.

2). Premmerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în *Oesterr. Jahreshefte*, I, p. 150.

3). Gr. G. Tocilescu, *Revista p. istorie*, etc, vol. IX, p. 270.

tagonală (vezi litera B din planul alăturat). Zidul care înconjoară cele 5 fețe ale cetății are 3.50 m. grosime și s'a păstrat aproape peste tot la suprafața solului. Poarta principală se află pe laturea de nord și are 4. 70 m. lărgime. Ea era apărată cu un turn masiv și puternic. În fața laturei de nord era adăos o anexă de zid gros (3.50 m) de formă triunghiulară. Adăosul cași zidul cetății principale, este tot din epoca romană. În interiorul orașului s'au descoperit două clădiri importante: una cam în mijlocul orașului și alta mai aproape de poarta din nord. Prima pare să fie o biserică mare ¹⁾, cealaltă de sigur un templu de mărimi neobișnuite,—în lungime are 42 m.—și cu 14 colonne pe fațada principală. Din afara zidului pe laturea de apus a cetății se află o construcție foarte mare, care se întinde de alungul Dunării: probabil *navalia* portului din Axiopolis.

Orașul pare a fi avut și o perioadă de viață ante-romană, precum a avut și una medievală; dar nu aceasta ne interesează pentru un moment.

Ca elemente topografice comune sunt:

Solul pe care se află zidită cetatea, pe columnă cași în realitate, se înalță cu atât mai mult cu cât ne depărtăm de malurile apei. Forma cetății este pentagonală, iar poarta e pusă spre fluviu (nord), susținută de un turn masiv și mare. Orașul, care s'arată a fi vechi, are două clădiri mari de piatră, o biserică se pare și un templu uriaș cu colonne, care au fost descoperite de d. Tocilescu în săpăturile sale din Axiopolis. De asemeni cetatea de pe columnă unde debarcă (XXXV) și se îmbarcă împăratul (XLVI) trebuie să fie un punct

1). Vezi asupra acestei basilici spusese arhiepiscopului R. Netzhammer, *Axiopolis*, în *Alte und neue Welt*, 3 Heft, 1907, p. 100.

strategic însemnat și o stațiune importantă a flotei romane pe Dunăre. Axiopolis era și una și alta. Un semn vădit de această importanță mare militară a cetății Axiopolis este inscripția descoperită în săpături, care ne vorbește despre nautae universi Danuvii ¹⁾. Această inscripție, precum și existența acelor navalii de lângă Dunăre, ne face să credem că Axiopolis, împreună cu Aegeta lângă Pontes și cu Ratiaria ²⁾, formau cele trei stațiuni navale mari din josul fluviului până la gurile sale.

În fine Axiopolis este singura cetate romană pe Dunăre în vecinătatea căreia atât spre nord cât și spre sud se află câte o localitate dacă și anume, Capidava la nord și Sucidava la sud.

Incheiem.

Coloanele de barbari Daci, Roxolani și poate și Bastarni, nu au putut pătrunde în Moesia și deci în imperiul roman de cât între Axiopolis și Capidava, cea dintâi înfățișată în scena XXXII, iar cea de a doua în XXXI.

---

1). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles d'Axiopolis*, în *Revista p istorie*, etc, vol. IX, p. 268.

2). Vezi Marquardt, *Röm. Staatsverwaltung*, II, p. 507, nota 10 : praefectus classis Histricae Aegetae ; praef. classis Ratiarensis ; C I. L, III, suppl. 14214³⁴.

CAPITOLUL VI

CAMPANIA MILITARA A IMPARATULUI

IN

DOBROGEA

REZUMAT.—Extensia grupci. Prima scenă (XXXIII) înfățișază imbarcarea împăratului la Pontes. Localizarea este impusă prin alăturările cu scena C. Scena a doua (XXXIV--XXXV) ne arată călătoria pe Dunăre și descinderea lui Traian la Axiopolis. Scena a treia (XXXVI—XXXVII) cavaleria romană atacă pe Sarmații-Roxolani. Scena a patra (XXXVIII), care ne reprezintă lupta de lângă carele cu pradă, trebuie localizată la Adamclissi. Scena a cincea (XXXIX) ne înfățișază castrul roman din Adamclissi, numit Tropaeum Traiani. Scena a șasea (XL—XLI), care se petrece tot în împrejurimile cetății Tropaeum Traiani, în valea Urluei, ne figurează amănunțele pe care Dion Cassiu le raportează cu privire la lupta de la Tapae. Scena a șaptea (XLIII—XLIV) ne reprezintă împărțirea de donative către veteranii și trupele auxiliare stabilite în lagărul din Adamclissi. Scena a opta (XLV—XLVII) sau reîmbarcarea lui Traian la Axiopolis. Trofeul din Adamclissi ne înfățișază același episod ca și columna. Fațada și rânduirea metopelor trofeului. Metopele formează șapte grupe care corespund fie-care cu scenele de pe columnă. O luptă de cavalerie, alta lângă carele cu pradă și o a treia mai mare, întocmai ca și pe columnă. Altarul funerar din Adamclissi, este altarul de care vorbește Dion cu privire la lupta de la Tapae. El a fost ridicat în amintirea celor căzuți în luptele de lângă Adamclissi. Movila uriașă de pământ de lângă trofeu este mormântul unui praefectus castrorum. Inscricția lui Sex. Vibius Gallus. Incheiere.

Această grupă este una din cele mai bogate din câte cunoaștem pe columnă, bogată nu numai prin numărul scenelor care o compun dar și prin varietatea lor pitorească. O desfășurare așa de firească și un spirit așa de unitar se simte de la un capăt la celalt al grupei și prin aceasta o legătură așa de logică și de strânsă le împreună la o laltă în cât, sau artistul în momentul când a compus-o a fost fericit inspirat, sau importanța și frumuseța episodului l'au călăuzit pe nesimțite în alegerea cași în brodarea diferitelor peripeții, din care este grupa alcătuită. Episodul istoric ne desfășoară în linii largi o călătorie pe nave a lui Traian și a armatelor sale, călătorie urmată de o serie de lupte cu rezultate fericite pentru Romani. E în fond povestea unei campanii strălucite, asupra căreia notițele celor vechi sunt fragmentarii ; în schimb însă, după cum vom vedea, monumentele remase, cu toată trista înfățișare a ruinilor lor, ne vorbesc cu o rară elocință despre mărimea întâmplărilor istorice petrecute.

Curioasă pare tăcerea absolută pe care Dion Cassiu, aproape singura noastră călăuză asupra rezboaelor dacice ale lui Traian, o păstrează cu privire la această campanie militară a împăratului. Din această cauză provine, poate, și nesiguranța interpretărilor pe care comentatorii moderni le au dat episodului acesta, nesiguranță în felul de interpretare a scenelor, cași în reconstituirea și înțelegerea mișcărilor armatelor romane. Pentru Cichorius, de pildă, aci o scenă (XXXIII) ne înfățișază pe Traian în Siscia, pe când o alta (XXXV) ni-l arată tocmai la Dunăre la Drobetae, aci o luptă (scena XXXVII) se dă în Moesia inferioară, aci cealaltă (sc. XXXVIII—XL) în părțile de la Olt, prin apropierea pasului Turnu Roșu : o sumă de zigzaguri în mersul lui Traian, care este nu numai nefiresc, dar în acelaș timp în contra spiritului însuși al celui ce a compus reliefele columnei. Singur Petersen introduce lumină și ordine în acest haos, singur își dă seama de desvoltarea oare cum causală a acțiunilor prezentate, cu toate că în amănunte greșelile pe care el le face sunt destul de mari.

Grupa aceasta se întinde din 80 și până în 120, adică relativ cu celelalte grupe are o întindere de două ori mai mare. Scenele, aici cași mai înainte, se deosebesc unele de altele prin imaginea împăratului care le individualizează. Totuși nu trebuie să uităm că meșteșugirea cu care artistul știe să-și exprime gândurile sale uneori face aproape nefolositor ori ce semn exterior de hotărnicire. Din această cauză ne vedem siliți a face câte-va reduceri a scenelor, așa cum le a repartizat Cichorius. Sunt unele care nu pot sta singure și nu dau un înțeles de cât din alăturarea cu alte scene învecinate. Sunt altele, care rău deslpite de către Cichorius din legătura lor cu scenele alăturate, au fost împreunate și prin aceasta s'a putut obține sensul adevărat al întocmirii lor ; uneori aceste alipiri ne au determinat în chip neașteptat chiar situația geografică a scenelor, care mai înainte păreau cu neputință de localizat, cu toate că artistul avusese grije să ne indice elemente topografice destul de hotărătoare pentru localizare. Dar să venim la studiul amănunțit al fiecărei scene.

Prima scenă (scena XXXIII) se întinde din 80 până în 83 ¹⁾. Hotarul ei spre stânga este un copac, spre dreapta două arcuri de piatră care fac parte din scena următoare. Pe cât este de clară înfățișarea terenului, pe atât de complicat este subiectul. Jos avem imaginea unui fluviu mare, care poartă pe stânga un vas de transport, iar pe dreapta o biremă. În aceasta se văd marinari cu mâna pe lopeți și gata de plecare, în acela auxiliarii romani cară corturi, scuturi și armamentul unor trupe. Așa cum stau corăbiile cu cirna spre stânga, este un semn că undele fluviului curg de la dreapta spre stânga ; acesta este un element topografic însemnat.—Sus ni se înfățișază de la stânga spre dreapta, mai întâiu un oraș cu ziduri întărit, cu poarta la dreapta și clădiri în interior, apoi la mijloc un amfiteatru rotund, din care se văd arcadele din față și treptele din interior, și în fine la dreapta pe un teren mai ridicat o clădire de piatră cu un adaos de zidire în față. Terenul șes spre stânga, pare că se înalță gradat spre dreapta ; cel puțin aceasta arată șirul de dealuri care ca o linie se

1). Vezi pl. XVI, fig. 2.

prelungesc între amfiteatru și clădirea de piatră sus și vâsul de rezboiu jos și pe care calcă figurile din jurul lui Traian.

Personagiile înfățișate sunt numeroase: la dreapta, Traian în veșminte de călătorie vine din fund, din spre clădirea de piatră; el este însoțit de un comandant și el în veșminte de călătorie, cași militarii sau garda care-l urmează, dintre care unul ține scutul. În stânga împăratului se văd o sumă de soldați, care după signele ce le țin în mână, sunt trupe pretoriene de asemeni în veșminte de călătorie. Aceste trupe sunt prezentate de către personajul arătat mai sus lui Traian care le salută cu dreapta. Către stânga tot spațiul dintre cetate, amfiteatru și fluviu este împlinit de către soldații auxiliari care duc bagage și armament în corabia de lângă mal. Așa dar, subiectul cuprinde două acțiuni: una, către stânga, imbarcarea împăratului și a trupelor sale, și alta, mai spre dreapta și fund, prezentarea unor trupe pretoriene de curând sosite către împărat.

Acesta este cuprinsul acțiunii; unde se petrece ea?

Ca elemente de localizare este mai întâi fluviul din primul plan. Cichorius vede într'însul imaginea râului Sava, Petersen însă a fluviului Dunărea. Această din urmă părere are în favoarea sa faptul, că apele acestui fluviu se prelungesc spre dreapta dincolo de cele două arcuri care hotărăsc spre stînga scena următoare.

De altminteri, în această scenă toți comentatorii au văzut imaginea Dunării. Afară de aceasta, malurile fluviului sunt în general joase, mai ales spre stânga, unde se află cetatea întărită cu ziduri, pe cînd spre dreapta, ele se înalță ușor. O constatare care și găsește împlinirea în faptul că susul fluviului este la dreapta și josul lui la stânga. În fine, dacă fluviul din scena noastră este Dunărea, atunci urmează că malul înfățișat nu poate fi de cât cel din Moesia.

Se pune întrebarea însă, în care parte a Moesiei? La deal de Porțile de fier, sau la vale? Răspunsul atîrnă în prima linie de locul încotro se îndreaptă noua campanie militară. Dacă se îndreaptă, precum vom dovedi o mai departe, în spre Moesia inferioară, atunci se înțelege de la sine că punctul de pornire nu poate fi de cât mai la vale de Porțile de fier; căci o trecere prin văltoarele Dunării la Gherdapuri în anticitate era absolut cu neputință.

Scena noastră (XXXIII) cu fluviul din față și cele trei construcții din fund,—o cetate cu o singură poartă pe latura din dreapta, un amfiteatru și o clădire de piatră curioasă ca formă și întocmire,—se mai regăsește reprodușă încă odată pe columnă: în al II-lea rezboi dacic. Anume, este scena C cuprinsă între 261 și 264. Subiectul firește este altul, primirea unor ambasadori streini de către împărat, elementele topografice însă sunt aceleași; deci determinând poziția geografică a uneia, am determinat în acelaș timp și poziția celeilalte.

Scena C din al doilea rezboi are elemente comune cu cea din primul ¹⁾: mai întîiu, cetatea din 261—263, care este înconjurată cu zid de piatră cași cea din XXXIII stînga; apoi are ca și aceasta o singură poartă pe una din laturi poartă apărată și ea cu un turn masiv deasupra și locuințe de piatră în interior. Al treilea, alături spre dreapta este un amfiteatru, din care se văd ca și dincolo arcadele din față și treptele din interior. În fine, între 263 și 264

1). Vezi pl. XVI. fig. 1

se află o clădire de piatră complicată ca formă și care cași dincolo, nu este nici cetate, nici turn de apărare, nici altă construcție cunoscută de aiurea pe columnă. De aceia comentatorii i-au dat numele de „palatul lui Traian“.

Asemănarea se întâlnește și în ce privește configurația solului, șes în stînga, mai deluros și ridicat în dreapta. Deosebiri dacă sunt, acestea provin pe de o parte din felul de executare, altul în scena C de cât în XXXIII: probabil aici a lucrat un alt artist de cît dincolo. Deosebirile provin și din micile schimbări care s'au făcut cu timpul; căci nu trebuie să uităm, că între ambele scene (XXXIII și C) sunt la mijloc trei ani întregi, când s'au putut întâmpla multe prefaceri în forma și mărimea cetății. Sunt însă și deosebiri provenite, din punctul diferit din care sunt privite ambele scene: cea din primul rezboi este văzută din nord, cea din a doua ceva mai pieziș din nordvest.

Dar scena C are bunul că poate fi cu siguranță localizată. Ea face parte împreună cu scenele XCIX și XCVIII dintr'o singură grupă, care ne înfățișază podul de peste Dunăre și lucrările de la capete: unul (scena (XCVIII) lagărul nordic, cel de pe malul românesc, unde mai târziu s'a dezvoltat orașul Drobetae și celalt (scena C), lagărul sudic, de pe malul sârbesc, din care a eșit înfloritorul oraș Pontes.

Este însă întrebarea, de unde știm noi, că lagărul roman reprezentat în scena XCVIII este cel de pe malul românesc și prin aceasta că lagărul din scena C este cel din Serbia? Fără a intra în amănuntele privitoare la podul de la Drobetae, totuși observația următoare se impune: capătul podului lui Apollodor, singurul reprodus pe columnă din 258 pînă în 261,—restul a fost lăsat,—ne prezintă pe lîngă patru stâlpi de piatră din Dunăre, și stîlpul-căpătăiu (la culée) de lîngă mal (în 259), iar îndărătul acestuia se văd cele două arcade de pe mal cu porticul de intrare spre pod.

Această întocmire figurată pe columnă corespunde minunat cu aceea ce vedem în realitate la ruinele podului lui Traian de lîngă Severin. În adevăr, inginerul Duperrex, reconstituind podul lui Apollodor pentru Expoziția generală română din 1906, a trebuit să facă mai întăiu îndelungate studii asupra ruinelor actuale. Pe temeiul acestora el ne arată că pe malul românesc existau, ca și pe columnă, îndărătul stîlpului-căpătăiu (la culée) alte două baze de pile. Din contră, pe malul sârbesc îndărătul stîlpului-căpătăiu erau trei de asemeni pile ¹⁾. După această întocmire urmează că partea podului lui Apollodor reprezentată pe columnă nu poate fi de cât cea din spre malul românesc.

Dar imaginea de pe columnă ne mai înfățișează încă un amănunt care pentru cestiunea noastră este și mai hotărător. Și anume: imaginea de pe columnă ne arată, că cele două bolte din spatele pilei-căpătăiu nu sunt identice: cea din spre fluviu este mai largă în diametru de cât cea din spre portalul de intrare a podului. Și să nu credem că acest amănunt este o simplă scăpare din vedere a artistului care a executat relieful; dovadă este nu numai precizia cu care lucrează artiștii columnei, dar și ruinele actuale ale podului.

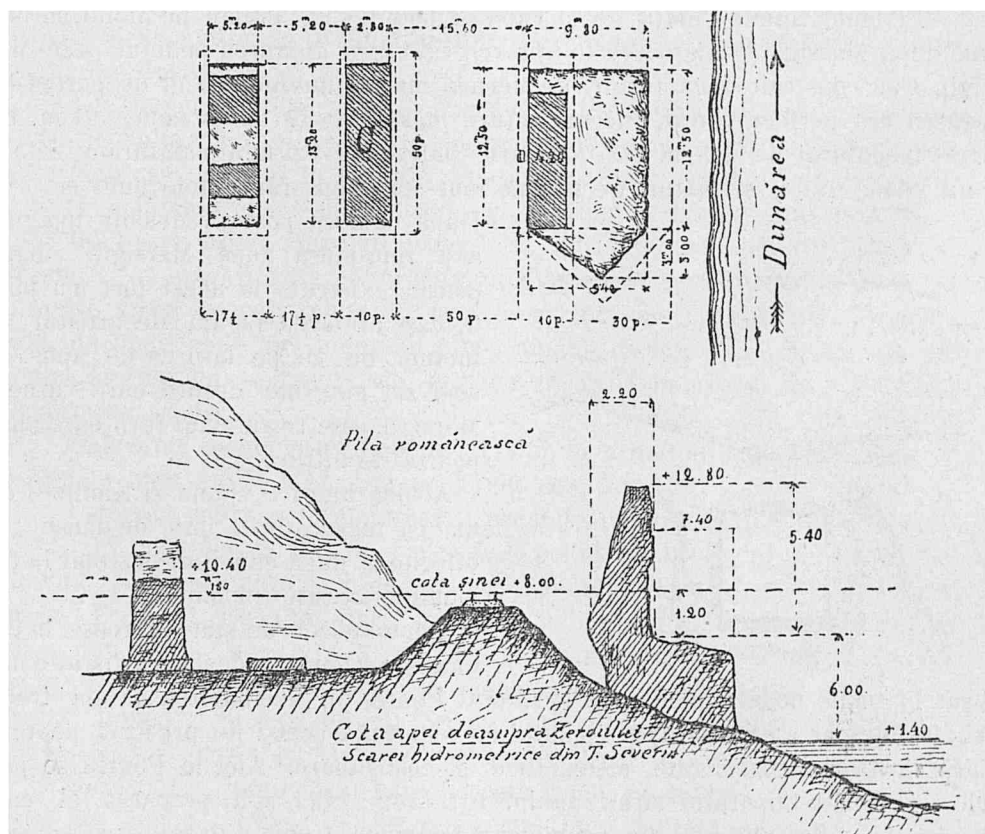
Iată după acelaș inginer distanțele și lărgimile reciproce ale acestor trei

---

1). E. Duperrex, Podul lui Traian peste Dunăre, 1907, p. 15.

stâlpi, (vezi figurile aci alăturate) : baza stâlpului-căpătăiu împreună cu peretele de deasupra platformei are 9.80 în latura cea scurtă a dreptunghiului ; la 15 m. 60 mai departe avem baza celei de a doua pile, care are numai 2 m. 80=10 pic. lărgime ; la 5 m. 20 mai departe este cel de al treilea stâlp, a căruia bază are în lărgime 5 m. 20. Așa dar, între prima și a doua pilă, bolta care le împreună avea o rază de 7 m. 50 lungime, sau un diametru de 15 m., pe când între cea de a doua și a treia boltă împreunătoare nu avea în diametru de cât 5 m. 20. Această deosebire de lărgime la bolți a indicat-o deci și artistul columnei.

Pe malul drept al Dunării însă spațiul și lărgimile reciproce între cele trei pile de pe mal și stâlpul-căpătăiu sunt altele. Rămășițele celor trei pile

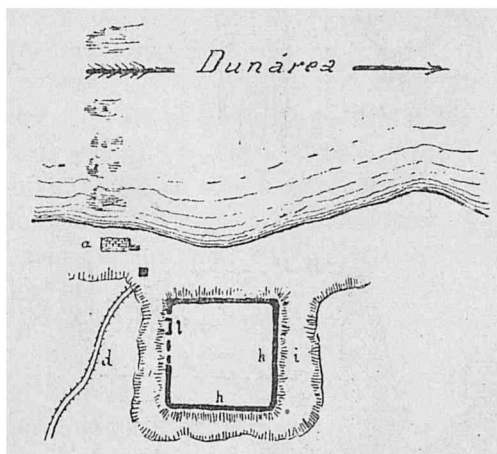
sunt la egală distanță unele de altele, adică la depărtare de 5 m. 60=18 pic. Aceasta înseamnă că boltele care se sprijineau pe aceste pile erau cu o rază de deschidere egală între ele.

Din această constatare tragem încheierea : artistul columnei a înfățișat în scena XCIX capătul românesc al podului de piatră de la Severin. Prin urmare, cetatea din scena XCVIII este imaginea lagărului cap de pod din Drobetae, iar cea din C lagărul din Pontes. Fiindcă între cetatea și clădirile vecine din scenele C și XXXIII este absolută identitate și fiindcă scena C ne înfățișază lagărul din Pontes, urmează cu necesitate că scena XXXIII ne reprezintă și ea forma cetății Pontes, însă cu 2 ani mai înainte, adică, în primăvara anului 102.

Această încheiere ne impune pentru scena XXXIII și următoarea orientare : linia din primul plan, adică malul apei, ne înfățișază linia nordului, iar cea din fund sudul ; spre stânga este răsăritul, iar spre dreapta apusul ; ceiace corespunde și cu arătările columnei, care ne indică direcția curentului Dunării de la dreapta spre stânga, adică de la apus spre răsărit și succesiva înălțare a terenului șes spre stânga în răsărit și tot mai deluros cu cât mergem spre dreapta (apus), precum și este în realitate.

Dacă revenim acum la scena XXXIII și studiem forma cetății din stânga, Pontes, constatăm că ea se arată a fi o cetate pătrată cu colțurile rotunde și cu o singură poartă pe latura de apus.

Ei bine, ruinele cetății de la capătul podului lui Traian pe malul sârbesc au, după Marsigli, următoarea înfățișare : „Pentru apărarea podului, zice Marsigli, s'au construit două forturi de fiecare mal al fluviului. Cel de partea sârbească era perfect pătrat, fiecare latură măsurând 47 toises (adică 91 m. 65). Este înconjurat de un zid (*h—h*) foarte puternic (vezi figura alăturată ¹); de un șanț adânc (*i—i*) și alături de poartă sunt spre apus rămășițele unui zid *l* ²“.

După cum se poate vedea din imaginea aici reprodusă după Marsigli, singura poartă existentă la acest fort n'a putut fi, cași arătarea făcută de artistul columnei, de cât pe latura de apus. Iar acel zid puternic, despre care vorbește Marsigli, este restul unui turn care apăra poarta de intrare.

Acelaș lucru îl spune și Kanitz ³), numai că măsurătorile date de dânsul sunt diferite și după cum am controlat la fața locului, greșite în parte.

Din toate cele de mai sus reese, în chip luminos, sperăm, ideea că artistul a înfățișat în scena noastră imaginea localității Pontes, în vecinătatea căreia trebuie să fie numai amfiteatrul, și palatul cu neputință astăzi de precizat pe teren fără săpături îndelungate, sistematice și costisitoare. Aici în Pontes se pare că a petrecut împăratul iarna anului 101—102 ; aici și-a preparat el campania cea nouă militară din primăvara următoare ; aici a primit el și trecut în revistă cohortele noi pretoriene cu care-și reimprospătă perderile suferite în lupta de la Tapae ; de aici, în fine pornește el la vale pe Dunăre ca să surprindă și să-și rezbune asupra hordelor năvălitoare ale Dacilor și Sarmatilor, pe care i-am văzut în scena XXXI—XXXII trecând Dunărea și atacând un castru auxiliar roman.

1). Duporrex, *op. cit.*, pl. I, fig. 19.

2). Marsigli, *Danubius etc.* p. 32.

3). Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, p. 45 : « Castelul ce se află pe platou, cam la 75 m. departe de capul podului se împarte în două. Partea cea mai veche este paralelă cu axa podului și îndreptată exact spre nord ; ea are 50 m. lungime și 30 m. lărgime ; iar la cele 4 colțuri se află câte un turn circular de 6 m. diametru ».

Scena a doua se întinde din 83, unde sunt cele două arcuri de piatră și până în 86 la clădirea cu poartă, fereastră și fronton triunghiular în față¹⁾. Este înfățișarea unui fluviu larg, pe luciul căruia plutesc patru vase, două de transport spre stânga și două de rezboi spre dreapta : acestea din urmă sunt bireme, iar cel din față este cârmuit de însuși împăratul Traian. Vasul de transport din primul plan cară caii trupelor de cavalerie, pe când cel din fund bagaje și armament. O câmpie destul de largă se întinde dealungul fluviului și îndărătul năvilor până la poalele unui șir de munți, care începând chiar de lângă arcul din fund, merg încovoiindu-se spre marginea de sus până în 84, de unde apoi o ia în linie dreaptă până dinapoia zidirii de piatră din 86, unde dispar. Șirul acesta de mounți, precum a spus-o foarte bine Cichorius, pare a fi văzut din depărtare.

Un element curios ni-l dă vasul care transportă cai : spre deosebire de toate celelalte nave, el e singurul îndreptat cu cârma spre dreapta ; de fapt el trebuie să meargă în direcția opusă celorlalte vase. Față cu grija artistului columnei de a-și da seama și exprima lămurit toate mișcările figurilor înfățișate, acest amănunt trebuie să aibă un rost anumit. Care să fie acesta ? Noi nu găsim de cât o singură explicație : porțiunea din fluviu pe care plutește vasul cu cai trebuie să facă o cotitură de asemenea fel în cât apele sale, de unde până aici mergeau într'o anume direcție, să curgă în direcția contrară. Este un amănunt așa dar pus de artist în scopul de a ne călăuzi în localizarea scenei.

Subiectul scenei este limpede : Traian și armatele sale călătoresc la vale pe apele unui fluviu larg. Dar ce fluviu este acesta ?

Petersen recunoaște mai întâi în arcul de piatră din fund din scena noastră (XXXIII), imaginea arcului de piatră de la podul lui Apollodor din scena XCVIII. Fluviul, peste ale căruia unde plutește flota lui Traian, nu este deci de cât însăși Dunărea. De altminteri, artistul a indicat cu multă îndemănare această idee, punând în legătură fluviul din scena noastră cu cel din scena trecută, unde este sigur vorba de Dunăre. Orașul reprezentat în scena XXXV, după acelaș învățat, nu este de cât Novae ; prin urmare, artistul a reprezentat în scena noastră porțiunea Dunărei dintre Pontes și Novae.

Ori cât de luminoasă pare această idee, ea totuși nu ne poate mulțumi pe deplin. Dacă ea ne precizează bine punctul de pornire al expediției lui Traian, în schimb ne lasă nedomiriți asupra acelui șir de munți, care se prelungesc încovoiindu-se pe lângă marginea de sus a reliefului ; căci nimeni nu poate vedea într'înșii împreună cu Petersen, imaginea malului rîpos al fluviului, precum în șuvița largă de câmpie dintre nave și aceiași munți nu poate vedea imaginea luciului Dunării.

Aici explicația noastră se depărtează de cea propusă de Petersen. A-

---

1). Vezi Cichorius, *op. cit.*, scenele XXXIV—XXXV.

cest învățat adusese o idee foarte luminoasă pentru înțelegerea rostului celor două arcuri de piatră din 83 : pentru dânsul ele sunt „primele începuturi ale marelui pod de piatră, pons Trajani, care a fost pus în executare încă de la începutul rezboiului dacic“. Ambele arcuri „au fost zidite cu scopul să serve drept miră stâlpilor de piatră din fluviu“. Tot el însă a mai dovedit un lucru : arcul din fund, semănând cu cel din scena XCVIII de la capătul podului, trebuie să fie arcul de pe malul românesc. Din aceasta reese o primă încheiere : linia de sus a reliefului ne prezintă linia nordului ; și prin deducere, linia de jos, sudul.

Nu mai puțin sigur se pot stabili și celelalte două punte cardinale. În adevăr, dacă la stânga avem Pontes și podul lui Apollodor, dacă la dreapta este orașul Axiopolis, reprezentat de artist în scena XXXV,—acest punct a fost stabilit de noi mai sus,—nu urmează oare, că la stânga este apusul și la dreapta răsăritul ? Poate fi îndoială asupra acestui punct ? De sigur că nu.

Atunci cestiunea localizării, față cu precizarea celor 4 punte cardinale, este ca și deslegată. Fluviul curge de la apus la răsărit ; de alungul malului său de sus,—care aici înseamnă malul nordic românesc,—se întinde o câmpie destul de largă ; în fine, chiar de lângă Pontes un șir de munți pornesc mai întâi spre nord, se încovoie spre nord și răsărit și apoi merg drept spre răsărit. Cine nu vede aici icoana redusă, oarecum schițată, a câmpiei Dunărene din Țara Românească și șirul prelung al Carpaților, până la hotarele Moldovei, de unde o cotesc spre nord ? Până și zidirea de piatră din scena XXXIV în 86, încă este făcută cu intenția de a preciza ținutul, căci ea este, după limbajul convențional al columnei, imaginea unui oraș sau localități dace.

Care ar putea să fie această localitate dacă, nimeni nu mai e în stare s'o spue. Atâta putem afirma, că ea este lângă Dunăre și anume într'un meridian ceva mai la răsărit de cotitura spre nord a Carpaților din Vrancea. Cine știe, de nu cumva artistul n'a vrut să indice prin zidirea de piatră din 86 cetatea de la Îmbucătura Siretului, ale căreia ruini se văd și astăzi la Barboși ? Acest punct avea în trecut ca și astăzi o importanță extraordinară, căci domina nu numai calea spre gurile Dunării, dar și întreaga vale a Siretului. Acest punct trebuie să fi fost întărit încă mai înainte de pătrunderea Romanilor prin părțile locului ¹⁾, poate încă mai înainte de expediția lui Crassus din 29 a. Ch. Precum întărite erau aici la gurile Dunării, Aegyssus și Troesmis pe partea dreaptă a fluviului, așa trebuie să fi fost întărit și punctul din preajma Galațului ²⁾.

Un argument în favoarea acestei idei sunt ruinele descoperite pe platoul din Gherghina ³⁾, care, deși în mare parte romane, poartă în forma, în poziția

1). Schuchhardt, *Arch. epigr. Mitth.* IX, p. 228 : „Der Ort (Dinogotia) an der Serethmündung schon in sehr früher Zeit griechischen Import erfuhr und jedenfalls den Handel der Pontusstädte mit dem Binnenlande vermittelte“.

2). von Premmerstein, *Die Anfänge d. Provinz Moesia*, in *Jahreshefte*, I. Beilage, p. 152.

3). D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, 1716, ed. din 1872, p. 13 ; Neigebaur, *Dacien*, p. 294 ; Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, 1880, p. 456, nota 160 ; *Dictionar. Geogr.*

și alcătuirea lor specială, caracterul tuturilor construcțiilor dace. Poziția cetății pe înălțime, forma curioasă rotundă ovală, zidul dublu care o înconjoară, legătura dintre platoul pe care e cetatea și malurile Siretului,—ceiace ne amintește felul de apărare al turnului rond de la Boița,—în fine însăși existența „acelui drum pe sub pământ căptușit cu piatră și cărămidă, pentru a întreține comunicația între Dunăre și cetate“, toate acestea sunt elemente oare-cum streine cetăților romane. Să fie oare, aici pe columnă în scena noastră, imaginea cetății Dinogetia? Lucrul nu este imposibil, în ori-ce caz e acceptabil; totuși probe sigure n'avem; aceasta ne face să presintăm alăturarea noastră ca o simplă ipotesă.

Ca să revenim la localizarea scenei XXXIV, vom susține că în această imagine trebuie să vedem schița câmpiei dunărene din Țara Românească de la malurile fluviului și până la poalele Carpaților a cărora osatură este redată sub forma acelei dungi late, noduroase și încovoiate, de care vorbeam mai sus. Cu această localizare se explică și unele amănunte, care nu fuseseră îndeajuns lămurite. Pentru ce aproape de arcurile de piatră ale podului, nava cu cârmaciul la dreapta să fie îndreptată în altă direcție de cât celelalte trei vase? Răspunsul nostru este simplu: fiind-că aci aproape de Severin e singura dată când Dunărea, care în general are direcția de la apus spre răsărit, din contra se îndreaptă de la răsărit spre apus. Ca să exprime această idee, artistul a înfățișat nava cea mai din apropierea podului lui Traian, mergând contrar de toate celelalte nave.

Am insistat asupra scenei XXXIV poate mai mult de cât trebuia; mai ales că din scena XXXI—XXXII lucrul se limpezise destul de bine; am făcut-o totuși cu gândul de a înlătura ori și ce nedumerire asupra acestui punct.

Cel de al treilea act al călătoriei pe Dunăre a împăratului și trupelor sale ni-l înfățișază scena XXXV ¹⁾. În prima scenă (XXXIII) am avut reprezentarea primului moment al acțiunii, adică imbarcarea la Pontes; cel de al doilea, cuprins în scena XXXIV, ne arată călătoria împăratului pe Dunăre; și în fine, cel de al treilea și ultimul moment, descinderea din nave, îl vedem desfășurat în scena XXXV. Locul unde se întâmplă descinderea este Axiopolis, un oraș vechiu important atât din punct de vedere militar cât și comercial.

Se înțelege de la sine că un punct mai bine așezat ca Axiopolis, de unde

---

al României, vol. III, p. 507; C. I. L., III, No. 777 și 778. Ackner und Müller, *Die röm. Inschriften in Dacien*, No. 852 și 855. « Gherghina era așezată pe un platou cu diam. de 70 m., și la vre-o 50 m., deasupra nivelului ordinar al Siretului. Ea era de formă rotundă și înconjurată de un împătrit zid circular. O eşitură meșteșugită în forma unei punți, mărginită de două ziduri paralele, lega acest platou cu cel al malului apropiat, fortificat și el; la nordul său un zid, ce eșea din al doilea mur circular, cobora în linie dreaptă până în Siret... La baza murului care o îngrădea spre răsărit s'a găsit o statuă a zeiței Ceres, turcată în aramă, un număr mare de lespezi de marmoră săpate în relief și reprezentând rezboaiele Romanilor cu popoarele de la Dunăre, un drum pe sub pământ căptușit cu piatră și cărămidă. În cetate s'au mai descoperit: o subterană care conținea morminte, o mulțime de bani vechi de argint și de bronz, purtând efigiile împăraților Traian, Deoclețian, Constantin, Arcadiu, etc. » *Dicționar Geografic al României*, vol. III, p. 507.

1) Vezi Cichorius, *op. cit.*, vol. II, pl. XXV—XXVI

să se poată tăia și închide calea de întoarcere a barbarilor năvălitori, nici că se putea găsi. Despărțiți de baza lor de operație, barbarii puteau fi loviți și nimiciți cu totul; ceiace de altminteri s'a și întâmplat.

La această încheiere ne va duce și analiza celorlalte scene care vin. Incepem cu scena XXXVI, care se întinde din 87 până în 94 (scenele XXXVI—XXXVII, Cichorius). Bine mărginită la stânga și la dreapta, scena aceasta ne înfățișază două coloane de armată romană, una în marș de atac și alta în plină învălmășală a luptei ¹⁾. Sunt deci două momente deosebite ale aceleiași acțiuni: unul, atacul însuși care se desfășură spre dreapta și celalt, la stânga, momentul pregătitor.

Terenul este un șes întins și păduros. Pentru localizarea scenei artistul n'a pus de cât un turn de piatră cu fronton triunghiular sus și un șes întins cu mici delușoare jos în 88. Turnul, după arătarea columnei, trebuie să fie în apropiere de Axiopolis, înfățișat în scena XXXV.

Cel de al doilea element, dealurile puțin ridicate care accidentează câmpia, trebuie să fie dealurile care despart valea Dunărei de întinsa câmpie din interior, care se desfășură mai ales spre răsărit.

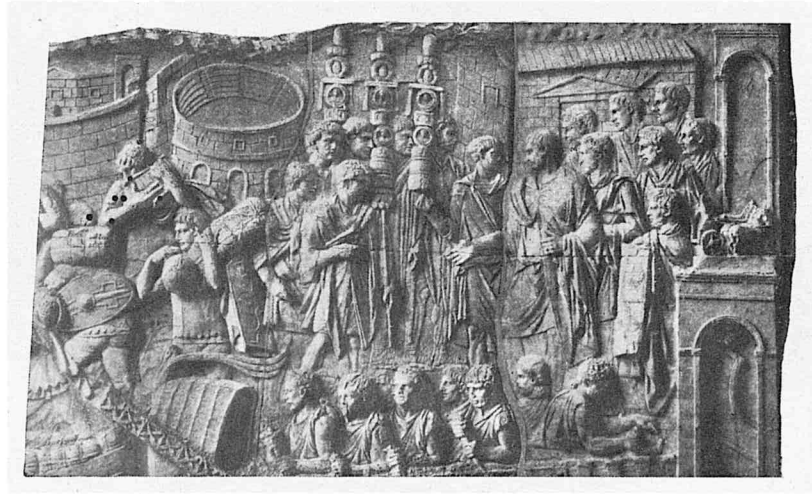
Acțiunea este limpede. Traian și-a împărțit armata sa mai ușoară în două coloane: una, alcătuită din cavaleria romană, cealaltă din trupe auxiliare regulate și neregulate, pornesc probabil pe două căi paralele spre interior (răsărit). Este o vastă mișcare de trupe cu scopul de a prinde ca într'un clește hordele barbare care ar fi putut căuta scăpare spre nord, —dincolo de Dunăre.

Pe când în prima parte a scenei noastre (din 87 până în 90), se pregătește învăluirea dușmanului, în partea a doua (din 91—94) acțiunea este în plină desfășurare. Împăratul călare primește știrea biruinței pe care i-o aduce doi călăreți romani; unul din ei, după cum a arătat Cichorius întemeindu-se pe simbolul scutului, face parte din, ala civium Romanorum. Sarmații Roxolani, acei cavaleri îmbrăcați, ca și caii lor în zale de fier, par surprinși și sfărâmați de cavaleria romană; pe când o bună parte dintr'inșii fie răniți, fie uciși, acoperă câmpul de bătae, restul fug spăimântați spre dreapta. De sigur, gândul lor este să ocolească pe la răsărit șirurile armatelor romane, care înaintau de la Axiopolis spre răsărit și apoi s'o ia direct spre nord, spre gurile Dunărei pe unde ar fi găsit scăparea în pustiurile lor întinse.

Cichorius, Petersen și Domaszewski susțin că lupta contra Sarmaților Roxolani s'ar fi dat în împrejurimile Nicopolei ad Haemum (astă-zi Stari Nicup). Motivul? Fiind-că notițele celor vechi ne afirmă că orașul acesta a fost clădit de către Traian în amintirea biruinței sale contra Dacilor și Sarmaților ²⁾. Dar notițele pe care se întemeiază învățații germani de mai sus nu spun de cât uu singur lucru: orașul a fost clădit de Traian pentru eteruizarea bi-

1). Vezi pl. XVIII, fig. 1.

2). Iordanes, *Getica*, XVIII; Ammianus Marcellinus, 31, 5, 15: „Nicopolis quam indicium victoriae contra Dacos Traianus condidit imperator“; cf. Teohari Antonescu, *Le trophée d'Adamclissi*, p. 18.

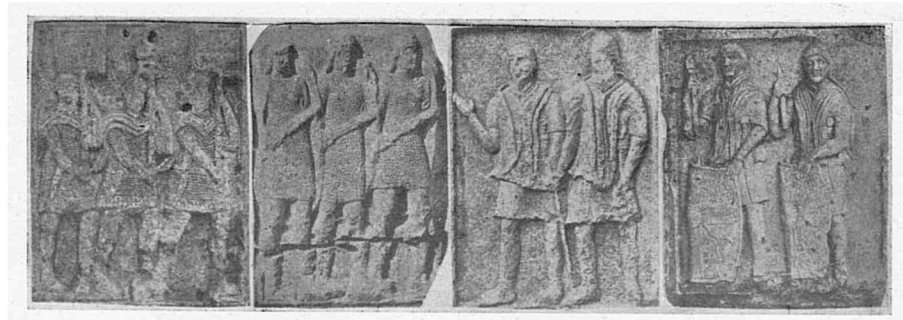

81.

82.

83.

FIG. 1. PREZENTAREA PRETORIENILOR PE COLUMNĂ.

26.

14.

14 b.

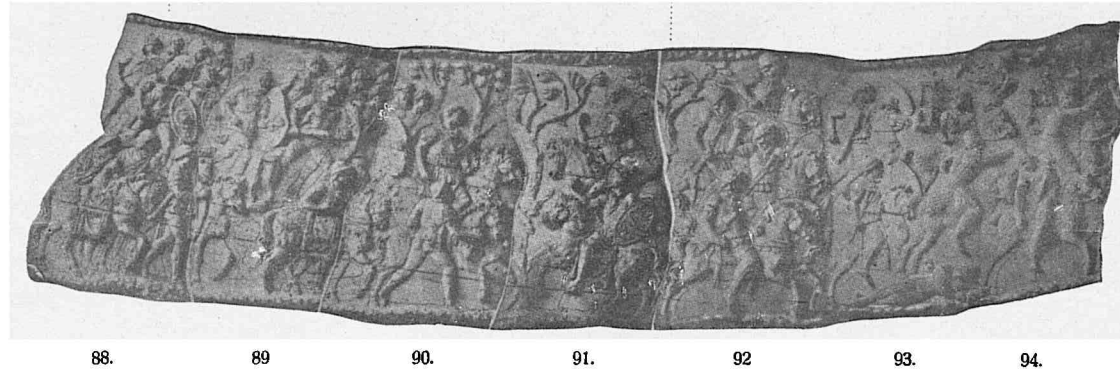
27.

28

FIG. 2. PREZENTAREA PRETORIENILOR PE TROFEU.

XXXVI.

XXXVII

88.

89.

90.

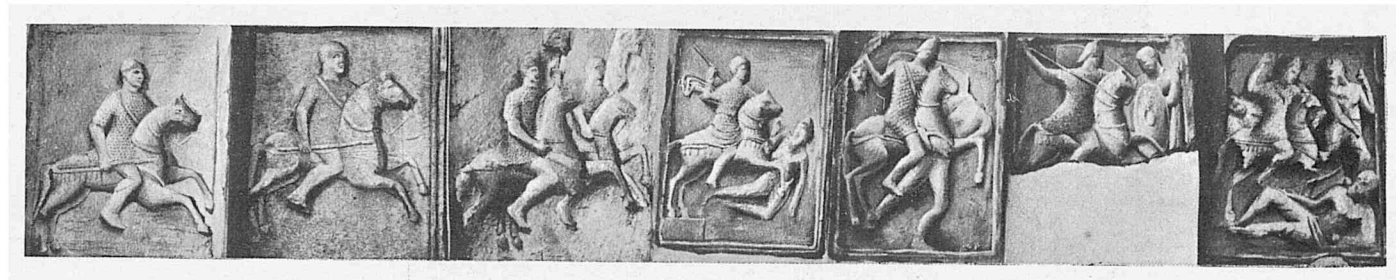
91.

92.

93.

94.

FIG. 1. LUPTA CAVALERIEI PE COLUMNĂ.

1.

2.

3.

3b.

6.

7.

4.

5.

FIG. 2. LUPTA CAVALERIEI PE TROFEU.

ANTONESCU. COLUMNA TRAIANA.

PL. XVIII.

ruințelor sale contra Sarmaților și Dacilor; ele nu adaogă absolut nimic asupra locului unde s'a dat lupta însăși. Este de sigur o deducție greșită. să socotim orașele care eternizează o biruință, ca fiind clădite chiar pe terenul unde s'a dat lupta. Și dovadă de aceasta este faptul, că Nicopolis ad Haemum se află așezat într'un ținut cu adevărat muntos, unde vârfurile munților ating până la 700 m. înălțime chiar; și o asemenea configurație a solului n'ar fi trecut'o nici odată cu vederea artistul columnei, dacă în scena XXXVI—XXXVII ar fi avut în vedere împrejurimile de la Stari Nicup. De altminteri asupra acestei cestuini vom reveni ceva mai departe.

Scena a patra (XXXVIII în Cichorius), care e mărginită de doi copaci (în 95 și 98), ne înfățișază o nouă luptă între Romani și barbari. Terenul, unde se desfășură lupta, este șes în primul plan și deluros spre fund ¹⁾. Și anume, în mijloc chiar avem un tăpșan înalt și abrupt, mărginit sus spre dreapta în 98 și spre stânga în 95 cu câte un deal. Intre aceste dealuri în față se desfășură un șes, unde se dă lupta. Trei care încărcate cu pradă,—scuturi, săbii și vase diferite,—se văd pe culmea podișului din fund; pe roata unui car spânzură trupul schingiuit al unui copil, pe când doi barbari dorm lângă care întinși pe pământ. Pe deasupra dealului din 95 resare bustul unei divinități feminine, care cu brațele flutură pe deasupra capului ei un văl răsucit. Această divinitate este imaginea Lunei, precum a spus-o foarte bine Cichorius. Lupta însăși se desfășură în câmpie la poalele tăpșanului. Trupele romane, pe care le am văzut pornind în scena XXXVI pe două coloane, par a fi sosit pe neașteptate; ele atacă din trei părți pe barbarii care luptă cu curagiul desperării. Dar nu numai trupele romane sunt cele cunoscute din scena precedentă, dar și Dacii nu sunt alții de cât cei care dedeau asalt cetății romane din sc. XXXII apărată de auxiliari. Această idee a exprimat-o artistul prin imaginea unui fugar roman, îmbrăcat în veșminte dace și care luptă împreună cu Dacii, fugar pe care l'am mai întâlnit odată în scena XXXII în punctul 78.

Rezultatul luptei îl deducem din felul de reprezentare al imaginilor: barbarii cu tot avântul lor sălbatic sunt înfrânți, mulți au pierit în luptă; iar unul dintr'înșii, un pileat, ca să nu cadă rob în mâna Romanilor își implântă fierul în inimă.

Putem noi oare determina locul unde s'a dat această luptă? Elementele de precizare geografică se reduc la următoarele puncte: un șes sau mai exact o vale, care se îngustează către fund, unde pe stânga și pe dreapta se ridică câte un deal. În fundul văii se înalță un tăpșan care abrupt spre în față, încheie dealurile mărginașe din dreapta și din stânga. Apoi, locul de luptă, pe care o vom numi-o spre mai distinctă caracterizare, lupta de lângă carele cu pradă, nu poate să fie tocmai departe de locul de pornire, adică de Axiopolis. Căci dacă trupele ar fi avut să străbată un drum la o depărtare mai mare de o zi, desigur că ele ar fi trebuit, după cum era obiceiul roman, să clădească

---

1). Vezi pl. XIX, fig. 1.

un lagăr. Lucrul acesta nu-l vedem de cât în scena următoare. Prin urmare, locul de ciocnire ar putea fi cel mult la un popas de o zi de punctul de pornire de lângă Dunăre. Această încheiere ne limitează așa dar spațiul geografic al scenei noastre.

Dar mai este un element important pentru călăuzirea noastră: anume, imaginea divinității pe care o vedem răsărind pe deasupra dealului din stânga. Care este scopul prezentării acestei imagini? Cichorius și Petersen susțin că prin această înfățișare artistul vrea să producă în mintea privitorului ideea că acțiunea înfățișată în scena noastră se petrece în timpul nopții. În vederea aceleiași intenții sunt adăoase și cele două figuri de barbari, care dorm unul cu fața în sus și celalt cu fața în jos lângă carul din dreapta, în 97 sus.

Dacă ne amintim însă că în totdeauna artistul în schițele sale este sobru, aproape lapidar, dacă de asemeni ne amintim că el nu întrebunțează pentru exprimarea gândului său de cât numai acele imagini care puteau să călăuzească mai bine pe privitor,—în vederea căruia opera era făcută,—atunci înțelegem foarte bine că această repetare a aceluiaș gând,—ideea unei acțiuni în mijlocul nopții,—prin două semne diferite era un pleonasm cu atât mai nefiresc cu cât era mai neobișnuit. Eu cred că imaginea celor doi barbari, dormind lângă care, era de ajuns ca să exprime ideea surprinderii de noapte. Imaginea Lunei însă înfățișată aici, are altă semnificare.

Mai întâi, această imagine o mai regăsim numai o singură dată pe columnă, în scena CL din al doilea rezboi. Aici scena ne înfățișază goana trupelor romane auxiliare după Daci, care sunt prinși și aduși în localitatea dacă, indicată printr'un turn de lemn din aceeași scenă. Subiectul, după Petersen, ar fi prinderea barbarilor în timpul nopții. Ciudată vânătoare de oameni, care s'ar fi făcut în întunericul nopții pe munți și în mijlocul codrilor de către niște trupe care pentru prima oară călcau prin acele ținuturi! Cu mult mai adevărată este părerea lui Cichorius care susține, că introducerea Lunei, ca divinitate a nopții, este pusă cu scopul de a ne arăta direcția nordului. „Eu aș fi de părere, zice dânsul, că artistul prin introducerea imaginii nopții (*Nύξ*) nu vrea să arăte aici un timp oare care al zilei, ci numai direcția punctului cardinal al nordului“. Prin urmare, ceia ce era adevărat aici, în scena CL, trebuie să fie adevărat și în scena XXXVIII, adică, prin introducerea imaginii „Nopții“ artistul a vrut să arăte, că linia nordului se afla la stânga; iar prin deducere, la dreapta este linia sudului.

Pe de altă parte, noi mai știm din scenele XXXVI și XXXVII, că trupele auxiliare romane pornesc de la Dunăre, adică de la apus, spre interiorul Dobrogei, spre răsărit. Deci linia pe unde vin Romanii, în scena noastră jos, este linia apusului, iar sus în partea opusă avem linia răsăritului. Iată deci că scena noastră are o orientare, care se deosebete de întreaga serie de scene, care începe chiar de lângă cele două arcuri de piatră ale podului lui Traian de la Pontes (scena XXXIII). Și tocmai fiindcă se deosebete fundamental ca orientare a punctelor cardinale de felul de orientare a celorlalte scene, a fost nevoit artistul să introducă imaginea Nopții la stânga scenei, unde se dă lupta de lângă care,

FIG. 3. SIGN. SERTORIUS FIRMUS.

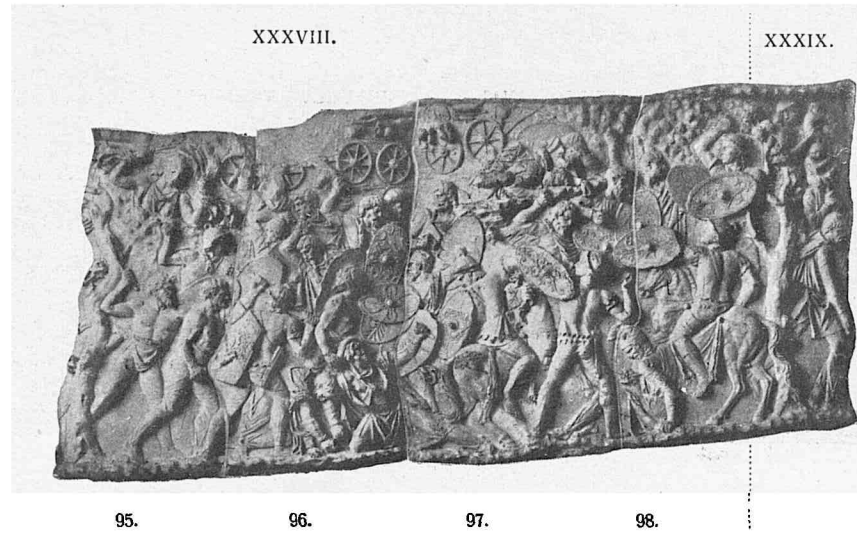

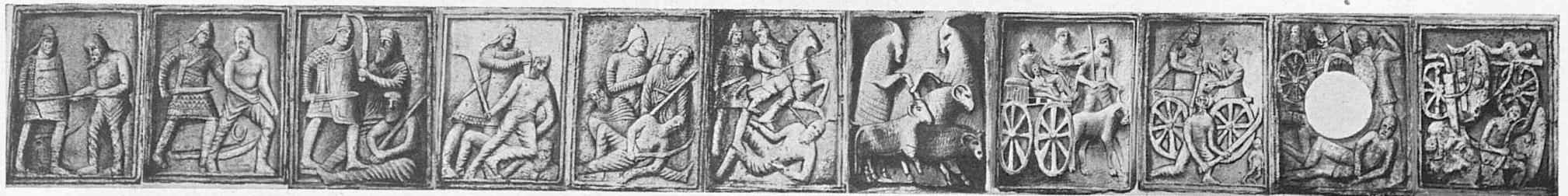
FIG. 1. LUPTA DE LÂNGĂ CARELE CU PRADĂ PE COLUMNĂ.

FIG. 4. AQUIL. MUSIUS VALEIAS.

ANTONESCU. COLUMNĂ TRAIANA.

PL. XIX.

19. 33. 17. 22. 23. 30. 8 b 8 9. 35. 36. 37.

FIG. 2. LUPTA DE LÂNGĂ CARELE CU PRADĂ PE TROFEU.

XXXIX.

XL.

98.

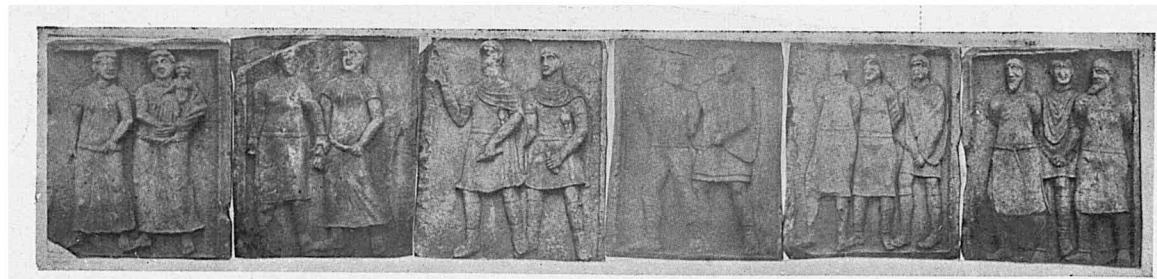
99.

100.

101.

102.

FIG. 1. PRIMIREA BARBARILOR DE CĂTRE TRAIAN PE COLUMNĂ.

49.

48

39

47

45

46.

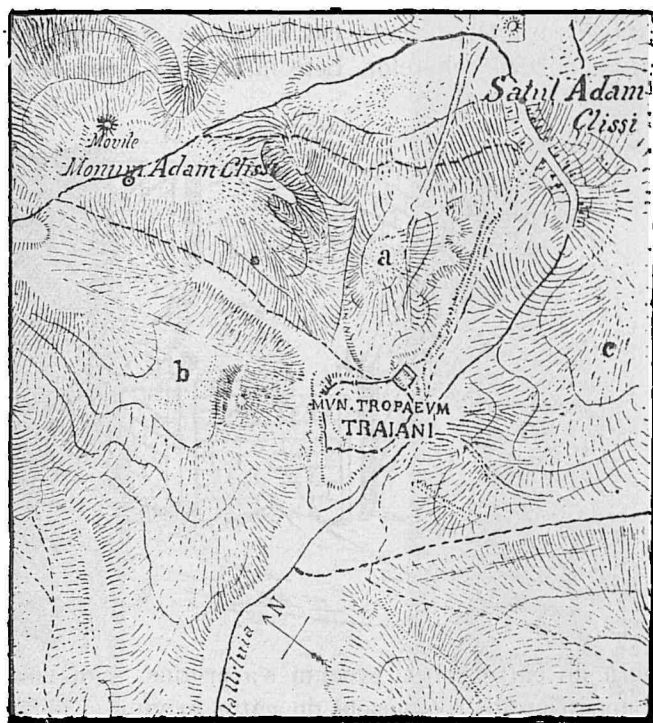
FIG. 2 PRIMIREA BARBARILOR DE CĂTRE TRAIAN PE TROFEU

ANTONESCU. COLUMNA TRAIANA.

PL. XX.

Aceste elemente topografice ne arată că situația geografică a scenei noastre se află tocmai în apropiere de satul Adamclissi. În adevăr, singura vale care se deschide, pornind din spre Dunăre, în spre răsărit este valea Urluia care se infundă în pantele repezi ale dealurilor din preajma satului Adamclissi. Aici situația topografică a terenului corespunde în chipul cel mai desăvârșit cu arătările columnei. Avem în *a* tăpșanul cu pante repezi, care închide valea spre răsărit ¹⁾; avem în *b* și în *c* dealurile vecine din stânga și din dreapta; avem în fine spre apus câmpia Urluia, care se desfășură între două șiruri de coline până aproape de lacul Mârleana. Ceea ce ne întărește și mai mult în ațegerea noastră, este depărtarea relativ mică a ținutului din Adamclissi de malurile Dunării, precum

și corespondența surprinzătoare între orientarea scenei de pe columnă și aceea a locului din Adamclissi. Aici, cași acolo, valea se infundă spre răsărit; aici, cași acolo, două dealuri aproape paralele, închid și mărginesc valea spre nord și spre sud; aici, cași acolo, valea se deschide spre apus, de unde vin trupele auxiliare romane, îndată după debarcarea lor la sud de Axiopolis. Din toate acestea o încheiere se impune: lupta de lângă carele de pradă se petrece, după toate probabilitățile în părțile de la Adam-

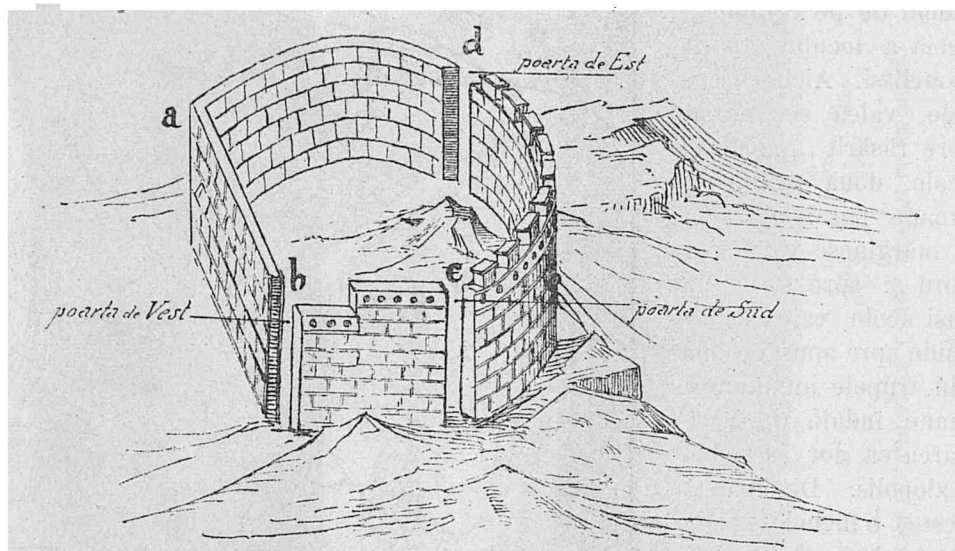
clissi. O dovadă mai mult în sprijinul acestei idei este tocmai scena următoare (XXXIX), care ne înfățișază zidirea unui castru de către legionarii romani, castru care este identic cu cel descoperit la Adamclissi. Această scenă (XXXIX), care se întinde din 98 până în 101, ne precizează geograficește întreaga acțiune militară a grupei ²⁾. Scopul artistului e să ne arate pe de o parte zidirea unui castru important în regiunea unde se dă luptele, iar pe de alta ne înfățișază supunerea unui trib dac. Asupra acestor două puncte înțelegerea este deplină între învățați. Nu tot astfel însă, în ce privește locul unde lagărul a fost clă-

1). Vezi figura aci alăturată, Gr. G. Tocilosecu, *Mon. din Adamclissi*, fig. 5.
2). Vezi pl. XX, fig. 1.

dit și cestiunea, dacă populația care se supune este dacă din împrejurimile castrului, sau sunt barbari scăpați din măcelul luptei de lângă carele cu pradă. Vom lua pe rând pe fiecare din aceste două cestiuni.

Unde se cuvine să facem localizarea castrului clădit în scena noastră? Cichorius, care și-a pus mai întâi această întrebare, crede că localizarea trebuie făcută în Oltenia, pentru că numai aici era o populație dacă gata să ceară adăpost între zidurile cetății de curând zidită. În Moesia inferioară aceste elemente străine lipseau. Și apoi lagărul zidit e în legătură cu lupta cea mare reprezentată în scena XL, care, după învățatul german, s'a dat cam pe lângă Olt, prin apropiere de pasul Turnu roșu.

Artistul columnei a dat lagărului din scena noastră o formă așa de ciudată și caracteristică, în cât ea nu se mai regăsește la nici un alt lagăr roman din șirul reliefelelor. Este întrebarea, această formă stranie a fost oare a-

leasă de către artist, precum s'a pretins, numai în mod convențional pentru a fi mai ușor de recunoscut de către privitor, când s'ar fi întâmplat să se repete încă odată (precum vedem în scena XLIII); sau este copia fidelă a unei forme reale de lagăr?

De obicei, lagărele romane de pe columnă sunt copii după cele reale, care din pricina varietății solului, au și înfățișări felurite. În cazul nostru vom vedea că forma lagărului provine din configurația curioasă a terenului.

Pentru a prinde mai bine caracterele esențiale deosebitoare ale acestui castru, le vom împlini cu elementele caracteristice ale castrului din scena XLIII în 114, care, după cum foarte bine a arătat Cichorius, este identic cu cel din scena noastră ¹⁾.—Singura deosebire între ele este faptul că unul e în plină construcție (lagărul din XXXIX), pe când celalt din XLIII este definitiv isprăvit.

1). Vezi pl. XXII, fig. 1.

FIG. 3. CETATEA DACĂ GĂDINȚI PE COLUMNĂ.

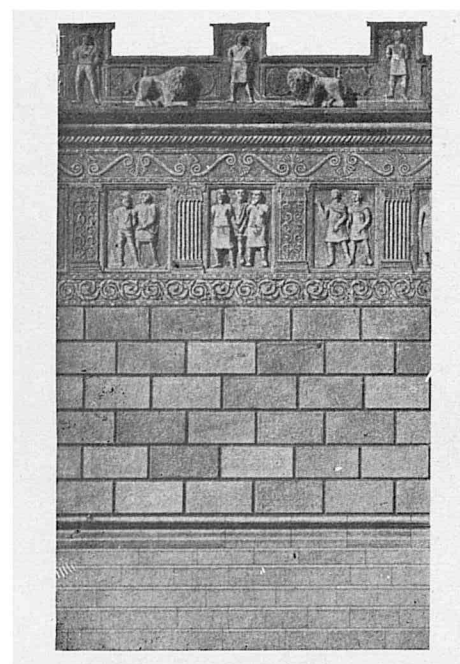

FIG. 4. CILINDRUL TROFEULUI DIN ADAMCLISSI.

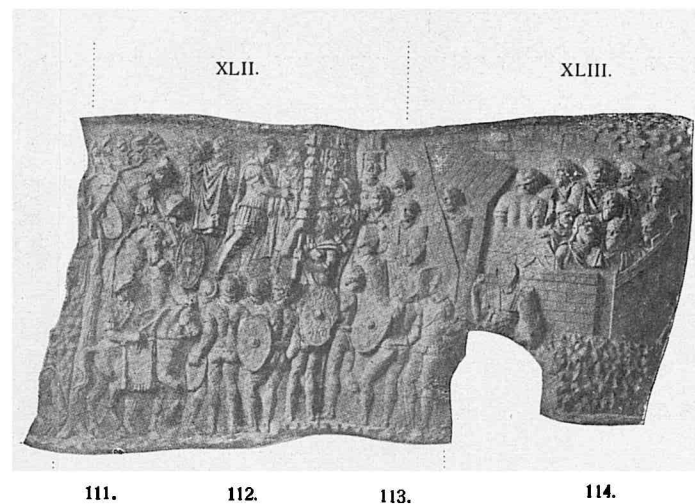

FIG. 1. ALOCUȚIA LUI TRAIAN CĂTRE TRUPE PE COLUMNĂ.

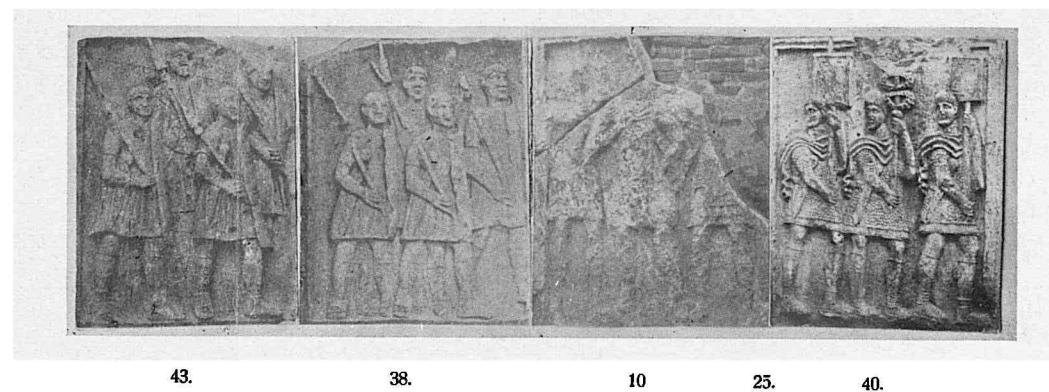

FIG. 2. ALOCUȚIA LUI TRAIAN CĂTRE TRUPE PE TROFEU.

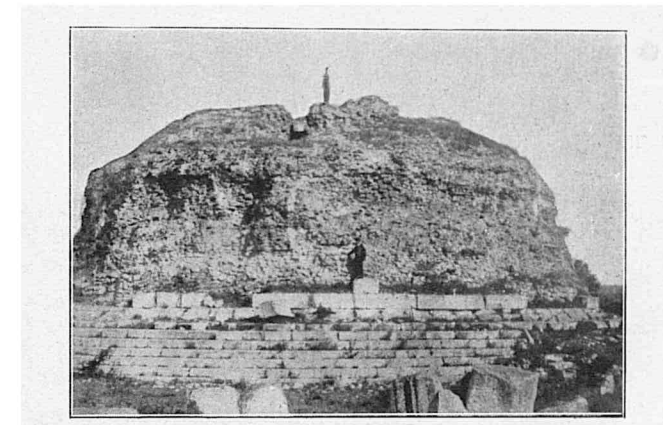

FIG. 5. RUINELE TROFEULUI DIN ADAMCLISSI.

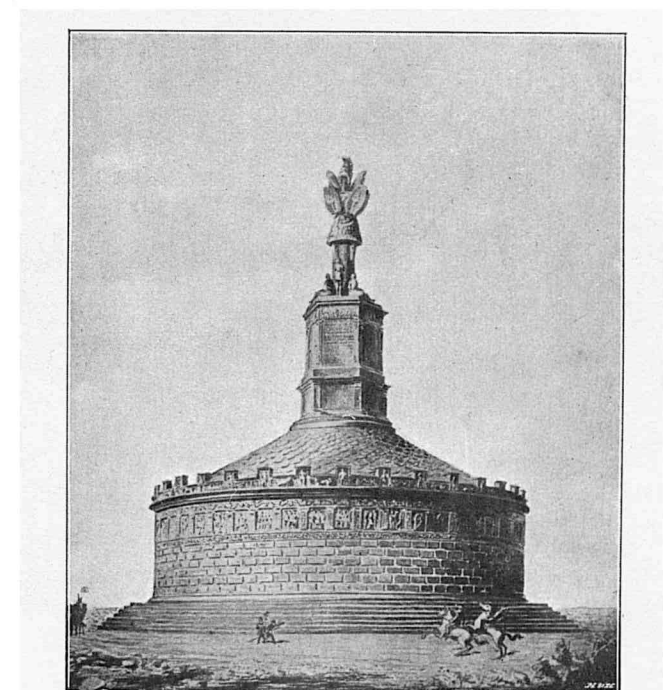
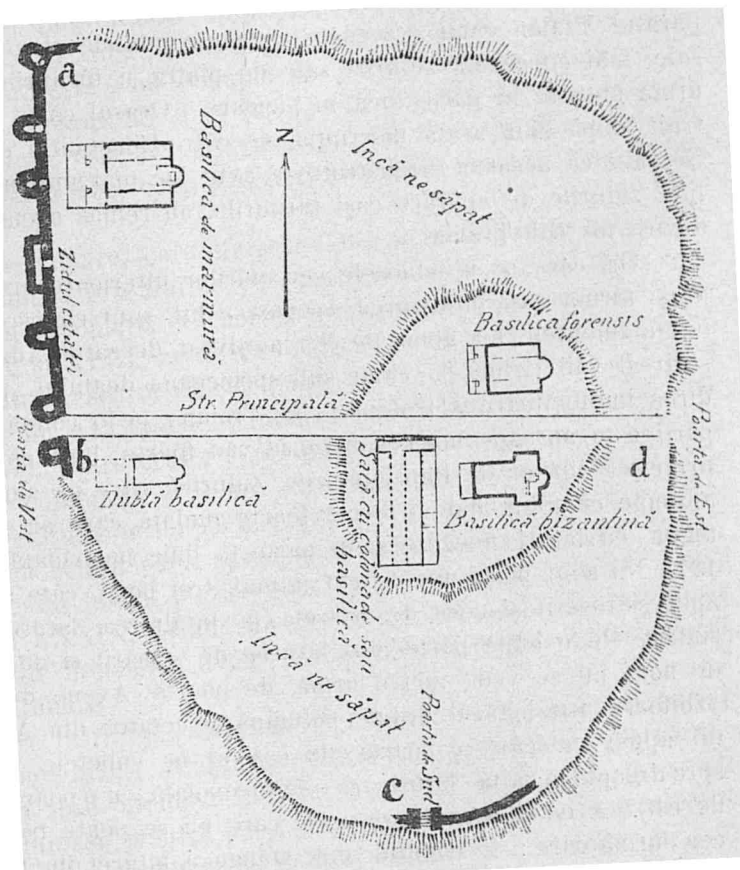

FIG. 6. RECONSTITUIREA TROFEULUI DUPĂ A. FURT-WÄNGLER.

Lagărul, am spus mai sus, are o formă foarte caracteristică. În față avem o latură îngustă ($b-c$) cu câte o poartă în stânga (vest) și în dreapta (sud); la dreapta o latură încovoiată la mijloc și care se încheie la fund (în d) cu o a treia poartă (răsărit); la stânga pieziș și chiar de lângă poartă (în b), o latură în linie dreaptă ($a-b$), care sus în 113 și în scena XXXIX în 99¹⁾, face unghi cu o altă latură ($a-d$) din fund încovoiată. (Vezi figura de la pag. 136). Cum vedem dar, nu este numai forma lagărului care ne surprinde, dar însuși numărul porților, care sunt ca nicăeri pe columnă, numai trei. Tot așa de surprinzător este și repartizarea acestor porți, două pe o latură și una pe latură încovoiată din dreapta. O asemenea repartizare neobișnuită nu se poate explica de cât prin neobișnuita configurație a solului, unde castrul a fost așezat.

Și de fapt, în această privință terenul pare variat: în față, avem un șanț adânc, iar dincolo de șanț o colină, care, mai joasă spre stânga, crește mereu în înălțime cu cât înaintăm spre dreapta, ocolește după muchea laturii încovoiate și se continuă mereu până dincolo de poarta din fund. Acest amănunt se observă mai bine la la-

gărul din scena XLIII. Tot aici se vede de asemenea că latură îngustă din față are capătul ei din 114 ceva mai ridicat de cât cel din stânga din 113. În fine de la această poartă înainte terenul este cu desăvârșire șes. Nu numai atât, dar și în interiorul lagărului solul este deluros; acest lucru îl arată artistul în mod lămurit prin acele șiruri de stânci, care se văd în scena XXXIX sub picioarele lui Traian și în dreptul porții din 100. Trebuie să ne închipuim că lagărul pe dinăuntru în loc de a fi șes, el este accidentat, terminat probabil

1). Vezi pl. XX, fig. 1.

prin pante. Pe linia mai joasă a pantelor s'a înălțat zidul de împrejmuire cu porțile și turnurile sale.

Toate aceste elemente topografice sunt de o precizie așa de mare în cât localizarea se poate face cu cea mai mare siguranță, și anume, la localitatea numită Adamclissi, acolo unde inscripțiile descoperite ne spun că a fost municipium Tropaeum Traiani.

Asupra acestei cetăți s'a scris foarte mult¹⁾. Ea poartă numele oficial de Municipium Tropaeum Traiani, sau Tropaeum Traiani, ori civitas Tropaeensium, sau chiar mai pe scurt, Tropaeum. Cetatea a fost ridicată de către împăratul Traian chiar; aceasta o spune numele ei, precum și felul clădirilor sale, mai cu seamă zidurile sale de piatră și turnurile, care până în timpul din urmă steteau în parte încă în picioare. Orașul căzut în ruine, a fost reconstruit, după cum arată inscripția, de către Constantin cel Mare²⁾, în anul 316. Se pare că această reconstruire a avut loc mai mult asupra interiorului orașului: zidurile de apărare cași turnurile, au ramas aceia ce fuseseră în timpul ridicării lor sub Traian.

Ori care ar fi adaosele cercetărilor ulterioare arheologice asupra acestui oraș, forma cași înfățișarea externă a lui, sunt cunoscute astăzi destul de bine în liniamentele lor generale. La nordvest de satul Adamclissi, la capătul de răsărit al văii Urluia³⁾, chiar sub sprinceană dealului, peste care se înalță clădirea impunătoare a trofeului lui Traian, pe o colină țuguiată care de trei părți este aproape inaccesibilă, se văd foarte bine chiar la suprafața solului urmele zidurilor de împrejmuire. Zidurile, care pe alocurea au fost desvelite aproape cu totul, dau o formă foarte ciudată care ar semăna cu un fel de pentagon cu laturi neegale și în parte în linie încovoiată. (Vezi figura de la pag. 137). Nu sunt peste tot de cât numai trei porți, câte una pe fiecare latură de apus și răsărit și ceea de a treia la întâlnirea laturei de apus cu cea de sudest. Pe o bună parte din latură de răsărit și de apus și întreaga latură de nord nu se vede nici o urmă de poartă. Avem deci o primă asemănare izbitoare între lagărul de pe columnă și cetatea din Adamclissi: o latură (cea de apus) cu câte o poartă (în *b* și *c*) la capetele ei, (de vest și de sud) și spre dreapta o altă latură (*c—d*) încovoiată, cu o poartă (în *d*) la mijloc (poarta de est). A doua asemănare peste care nu se poate trece ușor cu vederea este cea următoare: la capătul din stânga a laturei din față (*b — c*) pe columnă era o latură în linie dreaptă (*b — a*), care spre fund (în *a*) se alipea de o latură în linie curbă (*a — d*). Aceasta se observă și la cetatea din Adamclissi: partea laturei de apus, care pleacă spre nord de poarta de vest, este în linie dreaptă și se taie pieziș cu cealaltă porțiune din spre sud; iar în

1). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 56 și 89; O. Benndorf, *Das Monument von Adamclissi*, p. 5; C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler*, 1904, p. 9; Raymund Netzhammer, *Die christlichen Alterthümer der Dobrogea*, p. 29; C. I. L. III. Suppl. 12461, 12470, 12473, 13734 și 14433; R. Netzhammer, *Nach Adamclissi*, 1906; Teohari Antonescu, *Le trophée d'Adamclissi*, București, 1905.

2). «Ad confirmandam limitis tutelam etiam Tropaeensium civitas auspiciato a fundamentis feliciter opere constructa est». C. I. L. III, 13734.

3). Vezi figura de la pag. 135.

treaga lature de nord este curbi lină. Asemănare este și în ce privește nivelul diferit al laturilor cetății: așa de pildă, laturea de apus (*b—c*), cuprinsă între cele două porți de vest și de sud, din pricina configurației solului este în pantă înclinată și anume, mai ridicată la capătul ei sudic în *c*, de cât în apropiere de poarta de apus în *b*. De altminteri, spre apus întreaga stâncă pe care stă clădită cetatea se scoboară continuu în câmpia riulețului Urluia. O nouă asemănare iarăși o găsim în ce privește configurația stânței: suprafața interioară a cetății Tropaeum este accidentată, adică în special terenul se înalță continuu de la zidurile de împrejmuire spre mijloc, unde în dreptul basilicei forensis și celei bizantine, își atinge punctul său cel mai înalt; această alcătuire a terenului ne lămurește acel crâmpei de dealuri, pe care artistul l-a înfățișat sub picioarele împăratului și în fața porții din 100 de pe columnă (sc. XXXIX). Această cetate, cași cea înfățișată pe reliefele din Roma, are de jur împrejurul său un șanț adânc, care p'alocuri este tăiat cu mari greutateți în stânca dură.

În fine, o ultimă asemănare, care sfârșește prin a identifica în ochii noștri cele două imagini, una a orașului de pe columnă și alta a celui real, este înfățișarea dealurilor din apropiere. Cichorius în explicarea pe care o dă cetății din scenele XXXIX și XLIII, crede că delușelele pe care le vedem prelungindu-se prin fața laturei scurte din 99 până în 101, precum și cele care ocolesc în scena XLIII din 113, până în fund la poarta din dreapta, nu este de cât imaginea unui val, „care crește spre dreapta la o înălțime pe care nu o mai găsim nicăeri pe columnă“. Ei bine, acest val care vine mai departe de șanțul inconjurător al cetății, este simpla încingătoare a dealurilor care pornind din sud-est ocolesc stânca cetății până aproape de colțul ei de nord-vest. Și precum pe columnă în dreptul laturii piezișe care vine la dreapta celor trei pileați daci din lagărul scenei XXXIX, se află un șes întins, tot așa și în realitate pe laturea de apus a cetății Tropaeum avem un șes larg și întins, care se pierde în valea Urluei spre Dunăre.

Așa dar asemănare în formă, asemănare în numărul și repartizarea porților, asemănare în configurația solului, asemănare în întocmirea interioară a terenului care se înalță spre mijlocul cetății, în fine, asemănare în ce privește împrejurimile deluroase pe trei părți și șes pe o parte; toate acestea nu ne permit oare să tragem concluzia, că artistul columnei a înfățișat în cele două scene XXXIX și XLIII imaginea cetății Tropaeum Traiani, ale căreia ruini se găsesc la Adamclissi în Dobrogea? Ce se opune la această identificare? O simplă lipsă: pe columnă nu se vede nicăeri urma acelui basin dreptunghiular, care este alipit de laturea sudestică a cetății Tropaeum din realitate. Dar acest basin dreptunghiular, precum se poate vedea din construcția zidurilor sale de împrejmuire, este un adaos făcut în urmă; în ori ce caz, el nu a fost întocmit în același timp când s'au ridicat zidurile cetății de către legionarii romani. Cum era să înfățișeze artistul pe columnă un amănunt, care n'a fost clădit de cât mult mai în urmă la cetatea reală? O singură încheiere deci se impune: artistul a înfățișat în lagărul din scenele XXIX și XLIII imaginea cetății Tropaeum Traiani.

Din această identificare reese că pe columnă artistul a înfățișat lagărul cu următoarea orientare: jos este linia sudului, sus aceea a nordului, iar la stânga apusul și la dreapta răsăritul. Adică, a reintrat în linia de mișcare și de orientare pe care o avea grupa mai înainte de lupta de lângă care; această singură scenă face o excepție la obișnuita orientare a grupei de scene și pentru acest motiv s'a văzut artistul nevoit să introducă imaginea nopței la stânga sus pentru a se putea da o indicare privitorului, că la stânga sus este linia nordului.

Trecem la a doua întrebare: populația dacă venită să se supue împăratului, este oare populația dacă din împrejurimile castrului, sau e mulțimea celor prinși din lupta de lângă carele cu pradă? Ne amintim că unul din motivele cele mai puternice ale lui Cichorius pentru localizarea castrului în Oltenia era și acesta: lagărul a fost zidit într'un ținut, unde Dacii formau fondul populației. În Moesia inferioară, zice dânsul, o asemenea populație nu se află, deci cetatea a fost clădită în părțile de la Olt, unde numi de orașe terminate în *dava* ne arată cu prisosință care era felul populației pe atunci.

Acest argument însă pierde toată tăria lui, dacă ne amintim că împrejurul Municipiului Tropaeum Traiani, în special pe lângă Dunăre între Durostorum și Axiopolis și chiar ceva mai la nord, erau orașe dace ca Sagadava, Sucidava și Capidava. Mai mult încă, din scriitorii vechi, amintiți mai sus în capitolul privitor la scenele XXXI—XXXII, reese cu siguranță că o bună parte din Dobrogea și în special împrejurimile, cetății Tropaeum Traiani erau locuite de elemente daco-gete. Cum vedem dar, imposibilități în această privință nu ne stau în cale. Chiar dacă am presupune că locuitorii daci, care vin înaintea lui Traian și cer adăpost în cetatea de curând zidită, sunt din ținuturile dimprejur și tot n'am avea nici un motiv să înlăturăm ideea unei localizări a scenei XXXIX la Municipium Tropaeum.

Dar aici este ceva mai mult. Locuitorii daci care vin să se supună, sunt elementele remase dintre barbarii care năvăliseră cu Sarmatii împreună în Moesia. Și în fond, lucrul nici nu poate să fie altfel. Mai întâi, ce rost ar fi avut Dacii din împrejurimi care steteau în orașele lor, să vie la împărat și să ceară adăpost într'o cetate zidită de Romani? Pentru ce și-ar fi părăsit ei căminul lor cel vechi și de sigur redusa lor libertate, pentru ca să se închidă între ziduri, unde nu numai restul libertății lor avea să se nimicească, dar și greutățile vieții să crească?

Cu totul altfel se prezintă lucrul față cu barbarii remași din lupta de lângă care. Bărbații care purtaseră armele, în parte sau pieriseră în luptă, sau căzuseră în robie. În urma lor rămăseseră în cetățuia de care de pe tăpșan. femeile cu copii, care năvăliseră, ca după obicei, odată cu bărbații lor în Moesia. Aceștia remași fără rost în mijlocul câmpului viț să ceară adăpost în noua cetate. Pentru dânsii altă scăpare nu este de cât în mila și îndurarea stăpânitorului. Dacă împăratul îi primește și îi iartă, aceasta intră în spiritul său politic, care pretutindeni, ca și alți împărați, caută după frământare să li-

niștească lucrurile, să șteargă deosebiri și întinzând hotarele imperiului să asemileze mai ușor popoarele supuse.

Dar artistul a găsit mijlocul să ne indice, că într'adevăr acesta era gândul său : între pileații care sunt înfățișați în scena XLIII sunt unii a căroră figură expresivă și caracteristică am mai întâlnit-o odată. Anume, printre pileații daci păziți în cetate (scena XLIII) este unul,—cel mai din stânga,—care are perfect trăsăturile feții pileatului dac din scena XXXIX, în stânga. Și dacă am merge mai departe, am putea găsi asemănări cu pileații daci reprezentați în scena XXXI.

O constatare aceasta care ne limpezește lucrurile. Traian distruge pe vrăjmaș în lupte, dar tot el caută să-i împace; unde mâna sa a lovit cu asprime, acolo ea a adus și alinare când cel lovit a vrut să intre în felul vederilor lui Traian. Și columna, care era chemată să eternizeze faptele mari ale împăratului în timp de rezboiu, cu atât mai mult se cuvenea să înalțe pe cele care erau o mărturie strălucită de înțelepciunea și bunătatea aceluiaș împărat. Iar municipiul Tropaeum zidit de Traian era tocmai o asemeni mărturie, pe care măreța ruină a trofeului din apropiere și altarul funerar aveau să o eternizeze în ochii generațiilor viitoare în mod simbolic. Din acest punct de vedere privind lucrurile ne vom putea explica și mai bine rostul scenei XLIV, zisă a „împărțirii premiilor“, care altfel ar avea un înțeles prea restrâns și în desarmenie cu o sumă de amănunte indicate acolo. În scena deci, unde Dacii vin de se supun, noi trebuie să recunoaștem tocmai realizarea aceluiaș gând de glorie a împăratului de care vorbeam mai sus : Traian primește în cetatea sa pe cei ce mai înainte fuseseră dușmanii săi, dar care odată înfrânți nu mai erau primejdioși.

Scena a șasea, (scena XL Cichorius), ne înfățișază una din cele mai cumplite lupte de pe întreaga columnă, cumplită prin îndârjirea cu care luptătorii se lovesc, dar mai ales cumplită prin mulțimea dușmanilor morți care acoperă câmpul de bătăe ¹⁾. Prin înlanțuirea epizoadelor, prin repartizarea și admirabila mănuire a maselor de ostași și luptători, această imagine de luptă ne dă dovada cea mai vie de strălucitele însușiri militare ale împăratului.

Lupta se compune din trei părți, care deși sunt strâns legate, se pot distinge bine între ele : una, la stânga constituind faza pregătitoare, alta la mijloc, în care ni se înfățișază invălmășala luptei însăși și în fine, cea de a treia la dreapta, catastrofa și urmările ei pentru barbari.

Nu avem de gând, firește, să facem aici o descriere a luptei, este destul să punem în lumină un singur amănunt foarte caracteristic. Lupta a fost ucigătoare și pentru Romani; barbarii în desnădăjduirea lor au luptat cu un eroism extraordinar. Gândul acesta l'a rostit artistul introducând în scenă un număr de răniți romani, îngrijiți în ambulauță. Este prima și ultima oară când ni se înfățișază acest amănunt pe reliefele columnei. Vom vedea îndată ce însemnătate are acesta pentru noi.

---

1). Vezi pl. XXI, fig. 1.

Dacă ne întrebăm acum asupra locului, unde s'a dat lupta, elementele topografice din scenă fără a fi pregnante și numeroase, nu sunt mai puțin prețioase. Lupta se desfășură în câmpie, aceasta se vede clar; totuși spre stânga și spre dreapta terenul este deluros; se pare că un șir de coline, acolo unde se află artileria romană, închide câmpia spre marginea de sus. Elementul cel capital însă care stabilește geografic câmpul de bătae, este grupa prizonierilor daci, care sunt aduși din luptă și îndreptați spre castrul din scena trecută, scena XXXIX. În această privință Cichorius are desăvârșită dreptate când zice. „că lupta aceasta se dă în apropiere de castrul zidit în scena trecută“.

Această idee reese încă și mai mult din vecinătatea care există între scena adlocuției (scena XLII) și castrul roman din scena XLIII. Adlocuțiile împăraților sau în genere ale comandanților romani prin care șeful mulțimea trupelor sale pentru vitejia și izbânda lor, avea loc sau chiar pe câmpul de bătae, sau în imediată apropiere. Acest lucru îl indică artistul aici, punând scena adlocuției în apropiere de castrul din XLIII, care, după cum ne amintim, nu este de cât castrul din Adamclissi, prezentat în scena XXXIX.

Dar ori cum ar fi, cestiunea localizării rămâne cu mult mai neînsemnată față de cealaltă care privește răniții romani din această luptă. Am spus mai sus, este întâia dată când artistul ne indică asemeni amănunt. „Pretutindenii pe columnă nu vedem de cât biruințe fără pierderi, zice Dierauer; aci se evită cu cea mai mare grije ori și ce trăsătură care ar putea s'arunce asupra izbânzilor Romanilor vre-o lumină nefavorabilă; numai o singură dată însă ni se înfățișază și răniți de partea lor“, în scena XXXIX ¹⁾. Să fie aceasta o simplă întâmplare?

Dion Cassiu vorbind despre lupta de la Tapae ne spune lămurit, că pierderile pe care Romanii le au încercat în această luptă au fost așa de mari, în cât împăratul a fost nevoit să-și rupă veșmintele sale ca să se facă bandajii pentru răniți ²⁾. Cu acelaș prilej el mai adaogă și un alt amănunt nu mai puțin caracteristic: „împăratul în amintirea celor morți în lupta aceasta a zidit un altar, la care trebuia să se aducă în fiecare an o jertfă morților“.

E ciudat însă că nici una nici alta din aceste acțiuni ale împăratului nu se văd reproduse în lupta de la Tapae, așa precum o povestește columna în scena XXIV. Mai mult încă, nu numai aceste amănunte nu se regăsesc, dar, ceia ce pare și mai caracteristic, biruința Romanilor la Tapae nu s'arată așa de covârșitoare; lipsește numărul cel mare al morților barbari de care Dion ne vorbește. Între lupta de la Tapae și cea din scena noastră este o deosebire foarte mare: aici, câmpul de bătae este acoperit cu morți, numărul prinșilor de rezboi relativ foarte mare, pe când dincolo, morții sunt puțini și cei căzuți în mâna Romanilor lipsesc cu totul. Ba chiar artistul ne arată clar pe Dacii răniți duși de ai lor în liniște și siguranță dindărătul liniei de bătae. Din acest

---

1). I. Dierauer, *Geschichte Trajans*, 1868, p. 88, nota 1.

2). Dio Cassius, LXVIII, 8.

punct de vedere dar, lupta de la Adamclissi (scena XL—XLI) este cu mult mai însemnată și mai decizivă pentru Romani. Ea are comun cu povestirea lui Dion Cassiu două amănunte: a) mulțimea enormă de barbari uciși, b) mulțimea răniților romani; iar prin deducție trebuie să fie comun și cel de al treilea amănunt, mulțimea ucișilor romani; acesta a împins pe împărat să ridice altarul despre care vorbește scriitorul grec. Din contra, lupta de la Tapae, așa cum o înfățișază columna, nu are nimic comun cu povestirea lui Dion.

Atunci se pune întrebarea, nu cumva povestirea lui Dion se raportează la episodul rezboinic care se desfășură în părțile de la Adamclissi și nici de cum la lupta de la Tapae? Nu cumva cuvintele scriitorului grec aveau în vedere lupta reprezentată în scena noastră și numai o simplă negligență a resumatorului Xiphilin să fie cauza acestei intervertiri de numi și de loc? Când vedem pe columnă înfățișându-se cu atâta precizie nu numai amănuntul privitor la răniții romani, dar și cel referitor la măcelărirea cumplită a barbarilor, amănunte povestite de Dion cu ocazia luptei de la Tapae, nu se naște oare în sufletul nostru o îndoială asupra verității uneia sau alteia din cele două povestiri? Columna stabilește amănuntul răniților romani la lupta din Dobrogea, scriitorul antic din contra la cea de la Tapae. Care din cele două povestiri poate fi mai veridică? Pe care din aceste două mărturii,—columna sau spusele lui Dion,—trebuie noi să o credem?

Respunsul îl vom da mai departe, când studiind monumentul din Adamclissi, unde ni se povestește același episod din Dobrogea, pe care-l vedem reprodus pe columnă, vom descoperi în vecinătatea trofeului și un altar funerar cu aceeași destinație cași cel cunoscut din textul lui Xiphilin. Dar asupra acestui punct vom vorbi mai departe.

Scena a șaptea (sc. XLII Cichorius) ne înfățișază pe un spațiu nu tocmai larg (din 111—113) și în chip solemn o adlocuție, care este cea dintâi pe care împăratul o ține către trupele sale în urma unei biruințe. Ea se deosibește prin urmare cu totul de adlocuția din scena X, care a fost ținută odată cu *lustratio exercitus* la începutul campaniei militare. Lupta de la Adamclissi prin urmare se deosibește și în acest punct de cea de la Tapae; ea ne prezintă o adlocuție pe când cealaltă nu, un semn vădit că ea avusese pentru Romani un sfârșit cu mult mai glorios de cât cea de la Tapae.

Trupele sunt așezate în formă de patrulater împrejurul împăratului ¹⁾, după înveșmântare, insignii, stindarde și armament soldații fac parte din trupele auxiliare regulate și neregulate, din alae de cavalerie și cohorte legionare, pretoriene și veterane. Trupele pretoriene sunt indicate prin acele stindarde, care se văd la dreapta împăratului pe planul din fund; de altminteri sunt singurele signa înfățișate. Nu e locul să arătăm aici numele și felul fiecărei din trupele înșirate împrejurul împăratului, deși artistul a avut grije să ne dea indicii în această privință. Trebuie să recunoaștem însă că printre trupele legionare trebuie să se afle și *vexilla* ale mai multor legiuni. Așa, de pildă, în afară de

---

1). Vezi pl. XXII, fig. 1.

legiunile cu emblemele caracterizate prin sul împletit și prin stinghia dreaptă între aripele fulgerilor, găsim în scena noastră și altele-a căroră emblemă ne arată aci o semilună, aci o rozetă¹⁾. Cichorius greșit le socotește drept scuturi a două cohorte pretoriene diferite.

Scena a opta se întinde din 113 și până în 117; cuprinde două scene socotite de către Cichorius ca absolut neatârdate una de alta, dar care se leagă și se completează între ele. Această idee a indicat-o artistul prin lipsa ori cărei demarcații între cele două părți ale scenei noastre. E drept că spre stânga, adică spre scena adlocuției, legătura nu lipsește: cei doi legionari de pază, unul în interiorul, celalt în afara lagărului cu prizonieri barbari, privesc vădit către stânga; dar această privire are numai o singură semnificare: scena adlocuției se află în apropiere de lagărul roman din XLIII.

Imaginaea castrului din 113—114, cași aceia numită de comentatori „împărțirea de donative“, cu toată circumscrierea lor externă, care le face să apară distincte, ele formează un tot unic. Legătura între ele o vedem în auxiliarul din interiorul castrului, care privește peste capul prizonierilor daci către scena cu donative; o vedem de asemeni în auxiliarul din 115 sus, care după ce a primit de la împărat darul se îndreaptă cu sacul pe spate către lagărul cu prizonieri; o vedem în privirea Dacilor către dreapta spre împărat, precum o vedem în gestul ofițerului din apropierea lui Traian, ofițer care arată cu degetul în spre stânga. Această legătură în fine rezultă și din faptul că în ambele scene imaginea împăratului, care dă acestora o individualitate aparte, este repetată numai o singură dată. De altminteri sensul adevărat al ambelor scene nu se poate descoperi de cât din combinarea lor.

În stânga avem castrul cunoscut și studiat încă din scena XXXIX. Aceiași formă neregulată, acelaș număr de porți, aceleași elemente topografice distincte aici cași dincolo. Singura deosebire constă în faptul că zidurile de împrejmuire sunt aici definitiv terminate, pe când dincolo erau de abea începute. În interior de asemeni s'au adaos clădiri noi: în stânga, o casă cu acoperiș de lemn și fereastră cu zăbrele de fier, în dreapta un simplu cort. Restul este ocupat de niște Daci care stau liniștiți sub privigherea unui auxiliar roman, care, după Cichorius, ar avea o „atitudine problematică“. S'a pretins că barbarii sunt legați cu mâinele la spate; aceasta este o simplă bănuială care este contrazisă de imaginea singurului dac întors cu spatele spre privitor și care are mâinile libere. De altminteri spuneam mai sus, că între Dacii din castrul nostru și cei care se prezintă lui Traian în scena XXXIX sunt asemănări izbitoare. Alăturând această observare de faptul că împăratul admite în noua sa cetate o populație dacă venită să se supue; atunci încheierea următoare se impune: lagărul clădit din ordinul lui Traian e menit să adăpostească în sânul său o populație întreagă, pusă sub paza unei garnizoane romane.

Explicarea aceasta însă capătă o lumină și mai deplină din alăturarea cu scena următoare XLIV. Subiectul este clar: împăratul însoțit de mai mulți o-

1). Vezi Cichorius, *op. cit.*, vol. II, fig. 35 și 36.

fițeri împarte donative către soldații săi. Un auxiliar care se apropie cu mult respect de Traian îi sărută mâna, pe când un altul ducând pe umere un sac, se depărtează spre stânga. La poalele dealului pe care se află împăratul se văd o sumă de soldați în atitudini diferite: unii făcând cu dreapta un gest, un salut, alții îmbrățișându-se. Toți acești ostași fac parte din trupele auxiliare. Cîchorius explică acest armament prin faptul că trupelor legionare li se acordau decorații, pe când celor auxiliare li se împărțeau donative, adică daruri în bani sau în cereale chiar. Totuși această lămurire nu-și dă seama de o sumă de amănunte care trebuie să aibă o semnificare hotărâtă; nu lămurește nici gestul ofițerului din fund care arată cu mâna spre stânga, nici pentru ce auxiliarul, care poartă sacul pe umere, pornește spre cetatea din stânga, făcând un gest cu brațul; în fine nu-și dă seama de îmbrățișarea celor doi auxiliari din stânga jos, o atitudine care este foarte caracteristică și de sigur intenționat aleasă de către artist.

Noi credem că aici este vorba de un lucru mai însemnat și care are un înțeles mai adânc. Și anume, credem că aici este vorba despre eliberarea unor trupe după terminarea timpului lor de serviciu, poate chiar despre încetățenirea unor peregrini, care după ce luptaseră cu bărbăție contra barbarilor, au fost stabiliți de către Traian în cetatea de curând zidită¹⁾. Acestor peregrini eliberați acum le acordă, poate, împăratul nu numai dreptul de cetățenime romană și connubium, dar în acelaș timp și partea lor de pensie (praemia militiae), la care se adaugă și celelalte sume dobândite de ei din donative la diferite împrejurări. Se știe că aceste sume, așa numitul castrense peculium, erau păstrate în casa comună a cohorței în anumite pungi (follis) sau saci (sacci)²⁾. Și tocmai o asemenea pungă sau sac poartă auxiliarul de sus pe umerele sale.

Acesta fiind deci rostul scenei numită „împărțirea de premii“, atunci se lămuresc și celelalte amănunte înfățișate de artist: se lămurește mersul auxiliarului spre castru și sacul pe care-l duce pe umerele sale; capătă rost și gestul ofițerului care arată cu degetul spre lagăr, cași cum ar fi o înștiințare pentru spectator de stabilirea ostașului în noua lui locuință; se lămurește în fine de ce cei doi auxiliari se îmbrățișază: este semnul unei lungi despărțiri, poate pentru totdeauna, unul fiindcă rămâne să slujească mai departe sub steaguri, celalt fiindcă eliberat se duce să-și întocmească un cămin și o viață nouă în noul municipiu. Tot așa își capătă rost și salutul solemn al celorlalți tovarăși, căci este salutul de despărțire a celor ce nu se vor mai întâlni nici odată. Această scenă cuprinde în sine ceva din nebiruita tristețea a despărțirii unor

---

1). Asemeni raporturi ni le desvăluie diploma militară descoperită în Municip. Tropaeum Traiani și datând din timpul lui Traian. Vezi Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 56.

2). Veget II, 20: « Illud vero ab antiquis divinitus institutum est, ut ex donativo, quod milites consequuntur, dimidia pars sequostraretur apud signa et ibidem ipsis militibus servaretur... Decem folles, hoc est decem sacci, per cohortes singulas ponebantur, in quibus haec ratio condebatur. Addebatur etiam saccus undecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturae scilicet causa, ut, si quis ex contubernaliibus defecisset, de illo undecimo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expensa »; cf. Marquardt, *Staatsverwalt.*, II, p. 563.

prieteni, care după ce au trăit și suferit împreună, sunt siliți să se risipească pentru a nu se mai întâlni poate nici odată.

Cu această scenă am ajuns la capătul final al grupei noastre ¹⁾. Din cele spuse se vede clar cu ce admirabilă consecvență se desfășură din scenă în scenă mărețul epizod și ce firese se desvăluie povestirea eroică a strălucitei campanii militare a împăratului. După localizările propuse de noi și lămuririle aduse, povestea columnei apare simplă și firească și prin aceasta impresia care o lasă asupra spiritului nostru este mai veridică, mai vie și mai durabilă de cât se poate avea din citirea notițelor scriitorilor vechi asupra aceluiaș fapt.

Traian se află în scena XXXIII la Dunăre pe malul drept, la Pontes, unde, după ce primește cohorte noi pretoriene, pornește pe vase de rezboi și cu corăbii de transport, la vale, spre Dunărea de jos. La Axiopolis el descinde din nave, de unde pornesc trupele sale ușoare și cavaleria, cu gândul de a tăia barbarilor trecerea spre nord. Trupele călăreților Sarmați sunt sfărâmate, risipite și alungate. Pe un plaiu destul de înalt, în fundul văii Urluia, care se închide spre răsărit cam prin apropiere de Adamclissi, o bună parte din restul barbarilor, adăpostiți lângăarele lor, este surprinsă în miez de noapte și măcelărită. Cei remași cu viață, însoțiți de copii și femeile lor vin să se supună împăratului, cerând adăpost în lagărul pe care legionarii romani îl construiesc în părțile locului. Forma acestui lagăr cu numărul și rânduirea stranie a porților sale, cu caracteristica sa imprenjmuire deluroasă, ne a silit să-l fixăm în cetatea din Adamclissi, unde săpăturile întreprinse de d. Gr. Tocilescu au dat la iveală existența acelu municipiu Tropaeum Traiani, despre care inscripțiile romane ne vorbesc. O a doua luptă și mai cumplită și mai ucigătoare ne o arată scenele următoare, luptă care se încheie cu o adlocuție a împăratului către trupele sale și cu încetățenirea unor trupe auxiliare, care după ce primesc prae-mia militiae se stabilesc în mod definitiv în lagărul zidit mai înainte. În fine, episodul se încheie cu rețmbarcarea împăratului pe vasul amiral cu care venise și în orașul unde mai înainte debarcase.

II

Trofeul din Adamclissi

Orientarea fațadei și rânduirea metopelor.

Aceste fapte mari, pe care columna le eternizează în reliefele sale cu atăta bogăție de amănunte, au mai fost glorificate și prin alt monument. Anume, într'o serie de sculpturi săpate în piatră, pe care, cu toată urgia vremii și negliobia omenească, ni le a păstrat un monument impunător și mare, faimosul trofen din Adamclissi.

---

1). Asupra celorlalte scene neavând nimic nou de adăogat le trecem cu vederea.

Am zis că trofeul e mare, este impunător. Putem adăoga: „el este cel mai important monument din câte au zidit Romanii afară de Roma“. Și aceste cuvinte nu sunt ale noastre, ele au fost rostite de Bormann, unul din arheologii germani cei mai de frunte. Este impunător, aceasta o înțelegem din împrejurarea următoare: de jur împrejurul trofeului pe o rază în circuit de 50—60 km. cimitirele tătărăști și turcești din Dobrogea, de multe ori și locuințele, sunt alcătuite numai din steiurile de piatră ale zidirii noastre, care timp de veacuri a servit drept carieră de piatră locuitorilor ținutului; și totuși trofeul și astăzi e mare, și astăzi își înalță fruntea sa învechită peste șesurile largi din Adamclissi¹⁾.

La jumătate drum între Megidie și granița bulgară și la o poștă depărtare spre răsărit de Rașova²⁾, se vede o măgură uriașe, care domină pustiul și singurătățile din părțile locului. Orizontul deschis și larg nu este mărginit de cât de culmile retezate ale munților bulgărești, îndărătul cărora apune soarele în timp de vară. Satele rare, risipite și uitate prin cutele dealurilor, cu căsuțele lor albe, pitite după copaci mărunți, abea dacă mai aruncă o notă de veselie în nespusa tristețe, care apasă peste ținutul întreg al Dobrogei sudice.

Intr'una din vălecelele, de care șesul e străbătut p'alocuri, pe tăpșanul unui delușor crescut din fundul văii, au zidit Romanii, sunt aproape 1800 de ani, o cetate mândră în timpurile ei, cu ziduri înalte, cu porți și turnuri de apărare, căreia inscripțiile îi spun municipiul Tropaeum Trajani și peste ruinele căreia până acum câțiva ani pășteau turmele locuitorilor din Adamclissi. Iar de la sprinceană dealului care mărginește vălcea, la vre-o 1500 de pași, se înalță uriașa măgură de piatră, rămășița faimosului trofeu³⁾. Viforul vremii și mânia barbarilor i-au smuls sculpturile, cutremurile de pământ l'au clătinat și surpat, iar pe ruinele lui a crescut pământul și copacii și-au înfipt adânc rădăcinile lor. Cu nimicirea lui s'a stins și amintirea oamenilor. Turcii și Tătarii în neștiința lor i-au dat numele de „biserica-omului“ și atâta tot.

Călătorii care l'au văzut⁴⁾ s'au mirat, unii au spus că-i un mormânt (Moltke), alții o simplă măgură de apărare (Jules Michel), dar cei mai mulți au recunoscut într'insul silueta nedeslușită a unui trofeu de biruință. Cel ce i-a dat o formă însă și l-a reîntrupat pentru a doua oară în mărimile și parte în frumusețea sa dintâi, a fost iscusitul arhitect vienez, G. Niemann⁵⁾, a căruia pricepere, firește, este mai presus de ori ce laudă. Furtwängler, învăța-

---

1). Toate cele ce urmează sunt un rezumat din lucrarea noastră asupra trofeului, apărută sub titlul: Teohari Antonescu, *Le trophée d'Adamclissi*, Jassy, 1905.

2). Vezi harta Dobrogei, în C. I. L. III, Suppl. pl. IV.

3). Vezi pl. XXII, fig. 5.

4). von Vincke, *Das Karassu-Thal*, în *Monatsberichte für Erd. Kunde zu Berlin*, I, 1840, p. 179; H. von Moltke, *Briefe aus den Jahren 1835—1839*, Berlin, 1893, p. 173 sq; C. W. Wutzor, *Reise in den Orient Europas*, Elberfeld, 1860, vol. I, p. 254; J. Michel, *Les travaux de défense des Romains dans la Dobroulscha*, în *Mémoires des antiquaires de France*, XXV, 3-me série, t. V, Paris, 1862, p. 215; Dr. C. F. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, 1867, p. 143.

5). Otto Benndorf și G. Niemann, *Das Monument von Adamclissi*, herausgegeben von Gr. G. Tocilescu, Viena, 1895.

tul profesor de la München, e drept, i-a împlinit unele lipsuri ¹⁾, dar meritul celui dintâi învățat rămâne întreg. Fiindcă lămurirea originilor trofeului nu se poate face fără o cunoaștere mai mult sau mai puțin apropiată a formei sale, nevoiți suntem să schițăm în câte-va cuvinte liniamentele mai generale și esențiale ale acestei zidiri uriașe ²⁾. Inchipuiască-și cineva un turn cu 6 fețe regulate de 25—30 staturi de om înălțime și de 15 pași în diametru, care pe platforma sa de sus poartă un trofeu, adică un trunchiu de copac în piatră, cu platoșe îmbrăcat, cu scut pe brațe, cu coif pe cap și pulpare pe poale ³⁾; la baza trunchiului se aflau 3 prinși daci, unul la mijloc în picioare, cu mâinile legate la spate, iar ceilalți doi șezând de o parte și de alta. Pe una din fețele turnului, chiar sub picioarele prinsului din mijloc, era inscripția dedicatorie, asupra căreia vom spune un cuvânt mai departe; acesta este simbolul clădirii, restul sunt simple adaose.

Turnul era învelit de jos și până la jumătate cu un cilindru de piatră, zidit cu mortar nespus de tare; acest cilindru de piatră era și el învelit pe din afară cu șase rânduri de pietre cu rosturile regulate, iar mai sus cu un brâu îngust sculptat din frunze de acant în spirale, legate între ele și încheindu-se cu capete de lup ⁴⁾; acest brâu purta pe deasupra o serie de stâlpi cu glafuri și cu capitele corintice, stâlpi care alternau cu pilaștri împodobiiți cu două rămurele de lînă în spirală și care formau împreună pervazul unor plăci de piatră aproape pătrate, săpate cu imagini felurite. Deasupra apoi iarăși avem un fel de arhitravă alcătuită dintr'o serie de funii împletite și încovoiate în formă de S, reunite între ele prin frunze stilizate de palmieri. În fine, strașina avea și ea un parapet înalt, care purta sculpturi, adică în dreptul meterezurilor prizonieri barbari, cu mâinile legate la spate, iar între ele diferite podoabe sculptate din lînă și corpuri geometrice. Un con trunchiat format din lespezi tăiate ca niște solzi uriași de pește, încheia și lega în acelaș timp cilindrul de turnul cu șase fețe, care se înălța încă mult pe deasupra. De altminteri maestrul roman, ca să mărească în ochii privitorului clădirea și să o individualizeze în chip mai lămurit și mai izbitor, i-a adăugat la baza cilindrului o scară circulară de șapte trepte de piatră, care slujeau să izoleze monumentul de șesul câmpiei și în acelaș timp să-i dea o înfățișare mai sveltă.

Dacă forma mărețului trofeu era ușor de recompus, nu tot astfel era și cu lămurirea originilor sale. Cine l-a înălțat, când și în ce scop, iată întrebări care se stărnesc în mintea ori și cărui om pus în fața ruinilor, dar mai cu seamă

---

1). A. Furtwängler, *Das Tropaion von Adamklissi*, în *Abh. d. k. bayr. Akad. d. Wiss.* I, Cl. XXII, III, Abt., p. 455.

2). Vezi asupra cestiunii și următoarele lucrări mai importante: E. Petersen, *Sul monumento di Adamklissi*, *Röm. Mitth.* XI, 302; C. Cichorius, *Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi*, Leipzig, 1897; Id., *Die röm. Denkmäler in der Dobrudscha*, Berlin, 904; Fr. Studniczka, *Tropaeum Traiani*, Leipzig, 1904; Fr. von Duhn, *Berliner Phil. Wochenschr.* 1903, p. 1267; O. Beudorf, *Adamklissi noch einmal*, în *Jahreshefte oesterr. Arch. Instituts*, 1898, I, p. 122; E. Petersen, *Röm. Mitth.* 1903, p. 68 sq.

3). Vezi pl. XXII, fig. 6.

4). Vezi pl. XXII, fig. 4.

În fața unei zidiri, care în mijlocul singurătăților de la Adamclissi pare și mai falnică și mai uriașe de cât este. Pentru cei mai mulți însă originea romană a trofeului este un adevăr indiscutabil. Dar și aici ce neînțelegeri ! Furtwängler îl crede zidit de către generalul Crassus în urma biruințelor sale din anul 29 a. Ch., contra Misilor, Bastarnilor, Tracilor și Geților. Tocilescu a pretins cel dintâi din contra, că este opera marelui Traian, înălțată ca să eternizeze strălucitele sale victorii contra Dacilor și Sarmatilor, victorii dobândite lângă valul lui Traian din Dobrogea. Cichorius ¹⁾, călăuzindu-se de stilul rudimentar al reliefele trofeului, socotește că monumentul în forma lui de astăzi, nu este de cât un produs artistic posterior, care nu poate fi mai vechi de al treilea veac d. Ch. Însă, Odobescu ²⁾ mută începuturile clădirii tocmai în timpul împăratului Valens. Așa dar, datarea monumentului variază după împrejurări și după învățați, într'un spațiu de timp de aproape 500 de ani.

Nu-i locul, nici momentul să facem aici o dare de seamă a diferitelor păreri date la lumină asupra originilor trofeului. Istoricul acesta se poate vedea amănunțit și complet în lucrarea noastră „*le Trophée d'Adamclissi*“. E destul să spunem că discuțiile nesfârșite dintre învățați, în ce privește originile trofeului, ca și numeroasele teorii explicatoare născute cu scopul de a limpezi această problemă complicată și grea, sunt semnele cele mai vădite, că deslegarea ei definitivă nu a fost găsită încă, nici adevărul prins în formule precise și clare. Una din cauzele fundamentale însă, care a împins pe învățați la așa rezultate diferite, stă de sigur în însuși felul de conservare al clădirii, care nu ne-a transmis nici un element neîndoios de datare. Inscricția dedicatorie, săpată pe una din fețele trofeului ³⁾, este prea știrbită ca să ne călăuzească în cercetările noastre ; de asemeni reliefele metopelor sunt prea rudimentare și de o artă prea copilărească, pentru ca să punem temei pe ele în ce privește comparările cu alte monumente mai bine cunoscute. Singura dovadă, care ne-ar putea ajuta pe noi în nedomirirea noastră, ar fi rânduirea acestor metope în ordinea în care ele au stat pe peretele din afară al trofeului. Dar neglijența și ușurința cu care primii cercetători ai monumentului au procedat în săpăturile lor la baza trofeului au nimicuit în parte și acest mijloc minunat de orientare.

Noi însă vom încerca în rândurile de mai la vale să limpezim următoarele chestiuni : a) avea trofeul o fațadă anumită și încotro era ea îndreptată ? b) al doilea, metopele sculptate cu reprezentări de lupte, aveau ele vre-o ordine și care anume ? c) în fine, din felul lor de rânduire se poate deduce timpul și numele fondatorului clădirii ?

a) Asupra primei chestiuni vom stărui mai puțin, căci neînțelegerile între învățați sunt mai neînsemnate. Benndorf, întemeindu-se pe reconstituirea făcută de Niemann, pretindea că monumentul nostru are o fațadă dublă, cași a templelor grece, una întoarsă spre nord și cealaltă spre sud. Furtwängler însă în lu-

---

1). Cichorius, *Die Reliefs des Denkmals von Adamclissi*, Leipzig, 1897.

2). Al. I. Odobescu, *Atheneul român și clădirile antice cu dom circular*, București, 1888.

3). C. I. L. III, supp. n. 12467.

crarea sa ¹⁾, ținând seamă de descoperirile făcute mai în urmă, precum și de proporțiile arhitectonice cerute de legile armoniei, legi pe care arhitectul vienez Niemann le cam călcase în picioare, admite în loc de două fațade principale numai una singură, unde era și inscripția dedicatorie, săpată pe o placă de 4 m. înălțime. Și fiindcă e cu neputință ca inscripția dedicatorie să fie așezată pe o față, iar grupa de barbari prizonieri de pe pedestal pe alta, urmează de la sine, că fațada a trebuit să fie împodobită nu numai de placa cu inscripție dedicată lui Mars Ultor, dar și cu cele trei statui uriașe de prizonieri. Noi însă luându-ne după faptul că fragmentele de inscripții cele mai importante au fost descoperite, unele sus pe acoperiș, altele jos la poalele laterii de răsărit a trofeului ²⁾, am dedus că monumentul își avea inscripția sa săpată pe fața de răsărit.

Cu această încheiere răspunde și poziția în care au fost descoperite cele trei statui de prizonieri de pe acoperișul pedestalului exagonal al trofeului; căci ele rostogolindu-se din înălțime au rămas două în partea de sud-est, pe când cea de a treia în partea de nord-vest de la poalele monumentului.

Așa dar o primă concluzie: trofeul din Adamclissi avea, fațada sa întoarsă spre răsărit.

b) A doua chestiune era: metopile sculptate cu reprezentări de lupte aveau în rânduirea lor vre-o ordine și care anume? La această întrebare răspunsul a fost mai greu de dat; e drept, că de dânsul atârnă deslegarea întregii probleme. Asupra-i deci vom stăruii ceva mai mult.

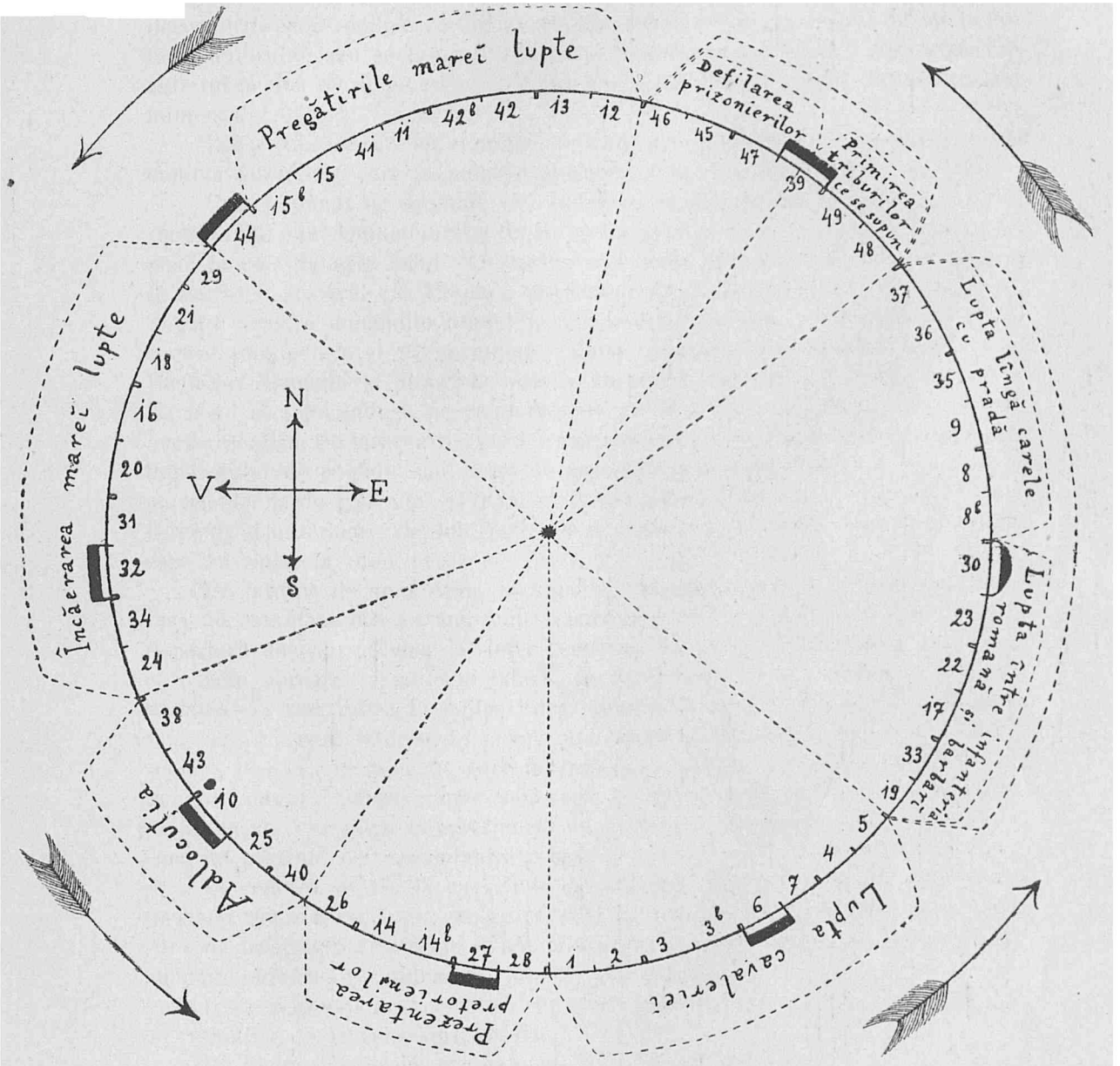
G. Niemann, în admirabila recompunere a trofeului, prin măsurători făcute cu grijă, ajunsese la părerea că numărul metopilor, care încununau partea de sus a cilindrii, nu putea trece peste o anumită limită și anume, luând de bază lărgimea medie a celor 49 metopile, aflătoare în muzeul din București, el socotea pentru întreg spațiul circular de pe peretele din afară al trofeului, un număr de 54 metopile. Acest calcul era exact și a fost admis de toți cei cari s'au ocupat cu monumentul nostru.

Benndorf, întemeindu-se pe principiul că „figurile împăratului serveau ca punct de atracție a acțiunii reprezentate“, pornind de asemeni de la postulatul nu tocmai demonstrat „că orientarea artistică a relievelor ne dă indiciul cel mai sigur de modul cum trebuiesc grupate diferitele reliefe“, desparte întreaga reprezentare a metopilor în două mari grupe, una înfățișând luptele din primul război dacic și alta din contra imaginea luptelor din al doilea război.

Trofeul din Adamclissi prin urmare, după această concepție, nu era decât o repetare a vestitei colonne din Roma, reprezentând aceleași peripeții

1). A. D. Furtwängler, *Das Tropaion von Adamclissi*.

2). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 83: « Les deux plus grands morceaux de l'inscription dédicatoire du monument (a) IOR b) TXIII ont été trouvés sur la toiture même de l'édifice ». Invățătorul I. (DIVI V. P. P.) Ionescu din Enige spune în raportul său, că fragmentul a) s'a găsit (RVA ITV) « sus pe acoperiș, în partea de răsărit a subteranei ». Fragmentul (SV) b) a fost găsit tot sus. cf. Tocilescu, *Monum. din Adamclissi*, p. 20. E 21 și 25.

RÎNDUIREA METOPELOR PE TROFEU (DUPĂ BENNDORF).

fericite sau nefericite ale armatelor romane. peripeții care s'au încheiat cu supunerea Daciei și formarea unei noi provincii romane.

Această orânduire însă, ori cât de ingenioasă, avea un mare cusur: nu lua în seamă rarele notițe care ne precizau locul unde unele metope fuseseră descoperite și al doilea, formă grupe din reliefe care nu existau de cât în fantazia autorului, sau se întemeia pe date greșite sau pe bănueli nefundate, rezultatul acelor teorii pe care d. Tocilescu le tot făurea pentru explicarea monumentului.

Era deci necesar să stabilim în chip mai temeinic locul metopelor pe cununa de reliefe care împodobeau sprinceană de sus a cilindrului trofeului.

Primul punct de împlinit, era stabilirea locului precis ocupat de imaginea împăratului sau comandantului, care apare printre cele 49 de metope ajunse până la noi. Nu este locul să refacem aici aceia ce s'a făcut cu greutate mari în lucrarea noastră. „Le Trophée d'Adamclissi“. E destul să repetăm aici concluziile noastre dobândite atunci¹⁾. Pe latura de sud a trofeului s'an descoperit metopele 6 și 27 și anume, după relațiunea publicată în opera lui Benndorf-Niemann și propriile noastre cercetări, metopa 6 la răsăritul centrului ideal al feței sudice, pe când metopa 27 la aceeași depărtare spre apus de acelaș centru. Pe latura de nord corespunzând celor două metope cu figura împăratului de pe fața sud, erau de asemeni alte două metope, una (39) în partea de nord-est și alta (44) la nord-vest; ambele de asemeni hotărâte prin cercetările anterioare ale lui Tocilescu și spusele lucrătorilor români și streini care au săpat la ruini.

Pe latura de apus erau iarăși două metope cu figura comandantului; însă de astă dată ele nu mai sunt repartizate de o parte și de alta la egală depărtare de centrul ideal al feței trofeului. Pe această față, avem metopa 32 care este aproape la mijlocul laturii, pe când metopa 10 se află în spre jumătatea de sud, adică la mijloc între metopa 27 de pe latura sudică și metopa 32. Singură latura de răsărit era lipsită de imaginea șefului roman; în schimb, aici era metopa 30, care ne înfățișază imaginea comandantului barbar. Imaginea singura călare dintre toate cele ce reprezintă figuri de barbavi. Metopa aceasta era pusă să corespundă cu metopa 32 de pe fața opusă de vest, care ne prezintă pe comandantul roman.

În general, metopele cu reliefe pe cununa trofeului se rânduesc pe serii, formând între ele o sumă de grupe (VII la număr, se pot reduce însă la V), care ne înfățișază de obicei o anumită acțiune. După felul acțiunii și grupele au numi diferite. Și anume, pe fața de sud avem:

I) Prezentarea pretorienilor, compusă din metopele 26, 14, 14b, 15, 27 și 28, rânduite de la apus spre răsărit;

II) Lupta cavaleriei, cu metopele 1, 2, 3, 3b, 6, 7, 4, 5.

---

1). Pentru înțelegerea celor ce urmează se va vedea figura de pe pl. XXIII, unde sunt însemnate diferitele metope cu numerile pe care le are fiecare în lucrarea lui Benndorf, *Das Monument von Adamclissi*, Wien, 1895.

Pe fața de răsărit avem :

III) Lupta de lângă care, cu metopele 19, 33, 17, 22, 23, 30, 8, 8 b, 9, 35, 36 și 37.

Pe fața de nord avem :

IV) Primirea barbarilor și defilarea prizonierilor, cu metopele 48, 49, 39, 47, 45 și 46.

V) Pregătirile luptei mari, cu metopele 12, 13, 42, 42 b, 11, 41, 50, 50 b, 44, 29.

În fine pe latura de apus avem :

VI) Lupta cea mare, cu metopele 21, 18, 16, 20, 31, 32, 34 și 24.

VII) Adlocuția, cu metopele 38, 43, 10, 25 și 40.

Că în această rînduire ar fi câte-va metope, care trebuiesc poate schimbate din locul indicat, lucrul nu este cu neputință. Îndoiială însă asupra rînduirii grupelor nu poate fi : acestea merg de la stînga din spre colțul de sud-vest al trofeului și după ce ocolesc fețele sudrăsărit, nord și apus, ajung iarăși la punctul de plecare.

Rînduirea aceasta nouă de metope ne ajută la deslegarea problemei privitoare la originile trofeului, căci ea ne permite să facem alăturări cu alte monumente romane mai cunoscute, alăturări cu desăvîrșire elocvente ¹⁾.

III.

Metopele trofeului reproduc epizodul columnei din a II campanie

c) Odată problema rînduirii metopelor rezolvată, ne rămâne să ne dăm seama de cea de a treia întrebare : din felul lor de rînduire se poate oare deduce timpul și numele fundatorului clădirii ?

Să amintim în treacăt un amănunt care pentru problema noastră are o însemnătate de netăgăduit : fațada trofeului, am spus mai sus, este întoarsă spre răsărit și nu spre nord, precum susținuse Benndorf. Pe de altă parte, de fațădă ar părea să fie legată cestiunea locului de unde începe să se desfășure cununa de metope. De fapt acest punct, de unde pleacă și revine alaiul de figuri sculptate pe metope, este fixat de scena adlocuției, reprezentată prin metopele 38, 43, 10, 25 și 40. Adlocuțiile de obicei pe columnă, când nu sunt însoțite în acelaș timp de o lustratio exercitus, erau așezate, sau în urma unei campanii militare care sfârșise cu bine, sau îndată după o biruință strălucită. E vădit lucru că la trofeu adlocuția încheia întregul epizod rezboinic, și ca atare scena

---

1). Această rînduire a noastră « asigurată prin cercetările făcute la fața locului », a avut meritul să primească aprobarea unuia din cei mai mari cunoscători ai timpului nostru, a d-lui E. Petersen, care în darea de seamă a lucrării noastre « *Le trophée d'Ad.* », socotește rezultatele dobândite de noi drept « importante și luminoase » (dies so wichtige wie einleuchtende Ergebniss).

numită de noi „prezentarea pretorienilor“ și în special metopa 26, din colțul de sudvest, formează punctul de pornire al acțiunii rezboinice pe care împăratul a vrut s'o eternizeze ridicând falnicul trofeu. Așa dar, acțiunea se desfășură gradat și solemn într'o serie de acțiuni mai mici, care se urmează de la stânga spre dreapta, ocolesc întregul rond al clădirii, până ce revin din nou la punctul de pornire.

I. Incepem cu prima grupă din stânga, căreia noi i-am dat numele de „prezentarea Pretorienilor“. Grupa se compune în mod aparent numai din metopele 26, 14, 15, 27 și 28; de fapt însă se cuvine să mai adăugăm la dânsa și metopa 40, care deși face parte din grupa adlocuției, însă ea are un rol și în grupa noastră. Avem așa dar 6 metope, adică trei perechi¹⁾. Împăratul, înfățișat pe metopa 27, poartă veșmântul de călătorie cu paenula și cu focale; el privește către stânga la niște soldați, pe care ofițerul din dreapta îi prezintă arătându-i cu mâna. Trupele însăși figurate pe patru metope, adică două perechi (40, 26, 14 și 15), dintre care una (metopa 15) s'a pierdut, sunt caracterizate prin înveșmântare, armament și signele pe care le poartă signifierii de pe metopele 40 și 26, ca trupe pretoriene. Lucrul acesta l'a arătat foarte bine și Benndorf²⁾. Metopa 28 care încheie spre dreapta întreaga grupă, ne înfățișază niște trupe romane, care poartă paenula cu glugă și sunt înarmate cu pilum și scut. Scutul are un umbo la încrucișarea unui fus împletit vertical cu o stinchie orizontală; din el es în sus și în jos două perechi de fulgere, pe când pe câmp sunt semănate stelute. (Vezi fig. alăturată). Subiectul acesta corespunde cu cel de pe columnă din scena XXXIII, unde în 82 și până în 83 găsim tocmai un ofițer roman care prezintă împăratului iarăși niște trupe³⁾. Felul de reprezentare la ambele monumente este identic. Și anume: a) împăratul și ofițerul, pe columnă cași pe trofeu (met. 27), formează o grupă strânsă; b) ambele personaje sunt înveșmântate în haine de călătorie; c) ofițerul se află la dreapta împăratului; d) prin atitudine și gest figurile sunt cu desăvârșire asemenea pe ambele monumente; e) pe columnă, la dreapta împăratului se află înfățișate niște trupe care după înveșmântare, armament și emblema scutului sunt asemenea cu cele de pe metopa 28, și ea la dreapta împăratului, cu deosebire numai că pe columnă sulul împletit este așezat orizontal între fulgerile înaripate și șerpuitoare de sus și de jos, în loc de a fi perpendiculare ca pe trofeu; f) în fine, la stânga împăratului și ofițerului se văd pe columnă ca și pe trofeu, trupe pretoriene, înveșmântate însă în haine de călătorie, pe când pe trofeu erau cu costumul pretorianului. Totuși artistul, ca să nu se producă vre-o confuziune în mintea spectatorului, a adaos

1). Vezi pl. XVII, fig. 2.

2). O. Benndorf *Oesterr. Jahreshefte*, I, p. 129.

3). Vezi pl. XVII, fig. I.

și imaginea sigelilor pretoriene, precum făcuse și artistul trofeului pe metopele 40 și 26.

II. A doua scenă, care ne înfățișază lupta de pe fața de sud și de răsărit, se poate subîmpărți și ea în două grupe de metope: una, care se desfășoară pe restul feții de sud, are drept subiect lupta unui corp de cavalerie romană cu niște barbari; cealaltă, ocupând întreaga față de răsărit, ne prezintă o luptă între trupe pedestre romane cu barbari.

Incepem cu cea dintâi. Această grupă este alcătuită din metopele 1, 2, 3, 3_b, 6, 7, 4 și 5, a căroră rânduire ne este dată nu numai de notițele celor ce au săpat la desgruparea trofeului, dar și de crescânda accentuare a acțiunii rezboinice ¹⁾. În adevăr, primele două metope (1 și 2) ne arată imaginea a doi călăreți aproape identici după înfățișare și veșminte, numai că mișcările celui din dreapta sunt mai repezi de cât ale celui din stânga. Mai departe, coloana de atac se îngroașe: numărul cavalerilor este mai mare și atitudinile lor mai vii. Pe metopa 3 vedem și doi purtători de vexillum. Cu metopele 6 și 7 suntem în plină învâlmășală. Cavalerii romani calcă în picioarele cailor lor câte un vrăjmaș; cel de pe metopa 7 a și ucis pe protivnicul său, al cărui cap îl ține de păr cu mâna.

În fine, principii acestora al progresiei crescânde în acțiune se vădește în mod desăvârșit în ultima pereche de metope, 4 și 5, care încheie grupa. Și anume, pe cea dintâi avem un cavaler roman luptându-se cu doi barbari, dintre care unul zace întins sub picioarele calului; pe cealaltă metopă ni se înfățișază iarăși un cavaler roman contra a trei barbari, a căroră cerbiec înșă a fost înfrântă, căci doi stau neși sub picioarele calului, iar cel de al treilea, după ce și-a aruncat scutul și paloșul, cantă scăparea în fugă. Așa dar, avem o primă luptă dintre Romani și barbari, reprezentată în diferitele sale momente: din clipa când pornește atacul și până când biruința se desemnează lămurit în folosul Romanilor.

Elementele deosebitoare care hotărăsc imaginea luptei sunt: .

a) Corpul de cavalerie, după cum arată vexilele, este foarte însemnat. Imaginea împăratului, prin atitudinea sa, prin înveșmântarea sa, prin mantia fluturând pe umere, prin partea cea vie pe care o ia în luptă, mărește și mai mult însemnătatea acesteia.

b) Lupta sfârșește prin biruința hotărătoare a Romanilor.

c) Barbarii, striviți de cavaleria romană, după înveșmântare și port, (o căciulă sau coif format din șuvițe alipite orizontal, pantaloni largi legați cu un brân pe mijloc, pe trupul gol o mantie despicată la piept), sunt Sarmii Roxolani ²⁾.

Cea de a doua grupă, am spus, ne înfățișază iarăși o luptă care se desfășură pe 12 metope (19, 33, 17, 22, 23, 30, 8, 8_b, 9, 35, 36, 37). Desfășu-

1). Vezi pl. XVIII, fig. 2.

2). Vezi Teohari Antonescu, *Trophée d'Adamclissi*, p. 166.

rarea aceasta se face pe baza aceluiași principiu cunoscut : complexitatea crescândă a acțiunii. Adică metopele de la început arată pornirea acțiunii, cele de pe la mijloc fazele de dezvoltare, iar restul ne înfățișază momentul final. Ceea ce caracterizează această luptă de pe fața de răsărit a monumentului sunt următoarele elemente :

1) Pe când în lupta trecută dintre cavaleria romană și barbari, atacul era dat numai din stânga, în lupta de pe fața de răsărit, Romanii lovesc pe dușmani din două părți în același timp : din stânga și din dreapta. Acest amănunt are o importanță cu atât mai semnificativă, cu cât nici în lupta cavaleriei din prima grupă, nici în lupta cea mare, care se desfășură parte pe fața de nord și parte pe cea de apus, nu-l mai regăsim.

2) Dintre cele șase grupe care alcătuiesc cununa de reliefe de pe trofeu, aceasta singură nu ne înfățișază imaginea împăratului.

3) În schimb, în locul unde ne am aștepta să fie împăratul, găsim imaginea unui rezboinic, care „singur dintre toți barbarii este călare“. Prin portul și înveșmântarea sa, după însăși expresiunea lui Benndorf, acest barbar, reprezentat pe metopa 30, nu poate fi de cât șeful sau „regele“ celor cu care se luptă Romanii.

4) Această luptă, precum se poate ușor constata din metopele 9, 35, 36 și 37, se dă în apropierea sau împrejurul unor care încărcate de pradă și conduse de barbari. În special metopa 37 ne înfățișază în ce constă aceste prăzi : „o sabie curbă, scut oval cu umbo, tolbă cu săgeți și sabie cu mânerul întors și cu teaca ascuțită la vârf. Sub roata din dreapta pe o ridicătură șade. Întors spre dreapta, un om cu capul plecat ; el ține o sabie curbă și-și reazimă mâna stângă pe marginea unui scut oval cu umbo. Sub roata din stânga, cadavrul unui copil, al căruia cap și picioare îi atârnă în jos 1)“. Această idee de pradă o mai pune în relief artistul trofeului și prin imaginea turmelor de oi și berbeci de pe metopole 8, 8^b, cât și prin acea „ladă ferecată pe margini cu dungi“, care se vede foarte bine pe metopa 9.

5) Dacă privim cu luare aminte felul de reprezentare al celor patru care cu pradă conduse, pare, de o familie de barbari, — compusă dintr'un tată, o mamă și un copil,—descoperim că primele două care (9 și 35) sunt sculptate în partea de jos a metopei ; din contra, pe celelalte două din urmă, artistul a înfățișat în planul de jos un teren „ridicat“ și „frământat“ 2) ; semnul cel mai neîndoios că ținutul nu mai este șes ca pe metopele anterioare, ci formează un plain deluros.

6) Un element prețios, mai ales pentru alăturările ce le vom face între columnă și trofeu, este și felul trupelor romane care iau parte la lupta de lângă care. Sunt două metope (17 și 19) care printre alte amănunte ne înfățișază și scuturile celor doi soldați romani în luptă cu barbarii. Pe unul din scu-

1). Gr. G. Tocilescu, *Monumentul din Adamclissi*, met. 37.

2). Teohari Antonescu, *Le Trophée d'Adamclissi*, p. 117. Această observație a făcut-o și Benndorf cu prilejul descrierii metopei 37.

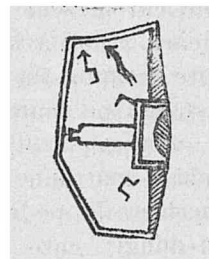
turi emblema constă dintr'un umbo și o coroană de jur împrejur, iar la colțuri sunt ornamente în formă de cârlige (vezi figura alăturată); pe celalt avem însă umbonele îngrădit într'un câmp dreptunghiular, pus la mijlocul scutului, la încrucișarea sulului împletit vertical cu o stinghie orizontală dreaptă. În spațiul liber se văd urmele unui mănunchi de fulgere în zigzag (vezi figura de

mai jos). Aceste două embleme diferite ne arată că în lupta de lângă care au luat parte două legiuni deosebite, sau vexillații a două legiuni. Dar mai este încă o observație de făcut.

Trupele înfățișate pe reliefele trofeului din grupa noastră fac parte dintre cohortele auxiliare. Nu este acum momentul să punem în relief deplin această idee ¹⁾. În treacăt observăm următoarele :

Soldații romani de pe metopele 17 și 33 au ca elemente caracteristice în armamentul lor, forma scutului cilindric, cu colțurile drepte, platoșa în solzi de pește, coiful ascuțit, balteus pe umere și în fine braccæe (pantaloni scurți), semnul cel mai clar că sunt trupe auxiliare ²⁾. Cu prilejul studiului nostru asupra trofeului, am dovedit atunci ³⁾, că ambii soldați fac parte dintre cohortele scutate Hispanorum Cyrenaicae, care, după cum se știe, au luat parte la rezboaele dacice ⁴⁾. De asemeni și soldații de pe metopele 19, 23 și 35, care compun prima parte a luptei de lângă carele cu pradă, sunt tot trupe auxiliare și anume, din cauza întrebuintării lăncii, brățarului, platoșei cu lanțuri și a scutului semicilindric dar cu colțurile rotunde, sunt trupe din cohors civium Romanorum ⁵⁾.

În fine, soldații care luptă pe metopa 36, din pricina coifului rotund, a platoșei cu lanțușuri, a scutului de formă rotundă și cu umbo la mijloc, a săbiei lungi și drepte care o poartă legată de balteus pe coapsa din dreapta și nu pe cea din stânga, trebuiesc socotiți drept călăreți pretorienți (turmae equitum ⁶⁾). De altminteri statura lor înaltă a silit pe Bendorf să-i pue printre trupele pretoriene ⁷⁾.

În rezumat, toți soldații romani care, iau parte la lupta de lângă carele

1). Vezi Teohari Antonescu, *Le Trophée*, ch. II, p. 175, Les représentations des soldats romains.

2). Lamprid., *Alex. Sever.*, 40. Până la Alex. Sever trupele auxiliare purtau spre deosebire de cele legionare pantaloni scurți.

3). Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 194.

4). Cichorius, *op. cit.*, II, scena XXXIX.

5). Teohari Antonescu, *ibid.*, p. 185.

6). Polibiu, 6, 33, 6, ne spune clar că trupele de cavalerie purtau în totdeauna sabia lor atârnată pe coapsa dreaptă și nu pe cea stângă. Pe columnă de asemeni trupele de cavalerie poartă sabia pe dreapta; cf. Marquardt, *Röm. Staatsverw.* II, p. 338.

7). Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 178.

cu pradă, sunt trupe auxiliare, care, socotind după emblemele scuturilor, fac parte din două legiuni diferite.

7) Barbarii care luptă cu Romanii, prin portul și înfățișarea lor, pot fi foarte bine identificați. În special pe metopele care alcătuiesc grupa noastră distingem trei tipuri diferite.

a) Primul tip se deosebesc prin nuditatea trupului de la brâu în sus, prin pantalonii lungi, prin colanul de la gât, prin părul înodat pe tâmplă, prin bâta cu care sunt înarmați. Înfățișarea lor este impunătoare ca a ori cărei rase bine dezvoltate fizicește. Uneori acești barbari sunt înarmați și cu lance și cu scut. Acest tip a fost mai întâi identificat de către E. Petersen ¹⁾ cu Bastarnii ; identificarea lui a fost adoptată de mai toți învățații ²⁾.

b) Celalt tip care se distinge prin veșmântul în formă de caftan, o scurtică lungă, tăiată din față în lung, și prin tichia sau mai exact prin coiful conic trunchiat, am văzut cu prilejul luptei de cavalerie, că se identifică cu Sarmatii Roxolani.

c) Restul barbarilor alcătuiesc cel de al treilea tip și se caracterizează nu numai prin înfățișarea lor fizică, dar prin înveșmântarea lor dacă, prin sabia lor recurbată la vârf ³⁾, și prin tichia care o poartă pe cap,—cei mai mulți însă sunt simpli comați,—de unde și numele de pileați ; aceștia sunt Daci.

Așa dar în lupta de lângă carele cu pradă iau parte pe lângă Daci, nu numai Bastarnii Germani, dar și Sarmatii Roxolani. Cu aceste elemente caracteristice pe care le-am descoperit în cele două lupte de pe metopele trofeului, înfățișată una pe fața de sud, iar cealaltă pe fața de răsărit, alăturările cu columna devin cu desăvârșire elocvente și conclusive.

În adevăr, după cum ne amintim foarte bine din descrierile noastre asupra scenelor XXXVII și XXXVIII de pe columna, am găsit și acolo, precum este și pe trofeu, imaginea unei lupte dintre Romani și barbari, luptă care se desparte și ea în două epizoduri diferite : în primul, este înfățișarea unei biruințe a cavaleriei romane asupra unor trupe de cavalerie sarmato-roxolană și celalt; victoria unor trupe auxiliare romane asupra barbarilor popășiți la poalele unui tăpșan înalt, pe care se află carele de pradă cunoscute.

Felul cum se desfășură aceste două lupte dintre Romani și barbari ne arată că intenția artistului columnei era să ne înfățișeze nu numai unul și acelaș eveniment istoric important, dar și forma de întrupare să fie analogă cu cea sculptată pe reliefele trofeului.

În liniamentele cele generale asemănarea este indiscutabilă. Pe reliefele columnei, cași pe trofeu, lupta cavaleriei romane cu barbarii se caracterizează prin aceleași elemente distinctive, pe care le am întâlnit mai sus pe metope. Adică corpul de cavalerie romană este foarte însemnat,—poate este unul din

1). E. Petersen, *Röm. Mittheil.*, XI, 303 : « insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere. Sic Suebi a caeteris Germanis separantur ». Tacit, *Germ.*, 38. Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 162.

2). Cichorius, *Rel. Trajanssäule*, Bild. C ; A. Furtwängler, *Das Tropaion von Admklissi*, pag. 497.

3). T. Antonescu, *op. cit.*, p. 163.

cele mai importante din câte se află înfățișate pe columnă, afară de trupele de cavalerie mauritană din scena LXIV,—cel puțin acest lucru îl deducem din mulțimea călăreților. Cași pe trofeu corpul de cavalerie pare despărțit în două coloane, din care una este intrată în plină învâlmășeală, (din 92 — 95 scena XXXVII), pe când cealaltă ne arată momentul pregătitor (din 88 — 92 scena XXXVI). Pe columnă, ca și pe trofeu, figura împăratului apare la mijloc între cele 2 coloane; mai mult încă, felul de înfățișare a împăratului este identic pe ambele monumente: adică „înveșmântat cu zale și cu mantia fluturând pe spate, aleargă călare fără scut și cu capul gol spre dreapta”. Pe columnă, cași pe trofeu, biruința deși sigură pentru Romani, nu se sfârșește cu strivirea totală a dușmanului, căci o parte din barbari scapă cu fuga. În fine pe columnă, cași pe trofeu, vrăjmașii cu care Romanii luptă sunt Sarmații-Roxolani.

Totuși nu trebuie să trecem cu vederea și o deosebire care ar părea capitală între cele două monumente; deosebirea stă în felul de înfățișare a figurilor: pe columnă barbarii sunt călare, pe când pe reliefele trofeului din contra ei luptă ca pedestri. Cauza care ar putea să ne explice această deosebire noi o găsim în greutățile cu care nelindemânaticul artist al trofeului avea să lupte; ea constă și în cerințele diferite ale celor două feluri de reliefe, care nelimplinite ar fi dat naștere unei confuziuni în felul de înțelegere a acțiunii. Căci, pe când pe columnă artistul putea să desfășure, fără a produce nici o nedominire, într-o singură scenă, pe catafractarii Sarmați fugind înaintea unui corp de cavalerie romană, pe trofeu din contra era nevoit, din lipsa de spațiu mai larg, să împartă acțiunea în câmpul restrâns al mai multor metope, unde fiecare călăreț roman să fie înfățișat luptând în contra unuia sau mai multor barbari. Altminteri, dacă înfățișa și pe barbari călare, precum înfățișase și pe Romani, s'ar fi născut nedominirea în spiritul spectatorului; mai ales, fiindcă artistul metopelor nu era destul de îndemânatic, ca să caracterizeze prin câte-va trăsături decizive pe cei doi protivnici. Era deci nevoit să aleagă acest mod de reprezentare,—adică barbarii luptând pedestri și nu călare,—mijloc mai puțin subtil, e drept, dar prin aceasta mai izbitor. Prin urmare, din toate cele spuse, reese în chip nelindoios că lupta cavaleriei romane cu pedestrima barbară își găsește corespondența ei în lupta similară de pe columnă.

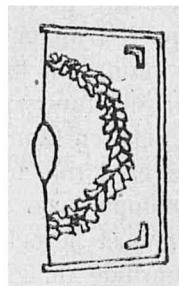
Aceiași încheiere se desprinde și din compararea imaginilor de luptă de lângă carele cu pradă pe cele două monumente. În adevăr, ne amintim că îndată după înfățișarea luptei de cavalerie romană care urmărește pe Sarmații-Roxolani, se desfășură în scena XXXVIII o luptă pe care noi am numit-o spre caracterizare, lupta de lângă carele cu pradă. Felul enm se desfășură această luptă pe columnă nu se deosebete întru nimic de cel indicat pe reliefele trofeului. Și anume, lupta de pe columnă este, poate, unica în felul ei unde figura împăratului nu apare, cu toate că trupele care iau parte la învâlmășeală sunt incontestabil cele din scenele XXXVI și XXXVII în fruntea cărora stetea Traian. Acesta este un prim punct de asemănare între cele două imagini de luptă. Cași pe trofeu, pe columnă, trupele romane atacă din două părți deodată, mai

exact din trei părți. Atacul lor pare hotărâtor, căci în zadar încearcă barbarii, prinși la poalele tăpșanului din fund, să spargă șirurile Romanilor; o parte dintr'înșii zac morți pe pământ, cei mai mulți însă luptă cu virtute, dar lupta este în zadar și fără spor. Cași pe metopele trofeului, și pe columnă, șeful barbarilor, un pileat, ca să scape de rușinea robiei își dă singur moartea, ceiace corespunde minunat cu figura șefului barbar de pe metopa 30, care se luptă cu moartea.

Dar elementul cel mai izbitor de asemănare între cele două imagini de luptă sunt carele de pradă, care pe trofeu le vedem în capătul din dreapta al șirului de metope, pe când pe columnă sunt în fund pe o înălțime. Asemănarea lor în unele puncte este foarte sugestivă. Așa, de pildă, ne amintim de armele, scuturile și obiectele de pradă, reprezentate pe metope. Aceste lucruri le regăsim și pe columnă, adică vase, arme de diferite soiuri, care fuseseră furate din pustiirile barbarilor prin Moesia inferioară. Această asemănare merge până la identitate; cel puțin acest lucru reese din imaginea acelui cadavru de copil care trunchiat atârână pe roata unuia din carele de pradă pe columnă, întocmai cași pe metopa trofeului (37). Iar ideia acelui deal pe culmea căruia stau desjugate carele cu pradă pe columnă, am întâlnit-o exprimată și pe reliefele metopelor, deși mai puțin bine reușită.

Cași pe trofeu, pe columnă artistul ne arată că trupele romane sunt, fără excepție, cohorte auxiliare. Aceasta a spus-o Cichorius: „între trupele romane, zice acest învățat, dacă ne luăm după uniforme soldaților și după emblemele scuturilor, distingem mai multe alae din cavalerie, precum și cohorte auxiliare regulate și neregulate“. Mai mult încă, printre luptătorii romani auxiliari este unul, care în loc de a avea scutul rond sau oval al trupelor auxiliare, ține în mână un scut semicilindric. De aci deduce Cichorius că imaginea aceasta ne reproduce un soldat din cohors Hispanorum scutata Cyrenaica. Întocmai precum o făcuse și artistul trofeului. Analogia aceasta se întărește cu atât mai mult, cu cât emblemele care împodobesc scutul pe columnă sunt identice cu cele de pe metopa 17, adică avem un scut semicilindric cu colțurile drepte, iar împrejurul umbonului o cunună de flori pe când la colțuri sunt podobe în unghiuri drepte. (Vezi figura alăturată).

Asemănarea între cele două imagini de luptă se menține și în felul de atac al trupelor romane: pedestrima ușoară auxiliară izbește pe vrăjmaș din stânga, pe când cavaleria dă atacul din spre dreapta. Se menține asemănarea și în ce privește felul vrăjmașilor, care pe columnă, cași pe trofeu, luptă contra Romanilor: unul dintre Daci se luptă „cu un fel de bătă cu măciucă“, o ghioagă, ceiace corespunde cu imaginea acelui barbar de pe metopa 17 a trofeului. Punctele de asemănare între columnă și trofeu le-am putea înmulți scoborându-ne din ce în ce mai mult în amănunte. Încheierea următoare însă, ni se pare, că se impune în mod hotărâtor: imaginea de luptă reprodușă pe

columnă și pe trofeu, nu este de cât una și aceeași. într'un caz făcută cu măestrie și îndemănare, în celalt cu stângăcie și nepricepere. Pentru moment identitatea de fond și chiar de formă între cele două imagini de luptă ne ajunge.

III. A treia scenă, formată din metopele 48, 49, 39, 47, 45 și 46, are drept centru metopa 39, care ne prezintă imaginea împăratului și a tovarășului său, un ofițer superior. „Imaginea împăratului, spune Benndorf, este pusă în evidență prin mărimea staturii, gestul brațului și diferența de execuțiune. Mantaua lui este mai lungă și la spate iarăși ridicată ca poalele unei rochii; cingătoarea are margini, tunica este mai fină, solul este mai mare; capul cum se vede din părțile conservate, a fost tratat cu deosebită îngrijire, mai cu seamă la păr“

Așa dar împăratul e întors spre stânga, de unde vin patru personaje (metopele 48 și 49), către care Traian, în semn de bună primire, ridică dreapta. Pe metopa 48 se vede un barbar cu portul și înveșmântarea dacă, apucând cu stânga mâna dreaptă a unei femei dace. Ambii barbari, ne fac impresia că vin din fund spre privitor. Pe metopa 49, care ne înfățișază două femei barbăre, scena pare grupată aproape identic cu cea de pe metopa anterioară, cu deosebirea numai că figurile, conform principiului de a varia tema reprezentată, deși vin din fund spre în față, sunt totuși întoarse mai mult către dreapta, către metopa cu figura împăratului. Lucrul acesta se vede chiar și la femeea barbară care ține un copil în brațe. Spre stânga metopei centrale (39) sunt două metope, spre dreapta însă se află trei (47, 45 și 46), dintre care una (met. 47) formează pereche cu cea din mijloc. Subiectul reprezentat pe aceste metope cuprinde imagini de prizonieri barbari, care sunt duși cu mâinile legate la spate în lanțuri de soldați romani. Înveșmântarea barbarilor se compune dintr'o cămașă lungă despătată puțin pe laturi jos, din pantaloni încutați care cad până la glezne; peste mijloc o curea strânsă cămășuța. Unii din barbari poartă acel fes sau pileus pe cap, care distinge pe nobilii daci.

Care sunt elementele caracteristice ale acestei scene?

1) Grupa întregă se împarte în două, una alcătuită din metopele 49, 48 și 39 spre stânga, și alta din met. 47, 45 și 46 spre dreapta. Fiecare parte exprimă o temă unică cu un subiect special ca bază. Părțile nu au alte raporturi între ele de cât legătura ideală pe care o au cu figura împăratului.

2) Spre stânga avem înfățișarea unor barbari femei, bărbați și copii, care se îndreaptă, venind din fund, spre împărat.

3) Spre dreapta sunt o serie de barbari ferecați în lanțuri, care vin aduși de la spate din spre dreapta.

4) Împăratul, întors spre stânga, face un gest de bună primire barbarilor care se îndreaptă spre dânsul.

Lămurirea acestei scene o găsim tocmai pe columnă. În adevăr îndată după lupta sângeroasă de lângă carele cu pradă, autorul relievelor de pe columnă, a sculptat o scenă (XXXIX Cichorius), care se aseamănă punct cu punct

cu cea înfățișată pe metopele grupei noastre. Deși scena de pe columnă este cu mult mai dezvoltată de cât cea de pe metopele trofeului, asemănarea însă nu poate fi negată: ea privește nu numai liniamentele generale, dar chiar și amănuntele.

Ne amintim mai sus, că în scena XXXIX de pe columnă artistul ne înfățișă construirea unui lagăr de o formă foarte curioasă. Această formă ne a permis să identificăm lagărul cu cetatea de la Adamclissi, ale căreia urme s'au păstrat minunat de bine în singurătățile Dobrogei. În interiorul și în afara lagărului artistul a mai sculptat și alte figuri, care alcătuiesc în general mai multe grupe și anume:

1) Mai întâiu, spre stânga și spre dreapta sunt grupe de figuri al căror rost este absolut neatârnat unul de altul. Între grupa din stânga (din 98—99) și cea din dreapta (101—102) nu există absolut nici un raport altul de cât imaginea împăratului, care se vede în interiorul castrului pe un tribunal (în 100 sus).

2) Spre stânga vedem o sumă de barbari, femei, bărbați și copii, care se îndreaptă, venind din fund și stânga spre interiorul lagărului, unde trei pileați cu mina rugătoare spun ceva împăratului.

3) Spre dreapta sunt trei ostași romani care aduc fiecare a parte câte un barbar legat cu mâinile la spate; acești barbari care sunt aduși din dreapta au aceiași înveșmântare și acelaș port, ca și cei ce vin din stânga.

4) În fine, împăratul, însoțit de ofițerii săi și întors cu fața spre stânga, face, ca și cel de pe metopa 39, un gest de bună primire barbarilor care se îndreaptă spre dânsul.

Ce poate să însemne această scenă pe columnă, ne-o spune foarte bine Cichorius. „Scena sculptată pe relieful columnei, ne înfățișează supunerea de bună voe a unui trib dac. Hotărâtor în această privință este sosirea în lagărul roman a unui trib barbar, înfățișat de către artist în chip plastic prin imaginea femeilor și bărbaților de toate vârstele. Copii, băeți, fete, flăcăi, femei și bătrâni, sunt toți înfățișați. Barbații nu au arme și piloforii, atât din interiorul cât și din afara lagărului, au portul unor rugători care însă sunt demni și chiar conștienți de puterea lor ¹⁾“. Aceste cuvinte, care explică așa de bine rostul acestei scene de pe columnă, lămuresc în acelaș timp și gândul artistului care a sculptat metopele trofeului (49, 48 și 39). De altminteri, din enumerarea elementelor caracteristice ale scenei de pe columnă, am văzut că asemănarea este hotărătoare; ea merge până în amănuntele cele mai neînsemnate, până a ne prezenta grupe de figuri nu numai în aceleași veșminte, dar în atitudini aproape identice. Așa este grupa bărbatului și a femeii care se țin de mână, așa este grupa femeii care ține un copil în brațe, așa este însăși atitudinea împăratului, care, întors spre stânga, face cu dreapta cunoscutul gest de bună primire a barbarilor, grupe și atitudinii identice pe ambele monumente.

1). C. Cichorius, *Reliefs Trajanssäule*, II, p. 194.

Dar asemănarea este tot așa de mare și în ce privește grupa prizonierilor :

Mai întâi, prizonierii aduși spre lagăr (pe reliefele columnei), sau spre împărat (pe metopele trofeului), nu au nici un raport cu luptele de cavalerie și de lângă care din scenele anterioare ; argumentul cel mai hotărâtor este că soldații romani, care aduc pe prizonieri, au absolut alt port și altă înveșmântare, de cât cei ce au luat parte la cele două lupte, mai ales la cea de lângă care. Intenția artistului a fost să ni-i arate că vin din lupta cea mare, despre care vom vorbi îndată.

Pe reliefele columnei, lucrul este exprimat cu mai multă claritate : aici se vede cum grupa auxiliarilor romani, care aduc cu dânșii prizonierii daci, se alipește în acelaș timp de grupa următoare, unde se desfășură lupta cea mare între Romani și barbari. Și anume, artistul reliefele pentru ca să arate că prizonierii barbari, aduși în lanțuri spre lagărul roman din scena XXXIX, sunt prinși din lupta cea mare, înfățișată în scena XL, ne arată ceva mai departe în 104 (aceiași scenă XL) o grupă formată dintr'un prizonier dac și un auxiliar roman, trecând spre stânga, adică spre scena XXXIX unde stă împăratul în castrul său și unde de mult se află cele trei grupe de auxiliari cu prizonierii despre care vorbirăm mai sus.

Asemănarea în anăunute merge așa de departe în cât imaginea auxiliarilor romani de pe columnă, cu tunica lor lungă, cu platoșa, cu fularul (focale) la gât și cu pelerina pe umere, ne amintește și ne explică în acelaș timp uniforma soldatului roman de pe metopele (47, 45 și 46) trofeului.

Curios, până și expresiunea figurei dată barbarilor e reproducă în acelaș fel, atât pe metopele trofeului cât și pe reliefele columnei. „Expresiunea feței barbarului al căruia cap s'a păstrat mai bine (met. 45) ne face impresia unui portret“, zice Benndorf ; iar Furtwängler cu privire la metopa 46 adaugă : „barbarul din stânga are sprincenele ridicate și o cută orizontală pe frunte, cel din dreapta însă are sprincenele încrețite și o dungă verticală la baza nasului. Irisul ochilor este reprezentat printr'un cerc rond ¹⁾“. Aceste amănunte dau prizonierilor o înfățișare necăjită și mâhnită. Este prima încercare pe care o face artistul metopelor de a exprima prin trăsăturile feții pasiunile sufletului.

Ei bine, analogiile cu columnă și asupra acestui punct sunt izbitoare. „Capetele prizonierilor aduși înaintea împăratului, zice Cichorius, au fost sculptate cu măiestrie. Privirea piloforului este necăjită și mâhnită, iar a comatului care vine în urmă-i este sălbatică și stupidă ²⁾“.

Că sunt deosebiri între cele două scene, de pe trofeu și de pe columnă, cine le poate nega ? În primul rând este imaginea lagărului înfățișată pe columnă și lăsată de o parte pe metopele trofeului. Este însă întrebarea : putea oare artistul trofeului să prezinte pe câmpul metopelor și scena clădirii lagă-

1). A. Furtwängler, *Das Tropaion*, met. 46.

2). C. Cichorius, *Traianssäule*, II, p. 202.

rului, așa precum o face artistul columnei pe reliefele sale? Spațiul de care dispunea unul era oare în deajuns de mare să sculpteze atâtea figuri și amănunte câte se cerea la reprezentarea unui lagăr? De sigur că nu. De aceea artistul metopelor a și lăsat-o de o parte. Să înlăturăm așa dar reprezentarea lagărului roman de pe reliefurile columnei, reprezentare cu neputință de făcut pe câmpul cel strâmt al metopelor și atunci ce le mai deosebește pe ambele imagini? Să scoborâm de pe planul din fund (de sus), grupa împăratului și tovarășilor săi, în planul din față, la nivelul Dacilor, care vor să intre în lagăr și a prizonierilor din 101—102, și atunci asemănarea, sau mai potrivit, identitatea cu imaginile și grupările de pe trofeu mai poate fi pusă în discuție? Nu avem oare și pe columnă, ca și pe trofeu, la mijloc grupa împăratului, la stânga femeile, bărbații și copiii daci, care vin de cer asil, iar la dreapta auxiliarii romani care aduc prizonieri? Atitudinile nu sunt aceleași, înveșmântarea nu este identică, până și expresiunea feții nu se aseamănă? Prin urmare, ce încheiere alta se poate scoate, de cât că trofeul din Adamclissi și monumentul din Roma sunt născute nu numai dintr'un gând, serbătorirea unei mari biruințe a împăratului Traian, dar și schițate poate de aceeași mână.

IV. A patra scenă, care se întinde pe o bună parte a laturilor de nord și de vest, se compune din 18 metope cu înfățișarea unei lupte dintre infanteria romană cu barbarii. Scena se împarte în două părți: una, compusă din metopele 12, 13, 42, 42 b, 11, 41, 50 și 50 b, ne arată momentul pregătitor al luptei, iar cealaltă, formată din metopele 44, 29, 21, 18, 16, 22, 31, 32, 34 și 24, însăși învălmășala dintre antagoniști. Vom lua pe rând pe fiecare din aceste două grupe, începând cu prima parte.

a) Momentul pregătitor al luptei. Cele patru prime metope (12, 13, 42, 42 b), ne înfățișază signa (legionare, manipulare) și vexilla legiunilor care iau parte la luptă. Și anume, cele două din stânga, ne arată câte 6 figuri, dintre care trei din față, atât pe una (12) cât și pe cealaltă metopă (13) sunt antesignani, iar ceilalți trei din fund sunt signani. Singura deosebire între ambele metope stă în forma signelor și în felul de rânduire al antesignanilor: pe metopa 13 unul din antesignani, cel din mijloc, în loc să fie la rând, precum este pe metopa 12, este scos ceva mai în față, parcă ar comanda. Signa pe metopa 12 ne înfățișază în mijloc pe un pedestal trapezoidal o acvilă cu aripele prinse într'o cunună, iar la gât un colan. Signele laterale (signe manipulare), întru cât reese din urmele cam șterse de pe piatră, sunt alcătuite de jos în sus: o cunună, un corn de lună poate, trei tălăruțe, o spetează orizontală cu bande atârând de la capete în jos, iar sus o cunună cu urme de dungi în interior, poate urmele unui scutișor. Pe metopa 13 la mijloc avem un signum legionar, adică o acvilă cu aripele destinse, fără colan la gât și ținând în ghiare un mă-nunchi de fulgere. Celelalte două signe manipulare conțin o cunună, mai multe tălăruțe rotunde, o spetează orizontală cu bande atârând de la capete în jos, un vexillum, al căruia dreptunghiul este format din speteze care se întretaie, iar sus de tot o mână cu 5 degete.

Celelalte două metope din dreapta (42 și 42 b), dintre care una (42 b) a dispărut cu totul, ne prezintă doi vexillari, care poartă câte un vexillum. Vexilele, după descrierea făcută de Benndorf, „constă dintr'o stofă pătrată cu ciucuri, având la colțuri podoabe în forme unghiulare și deasupra un ornament și anume, pe cel din dreapta o pasăre, pe cel din stânga o figură omenească văzută din față; această figură s'a pierdut cu prilejul transportării metopii la București, dar se vede totuși urmele picioarelor și brațului drept care era întins înainte“¹⁾.

Celelalte patru metope, care împlinesc grupa noastră, ne înfățișază două (11 și 41) la stânga imaginea a trei cornicines, iar celelalte două din dreapta (50 și 50 b),—una s'a pierdut,—trei tubicines²⁾.

b) Invălmășeala luptei însăși se compune, am spus mai sus, din alte 8 metope. În realitate însă, între prima grupă,—momentul pregătitor la stânga,—și cea de a doua,—lupta însăși la dreapta,—se află două metope (44 și 29) care alcătuiesc oarecum centrul despărțitor sau împreunător între ambele grupe. Pe prima metopă (44) vedem pe împărat și tovarășul său, care privesc spre dreapta cum se desfășură lupta. „Stânga împăratului cași dreapta locotenentului, țin poalele mantiei lor, ceiace este înfățișat cu stângăcie dar destul de limpede, prin stofa înfășurată sub formă de con; motivul ne surprinde dar este întotdeauna întrebuițat în artă ca să exprime o emoțiune oarecare. Acest fapt este sigur căci nu putem admite că ei țineau un rol în mână“³⁾. Iar Furtwängler adaugă: „această atitudine nu mi se pare să fie a unei adlocuții; comandantul pare mai exact să fie în așteptarea emoționantă a unui eveniment; el pare că înaintează fiind foarte agitat“⁴⁾.

Pereche cu această metopă este cea vecină din dreapta (29), care ne prezintă un legionar roman în momentul când atacă un barbar pornit spre fugă. Legionarul roman pe lângă celelalte arme poartă și un scut semicilindric, al căruia simbol se compune dintr'un umbo la mijloc, o spetează îngustă orizontală și urme de fulgere care șerpuesc în sus și în jos (vezi fig. de jos de la pag. 156 unde este reprodus scutul de pe metopa 19).

Această grupă centrală împreună cu cea din stânga, descrisă mai sus, ne dă forma clasică a reprezentării unui atac roman. Știm de altminteri din scriitorii vechi⁵⁾ că Romanii aveau obiceiul să între în luptă într'o anumită ordine: corniștii și trompetiștii sunau din goarnă și trâmbițe, iar comandantul (în cazul de față împăratul) mergea înainte în fruntea trupelor, urmat de purtătorii de stindarde (signiferii) și de vexilii (vexillarii). Restul metopelor ne prezintă însăși lupta între Romani și barbari. În totalitate privit epizodul, biruțuța împăratului asupra barbarilor este hotărâtoare.

Această idee din urmă însă este pusă aici în lumină deosebită prin ima-

1). Tocilescu, *Monumentul din Adamclissi*, p. 84, met. 42.

2). Este deci greșită reconstituirea metopei 50, din pl. XXI, fig. 2.

3). Tocilescu, *op. cit.* p. 85, met. 44.

4). Furtwängler, *Das Tropaion*, met. 41.

5). Vegetius, II, 22.

ginile de pe două metope (31 și 24). Pe prima din ele vedem un ostaș roman în luptă cu trei barbari. Unul dintre aceștia zace ucis pe o înălțime; cel de al doilea ridică cu ambele mâini o sabie încovoiată, cu care vrea să izbească pe roman; în fine cel de al treilea caută să fugă spre dreapta. Pe cea de a doua metopă (24) nu se află de cât barbari și auume: în primul plan unul semiculcat stă lovit de moarte, în al doilea plan ceva mai la mijloc se vede cadavrul gol al altui barbar, și în fine, în stânga sus avem un al treilea barbar cu capul tăiat, căzând și el de pe o înălțime, cași cel de al doilea. Este deci o biruință strălucită pe care o sărbătorește artistul trofeului aici, precum este o grozavă catastrofă pentru barbari. Alte elemente care să caracterizeze această parte a luptei nu avem de cât pe cele următoare:

a) Terenul, după cât se arată pe metopele 32 ¹⁾, 34 ²⁾ și 24 ³⁾ este fără îndoială deluros, ceia ce „deșteaptă, precum spune Benndorf, ideea unei bătălii în munți“. După rânduirea pe care metopele acestea le ocupă în înfățișarea luptei, se pare că terenul este cu atât mai deluros cu cât mergem spre dreapta.

b) Terenul acesta pe care se dă lupta cea mare este incontestabil și păduros; acest lucru reese din imaginea celor două metope 31 și 32, unde pe cea dintâi (31) ni se înfățișază un barbar săgetând din copac, iar pe cea de a doua (32) „împăratul stând la marginea pădurei împreună cu doi tovarăși ai săi“. Tocmai pe această particularitate se feazimă Furtwängler ca să susție nimicirea Bastarnilor de către L. Crassus la marginea unei păduri, unde barbarii fuseseră atrași.

c) Dacă privim mai de aproape figurile soldaților romani reprezentați pe metopele acestei grupe, constatăm îndată că ele au un caracter unic, scos în lumină mai ales prin felul înveșmântării și armamentului. Acest armament se compune dintr'o zale de fier cu mânici scurte ⁴⁾, dintr'un brățar la mâna dreaptă, dintr'o cască conică mai mult sau mai puțin ascuțită; toți soldații acestei grupe au drept armă de atac caracteristicul pilum, a căruia imagine este foarte bine reprodusă mai ales la metopele 12 și 13. Ei au scutul semicilindric cu muchile drepte. În fine, ca înveșmântare ei nu poartă pantalonii scurți (bracae), pe care îi găsim la toate celelalte trupe auxiliare. Acest din urmă amănunt, ne dă chiar o indicare sigură pentru numele soldaților. Se știe că acest element de înveșmântare nu s'a introdus în armata legionară romană de cât foarte târziu, în timpul lui Alexandru Sever. Până atunci aceste bracae serveau ca să distingă pe auxiliar ⁵⁾ (Bracatus miles) de legionarul roman. Pe columnă acest veșmânt nu-l găsim de cât la trupele auxiliare și la gradele superioare. Așa dar, ca element distinctiv al grupeii noastre, urmează că trupele care iau parte

1). O. Benndorf, *op. cit.*, met. 32: « Împăratul stă pe o înălțime ».

2). O. Benndorf, *ibid.*, met. 34: « Aflarea cadavrului pe un deal mai sus de scena luptei, deșteaptă ideea unei bătălii în munți ».

3). O. Benndorf, *ibid.*, met. 24: « Barbarul din mijloc cado de pe o înălțime ».

4). Uneori această zale are pe poale două rânduri de șuvițe de piele; alteori, mai în tudeauna la grade (centurioni), platoșa este făcută în formă de solzi de pește (met. 12, 13, 29).

5). Propert. III, 4, 17; cf. Teohari Antonescu, *Le Trophée*, p. 190.

la lupta cea mare de pe fațada de nord și cea de apus a trofeului, spre deosebire de lupta de lângă carele cu pradă, sunt trupe legionare.

Am văzut mai sus, cu prilejul studierii insigniilor militare, că atât acvi-
lele legionare, cât și insigniile manipulare, ne arată lămurit existența a două
legiuni diferite, care iau parte la lupta cea mare înfățișată pe metopele tro-
feului. Acelaș lucru ne spun și emblemele scuturilor: sunt două feluri de em-
bleme. Unele care au la mijloc un umbo și o spetează îngustă laterală, din
crestătura căreia pornesc în sus și în jos fulgere șerpuitoare sau în formă de
meandru ¹⁾; altele, din contra compuse dintr'un umbo la mijloc și un fus im-
pletit care taie în două scutul; spre colțuri în sus și în jos pornesc fulgere
șerpuitoare sau în linie de meandru (met. 21). Așa dar, legiunile care iau parte
la lupta cea mare de pe metope sunt aproape aceleași cu cele ce iau parte
în lupta de lângă carele cu pradă. Numai o singură deosebire este între cele
două reprezentări: în lupta de lângă care sunt trupe auxiliare, pe când în
lupta cea mare sunt trupe legionare.

d) Dar pe lângă aceste trupe legionare artistul ne înfățișază pe metopele
luptei mari și alte trupe, care după port, armament și înveșmântare sunt de
altă natură.

Avem trei metope (14, 32 și 34) care ne înfățișază o anumită clasă de
soldați, caracterizată prin următoarele amănunte: toți soldații sunt înarmați cu
zale de fier simplă fără șuvițe de curea pe poale, cu cască de formă regulată
rondă, cu scut oval și umbo (în mijloc), cu sabie lungă și dreaptă, atârnată uneori
de un *balteus* și în fine mai rar cu o lance mai mult sau mai puțin lungă (met.
36). Statura lor,—acest caracter a fost foarte bine pus în lumină de către Benn-
dorf,—este mai înaltă de cât a celorlalți soldați. „Sculpturile noastre, în nai-
vitatea care le caracterizează, scot tocmai în evidență, zice dânsul, ca un fapt
esențial și important această înălțime de talie, cu mai multă vigoare de cât
era permis în reprezentările mai fine de artă“. Această înălțime a taliei, ce-
rută de împărații romani pentru soldații din garda lor, precum și scutul oval,
il silesc pe învățatul vienez să vadă în imaginile acestor 4 metope înfățișarea
soldaților pretorieneni. Această observație a lui Benndorf în fond este dreaptă
și dovadă de aceasta este analogia cu columna traiană și cea antoninică, pre-
cum și drapelurile care însoțesc în luptă aceste trupe.

Analogiile sunt evidente, mai cu seamă cu columna antoninică, unde pre-
tutindeni soldații în lorica hamată, coiful rond, sabia lungă și dreaptă și scutul
oval, sunt pretorieneni și alcătuiesc garda împăratului ²⁾. Pe de altă parte, dra-
pelele pretoriene de pe metopele 40 și 26, care ne înfățișază scena adlocuției,
unde soldații își primesc resplata vitejiei lor, ne arată foarte clar felul trupe-
lor care au luptat în lupta cea mare.

Aceste elemente, care ne caracterizează în modul cel mai precis imagi-

1). Pl. XXI, fig. 2, met 17 și 20.

2). E. Petersen, *Marcussäule*, în *Jahrbuch, Anzeig.* XI, p. 2; cf. Teohari Antonescu, *Tro-
phée*, p. 178.

nea luptei celei mari de pe trofeu, sunt, vom vedea mai departe, destul de incizive ca să ne îngăduie o comparare cu o luptă similară reprodusă pe reliefele columnei, (scena XXXIX Cichorius)¹⁾.

Această scenă dezvoltată de către artistul columnei în lungime, se compune, ca și pe trofeu, din două grupe mari despărțite și ele prin imaginea împăratului și a tovarășului său, în fața cărora un soldat roman aduce un prizonier dac (104—105). Prin numărul, înveșmântarea, atitudinea și chiar prin exprimarea frământării sufletești, grupa centrală pe columnă, ca și pe trofeu sunt cu desăvârșire asemenea.

La stânga și la dreapta acestei grupe centrale, pe columnă. Intocmai cași pe trofeu, se află câte o grupă, dintre care una ne înfățișează pregătirile și momentul de a intra în luptă, iar cealaltă ne desfășură însăși drama cumplicitei încercări.

Urmând după împărțirea și descrierea lui Cichorius făcută asupra primei grupe, constatăm următoarele 4 părți : 1) trei prizonieri daci, între care și un pileat, legați cu mâinile la spate, sunt supraveghiați de 3 soldați romani ; 2) pe o înălțime merg doi catări ținuți de sgardă de către doi legionari romani care vin în urmă ; 3) două coloane de legionari romani cu scutul în mână și coiful pe cap merg spre dreapta. În fruntea lor pășesc vexillarii, cornicines și tubicines ; 4) ambulanța, unde se văd șezând pe un teren stâncos doi răniți romani pe care-i bandajază niște doctori. Dintre aceste patru grupe, ambulanța și legionarii care duc catării de sgardă nu se află pe trofeul de la Adamclissi ; din contra restul se desfășură pe columnă, intocmai cași pe metope. Mai întâi, grupa prizonierilor, am regăsit-o în scena trecută perfect asemenea între cele două monumente. Asupra ei nu mai e nevoie să ne mai reîntoarcem. Grupa legionarilor romani, având în frunte pe signiferi și cornicines. dacă pe columnă se desfășură în amănunte altfel de cât pe reliefele trofeului, în linii generale înfățișarea este analoagă. Analogia stă în înșirarea legionarilor, în scoaterea în relief a gradelor conducătoare, a așa numiților centurioni, care mergeau întotdeauna înaintea frontului ; analogia stă de asemeni în direcția către care se mișcă, precum stă în prezentarea signelor, vexilelor și corniștilor. Ar părea să fie o deosebire fundamentală în felul signelor înfățișate : pe trofeu avem stindarde manipulare și legionare, pe columnă însă numai signa praetoriene. Dar această deosebire este numai aparentă, nu și reală.

Asupra acestui punct să ne fie permis a repeta aci observațiile făcute în lucrarea noastră asupra trofeului²⁾ : „Dacă există deosebiri în reprezentarea drapelului, aceasta se datorește de sigur felului deosebit al artiștilor de a înțelege subiectul său. În adevăr, artistul columnei cantă pretutindeni să pue în evidență rolul strălucit pe care cohortele pretoriene l'au avut probabil în acest episod din primul război dacic. Și cu atât mai mult aceasta, cu cât el mai reprezentase o parte din trupele legionare cu drapelul și simbolul centurilor

1). Vezi pl. XXI, fig. 1.

2). Teohari Antonescu, *Le Trophée d'Adamclissi*, p. 136 sq.

lor, în momentul când soldații trec (scena IV) pe puntea de vase de pe malul drept pe cel stâng al Dunării.

Și apoi, artistul columnei, ori de câte ori e nevoie să reprezinte într-o luptă trupe diferite, el nu obișnuște să le indice pe toate a parte cu stindardele lor, ci alege pentru unele drapelele, pentru altele simbolul scuturilor, sau când trupele puteau fi caracterizate prin armament, le indică prin armamentul lor, sau chiar prin imaginea legatului ori comandantului trupelor. Așa este, de pildă în admirabilul tablou, unde cu prilejul supunerii regelui Decebal¹⁾, artistul n'a înfățișat alte stindarde, de cât șase signe praetoriene, adică signa celor șase cohorte pretoriene, cu toate că la revistă au luat parte de sigur și trupele legionare. Dar aci legiunile sunt indicate prin imaginea legaților lor. Și cu drept cuvânt, dacă artistul ar fi înfățișat toate drapelele, ar fi trebuit să indice măcar 15 drapele, adică pentru cele 5 legiuni câte trei signa.

Tot așa procedează artistul și acum cu prilejul luptei din Adamclissi: el pune signa trupelor pretoriene, apoi adaogă un vexillum pentru vexillarii, pe când trupele legionare, a căroră vitejie apare pretutindeni în acest epizod al reliefului, sunt indicate numai prin armament și prin emblemele scuturilor“.

O dovadă mai mult că trupele legionare iau parte, și încă parte însemnată la lupta cea mare de pe columnă, ne-o dă grupa din dreapta imaginii împăratului, cea care ocupă porțiunea de pe relief din 105 până în 111, și unde am spus mai sus, că se desfășură lupta în toată furia ei. Ei bine, pe această parte a reliefului între celelalte trupe care luptă, ocupă un rol de frunte trupele legionare. Cazul acesta, precum afirmă Cichorius, este extrem de rar pe columnă, căci „legionarii romani nu-i mai găsim pe columnă luptând de cât în al doilea război și atunci numai în trei rânduri“²⁾. Așa dar, acest amănunt, reprezentarea legionarilor luând parte la luptă, este un element caracterizator de o importanță extraordinară. Și în acest punct asemănarea cu lupta înfățișată pe trofeu este izbitoare.

2) Terenul pe care se dă lupta, șes și plan spre stânga, devine tot mai accidentat și frământat spre dreapta, până ce în scena XLI, care de altminteri este o împlinire a scenei cu lupta cea mare, este cu desăvârșire muntos. Pe acest amănunt tocmai se înteneia Cichorius, ca să localizeze lupta în ținuturile muntoase ale Carpaților din preajma Oltului.

3) Acest ținut nu este numai deluros, el este în acelaș timp acoperit și de păduri uriașe. Artistul ne indică aceasta prin copacii cu trunchiuri puternice, care se înalță de la o margine la alta a reliefului, mai ales în scena XLI.

4) În fine, cel mai caracteristic element, care dă luptei noastre o înfățișare aparte, nu numai în epizodul din Moesia, dar în general, în toate imaginile de luptă de pe columnă, este reprezentarea aceluși câmp al morții (scena XLI), unde pământul este pretutindeni acoperit de cadavrele barbarilor; în această parte finală a luptei a știut artistul să intruzeze în mod desăvârșit ideea

1) C. Cichorius, *Trajanssäule*, scena LXXV.

2) C. Cichorius, *Trajanssäule*, II, p. 205.

unei strălucite biruinți romane, alături de înfrângerea cumplită a barbarului. Că această biruință a costat foarte mult și pe Romani, aceasta se vede clar din îngrijirea răniților în ambulanța militară înfățișată în 103.

Să urmărim oare mai departe cu înșirarea tuturilor elementelor care caracterizează lupta cea mare? Dar cine nu vede din cele arătate câtă asemănare, dacă nu identitate, există între cele două imagini de luptă, cea de pe columnă și cea de pe trofeu? Terenul este același păduros și frământat spre dreapta, șes însă spre stânga, pe ambele monumente; felul de desfășurare a luptei același, precum aceleași sunt și trupele care iau parte la luptă; în fine, rezultatul însuși este același. Încheierea deci nu poate fi de cât cea următoare: ambele monumente, trofeul și columna, nu ne înfățișază de cât unul și același moment important al ciocnirii între cei doi dușmani, romanul și barbarul, moment desfășurat în realitate după normele arătate de cele două reprezentări. La aceiași încheiere ne duce și analiza ultimei scenei care încheie pe trofeu epizodul rezboinic din Moesia inferioară.

V. A cincea scenă ¹⁾, alcătuită din metopele 38, 43, 10, 25 și 40,—la care trebuie să mai adăugăm și metopele 26, 14 și 14 ^b, deși ele fac parte din prima scenă,—ne înfățișază-o adlocuție a împăratului către trupele biruitoare. Centrul grupei îl formează figura împăratului de pe metopa 10, care deși cam ștearsă ne dă totuși elementele esențiale ale unei atitudini de adlocuție: gestul mâinii ridicată deasupra pieptului, veșmântul de paradă, sulita pe care împăratul o ține în mână, cei doi ofițeri din dreapta și din stânga, elemente care se regăsesc la ori ce adlocuție pe columnă.

Această scenă de adlocuție se regăsește îndată după lupta cea mare și pe columnă (scena XLII) ²⁾. Ceiace ni se pare mai convingător mai pre sus de toate, este analogia și asemănările dintre cele două monumente, în ce privește rânduirea, întocmirea și înfățișarea proprie a figurilor care compun scena. Împăratul, atât pe columnă cât și pe trofeu, se află la mijlocul trupelor pe care el le sărbătorește. Apoi signele care iau parte la adlocuție sunt aceleași: signe pretoriene pe reliefurile trofeului, cași pe acela al columnei. Ceva mai mult, aceste signe sunt figurate în dreapta împăratului pe ambele monumente, precum privirile soldaților semnificativi sunt îndreptate spre stânga. Încheiere: ambele scene, pe trofeu cași pe columnă, ne întăresc și mai mult în convingerea noastră, că între cele două monumente, așa de departe unul de altul, este nu numai o înrudire, dar în același timp și o comunitate de origine.

Dar să rezumăm în scurt principalele puncte de asemănare care pun în lumină această origine comună dintre trofeu și columnă. Mai întâi, rânduirea scenelor pe trofeu este identică cu cea de pe columnă. Sunt cinci mari grupe, care înfățișază anume scene speciale, bine lămurite între ele. Avem o scenă, zisă „prezentarea pretorienilor“, care deschide campania militară rezboinică, urmată de o primă luptă compusă din două epizoade identice pe ambele mo-

1). Vezi pl. XXII, fig. 2.

2). Vezi pl. XXII, fig. 1.

numente : unul, care ne desfășură peripețiile unei lupte dintre cavaleria romană și infanteria barbară și celalt, o bătălie dată împrejurul sau în apropierea unor care de pradă. A treia scenă sau grupă ne înfățișază „primirea unor barbari“ care vin să se supună împăratului, și „defilarea unor prinși de război“, aduși cu mâinile legate la spate de către soldații auxiliari romani. O a doua luptă mai sângeroasă și mai însemnată prin urmările sale, formează subiectul celei de a patra scene, care și ea se încheie cu o ultimă și a cincea scenă, zisă a adlocuției.

În al doilea rând, dacă aceste asemănări sunt izbitoare în ce privește rânduirea scenelor la cele două monumente, cu cât mai izbitoare sunt ele în amănunte. Așa, de pildă, centrul diferitelor grupe este format de aceiași figură pe metope cași pe trofeu, adică de imaginea împăratului. Iar această figură se înfățișază într'o atitudine anumită, născută dintr'un motiv psihologic, care pe ambele monumente este în totdeauna acelaș. În scena prezentării pretorienilor, împăratul în veșmânt de călătorie, trece în revistă niște trupe, care după armament și după stindarde sunt trupe pretoriene. Apoi, în lupta cavaleriei acelaș comandant, în fruntea unei armate, urmărește un scop pe care artiștii îl exprimă pe metope, cași pe reliefe, destul de lămurit prin atacul neașteptat al unei infanterii dușmane și a carelor încărcate cu pradă.

Mai departe, împăratul, având lângă sine pe tovarășul său nedespărțit, privește la un act, care pe columnă este mai bine înfățișat de cât pe trofeu : construirea unui lagăr, uude vin să ceară adăpost niște barbari și unde sunt aduși ferecați niște prinși barbari. Lagărul roman, am văzut mai sus, atât ca formă, cât și ca poziție, este tot una cu lagărul de piatră de la Adamelissi. Asemănarea aci stetea în felul grupării figurilor și în atitudinea lor. Aceiași asemănare o regăsim și în scena luptei celei mari cu grupa centrală a împăratului și cele două aripi din stânga și din dreapta, cu atitudinile lor aceleași, cu mișcărilor lor aceleași, cu forma terenului care se schimbă în mod analog pe trofeu și pe columnă. Artistul trofeului a găsit aproape aceleași forme, aceleași amănunte, pe care le-a întrebuintat și artistul columnei. Costumele militare aceleași ne arată că trupele folosite în luptele acestui însemnat epizod sunt aceleași ; idee pusă în relief și prin identitatea emblemelor de pe scuturi. Așa, de pildă, acea cohors scutata Hispana, care apare în lupta de lângă care pe columnă, o descoperim în acelaș loc și pe metopele trofeului. Iar dacă din întâmplare terenul unde s'a dat lupta a avut o înfățișare aparte, artiștii ambelor monumente îl vor aminti, unul mai cu îndemănare, celalt mai cu stângăcie, în imaginile lor ; căci un spirit veridic și realist suflă în întreaga compoziție ; acestui spirit se datorește reprezentarea carelor pe culmea unui plaiu, sau desfășurarea aci în câmpie, aci pe dealuri păduroase a unei lupte crâncene și nimicitoare pentru barbari.

Asemănarea aceasta une ori merge așa de departe, în cât ades ne întrebăm, să fie ea oare rezultatul modului de a exprima în acelaș fel unul și acelaș subiect, sau mai bine trebuie să credem, că una și aceiași persoană a conceput și realizat în acelaș timp pentru ambele monumente forma anumită

a acestui subiect real, formă pe care diferiții sculptori au tradus-o apoi în piatră ? Această supoziție din urmă ni se pare totuși mai adevărată, deși deosebiri între cele două monumente sunt destule. Căci nu trebuie să ascundem, în afară de asemănări sunt și deosebiri vizibile.

Mai întâi, autorul relievelor columnei este mai complet, în acelaș timp mai prolix și parcă în compunerea scenelor sale mai logic ; de aceea povestirea sa ne face impresia de a fi mai veridică ; autorul ei își infățișază gândurile sale luând-o de la început, dezvoltându-le și amplificându-le în scene din ce în ce mai felurite, ca un istoric narativ, care povestește faptele fără a lăsa ceva de o parte și fără a le prescurta. Scenele povestirii sale se leagă și se împreună între ele ca inelele unui lanț, dintre care nici unul nu poate fi rupt fără a nimici țaria legăturii, care le ține strâns laolaltă. Artistul metopelor din contra, lasă deoparte amănuntele și rezumă tot ceia ce i se pare că nu conlucrează la scopul totului, sau tot ceia ce trece peste țința finală, adică, reprezentarea unei victorii strălucite a împăratului în contra barbarilor năvălitori.

De altminteri, destinația celor două monumente, columna din Roma și trofeul din Adamclissi era deosebită : columna era o construcție care avea să slujească drept sprijin unei spirale de marmură, pe care erau sculptate rezboalele Romanilor contra Dacilor ; prin urmare, aici partea arhitectonică, era supusă părții sculpturale, pe când la trofeu interesul principal stetea în mărimea construcției, care trebuia să întrupeze ideea puterii romane ; deci, partea sculpturală nu era de cât simplă podoabă lămuritoare. Și se înțelege, întru cât scopul final către care artistul aspira era diferit, diferit trebuia să fie de asemeni și felul de reprezentare.

Afară de aceasta, scenele fiind supuse legilor spațiului, în care ele se desfășurau, trebuiau să se supună unor anumite condiții, pe care artistul era neapărat obligat să le ia în considerare. Alta trebuie să fie imaginea infățișată pe spațiul pătrat al unei metope izolate de toate părțile și alta a unui relief, care se desfășură sub forma unei bande înguste, dar foarte lungă. De asemeni, altul este raportul între imaginile relievelor columnei și altul pe metopele trofeului. De o parte, reprezentările trebuie să fie condensate, și întru câtva neatârdate, de alta, din contra mai prolixă și prin aceasta mai legate între ele.

Nu trebuie să pierdem nici odată din vedere aceste principii divergente care domină manifestările artistice a acestor două monumente, dacă vrem să ne dăm seama pe deplin despre asemănările și deosebirile care există între reliefele columnei și metopele trofeului din Adamclissi..

IV.

Altarul funerar din Adamclissi este altarul din Tapae

Curios cum fiecare concluzie atrage după sine alte concluzii ! Dacă oraşul Tropaeum Traiani din Adamclissi este identic,—şi lucrul acesta a fost pus în evidenţă mai sus,—cu lagărul de pe columnă din scena XXXIX ; dacă acest oraş, ale căruia ruini falnice le vedem astăzi în Adamclissi, a fost zidit de către împăratul Traian,—faptul acesta ni-l spune columnă şi numele chiar de Tropaeum Traiani,—şi dacă acest lagăr a fost clădit de armatele împăratului chiar pe locul unde s'au dat cumplitele lupte, nu urmează oare că, în afară de măreţul trofeu înălţat pentru eternizarea strălucitelor biruinţe, să se afle în raport cu aceleaşi lupte şi celelalte monumente din preajma trofeului ?

Nu-i oare firesc lucru, ca altarul funerar, care poartă pe faşada sa principală numele unor rezboinici căzuţi pe câmpul de bătae, să fi fost şi el ridicat de acelaş împărat şi pus astfel în raport cu luptele de la Adamclissi ? Să nu-şi datorească oare altarul existenţa sa aceluiaş eveniment mare, din care au răsărit cetatea şi trofeul impunător din Adamclissi ?

Ca înfăţişare altarul funerar, este de toţi bine cunoscut. Situat mai la răsărit puţin de trofeul cel mare, el avea înfăţişarea unui turn pătrat, cu latura de 12 m. lungime, pe ale căruia feţe erau săpate inscripţii. Turnul însuşi, după reconstruirea făcută de G. Niemann ¹⁾, avea la bază o scară circulară de 7 trepte, care îl izola şi îl înălţa în acelaş timp de suprafaşa solului. Inscripţiile săpate pe pereţii exteriori ai clădirii ²⁾, ne fac cunoscut mai întâi numele şi titulatura unui împărat roman, probabil fondatorul monumentului, apoi scopul pentru care zidirea a fost înălţată (in memoriam fortissimorum virorum qui pro republica morte occubuerunt), mai jos, şi în litere mai mărunte, numele şi titulatura trunchiate a unui ofiţer şi în fine numele soldaţilor morţi pe câmpul de bătae, numi rânduite după felul trupelor la care aparţinuseră : adică mai sus pretorienii, apoi legionarii romani, şi în fine mai jos, trupele auxiliare şi între acestea soldaţii cohorţii II Batavorum.

Scopul ridicării acestui altar a fost recunoscut încă de la început de către Bormann. El a pus în legătură acest monument cu pasajul lui Dion Cassiu (LXVIII, 8), unde ni se spune că împăratul Traian, după lupta de la Tapae (în 101) pune să se înalţe în amintirea celor căzuţi în luptă un altar funerar, pe care avea să se aducă jertfe odată pe fiecare an. Deci şi rostul altarului din Adamclissi a trebuit să fie identic cu al celui din Tapae.

Totuşi se pune întrebarea, în vederea cărei întâmplări rezboinice s'a zidit altarul din Adamclissi ?

Respunsul a variat după comentatori. Noi însă credem, că între felul de

1). G. Niemann, *Neues über Adamclissi*, în *Jahreshefte*, VI, 2, p. 247 ; Tocilescu, *Fouilles et Recherches*, p. 76.

2). C. I. L. III, 14214 ; cf. C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler*, p. 20.

construcție al trofeului și acela al altarului funerar sunt așa de multe analogii, în cât o singură concluzie ni se impune : cine a ridicat trofeul, a ridicat și altarul. Iar motivul care a împins pe împărat să înalțe trofeul, cu atât mai mult l'a împins și la clădirea altarului ; numai că unul avea menirea să eternizeze strălucita biruință a Romanilor, pe când celalt era un mausoleu, unde aveau să se păstreze pentru veșnicie numele ostașilor care luptaseră și „pieriseră pentru Republică“.

Această părere își va găsi mai departe întărirea sa ; pentru un moment însă s'o primim ca o simplă ipoteză.

Mai mult încă, noi pretindem că altarul funerar de la Adamclissi în fond nu este altul de cât altarul despre care Dion Cassiu ne spune, că a fost ridicat de către Traian la Tapae ; numai că rezumatorul lui Dion, Xiphilin, confundând lucrurile a povestit asupra luptei de la Tapae lucruri care nu se potrivesc de cât numai cu lupta de la Adamclissi.

În adevăr, notița lui Dion spune următoarele : „Traian dete lupta (de la Tapae) și avu o mulțime de răniți printre soldații săi ; vrăjmașii însă au fost măcelăriți în mod îngrozitor, și fiindcă lipseau bandagii pentru răniții săi, împăratul nu cruță propriile lui veșminte și porunci să le taie în fâșii, iar în onoarea celor căzuți în luptă ridică el un altar, pe care hotără să s'aducă jertfe în fiecare an¹⁾“.

Care sunt în această povestire elementele caracteristice ale luptei de la Tapae ? Ele sunt trei : a) mai întâi, Traian câștigă o biruință strălucită asupra Dacilor, printre care a făcut un măcel îngrozitor ; b) al doilea, această biruință a costat și pe împărat foarte mult, căci „numărul răniților romani“ a fost enorm de mare ; c) și în fine, în al treilea rând, în „onoarea soldaților morți împăratul a ridicat un altar funerar“.

Este întrebarea, se potrivește oare această mărturie a lui Dion, cu arăturile columnei asupra luptei de la Tapae ? Lupta de la Tapae, așa precum o înfățișază columna în scena XXIV, nu poate fi socotită, s'a zis de comentatori, drept o biruință strălucită a Romanilor. Mai mult încă, Cichorius, urmat în acest punct și de Petersen, consideră această luptă ca un epizod, care pune în lumină vie mai mult vitejia poporului dac de cât biruința legiunilor romane. În ori ce caz, nicăeri în imaginea luptei de la Tapae de pe columnă nu găsim nici „măcelul cumplit printre Daci“, nici „răniții romani“ despre care vorbește notița lui Dion, elemente însă care sunt indicate în lupta de la Adamclissi (scena XL—XLI).

Evident că între mărturia lui Dion și arătarea columnei privitoare la lupta de la Tapae, este, dacă nu o contradicție, de sigur o nepotrivire, și atunci se pune întrebarea, pe cine să credem mai curând, pe artistul columnei, sau pe Dion, al cărui text ni s'a păstrat trunchiat și într'un rezumat făcut cu

---

1). Dion Cassiu, *Hist.*, LXVIII, 8.

mult mai târziu de către Xiphilinus, al căruia spirit confus și ușuratic de multe ori a fost pus în evidență de către criticii moderni.

Cu totul altfel stă lucrul însă îndată ce raportăm notița lui Dion la lupta cea mare din Moesia (XL), de lângă Adamclissi. Aici artistul columnei ne arată o biruință romană, precum arareori mai întâlnim în lungul relievelor de pe columnă; ne amintim că există chiar o scenă întreagă (XLI), unde câmpul este acoperit în lung și larg de cadavrele barbarilor, reprezentare care se arată a fi cu drept cuvânt o ilustrare a spuselor lui Dion „și împăratul a făcut un măcel îngrozitor printre Daci“. Mai departe, columna ne arată pentru prima și ultima oară o luptă, unde răniții romani sunt cercetați în ambulanța romană înfățișată chiar la spatele împăratului Traian. Să fie acest lucru o simplă curioasă potrivire? Noi nu credem. Aici artistul a tradus în forme aceia ce notița lui Dion a povestit în cuvinte.

Dar argument hotărâtor este însăși descoperirea aceluia altar funerar din preajma trofeului din Adamclissi. Acest altar ne grăește mai mult asupra veracității și valorii prețioase a columnei, de cât toate combinațiile cele mai fericite, pe care un învățat ar putea să le plăsmuiască asupra acestui punct. Printr'însul se completează și se luminează notița lui Dion, care din această alăturare cu columna capătă o consfințire nemchipuit de înaltă. Căci era firesc lucru, ca acolo unde lupta fusese mai aprigă și mai discutată și unde biruința sfârșise prin a fi mai desăvârșită, să se fi clădit și altarul sacru pe treptele căruia avea să se aducă jertfa în cinstea morților, iar pe pereți să se sape spre nemurire numele soldaților căzuți pe câmpul de onoare.

Logica argumentării este deci cea următoare :

Pe columnă artistul a înfățișat două imagini de lupte : una în scena XXIV, cea de la Tapae și alta în scena XL—XLI, cea localizată de noi la Adamclissi. Pe de altă parte notița păstrată de Xiphilin ne vorbește de lupta de la Tapae ca despre o biruință foarte strălucită romană, unde Dacii au fost măcelăriți cumplit; deși cu mari pierderi pentru Romani în morți și răniți. Răniții au fost bandajați cu propriile veșminte ale împăratului, și morții îngropați pe câmpul de bătăe; iar în cinstea lor s'a ridicat un altar funerar. Cu această descriere a lui Dion Cassiu nu corespunde în nici un caz imaginea luptei de la Tapae (scena XXIV); în schimb lupta de la Adamclissi ne înfățișază și răniții bandajați în ambulanță,—lucru unic pe columnă,—și câmpul morților daci. Iar lângă trofeul ridicat pentru eternizarea biruinții se află un altar funerar, pe care stă scris numele Romanilor căzuți în bătăe.

Nu trebuie oare să concludem, că notița lui Dion din greșală se raportă la lupta de la Tapae, care în fond n'a fost o biruință romană, ci trebuie să aibă în vedere lupta de la Adamclissi ?

Dar încheierea aceasta este sprijinită prin noi fapte. Anume, pe columnă găsim că iau parte la lupta din Adamclissi tocmai trupele legionare, ale căroro numi de morți sunt săpate pe altarul funerar din Dobrogea.

Ne amintim mai sus că după felul stindardelor legionare și manipulare

și după felul simbolului scuturilor, trupele care au luat parte la lupta cea mare din Adamclissi, fac parte din două legiuni diferite. Prima legiune se caracterizează prin următoarele stindarde și embleme :

„Deasupra steagurilor fără capitel, pentru ca să întrebuițez însăși cuvintele lui Tocilescu, se vede o acvilă cu aripele destinse și care ține un mănunchi de fulgere în ghiare“. Signele manipulare însă se caracterizează printr'o cunună, mai multe tăleruțe rotunde, o spetează orizontală cu benzi atârând la capete, un vexillum, al cărui dreptunghiul este format din speteze care se întretaie, iar sus de tot o mână cu 5 degete¹⁾.

Cealaltă legiune ne înfățișază o acvilă cu aripile prinse într'o cunună și care ține de asemeni în ghiare un mănunchi de fulgere. Iar signele manipulare conțin : o cunună, un corn de lună poate, trei tăleruțe, o spetează orizontală cu benzi atârând de la capete în jos, și sus o cunună cu urme de dungi, poate sennul unui scutișor.

În ce privește emblemele scuturilor constatăm două tipuri, pe care le regăsim atât pe columnă cât și pe trofeu : unul, alcătuit dintr'un umbo în pătrat mic, o spetează orizontală la mijloc și fulgere șerpuitoare și în zigzag spre colțuri sus și jos ; celalt, un umbo, cu un sul împletit orizontal la mijloc și fulgere șerpuitoare și în zigzag spre colțuri sus și jos.

Toată întrebarea stă, ce numi se pot da acestor legiuni ? Problema este grea, totuși indicii conducătoare nu ne lipsesc. Printre reliefele descoperite în hotarele imperiului roman sunt multe, care ne înfățișază imagini de signiferi și vexillari. Iar inscripția adaosă mai jos ne indică în acelaș timp și întreaga titulatură a mortului cu numele legiunii din care el făcuse parte²⁾. Așa de pildă, printre reliefele descoperite în Maiența cu imagini de acviliferi, sunt două cari au multă asemănare cu signa legiunilor înfățișate pe metopele trofeului. Unul este reliefurile lui Cn. Musius Valeias, aquilifer leg. XIV Geminae și celalt al lui Lucius Faustus, signifer al aceleiași legiuni³⁾.

Acviliferul Cn. Musius Valeias ține în mână un toiag, în creștetul căruia se vede o acvilă cu aripile prinse într'o cunună, iar în ghiare ținând un mănunchi de fulgere. Pe scutul de formă ovală se află o emblemă compusă dintr'un umbo într'un pătrat mic cu o spetează lată la mijloc și fulgere șerpuitoare în sus și în jos.

Signiferul Lucius Faustus⁴⁾, în afară de scutul oval ține în dreapta un signum manipulare compus din 2 coroane jos, un corn de lună, un cap de berbec, șase tăleruțe rotunde, un vexillum, pe care se află o cunună.

---

1). Tocilescu, *op. cit.*, met. 13 : «Signa legiunii au forma de zăbrele. La col din stânga stă fixat un dreptunghi împărțit prin două vergele transversale, la colțurile superioare ale acestuia atârând două cordele mișcate ca de vânt ; în mijlocul lui sunt două coroane și un ornament în chip de coroană, puțin deslușit, în care se presupune a fi fost o acvilă ; deasupra este o mână simbolizată prin 5 dungi divergente».

2). Vezi Paul Steiner, *Die donna militaria*, în *Bonner Jahrbücher*, Heft 114—115.

3). L. Lindenschmit, *Tracht und Bewaffnung d. röm. Heeres*, Taf. II, 1 și III, 1 ; aquiliferul Musius Valeias e reproducut pe pl. XIX, fig. 4.

4). Lindenschmit, *op. cit.*, Taf. III, 1.

Ei bine, din această identitate de formă între acvilele reprezentate pe metopele trofeului și relieful lui Valeias, precum și din asemănarea emblemelor de scuturi și signa, nu putem scoate de cât o singură încheiere: legiunea despre care ne vorbesc inscripțiile reliefulor din Maiența, este aceeași pe care artistul trofeului o reprezintă pe relieful metopei, adică legio XIV Gemina Martia Victrix.

O dovadă și mai mult că această legiune a luat parte de sigur la rezbaoalele lui Traian în Moesia este însăși inscripția altarului funerar din Adamclissi, inscripție despre care vorbirăm mai sus. Momnisen, studiind numele legionarilor căzuți în luptă și înscrși pe peretele altarului, constatase că mulți soldați sunt de origine din părțile de la Rin; de unde conchidea, că legiunea din țare ei făceau parte n'a putut să fie de cât leg. XIV gem. Martia Victrix¹⁾. Pe de altă parte, printre trupele auxiliare care au luat parte la lupta din Adamclissi și din sânul cărora a căzut o sumă de soldați, trecuți și ei pe lista săpată pe altar, sunt și cele două cohorte batavice; în ori ce caz a cohortei II batavica. Vitejia acestor trupe a fost recunoscută de toți scriitorii vechimei²⁾. Aceste cohorte, se știe, au făcut întotdeauna parte din legiunea XIV Gemina³⁾.

Așa dar reliefele trofeului din Adamclissi, columna, reliefele din Maiența și în fine inscripția altarului funerar ne impun în mod evident încheierea, că legiunea XIV Gemina este una din cele care au luat parte, fie întreagă, fie printr'o vexilație mare, la lupta de la Adamclissi.

Nu mai puțin hotărâtor poate să fie răspunsul nostru și în ce privește numele celeilalte legiuni. Caracterele deosebitoare ale acvilei și emblemei scutului, pe care le-am întâlnit la metopele trofeului se regăsesc și pe alte reliefe. Anume pe piatra mortuară, descoperită în Verona, și privitoare la un purtător de acvilă, zis L. Sertorius Firmus, signifer aquilifer legiones XI Claudiae piae fidelis⁴⁾, toiagul drapelului ține pe vârful său o acvilă cu aripile destinse și libere, și cu un mănunchi de fulgere în ghiare. Acvila, întocmai cași pe metopa trofeului, nu are nici colan la gât, nici cunună împrejurul aripelor sale.

Cu această identificare corespunde și palma cu ciuci degete, care pe metopă se vede în capătul de sus al signului manipular; căci, se știe, numai legiunile piae fideles, aveau acest amănunt indicat pe stindardele lor⁵⁾. De altminteri legiunea aceasta era indicată să facă această expediție militară, tocmai prin rolul pe care ea l'a mai jucat încă mai înainte de Traian în rezbaoalele contra Dacilor și Sarmatilor⁶⁾; de aceia chiar se pare că fusese adusă din Germania. Fără a intra în miezul discuției, dacă această legiune (XI Claudia) a fost mai întâi permutată în Pannonia, precum s'a susținut de către Filow⁷⁾,

1). C. I. L. III, Suppl. 14214: «Legio potest fuisse XIV, quam constat intorfuisse expeditioni Daciae et habuisse milites plures Agrippinenses (*Eph. ep.* 5. p. 171)».

2). cf. W. Pfitzner, *Röm. Kaiserlegionen*, p. 258.

3). C. Cichorius, *Cohors Batavorum*, în *Pauly's Realencycl. oev. Cohors*.

4). L. Lindenschmit, *op. cit.*, Taf. II, 2, reproducă de noi la pl. XIX, fig. 3.

5). C. Cichorius, *Trajanssäule*, II, p. 34.

6). Pfitzner, *op. cit.*, p. 252.

7). Bogdan Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 66.

sau a fost adusă direct la Dunăre. Sigur este un lucru, că la 101 ea își avea lagărul său stabil la Durostorum. În această situație legiunea XI Claudia p. f. era menită să conlucreze împreună cu leg. XIV Gemina la campania contra Sarmaților și Dacilor; lucru pe care-l pune mai presus de ori-ce îndoială atât trofeul cât și columna.

Pe lângă aceste trupe legionare, columna ca și trofeul ne arată ca părtași la lupta de la Adamclissi și cohorte pretoriene. Dovadă despre aceasta sunt stindardele pretoriene, care pe columnă se văd nu numai în scena adlocuției, dar și în scena „pregătirii atacului“, iar pe metopele trofeului apar numai în scena adlocuției. În schimb însă, armamentul, înfățișarea și îmbrăcămintea unor trupe ne spun cu prisosință că cohortele pretoriene au jucat și aici un rol foarte important.

Acelaș lucru îl indică și inscripția de pe altarul funerar: numele soldaților pretorienii sunt săpate chiar în fruntea tuturor celorlalte numi, îndată sub numele trunchiat al celui ofițer cunoscut numai prin titulatura sa de praefectus. Câte anume cohorte vor fi luat parte la luptă, aceasta n'o putem hotărâ; poate trei cohorte, poate și mai multe. Sigur este, că toate cele trei monumente, trofeul, columna și altarul funerar, ne povestesc într'un glas și fără șovăire, despre rolul pe care pretorienii l-au avut în lupta cea mare de la Adamclissi.

După toate aceste potriviri între spusele relievelor columnei și ale metopelor trofeului cu arătările inscripției de pe altarul funerar, din Adamclissi, se pune întrebarea, să fie oare aceste asemănări rezultatul unor simple întâmplări? Sau altarul funerar a fost ridicat în amintirea acelor viteji, care au luptat pe câmpul de bătăe de la Adamclissi, despre care și trofeul și columna ne vorbesc cu așa bogăție de amănunte? Și dacă această din urmă părere este cea adevărată, nu urmează oare, că altarul funerar vecin cu trofeul este tocmai cel, despre care ne vorbește notița trunchiată a lui Dion Cassiu?

Dar în legătură cu această problemă se află și movila uriașă de pământ din apropierea trofeului și altarului funerar. Și astăzi chiar se vede ceva mai la nord de trofeu o măgură conică, despre a căreia vechime arheologii încă nu sunt pe deplin înțeleși.

Tocilescu, făcând săpături în această movilă, a descoperit la bază chiar o construcție rondă, alcătuită din trei ziduri concentrice, dintre care cel din afară este zidit din piatră regulat tăiată; acest zid are două intrări acoperite și ele cu lespezi uriașe de piatră. Cel de al treilea zid circular, format și el din blocuri tăiate regulat, închide o groapă, unde s'au găsit oseminte animale și ome-nești, precum și mai multe obiecte de argint în forma cunoscutelor „Ringgeld“ galice. Rostul acestei clădiri este ușor de ghicit: este mormântul unui „barbar“, care a pierit sau în timpul luptei de la Adamclissi, sau chiar ceva mai târziu, și a cărui memorie a fost glorificată de către împăratul Traian. Cichorius punând în legătură¹⁾ altarul funerar de lângă trofeu, cu movila cu ziduri

---

1). C. Cichorius, *Die röm. Denkmäler in der Dobrudscha*, p. 37.

ronde crede că aceasta trebuie să fie mormântul lui Cornelius Fuscus, cunoscutul praef. praetorio de sub Domițian. Hipotesa însă este greșită.

Sigur este raportul descoperit între altar și mormânt. Mormântul circular își datorește existența sa aceluiași împrejurări care au produs și monumentul din Adamclissi. Il deducem faptul din identitatea de material întrebuițat, și mai cu seamă din identitatea de lucrare între construcția circulară și altarul funerar.

Părerea lui Cichorius avea însă și un bun : ea pune în raport monumentul circular cu personagiul al cărui nume se vede săpat pe fațada altarului în capul listei celor căzuți pe câmpul de bătăe și onorați de împărat.

Dacă studiem inscripția de pe fațada altarului, partea privitoare la personagiul necunoscut și din care nu ni s'a păstrat mai lămurit de cât titulatura (praef.) și aceasta incompletă, deducem următoarele :

1) Ofițerul, după poziția pe care numele său îl ocupă pe inscripție, chiar sub titulatura împăratului, care a ridicat altarul, nu poate fi de cât un praefectus castrorum. Căci este cu neputință să fi fost un praefectus alae sau un praefectus cohortis, precum propune Mommsen și Tocilescu ¹⁾. Cichorius arată că în acest caz ar trebui să căutăm numele ofițerului în fruntea listei propriiei sale cohorte sau ala, iar nu într'un loc așa de important ²⁾.

Ca să fi fost un praefectus praetorio iarăși nu se poate : singurul praefectus praetorio cunoscut în timpul lui Traian, este Claudius Livianus, care a trăit până târziu sub Hadrian. Așa dar singura posibilitate este să credem că personagiul din fruntea listei morților pe altar a fost un praefectus castrorum. În adevăr, numai un asemenea prefect putea să comande una sau mai multe legiuni concentrate într'un lagăr ³⁾ și prin urmare să fie trecut în capul listei înaintea tuturor prefectilor de cohorte și de cavalerie.

2) Acest ofițer superior, cași ceilalți soldați romani, a căzut în lupta contra aceluiași barbari, Daci, Sarmați și Bastarii, despre care ne vorbește reliefele columnei și metopele trofeului.

3) Acest ofițer, a căruia titulatură n'o cunoaștem, pare a fi fost de origine asiatică și anume, din vre-un oraș din Pont, care se termina după cum arată inscripția ⁴⁾ cu POL ; deci poate să fi fost sau din Nicopoli Ponti sau din Pompeiopolis Ponti, sau din orice oraș cu această terminare în POL.

Pe de altă parte, fiindcă mormântul din măgură este în raport cu personagiul din fruntea listei, prin descoperirea acelei brățări de aur în interiorul celui de al treilea zid circular al mormântului din Adamclissi, urmează că personagiul nostru trebuie să fie în fond de origine străină, poate galică din părțile din Pont, mai înainte de a fi căpătat cetățenia romană.

Iată deci o sumă de elemente, care ne servesc de minune să dăm un nume chiar acestui personagiul misterios. În adevăr, între monumentele desco-

1). Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, pag. 70; Mommsen, C. I. L. III, 14214.

2). C. Cichorius, *Die röm. Denkmäler*, p. 30.

3). Marquardt, *Röm. Staatsverwalt.*, vol. II², p. 458.

4). C. I. L. III, 14214.

perite în Asia mică și aduse la muzeul din Constantinopol se află și o piatră cu inscripția unui oare-care Sex. Vibius Gallus din Amastris, praefectus kastro- rum leg. XIII Geminae, care a fost dăruit de către împărații Domițian și Traian cu daruri și onoruri ¹⁾.

Acest Sex. Vibius Gallus pare a fi originar din părțile Paflagoniei din Pont; cel puțin o arată aceasta monumentele dedicate în onoarea sa, descoperite numai în Asia mică. Acest prefect al castrului, dacă ne luăm după marginile săpate pe fețele monumentului din Amastris, a luptat în contra unor barbari, care prin armament, înveșmântare și port se aseamănă cu Dacii și Sarmatii de la Dunărea de jos. Fiindcă singurul loc de atingere cu acești barbari în timpul lui Domițian și Traian, n'a putut fi de cât în Moesia inferioară, este posibil ca S. Vibius Gallus să fi luat parte ca prefect al castrului leg. XIII Gemina, tocmai în lupta de la Adamclissi, când și-o fi găsit moartea.

Presupun deci că Vibius Gallus. intrat în trupele auxiliare romane prin bravura și meritele sale a ajuns la treapta de primpilar; mai târziu deveni comandantul lagărului din Adamclissi, unde pe lângă cele două legiuni, XIV Gem. și XI Claudia, se află și o puternică vexilație a leg. XIII Gemina ²⁾. În calitate de prefect al castr. leg. XIII Gemina a luat parte de sigur la marea luptă de la Adamclissi, unde probabil și-a găsit sfârșitul său. Împăratul, recunoscând meritele sale, a pus să-i se înalțe un mormânt impunător, unde să se odihnească de veci osemintele acestui bun ostaș, a căruia importanță mare în ierarhia militară romană se vede din locul, pe care-l ocupă numele său sub titulatura împăratului Traian, în inscripția altarului funerar.

Incheiem.

Împăratul Traian, scoborând la vale pe Dunăre cu flota sa, avea interes să prindă și să taie retragerea barbarilor care năvăliseră pe teritoriul roman din Moesia. Ținta aceasta era cu atât mai ușor de atins cu cât barbarii pătrunzând în Moesia cu familiile lor, târau cu dânsii în care prada luată de la locuitorii ținutului. A tăia acestor hoarde retragerea, a le sfărâma și nimici; iată care era tema pe care împăratul avea să o împlinească. Și acest lucru trebuia să-l execute cu repeziciune și pe neașteptate, mai ales fiindcă hotarele imperiului erau aproape și barbarii odată întorși în ținuturile lor pustii puteau să se risipească și prin aceasta să fie la adăpostul ori-cărei urmăriri sau rez-bunări.

Această temă reese limpede din reliefele columnei, unde sforțările împăratului de a prinde pe dușmani sunt admirabil înfățișate. Traian, odată ajuns la Axiopolis, își împarte armata în două coloane deosebite: una, alcătuită din trupe

---

1). O. I. L. III. 13648; cf. Kalinka, *Denkmal des S. Vibius Gallus*, în *Festschrift für Brundorf*, p. 215. C. Cichorius, *Die röm. Denkmäler*, p. 11, notă; Cichorius aci arată că monumentul poate fi datat din timpul împăratului Traian. *Bull. Corr. hellénique*, 1902, p. 287. Paul Steiner, *Die donna militaria*, în *Bonner Jahrbücher*, Heft 114, p. 69, n. 140' și 140". Steiner care data greșit inscripția ca fiind din timpul lui Septimiu Sever, revino (p. 77) mai departe la ideea că ea este din vremea lui Traian.

2). Tocilescu a susținut aceeași părere într-o comunicație făcută în Mai, 1909 la Academia română.

auxiliare ușoare, regulate și neregulate, iar cealaltă din trupe de cavalerie, se îndreaptă spre răsărit. O primă ciocnire cu cavaleria înzemată a Sarmatilor Roxolani și apoi o a doua mai cruntă în preajma localității din Adamclissi, unde barbarii popășiți noaptea îndărătul carelor lor de pradă, sunt sfărâmați cu totul. Împlinesc prima parte a programului: adică tăierea drumului de tutoarcere a hoardelor năvălitoare.

După ce împăratul clădește o nouă cetate, a căreia formă identică pe columnă cu cea de la Adamclissi ne impune să le identificăm, atunci el trece la împlinirea celei de a doua părți a programului său: sfărâmarea vrăjmașului și robirea celor remași în viață. Și lupta cea mare, care pe columnă cași pe trofeu, are o desfășurare similară, ne pune în lumină această realizare fericită. Barbarii sunt înfrânți, câmpul este plin de cadavre, iar restul celor vii, parte fug, parte sunt aduși în lanțuri în cetatea Tropaeum Traiani. La această luptă, spre deosebire de cea de lângă carele cu pradă, unde au fost numai trupe auxiliare, iau parte elita trupelor romane, faimoasa legiune XIV Gemina, și probabil vexilații ale altor legiuni, dar mai ales cohortele pretoriene și viguroasele cohorte auxiliare I și II Batavorum. Lupta a fost însă ucigătoare și pentru Romani: mulți au căzut pe câmpul de bătae, mulți au fost răniți. Pentru cei dintâi a ridicat împăratul un altar funerar, pe fețele căruia a pus să se sape numele celor căzuți pe câmpul de onoare. Iar praefectului castrului din Adamclissi, ca să-i slăvească amintirea, a înălțat măreța măgură cu zidurile sale circulare. Mai rămânea un singur lucru: eternizarea unei biruințe care întrecuse toate așteptările. Aceasta o îndeplinește împăratul punând să se înalțe pe locul de biruință acel trofeu uriaș, care, astăzi, cu toată restriștea vremilor ne dă o dovadă vie de puterea extraordinară a poporului roman.

CAPITOLUL VII

A TREIA CAMPANIE MILITARA

a

ÎMPĂRATULUI

REZUMAT.—După săvârșirea campaniei militare din Dobrogea, împăratul se reîntoarce la Zanes, unde troce Dunărea cu armatele sale în Dacia. Grupa cuprindând scenele XLVIII—LXIV, adică diferitele popasuri ale armatelor romane de la Zanos (Carataș) prin Bumbesti, Râmnicul Vâlcea, Pasul Turnu roșu, până la Crivadia lângă Strei, în Transilvania. Scena XLVIII—L ne înfățișează Carataș, cetatea Oreava. Scena a doua (LI) sau cetatea Gădiuți. Scena a treia (LII) ne arată lagărul roman din Porceni-Bumbesti. Scena a patra (LIII) localizată la Râmnicul Vâlcea, vechiul Castra Traiana. Scena a cincea (LV) ne înfățișează trecerea Oltului prin părțile de la Jiblea și croirea drumului spre Rădăcinosti. Scena a șasea (LVII) ne transportă în părțile de la Pripoara. Scena a șaptea (LVIII) ne arată trecerea lui Traian pe dreapta Oltului pe la Racovița-Copăceni. Scena a opta (LX și LXI) trebuie localizată la Căineni. În scena a noua (LXII—LXIV) ne aflăm la Boița în fața Turnului roșu.

Această grupă, care se întinde din 120 până în 160, cuprinde scenele XLVIII—LXIV. Mărginită spre dreapta cu copacul din 160, semnul convențional des-părțitor, pe care ades l'am mai întâlnit pe columnă, grupa aceasta ne înfățișează mișcările strategice ale unor trupe legionare romane, pe pământul dușmanului; abia dacă în ultima scenă (LXIV) ni se desfășură, nu atât icoana unei lupte, cât imaginea unei năvăliri a cavaleriei mauretane într'un ținut șes și păduros, de unde Dacii sunt izgoniți. Așa dar această întreagă serie de scene s'ar putea denumi, seria mișcărilor strategice ale armatelor romane, pentru ca să pătrundă în Ardeal. Împăratul avea înaintea sa greaua problemă, de a duce legiunile romane de la Dunăre prin Oltenia și pasul Turnului roșu, până în inima Transilvaniei, unde avea să se petreacă drama cea sângeroasă, adică mai întâi lovirea între cele două armate, romană și dacă, și apoi supunerea vrăjmașului. De altminteri, peripețiile acestei a treia campanii militare a împăratului au fost înfățișate cu o adevărată măiestrie. Intocmai ca și în tra-

gediile antice, grupele se leagă între ele, desfășurându-se în chip logic și firesc : la început, înfățișarea caracterelor sub toate fețele lor, alcătuirea nodului acțiunii, la mijloc, ciocnirea caracterelor mănate de pasiuni violente, și în fine catastrofa, care încheie acțiunea dramatică.

Aici, grupa noastră ne prezintă scenele premergătoare desfășurării acțiunii, grupa următoare ne pune sub ochii noștri cumplitele ciocniri între Romani și Daci, și în fine grupa cea din urmă, care începe cu scena LXXIV, ne arată catastrofa, care nimicește oare-cum mândria lui Decebal și neatârnamarea regatului său.

În ce privește elementele de localizare trebuie s'o recunoaștem de la început, că ele sunt cam rare, deși nu cu mult mai rare de cât în grupele studiate până acum. Totuși, fără a fi confuz arătate, scenele grupei noastre cuprind o sumă de elemente oare cum streine de înțelegerea noastră, fie că lipsa de claritate se datorește necunoașterii noastre în ce privește topografia terenului, fie, poate, din neputința artistului columnii de a descoperi elemente mai amănunțite și mai expresive pentru localizările sale.

Aceste două pricini ni se par de ajuns, ca să explice neînțelegerile ivite între învățați, asupra modului de a recompune drumul urmat de împărat, în această a III campanie.

Așa, de pildă, pentru ca să nu ne întoarcem prea mult îndărăt în istoricul părerilor propuse, vom recunoaște că atât Cichorius și Petersen, cât și Domaszewski, nu cad la învoială asupra poziției geografice, pe care trebuie să o dăm fiecărei scene din grupă. Cichorius, de pildă, vede în grupa noastră localitățile care se află între Pontes și Căineni, prin Oltenia, Petersen din contra, crede că ni se înfățișază drumul de la Drobetae spre Sarmizegetusa, însă prin valea Jiului și pasul Vulcan, pe când Domaszewski socotește că trebuie să recunoaștem în seria scenelor noastre localitățile dintre Oescus și Tapae, prin câmpia Olteniei, valea Cernei și a Timișului. Din această pricină, ceiace la unul este Bumbești, la celalt din contra este Drobetae, sau ori ce altă localitate lângă Dunăre și firește dacă punctul de pornire se deosibește de la unul la altul, au să se deosibească cu atât mai mult în punctele mijlocii dintre pornire și atingerea țintei.

Prima scenă, foarte clar înfățișată, este trecerea armatei romane pe puntea de lemn clădită peste Dunăre. Ea în realitate cuprinde tot spațiul însemnat de Cichorius cu numerile 121 până în 127 ; adică este formată din scenele XLVIII - L. scene care după părerea lui Cichorius sunt cu desăvârșire neatârnamate unele de altele ¹⁾. Unitatea scenei însă reese din două motive : a) din figura împăratului, care întors spre stânga privește oarecum la întreaga desfășurare a trupelor romane, care, pornite de pe malul Dunărei, se îndreaptă către cetatea de pe culmea dealului din 126 ; b) reese de asemeni din atitudinea figurilor care se află în scena LI, figuri întoarse cu spatele către cele din scena noastră.

---

1). Vezi pl. IX, fig. 2.

De altminteri şirul întreg de soldaţi, care trec pe sub poarta din capătul podului (în 121), nu-şi găseşte adevărata sa încheiere de cât în 126, unde împăratul aşezat pe o înălţime face gestul de bună primire. Este o legătură logică şi firească foarte strânsă între toate imaginile înfăţişate în aceste trei scene (XLVIII—L), pe care greşit Cichorius le a despărţit.

În ce priveşte localizarea scenei, motivele desfăşurate mai sus. la capitolul al IV, le credem în deajuns de temeinice, ca să mai revenim asupra lor. Am recunoscut atunci în cetatea de pe culmea dealului răpos de lângă Dunăre, în 120—121, forma lagărului roman din Carataş, care, după arătările noastre, este identic cu oraşul Zanes, cunoscut din inscripţii şi scriitorii vechi, greci şi romani. De asemeni în câmpia de la capătul nordic al podului de peste Dunăre, am recunoscut imaginea fâşiei de câmpie de pe malul românesc de la Gură Văii. Cele două ziduri de piatră, precum şi valul de pământ cu palisadă, nu sunt alt ceva de cât întăriturile ridicate de Romani. ca să apere capătul podului de pe pământul Daciei, de un atac al armatelor dace. Am mai recunoscut iarăşi că între această înfăţişare a podului de peste Dunăre şi cea din scena a IV, este o asemănare neîndoioasă; că deosebiri dacă sunt, acestea s'an născut din felul de înfăţişare: podul din scena IV este văzut ceva mai din spre nord-est de cât cel din scena noastră. Deosebiri sunt şi micile adaose, pe care le regăsim în scena XLVIII între 122 şi 123, de sigur întăriri ridicate mai spre apus de cetatea Zanes, întăriri care aveau de scop să apere şi capătul sudic al podului, precum apărau pe cel nordic.

Asupra alăturărilor făcute în capitolul anterior însă, nu mai revenim, e destul să spunem că din identificările făcute atunci orientarea scenei noastre era următoare: linia de jos înfăţişază linia nordului, deci cea din fund, de sus linia sudului; iar la stânga avem răsăritul şi la dreapta apusul.

Elementele topografice din scena L, care face parte, precum am spus, din scena noastră, ne adaugă la elementele noastre următoarele noi puncte topografice. În câte-va cuvinte, scena aceasta, care cuprinde spaţiul din 126—127, ne înfăţişază un munte de „formă piramidală“, răpos spre dreapta, caşi spre stânga. În vârful muntelui se află o cetate cu ziduri de piatră, cu poartă spre nord-vest şi ceardac de lemn spre dreapta porţii. Cetatea pare părăsită de apărătorii săi. De pe culmea muntelui coboară două drumuri, unul pe panta din stânga, larg şi cu polinar de lemn ca apărătoare din spre prăpastie, şi celalt pe dreapta, mult mai îngust, mai întortochiat şi apărat din loc în loc cu gropi de lup (Wolfgruben). precum se numesc în limbajul tehnic acele gropi pătrate săpate în pământ. Poteca duce în zigzag spre apus (dreapta) către o poartă holită, unde se zăreşte la poale un pârâu neînsemnat. La jumătatea drumului pe panta din stânga stă în picioare împăratul între doi ofiţeri; el salută cu mâna corpul de loricăţi, care se urcă pe drumul de la capătul podului de lemn.

Cichorius susţine că în această scenă trebuie să vedem imaginea castrului roman din Bumbesti; localizarea aceasta stă în legătură cu întreaga sa construcţie, care-l face să vază în scena următoare (LII) localitatea Rânnicul-Vâlcea din Olt. Petersen însă înlătură această presupunere, după el greşită;

căci cetatea de pe „muntele în formă piramidală“ nu este de cât o clădire romană din preajma Turnului Severin.

Părerile acestea însă sunt greșite. Noi vom căuta să dăm alt răspuns. Și mai întâi, vom încerca să răspundem la următoarele două întrebări: a) în cotro se află, în raport cu puntea de vase din scena XLVIII, „muntele în formă piramidală“; și b) cetatea de pe piscul muntelui este ea oare romană sau dacă?

La prima întrebare răspunsul nostru poate fi hotărâtor: după orientarea scenelor XLVIII—XLIX, „muntele de formă piramidală“ se află pe pământul Daciei, ceva mai la apus de capătul podului de lemn de la Gura Văii. Prin urmare, muntele acesta trebuie căutat cam prin preajma Vârciorovei, mai mult sau mai puțin aproape de Gura Văii. Acest munte are pe culmea sa o cetate. Este întrebarea, se află oare în apropierea Gurii Văii sau Vârciorovei un asemenea munte de formă piramidală, care să poarte pe sprinceană sa o cetate? Răspunsul la această întrebare ni-l dă colonelul Drăghicescu:

„In josul Vârciorovei (cam la 3 km.) cam în dreptul punctului unde încep porțile de fier, se deschide în munte valea Slătiniului. Partea dreaptă a văii e formată de un munte de „formă piramidală“, în spicul căruia se află un platou de o suprafață cam de 200 stânjani. Pe acest loc, brăzdat în mai multe sensuri de șanțuri și urme de zidării în piatră, se vede a fi fost odinioară un castel. În localitate are diferite numiri: unii îi zic cetatea Oreava“¹⁾. Din cauza anevoinții urcușului, adăogă acelaș distins ofițer al armatei noastre, această localitate este foarte puțin cunoscută chiar în vecinătate. „Din punctul, unde se află castelul, muntele domină în sus și în jos valea Dunării pe o depărtare mai mare de 10 km.; el domină și valea Slătiniului. În apropiere și pe stânga văii Slătiniului se întinde o padină largă și comodă pentru așezarea unui lagăr. Această pozițiune se numește astăzi „Taberile“ și servea ca loc de lagăr când castelul era în floarea sa“²⁾.

Așa dar, după arătările colonelului Drăghicescu și ale generalului Iancu, pe malul drept al Slătiniului, nu departe de Vârciorova, există pe vârful unui munte în „formă piramidală“ o cetate de piatră, pe care locuitorii o numesc și astăzi „cetatea din Oreava“. Cu toate greutatele unui urcuș anevoios pe panta răpoasă, p'alocuri prăpăstioasă chiar, a „muntelui piramidal“, ne-am urcat pe culme și am văzut și studiat tainica cetate. Iată observările făcute la fața locului, precum și rezultatele dobândite.

Cetatea se află pe culmea muntelui și are o formă ovală, cu axa cea mare de 70 m. lungime, pe când cea mică abea atinge 30 m. Zidul de piatră al cetății, se poate urmări mai pretutindeni pe sub rădăcinile copacilor, unii din ei seculari, care au crescut printre și peste ruini. El este vechi și după felul de alcătuire este roman; se aseamănă cu acela al tuturilor cetăților dăce studiate în capitolul II. Grosimea zidului atinge p'alocuri 4 m; din pricina intemperțiilor atmosferice, care au măcinat mortarul, poate și din pricina mănierii

1). Lt.-col. Drăghicescu, *Note pentru istoricul punctelor pe Dunăre*, p. 6.

2). General G. Iancu, *Oltenia și Banatul*, ed. II, 1894, p. 63.

omenești, care se întrevede în felul de dărâmare, zidul în mare parte s'a prăvălit de alungul pantelor muntelui și în prăpastia dimprejur. Trebuie să fi fost aceasta o întărire grozavă în timpul ei. De altminteri, cași cum arhitectul n'ar fi fost mulțumit cu întărirea pe care coasta răpoasă a muntelui și tăria zidurilor i-o dedeau, el a mai tras două șanțuri adânci, unul spre apus și altul spre răsărit de cetate, creștând șeaua muntelui până la 5 m. adâncime și 30 m. lățime.

În această scurtă descriere a ruinilor de pe muntele Oreava găsim pe de o parte elementele figurate pe columnă, iar pe de alta nota deosebitoare, care dau cetății caracterele sale dace.

Elementele figurate pe columnă (în scena I) sunt: a) „forma piramidală“ a muntelui, b) înfățișarea cetății pe culmea muntelui, c) existența porții, care nu a putut fi, cași pe columnă, de cât în spre nordvest, și d) situația geografică a muntelui în apropiere de Vârciorova și spre apus de capătul de nord al podului, clădit la Gura Văii. Dar mai este un amănunt, care n'a scăpat lui Cichorius, deși acest învățat n'a dat lămuririle îndestulătoare: este aceea poartă boltită din 127 jos. Cichorius susține că poarta boltită, care se află legată cu cetatea de pe culmea muntelui, este la marginea unei ape înguste. Ce rost are această poartă? După Cichorius, ea se află la capătul unei căi închisă de o parte și de alta cu întăriri de palisadă, sprijinite și ele cu gropi de lup. După învățatul german, localitatea din culmea muntelui fiind lagărul roman din Bumbești, poarta din vale n'ar fi de cât „niște simple întărituri ridicate în scopul de a apăra izvorul“, care servea pentru garnizoana cetății romane. Intocmirea aceasta însă are un rost cu mult mai însemnat. Pentru ca să lămurim acest punct suntem nevoiți să atragem în câmpul cercetărilor noastre o scenă din al II-lea război dacic, anume scena XCI. În această scenă, asupra căreia vom stărui mai mult cu prilejul celui de al II-lea război dacic, regăsim iarăși o clădire în forma unei porți cu doi stâlpi laterali, pe care se rezimă sus arcul unei bolti; îndărătul acestei porți, cași în scena noastră în 127, se vede o a doua, care, cași cea dintâi, are stâlpi și arc boltit pe deasupra. Această scenă ne reprezintă un moment solemn din viața poporului roman de la Dunăre; căci, precum vom dovedi-o în al II-lea război, în scena XCI este imaginea coloniei romane Tsierna sau Dierna, a căreia întemeiere trebuie pusă la fiele primei campanii militare a lui Traian, atunci când se întâmplă trecerea „prințesei dace“ de pe malul stâng pe cel drept al Dunării.

Știu bine că învățatul Cichorius ține scena XCI drept imaginea serbătorii morților de pe câmpul de bătăe de la Tapae, dar această idee a fost părăsită de comentatori. În desfășurarea figurilor din al II-lea război, scena XCI încheie seria întregă de stațiuni, care începe cu Ancona (scena LXXIX), dar în același timp ea începe o nouă serie, care se sfârșește în 257 din scena XCVII. Această nouă serie de scene, precum vom vedea în comentariile privitoare la al II-lea război, ne înfățișază luptele care se dau între Romani și Daci lângă podul de piatră de la Drobetae. Dar artistul, pentru că să ne călăuzească în localizările noastre, desfășură scenele într'o serie de imagini, care se leagă în-

tre ele în spațiu în mod foarte strâns și logic în același timp. El nu numai ia acțiunea din momentul când începe să se producă, adică în evoluția ei genetică, dar mai ales o prezintă în evoluția ei oare cum geografică; adică începe înfățișarea acțiunii de la un capăt și o dezvoltă în scene felurite, care sunt mai alăturate în spațiu până la desăvârșita istovire a seriei întregi. Așa, de pildă, în seria de scene XCI—XCVIII, artistul ne înfățișază solemnitatea fundării unei colonii romane (scena XCI) care nu este alta de cât Dierna, apoi trece la prezentarea cetății din Grădeț (scena XCII) și a „Turnului lui Sever” (XCII, în 244 sus) și în fine a castrului roman de la capătul podului de piatră din Drobeta (scena XCIV), rânduiind scenele după poziția lor geografică: Dierna la apus, Grădeț la mijloc, iar Drobeta la răsărit.

Acest fel de prezentare îl păstrează artistul pretutindeni pe columnă. Așa este și în seria de scene, care alcătuiesc grupa pe care o studiem acum. În scena XLVIII artistul ne înfățișază cetatea Zanes, de la capătul podului de lemn; apoi în scena L cetatea din Oreava, cu adaosul celui portic pus să reprezinte Orșova sau Dierna, în LI cetatea din Grădeț, în LII cea de la Bumbesti și tot așa mai departe. Dar ne oprim aici, fiindcă nu vrim să depășim cadrul, care ne este impus de scenele primului război dacic.

Ne mărginim deci a susține, că în scena L avem imaginea cetății Oreava. În porticul boltit din 127, forma simbolică a coloniei romane întemeiată de Traian, Dierna, lângă râul Cerna de astăzi, a căruia indicare o vedem în acel părăiaș, pe care artistul l'a înfățișat în scena L în punctul 127 jos. Și foarte firesc lucru, precum în seria de scene din al II-lea război dacic, îndată după Dierna (scena XCI) vine înfățișarea cetății Grădețului (XCII), tot așa și în grupa de care ne ocupăm, scena care reprezintă Dierna este imediat la stânga și alături de cetatea Grădețului (scena LI).

Iată deci răspunsul nostru la prima întrebare: cetatea de pe culmea „muntelui piramidal” din scena L, nu poate fi de cât cetatea Oreava, la nordvest de Gura Văii.

Ne rămâne a doua întrebare: cetatea aceasta din Oreava este ea romană sau dacă?

Mai întâi, ca să ne îndrumeze mai bine, artistul a avut grijă s'adaoge un amănunt: acel turn cu ceardac de lemn. Din cele spuse în capitolul al II, noi știm că această formă de turn este un semn convențional ales de artist ca să ne indice că zidirea înfățișată este de origine dacă. Dar, în afară de acest amănunt, sunt și alte mijloace, care ne pot lămurii gândul nostru. Forma cetății Oreava este cea ovală, pe care Romanii foarte rar au întrebuintat-o la construirea lagărelor și cetăților lor. Forma ovală însă ne amintim, este forma comună a mai tuturor cetăților dace, care se găsesc astăzi pe culmile munților și dealurilor întărite de Daci. Apoi însăși poziția acestei cetăți pe culmea unui deal înalt este un semn clar că zidirea ei s'a făcut de către Daci, iar nu de către Romani, care mai în totdeauna și-au zidit cetățile și lagărele lor în câmpie, sau prin dealurile strategice mai joase. În fine, dacă cetatea din Oreava n'ar fi fost clădită de Daci, ci de Romani, se pune întrebarea, când s'ar fi putut acea această clădire? Înainte de cucerirea Daciei? Dar aceasta ar fi fost ab-

șurd, fiind-că teritoriul Severinului n'a fost nici-odată cucerit mai înainte de Traian. După cucerirea Daciei? Și aceasta este absurd, căci contra cui să fi fost zidită? Contra Romanilor din Moesia? Dacă ar fi fost zidită de Traian între prima și a treia campanie a războiului întâi dacic, pentru ce ar fi părăsit-o, precum se vede din imaginea de pe columnă. Nu rămâne deci de cât părerea că cetatea din Oreava a fost zidită de Daci, dar părăsită odată cu retragerea lor în fața armatelor romane.

De altminteri cetatea Oreava este veche: „Localitatea Oreava de lângă Vârciorova, după cum mă asigură d. D. Onciul, se găsește menționată mai întâi în chirosoful lui Dan I din 1385, pentru mănăstirea Tismana¹⁾, în forma „Oreachovapadina“ la Dunăre, tradusă în condica mănăstirii: Oreava“. Firicelul dacă cetatea era în 1385, atunci avem siguranța că a fost și cu 1000 de ani mai înainte, fiind-că înainte de al XIV veac nici un domn român, și nici un rege vecin n'avea interes să înalțe la Dunăre o asemenea zidire.

Așa dar, pentru ca să dăm o încheiere celor spuse până acum, legiunile romane trec Dunărea în acelaș loc, adică pe la Carataș—Gura Văii, pe unde trecuseră și în prima campanie. Împăratul a trebuit s'aleagă și de astă dată tot acel puiet de trecere, pe care îl alesese în prima campanie, fiindcă pe aci se putea trece Dunărea cu mai multă siguranță. Însă, după cum am văzut încă din capitolul IV, punctul de la Carataș fusese acum în aceasta a III campanie, întărit prin adăos: prin acele ziduri de pe malul drept la apus de capătul podului, precum a fost întărit și prin acele valuri, unele de piatră, altele de pământ, de pe malul stâng. Odată trecerea Dunării săvârșită, drumul de mers mai departe era de la sine indicat: sau mergea spre apus până ce dedea în valea Cernei și de aici drept spre nord prin valea Belarecâi și Timișului peste poarta Domașnei,—aceasta a fost calea urmată de comandantul trupelor romane, care în prima campanie trebuia să opereze pe teatrul de răsărit al războiului, pe când Traian înainta pe valea Carașului și peste Pogoniș,—sau o lua pe culmea dealului Mătoareș și apoi tăind valea Topolniței se îndrepta spre nord, spre Baia de Aramă și apoi către răsărit, la Bumbesti de lângă Jiu, la nord de Târgul Jiului, precum o face acum Traian în această nouă campanie. Se înțelege, Oreava, care este cetate dacă, a trebuit să fie părăsită de Daci, sau altminteri garnizoana ei, lăsată aici de pază, ar fi fost în primejdie să cadă în mâna Romanilor.

Cu această încheiere se potrivesc și spusele columnei din scena II, (scena LI, după Cichorius²⁾). Ea cuprinde spațiul din 127 în 129: Aici ni se înfățișază o cetate puternică cu ziduri înalte de piatră, cu poartă în față, turnuri de lemn cu ceardac deasupra și în interior cu două clădiri, așezate de o parte și de alta a porții. În fața cetății, venind din spre stânga, împăratul, însoțit de trupe cu signiferi și vexilari, salută cu dreapta trupele legionare, care-i es înainte cu stindardele pretoriene și acvila legionară.

1). Vezi Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. II, p. 148.

2). Vezi pl. XXII, fig. 3.

Unde trebuie localizată scena aceasta? Cichorius o pune la Râmnicul Vâlcea, unde, după dânsul, elementele topografice arătate de artist se regăsesc aidoma. Petersen, după ce pune în lumină contradicțiile dintre imaginea de pe columnă și arătările lui Cichorius, înclină pentru o localitate din preajma Jiului sau a pasului Vulcan.

Să analizăm totuși mai întâi elementele caracteristice, pe care scena aceasta le are. Ele se rezumă în următoarele: a) Cetatea, după cum foarte bine a observat Cichorius, se „află pe un munte sau pe o înălțime“. De altminteri întreaga acțiune se desfășură într'un ținut „muntos“, b) din spre stânga avem o vale, care se înalță mereu spre dreapta, c) cetatea, dacă ne luăm după forma turnurilor de lemn cu ceardac deasupra, trebuie să fie de origine dacică; în ori ce caz, așa precum se vede pe columnă, pare a fi părăsită¹⁾, garnizoana ei lipsește, iar trupele legionare se află în vale la poalele cetății, d) cetatea are în interior două clădiri, care după limbajul convențional al columnei, par a fi două turnuri. Acelaș lucru l'am mai întâlnit și în scena XVIII, cu prilejul cetății din Bogșa română, e) cetatea este așezată într'un punct strategic foarte însemnat, care stăpânește căile militare ale ținutului, f) acvila, pe care o poartă acviliferul din fața lui Traian, fiind cu aripi destinse și cu colanul la gât, este identică cu cea din scena XLVIII în 122 sus; adică, după arătarea artistului, trupele care apar aici au trecut Dunărea tot pe la Gura Văii, pe unde au trecut și celelalte legiuni; numai că ele sosind în fața cetății dăde din LI mai înainte de Traian, ele au trebuit să ia o cărare mai scurtă și în acelaș timp mai puțin anevoioasă.

Acestea sunt elementele. Dar sunt și alte motive, care ne călăuzesc în localizarea scenei noastre. Este mai întâi unul de ordine generală și apoi un altul de ordine specială. De ordine generală este faptul că împăratul Traian, ca să pătrundă în valea Hațegului, este nevoit să aleagă calea pe la Olt; căci calea urmată în prima campanie trebuia neapărat părăsită. Și aceasta din pricină, că împăratul, cu toată biruința de la Tapae, se văzuse nevoit să se întoarcă îndărăt, calea pe la Porțile de fier transilvane fiind cu neputință de trecut. Dar argumentul de ordine specială este și mai hotărător.

Dacă admitem că în scena L împăratul Traian se află în apropiere de cetatea Oreavei, atunci pentru ca să ia calea spre Olt și Turnul roșu, calea de urmat era următoare: de la cetatea Oreavei se făcea peste plaiuri, atunci cași astăzi, două drumuri, unul pornea spre apus prin Ilovița și pătrundea în valea Cernei, de unde putea o armată să se îndrepte direct spre nord să pătrundă în valea Timișului și Bistrei și celalt iarăși prin Ilovița, trecea valea râului Bahna, se ridica peste culmile Mătoșului, cotea spre răsărit, cădea în valea Topolniței, tocmai în punctul unde astăzi se află mănăstirea Topolniței¹⁾. Aici drumul se îndreaptă spre nord către Baia de Aramă și apoi spre răsărit în valea Jiului. Pentru o armată însă care trecea Dunărea la Gura Văii mai

---

1). Vezi pl. XV, fig. 1.

era o cale, anume, trecea prin Jidoștița, apoi peste plaiuri, cădea în valea Topolniței cam pe la Schinteești, ceva mai la sud de mănăstirea Topolnița. Acest al doilea drum pe la Jidoștița era cu mult mai scurt de cât cel peste Mătoreț.

Iată dar care era calea de urmat pentru Traian ajuns la Oreava : sau pornea pe plaiuri și trecând Mătorețul cădea în valea Topolniței chiar în fața mănăstirii, sau trecea prin Jidoștița și ajungea la Schinteești, de unde drumul ducea spre fundul văii Topolnița, iar de aici prin Baia de aramă la Targu-Jiu. De altminteri, drumul cel vechi care lega Severinul cu Orșova era peste Mătoreț. Până în timpurile din urmă calea de alungul Dunărei de la Severin la Orșova nu exista, fiindcă stâncile răpoase ale dealurilor din vecinătate cădeau până în Dunăre. Șoseaua actuală este opera lui M. Cogălniceanu.

Se înțelege, dacă împăratul, ca să pătrună în Ardeal prin pasul Turnul roșu, trebuia să treacă neapărat pe la mănăstirea Topolnița, se impunea ca acest punct să fie întărit de către Daci ; căci aici, la Topolnița, se încreușau toate drumurile : atât cel ce venea peste Mătoreț, cât și cel prin Jidoștița și mai ales cel ce pornea de la Drobetae. Dacii, care tocmai cătau să împiedice pătrunderea armatelor romane de la Dunăre prin pasurile din Carpați în Ardeal, puteau ei oare lăsa neocupat și neîntărit un asemenea punct însemnat strategic ? De sigur că nu.

„Între mănăstirea Topolnița și comuna Balotești, în marginea drumului și pe culmea muntelui Grădețul, se văd și astăzi, spune căpitan Filip, urmele unor fortificațiuni de piatră în formă de elipsă. Întinderea acestor fortificațiuni și poziția topografică ce ele ocupă ne fac să credem, că această fortăreață a servit în timp de pace ca punct de pază. Vechimea sa nu se cunoaște încă, dar locuitorii spun că se numea „Zidina Dacilor“, „cetate romană“, „cetatea lui Mateiaș“. Muntele din apropiere se numește Godeanul, iar locul, pe care se află ruinile, Grădețul¹⁾. Tot în apropiere de Grădeț, între comunele Balotești și Schinteești, se văd „urme de zidării romane“ și „morminte“, pe care locuitorii le numesc „mormintele uriașilor sau ale jidovilor de la Martalogi“²⁾.

Asupra acestei cetăți avem descrierea entusiastă a lui Cesar Bolliac, descriere, pe care am reprodus-o în parte mai sus în capitolul III, privitor la cetățile dace³⁾. Firește, asemeni știri trebuiau controlate. Lucrul acesta l'am și făcut.

Dealul Grădețul, a căruia coamă se îndreaptă de la nordvest spre sud-est, se află la întâlnirea Topolniței cu râșorul Stibița, care vine din spre răsărit. Ceva mai spre miază-noapte se varsă râșorul Clicevățul, care vine din spre apus. Urcușul, deși panta muntelui este tare dreaptă, nu este anevoios, drumul fiind bun și cu cotituri numeroase până aproape de vârf. Ruinile astăzi sunt părăsite, zidurile sparte și acoperite de o pădure bătrână care a crescut

1). N. Filip, *Geogr. milît. a Olteniei*, 1886, p. 96.

2). N. Filip, *ibid.*, p. 97 ; cf. General G. Ionescu, *Banat și Oltenia*, p. 91 ; Gr. G. Toculescu, *Rev. p. Istorie, Arch.*, an. I, fasc. I, p. 168.

3). C. Bolliac, *Excurs. archeologice din 1869*, p. 60—61.

peste pietre și dărâmaturi. Cetatea are formă ovală, cași muntele pe care stă zidită, cu axa cea lungă aproape de 100 m., pe cand cea scurtă abea atinge 35 m. Zidul, care s'a păstrat p'alcouri bine; are aproape 3 m. grosime. Porțile de intrare, după cum spun locuitorii, pare să fi fost două, una spre nord și alta spre sud. La 25 m. mai jos de zid se văd, spre nord și spre sud, câte un șanț adânc de 10 m. și larg de 15—20 m. Șanțurile acestea izolau vârful de partea mai înclinată a muntelui. Locuitorii mai bătrâni ai ținutului vorbesc „despre niște blocuri mari de piatră, care s'ar fi găsit chiar în dreptul porților; una din ele, care a fost luată de către un general austriac, purta și slove pe dânsă“. Celalt bloc de piatră albă și lucioasă, ca de marmură, se află și acum în curtea mănăstirii Topolnița. Piatra este bine fățuită și are un chenar de jur împrejur.

În interiorul cetății sunt două măguri, una mai mare spre răsărit și alta mai mică spre apus, iar între ele un șanț larg de 15 m. Aceste măguri sunt alcătuite din dărâmaturi de ziduri mari, peste care s'a depus pământ și au crescut copaci. Amândouă aceste măguri sunt, după o cercetare mai amănunțită, simple turnuri rotunde zidite din piatră necioplită și cu mortar trainic legate. P'alcouri aceste turnuri sunt acoperite cu un înveliș de piatră tăiată în dreptunghiuri și cu rosturi regulate. Turnul de răsărit, care și astăzi e înalt de 5 m., are un diametru de 10 m. Țăranii mai bătrâni însă ne asigură că peste zidul de piatră,—grosimea lui e de $2\frac{1}{2}$ m.,—era odinioară și un altul de cărămidă, care s'a surpat. Spusa lor este întărită de faptul că printre ruini se află multe cărămizi. Turnul din apus este ceva mai mic, adică are 5 m. în diametru și 4 m. în înălțime. El era alipit cu o lature a sa de zidul de împrejmuire. Se pare că cetatea a fost supusă la reclădiri posteroare.

Din această descriere scurtă a ruinilor reese limpede și neîndoioasă asemănarea dintre cetatea înfățișată pe columnă, în scena LI și cea de pe culmea Grădețului. Comună le este situația lor pe o culme de munte; comună le este valea din stânga, care vine din spre Mătoreț; comună le este forma și întocmirile turnurilor interioare, în număr de două; comună le este poziția strategică; precum și faptul că alcătuirea zidului ne amintește construcția cetăților dace, precum turnurile cu ceardac de lemn de pe columnă ne aminteau lămurit că cetatea este dacă. Ar mai avea în fine comun și faptul că forma lor este eliptică sau ovală. În realitate, am văzut că, zidurile cetății alcătuiesc un oval mai mult sau mai puțin regulat. Pe columnă însă, cetatea noastră ar părea să fie pătrată. Totuși o alăturare cu cetatea din scena XCII, care este imaginea aceleiași cetăți ¹⁾, ne arată că asemănarea există și în acest punct între cele două cetăți.

În rezumat, scena LI ne înfățișază cetatea din Grădeț, care a fost ridicată de Daci, în scopul de a include calea cea mare de legătură între Dunăre și valea Jinlui. Calea aceasta atunci trecea prin valea Topolniței pe la Baia de Aramă, de unde apoi o lua direct spre răsărit până aproape de Bumbești. Se pare chiar că împăratul, ca să poată mai ușor alunga pe Daci din cetatea

---

1). Acest lucru se va dovedi în vol. II al lucrării noastre.

lor de pe Grădeț, a trimis un corp de armată pe la Jidoștița și Schinteești. pe când el însuși cu alte trupe a luat calea pe pripoarele înalte ale Mătorețului, de unde apoi în fața Grădețului, la poalele stâncei, pe care era cetatea dacă, și-a făcut împreunarea cu celelalte trupe mai înainte trimise.

Scena a treia (după Cichorius scena LII), care se întinde din 129—131. ne înfățișază două acțiuni deosebite: una, primirea unei solii dace de către împărat, cealaltă, clădirea unui lagăr ¹⁾.

Să ne lămurim mai întâi asupra acestei a doua acțiuni. Este oare aici vorba despre clădirea unui lagăr, precum pretindem noi, sau mai bine artistul a avut în gând să ne înfățișeze facerea unui drum, precum susține Cichorius? Mai întâi, pretutindeni unde pe columnă ni se arată așternerea unui drum artistul are grije să pue pe legionari ca să lucreze în linie dreaptă; de altminteri, acesta era și principiul inginerilor romani, ca să nu cotească linia drumului de cât în împrejurări foarte rare și anume, numai atunci când vre-o piedică firească îi sileau să facă altfel. În scena noastră însă, legionarii care lucrează, taie pădurea, sapă pământul sau cară dărapul cu coșurile, sunt orânduți în linie frântă, de trei părți împrejurul lui Traian și a soliei dace. Avem o linie sus paralelă cu linia fundului, avem o a doua jos paralelă cu linia din față, în fine cea de a treia, care le taie pe amândouă în stânga. Dacă linia de a patra, care ar încheia dreptunghiul spre dreapta lipsește, aceasta vine de acolo că artistul a trebuit să înfățișeze imaginea soliei dace. Cu multă luare aminte artistul ne-a arătat pe legionari în deosebitele clipe ale activității lor: unii taie copacii, alții îi cară, câțiva sapă pământul, făcând un șanț. pe când restul cară cu coșul dărapul scos. La așternerea unui drum nu se cară copacii dintr'un loc în altul, nici nu se scoate pământ. Un exemplu de așa fel se poate vedea mai departe în scena LVI. Și afară de asta, curioasă primire trebuie să facă Traian ambasadiorilor daci, dacă îi ascultă în mijlocul câmpului! Totdeauna împăratul obișnuiește să primească soliile popoarelor, în fața porții principale a lagărului. Este deci firesc lucru să admitem că și în această privință artistul a fost călăuzit de acelaș gând: ne a prezentat pe legionari clădind lagărul, lângă a căruia poartă primește împăratul solia trimeasă de Decebal. Așa dar, în scena noastră ni se înfățișază clădirea unui lagăr.

Dar se pune întrebarea, unde trebuie localizată scena? Elementele topografice sunt în scenă foarte puțin numeroase și nu tocmai hotărâtoare. Ținutul pare a fi muntos; în fund pe o muche de deal răpos, spre dreapta și în față se află o cetate cu două porți. Cu toate că elementele turnurilor cu ceardacuri de lemn deasupra lipsesc, totuși după înfățișarea porților și cetatea aceasta tot de origine dacă este; caracteristic în această privință sunt porțile cu pragul drept și care nu ajung până la muchea de sus a zidului de împrejmuire. De obicei, porțile la lagărele romane sunt fără prag sus, sau, de se întâmplă să aibă pragul de sus, el este de formă boltită. Un alt ele-

---

1). Vezi C. Cichorius, *op. cit.*, II, p. 245, Atlas, pl. 37—38.

ment este castrul roman, care se află în apropiere de cetatea de piatră cu două porți de pe muchia dealului răpos. Toate aceste elemente însă nu pot să hotărască locul geografic, unde se petrece acțiunea din scena noastră.

Mai bine pentru călăuzirea noastră este următoarea judecată. • Scena ne înfățișază, am văzut mai sus, și primirea unei solii dace. De unde venea solia ? De la sine se înțelege, că vine din partea lui Decebal, adică din capitala regatului dac, din Sarmizegetusa. Dacă dar Traian pornind din Grădeț, de pe valea râului Topolnița, se îndreaptă spre pasul Turnul roșu,—scena LXII ne va arăta acest lucru cu prisosință,—și dacă tocmai în scena următoare (LIII) ajunge în valea Oltului, se pune întrebarea, unde trebuia să ajungă pe Romani solia lui Decebal ? Ce cale trebuia să ia această solie, pentru ca să ajungă pe împărat în mersul său de la Grădeț spre Olt ? Această cale nu putea să fie de cât său prin pasul Vulcan pe prapoarele înalte ale Carpaților Gorjului, sau pe valea Jiului prin trecătoarea de la Lainici. Dacă solia ar fi luat calea pe la Bistra, Timiș, pasul Domașnei și valea Cernei, ar fi fost amenințată să nu mai poată ajunge pe împărat plecat de la Gura Văii. Prin valea Oltului cu atât mai puțin nu putea veni, pentru că în acest caz solia pornită din Sarmizegetusa, ca să întâlnească pe împărat, ar fi făcut un înconjur prea mare. Iar ca să izbutească în scopul ei, se cerea ca Traian să fie înduplecat spre pace încă mai înainte de a-și fi pus în mișcare armatele sale, înainte de a-și fi desfășurat toate puterile sale. Deci solia trebuia să-și aleagă drumul său neapărat prin pasul Vulcan.

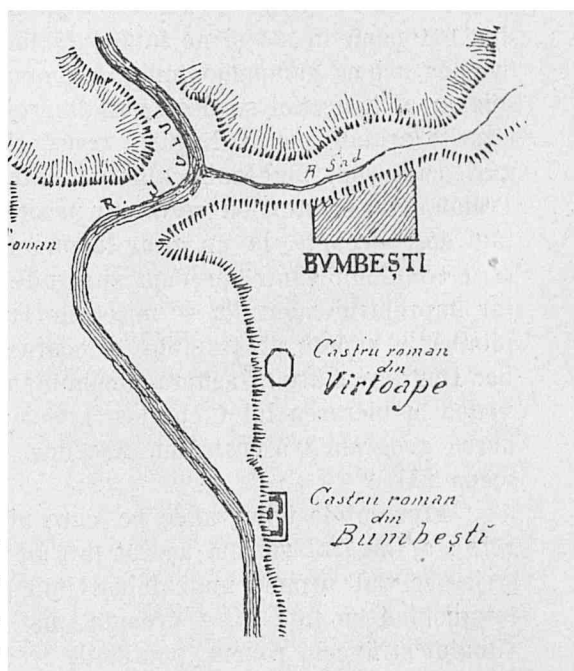
Această încheiere se potrivește minunat cu ceiace știm noi astăzi asupra ținutului de la Bumbești, de lângă trecătoarea Lainici în câmpia Gorjului. Localitatea aceasta este una din cele mai strategice ale Olteniei ; ea are și astăzi însemnatul rol de odinioară, de a apăra Ardealul contra unei năvăliri din Oltenia, sau și contrarul. Închipească-și cine-va o vale sălbatecă, tăiată adânc în șirul munților Carpați, ale cărora vârfuri aici în Gorj ating cele mai mari înălțimi ale lor. Această vale este prinsă între doi pereți uriași de piatră, pe o lungime de 30 km. de la fruntaria Ungariei până în câmpia Târgu Jiului. Adăogați la aceasta apele repezi ale Jiului, care umple aproape toată valea din perete în perete și atunci se va înțelege ce greutate înfățișează trecătoarea Lainici pentru o armată care ar năvăli de la sud spre nord pe coama Carpaților. Celalt drum pe prapoarele înalte ale munților este și mai anevoios. La capătul acestei înguste trecători, acolo unde Jiul se resfră în câmpia de la sudul Bumbeștilor, vine din spre răsărit râul Sadului, al căruia mal răpos și înalt formează ca un fel de cheie a defileului. Pe la poalele acestei coline duce și astăzi, precum ducea în vechime, drumul de la Baia de Aramă spre Râmnicul Vâlcea. Prin urmare și Traian, în mersul său spre Olt, a trebuit să treacă pe aici, pe la Bumbești. Deci și Dacii au fost siliți să închiză cu o cetate puternică intrarea în defileul Jiului de la Lainici ; prenum. împăratul la rândul său era dator să-și clădească un lagăr, care să împiedice ori ce năvălire a Dacilor din Ardeal, care ar fi putut să-i taie legătura sa cu baza de operație, adică cu Moesia.

Ei bine, atât lagărul roman, cât și cetatea dacă există.

La Bumbești de fapt sunt trei lagăre romane, două pe malul stâng al Jiului și unul pe malul drept. Dintre aceste castru, singurul care pare a fi fost ridicat de legionarii romani, în această a III campanie, este cel de pe dreapta Jiului, din apropiere de satul Porceni și nu Porcești, precum greșit arată harta din Corpus ¹⁾. Lagărul din Porceni este așezat într'o poziție încântătoare și totdeodată foarte strategică. Este unul din lagărele cele mai mari din câte cunoaștem în Dacia, este identic cu cel din Zăvoi, despre care am vorbit în scena XXIV cu prilejul luptei de la Tapae.

Castrul însuși se află zidit pe un mic tăpșan și are o formă dreptunghiulară. Valul de împrejmuire are și astăzi 2.50 m. înălțime și este înconjurat de un șanț de 5—6 m. lărgime. Laturile mai lungi ale castrului sunt îndreptate de la apus spre răsărit și au fiecare câte două porți, pe când cele scurte nu au de cât o singură poartă (Vezi figura aci alăturată). În interior se găsesc, după spusa locuitorilor, cărămizi mari romane și bănuți vechi.

Dacă am stăruit mai mult asupra acestui lagăr, nu este numai importanța lui, ci și faptul că el ne limpezește problema localizării scenei noastre. Că de pe coama valului acestui lagăr se desfășură o priveliște încântătoare și o zare largă, lucrul este ușor de înțeles, cași pentru toată regiunea deluroasă a Gorjului. De aci se vede deschizătura celor două văi, a Jiului și Sadului, care se infundă spre nord și răsărit precum și costișele repezi ale munților Carpați, pe unde se lasă drumul ce vine din Ardeal. Tot de aici se poate vedea locul unde se află cetatea dacă din fața gurii Sadului. Această cetate, odinioară puternică, pare că a dispărut. În adevăr, iată ce ni se spune cu privire la Bumbești, în *Dicționarul Geografic al României*: „Pe dreapta râului Jiul, în sus de comună la 2 km., se găsesc ruinele cetății, numite Catina, fă-

1). C. I. Lat. III, Suppl. pl. V. De altminteri greșită este înțelegerea, că lagărul se află la împreunarea Sadului cu Jiul, deci pe stânga acestui din urmă râu. În această privință harta lui Cichorius, *Trajansskizze*, II, este cu mult mai exactă.

cută, se zice, din timpul Dacilor. Iar „la confluența Sadului cu Jiul pe malul drept se văd niște ziduri în ruină“¹⁾. Vom vedea noi că și aceste ziduri în ruine au fost înfățișate pe columnă în al II-lea războiu. De o dată însă rămâne sigur documentată existența cetății dace de la gura Sadului, cetate care corespunde cu arătarea de pe columnă din scena LII.

Din cele dezvoltate până aici, urmează deci, că în preajma Bumbestilor trebuie stabilită scena LII de pe columnă, căci aici găsim reunite toate elementele topografice, pe care artistul le-a înfățișat pe reliefurile sale în acest loc, și anume castrul roman și cetatea dacă din față-i.

Scena IV (după Cichorius scena LIII) a grupei noastre cuprinde spațiul din 131 până în 135 și ne înfățișază unul din cele două mari momente, cu care începea ori ce campanie militară romană, adică o *lustratio exercitus*. Actul solemn al lustrației se desfășură în jurul unui castru de formă pătrată cu laturile arătate pieziș. Lagărul însuși slujește drept cadru la o mulțime de figuri, care sunt înghesuite atât înăuntrul cât și în afară. Mai întâi înăuntru, Traian, înveșmântat cu costumul prețesc și vălul pe cap, jertfește, întors cu fața spre dreapta, la un altar înconjurat. Înaintea lui stau flautiștii și purtătorii odăjdiilor sfinte, precum și signiferii și acviliferii. Apoi pe din afară, de jur împrejurul lagărului se mișcă de la stânga spre dreapta alaiul religios, care plimbă în sunete de trâmbițe și coarne, animalele de jertfe, adică *suovetaurilia*. Dar nu stăruim asupra amănuntelor, fiindcă toată această parte se poate vedea în lucrarea lui Cichorius²⁾. Ceiace ne interesează pe noi este determinarea geografică a castrului. Așa dar, unde se petrece acțiunea înfățișată în scena LIII?

Elementele topografice pe care ni le dă columnă se rezumă în următoarele : a) lagărul se află așezat într'un ținut șes. Numai spre partea din dreapta și jos se văd urmele unui delușel mic ; b) Impăratul Traian sacrifică la altar, întors fiind cu fața către dreapta, mai exact către dreapta și jos. Fiindcă după ritualul străvechi roman, pontificile trebuia să sacrifice „*velato capite sub divo culmine contra orientem*“³⁾, urmează neapărat că latura de jos și dreapta a lagărului este latura de răsărit, iar cea de jos și stânga este cea de miază-zi ; c) Acest lagăr trebuie să fie clădit undeva pe malul drept al Oltului. Motivul acestei încheieri îl găsim în scena LVI, unde legionarii romani trec de pe malul drept al Oltului pe cel stâng ; dacă ei ar fi fost pe malul stâng, la ce l'ar mai fi trecut în scena LVI încă odată tot în acest sens ?

Acste elemente topografice deși putine la număr, sunt de ajuns însă ca

---

1). *Dicțion. Geografic al Românilor*, p. 71, la cuvântul Bumbesti de Jiu. Mărturisesc însă că deși am cercetat cu deamănuntul prin părțile locului, până astăzi nici o urmă de ziduri nu m'au pus pe cale să descopăr cetatea Catina.

2). C. Cichorius, *op. cit.*, II, p. 248 ; figura de pe pl. XXXVIII—XXXIX.

3). Henzen, *Acta frat. Arvalium*, p. 7 ; cf. Marquardt, *Röm. Staatsaltert.*, III, p. 178, ed. II : « *arae spectent ad orientem* ».

să ne călăuzească în cercetarea noastră. În adevăr, pentru un corp de armată, care s'ar afla în împrejurimea Bumbestilor, ca să ajungă la Olt, nu are de ales

de cât un singur drum : anume calea care se face pe sub plaiurile Carpaților Gorjului și Vâlcei. Drumul acesta pornește mai la nord de Târgu-Jiu, trece prin Gruia, Săcel, Poenari, Ciuperceni în jud. Gorj, prin Fomețești, Horezu și Ocna în Vâlcea și dă tocmai în șesul Oltului, unde se află astăzi orașul Râmnicul Vâlcea.

Aici lângă Olt găsim noi singurul șes mai întins, unde putea să-și stabilească lagărul ; căci tot ținutul de la Târgu-Jiu până aci este frământat și deluros. Al doilea, aici la Râmnic găsim noi șesul care este închis spre sud est, precum arată pe columnă, cu delușelele mai răpoase din dreptul Troianului. (Vezi harta aci alăturată, copiată după *Limes alutanus* de Gr. G. Tocilescu).

Acest lagăr nu a putut fi așezat de cât pe dreapta Oltului, fiindcă pe stânga și în fața Râmnicului nu este nicăeri un șes mai deschis. Ceia ce ne face să credem că aici în șesul Râmnicului trebuie pus lagărul de pe columnă din scena LIII, este pe deoparte existența a multor ruini romane ce

se descoperă în această parte ¹⁾. Autorul notițelor geografice din Dicționarul geografic al României, vorbind despre dealul „Capela“, care „înconjoară orașul Râmnicul Vâlcea în partea de apus“ ne spune că aci se văd „resturile unor temple pentru cultul zeilor, ridicate de Romani în unire cu Dacii“ ²⁾. Iar pe de alta, însuși numele de „Traian“ pe care locuitorii îl dau mănăstirei și locului din partea de sud-est a orașului Râmnicul Vâlcea, nume ce ne amintește pe Traian, ne întărește și mai mult în credința noastră.

În adevăr, numirile păstrate în poporul român au totdeauna un rost hotărât. Iar această îndărătnică păstrare a numelui Traian, care este dat unei a-nume localități, ne face să bănuim, că el este o amintire întunecată a celui „Castra Traiana“, despre care ne vorbesc itinerariile romane și în special tabla lui Peutinger. În principiu, s'ar cuveni ca între stațiunile itinerariilor romane și popasurile armatelor romane, popasuri indicate prin lagăre, să fie o desăvârșită potrivire. Doar stațiunile itinerariilor, ajunse mai târziu orașe mai mult sau mai puțin însemnate, de fapt nu au putut fi de cât lagăre romane, care cu vremea s'au dezvoltat și au dat naștere orașelor.

Acelaș lucru trebuie să se fi petrecut și cu „Castra Traiana“. Lagărul roman din șesul Râmnicului Vâlcea, dezvoltându-se a dat cu timpul naștere orașului, din care amintirea poporului a păstrat numai numele cel mai izbitor de „Traiana“, perzând cu totul pe celalt mai comun de „castra“.

Cu această bănuială a noastră corespund și distanțele date de itinerariile romane. Între Castra Traiana și Arutela, itinerariul lui Castorius ne dă distanța de 9000 de pași, adică 13,32 km., care este tocmai depărtarea Jiblei (vechia Arutela) de Râmnicul Vâlcea (Castra Traiana). Încheierea ar fi deci aceasta : drumul de la Bumbești pe sub poalele Carpaților duce la R.-Vâlcea ; la Râmnic există un șes larg care s'ar potrivi cu cel de pe columnă, unde se petrece lustratia armatei ; tot la R.-Vâlcea există localitatea numită „Troian“, care ne amintește pe vechiul Castra Traiana ; între Jiblea (Arutela) și Râmnicul-Vâlcea sunt 13.32 km., care se potrivesc cu cele 9 mile romane dintre Arutela și Castra Traiana, deci la Râmnicul-Vâlcea trebuie să punem noi stațiunea Castra Traiana, unde artistul ne desfășură pompa lustrației.

Scena V (Cichorius LV) ne înfățișază pe de o parte (stânga) o sumă de legionari romani care, cu pilum în dreapta și scutul în stânga, așteaptă să treacă o apă ; pe de altă parte alți legionari întocmesc o punte și aștern un drum. Această dublă acțiune a făcut pe Cichorius să despartă ambele acțiuni în două, formând din fiecare câte o scenă aparte, când în realitate ele alcătuiesc un singur tot. În această privință Petersen a văzut mult mai bine, când a spus că legionarii romani așteaptă să vază podul și calea făcută, pentru ca să pornească mai departe.

Ținutul este stâncos, deluros și acoperit cu păduri. În spre stânga sus, printre ramurile și frunzele copacilor se zăresc încovoeturile unei ape care

---

1). Cărămizi romane, subterane boltite, etc. Din nefericire, n'am putut să le studiez.
2). *Dicțion. Geografic al României*, cuvântul «Capela», p. 165.

merge din fund spre în față până ce se pierde mai jos printre stâncile, peste care legionarii aşază puntea. La dreapta râului ostaşii romani croesc un drum pe partea deluroasă a ţinutului : unii taie copacii, câţiva cioplesc stâncile şi cei mai mulţi nivelează terenul. Drumul se ridică mereu până în 140, unde se află un lagăr roman cu corturi înăuntru. În faţa porţii lagărului sunt pari înfipti în pământ, pari, care poartă în vârf capete tăiate de Daci.

Trebue să fie acest drum grozav de însemnat pentru desfăşurarea campaniei rezboinice, pentru ca artistul să stăruiească aşa de mult şi să-l înfăţişeze cu atâta dragoste ! Se poate el oare localiza acest drum ?

Pentru o armată de invazie, care, pornită pe valea Oltului de la Râmnic la deal, ar căuta să pătrundă în Ardeal, avea înaintea ei două căi : una, de-a lungul Oltului pe la Lotru şi Cornet ; şi cealaltă, cu mult mai sigură, pe la Rădăcineşti. Prima, dacă este apărută, e de nestrăbătut. Tocmai de aceea a ales Traian pe cea de a doua.

Ţinutul acesta ne explică toate elementele topografice arătate de artist pe columnă : avem Oltul, peste care trec legionarii, avem drumul roman de la Jiblea la Rădăcineşti, drum care se urcă mereu pe coastă, cu cât ne depărtăm spre răsărit de Olt, avem în fine chiar castrul din Rădăcineşti. În adevăr, la stânga drumului cum vii din spre Jiblea, se află, pe proprietatea locuitorului Florea Vlădescu din Rădăcineşti, urmele zidului de lagăr roman. Poziţia acestuia, din punct de vedere strategic, este minunată aleasă : stăpâneşte vederea în tot lungul satului Rădăcineşti până dincolo de Titeşti şi Cozia (muntele) ; iar spre apus ochiul poate observa mişcările unui vrăjmaş care ar porni din Jiblea, chiar lângă Olt.

Scena VI (Cichorius scena LVII) cuprinde spaţiul din 140 în 142. Terenul din stâncos şi păduros, precum era în scena trecută, este acum cu desăvârşire muntos. Un munte înalt la stânga, un altul mai scund la dreapta, şi o vale îngustă între ele. Iar la mijlocul acestei văi se află o locuinţă pe pari, susţinută de o parte şi de alta printr'un val cu palisadă,—căci aceasta înseamnă în limbajul convenţional al columnei, acele uluci de scânduri, care închid valea.—Locuinţa este de sigur de origine dacă ; altminteri auxiliarii romani nu i-ar da foc. Drumul mai întâi urcă pe panta muntelui din stânga, apoi scoboără spre fund, dovadă de aceasta este felul de înfăţişare a călăreţilor : cei doi din stânga urcă mereu, cel de al treilea însă scoboară ; dacă şi acesta ar fi urcat clina muntelui, precum pretinde Cichorius, atunci calul şi călăreţul ar fi trebuit să se vază în întregime, iar nu numai cu partea de sus.

Ca să localizăm scena nu ne rămâne de cât să ne reamintim felul de alcătuire al terenului de la Rădăcineşti înainte. Pentru cine a străbătut aceste locuri, va constata îndată, că a merge mai departe de Rădăcineşti spre miază-noapte este aproape cu neputinţă : drumul se închide, râpele sunt adânci, dealurile frământate, în cât abea cu piciorul se mai poate trece înainte. Pentru o armată, care ar fi voit să treacă din Rădăcineşti spre poarta Pripoarelor, nu era de cât un singur drum : pe la Şuici, după ce a urcat mai întâi pantele repezi

ale Clocoticiului, care desparte valea Topologului de a Sălătrucelului. Tocmai această parte o arată artistul prin urcușul greu al celor trei călăreți auxiliari romani.

La Pripoare însă găsim și celalt amănunt, pe care columna îl înfățișază sub forma acelei localități dace dată pradă focului de către auxiliarii romani. „Defileul de la Pripoare, zice generalul Ianescu, este o poartă strimă al căruia perete din stânga este format de un picior stâncos al muntelui Cozia, înalt peste 120 m., iar cel din dreapta de muntele Mămărilu, ale căruia pante foarte repezi și aproape inaccesibile ating curând înălțimi superioare peretelui stâng. Lărgimea acestei părți la fund nu trece peste 100 m. și este ocupată în parte de pârâul Băești ¹⁾, care curge spre nordest în această parte. Drumul Căineni-Șălătruc trece prin această strâmtoare, ce închide atât de bine ori ce comunicație laterală, în cât satul Pripoarele era altă dată punct vamal. Pe pantele de nord din fața defileului există urmele unei redute vechi cu frontul spre defileu“ ²⁾. Această redută însă, cercetată mai de aproape, nu este altceva de cât un ocol rotund, susținut de valuri cu profil roman de pe o pantă pe alta a văii. Se vede lămurit, că este o întăritură ridicată de un popor care locuia în Transilvania și căuta să apere strâmtoarea contra unui năvălitor, care ar fi venit din spre miazăzi, de la Dunăre.

Prin localizarea acestei scene la Pripoare, artistul ne arată că orientarea scenelor, care de la Oreava înainte era făcută în sensul, linia de jos înfățișând sudul, iar cea din dreapta apusul, acum s'a schimbat: jos e nordul, la stânga răsăritul, ca mai totdeauna când acțiunea se desfășură de la sud la nord, sau de la răsărit spre apus.

Cu prilejul acestei scene și în special a căsuței zidită pe taraci, suntem nevoiți să spunem câteva cuvinte asupra unei probleme, care într'un timp a frământat mult pe istoricii și archeologii noștri. Aceștia, întemeindu-se pe arătările columnei, care în unele părți înfățișază locuințe dace zidite pe pari, au pretins, că vechiul sistem de locuințe lacustre din epoca de bronz, s'a păstrat aici în Dacia mai târziu și mai bine de cât ori unde aiurea în Europa. Hasdeu, marele istoric și lingvist, a adus în sprijinirea acestei idei tot felul de argumente ³⁾. După dânsul, asemeni locuințe lacustre au fost odinioară în părțile din Timișiana, „unde bălțile sunt francamente dulce“ și prin urmare bune de locuit. Până și cumpătatul Odobescu a susținut în congresul archeologic de la Copenhaga, din 1870, „că aceste construcțiuni de pe columnă ar lăsa a se bănuși și în Dacia antică existența palafitelor sau locuințelor lacustre“ ⁴⁾.

La aceste afirmări s'a răspuns cam îngăimat prin simple negări și anume, că între reprezentările de pe columnă și adevăratele palafite ale Elveției, nu este nici o asemănare; că la acestea nu se vedea nici odată parii, pe care se

---

1). Autorul vrea să zică « Băieșilor ».

2). Generalul G. Ianescu, *Geografia militară a României*, p. 76.

3). B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*, ed II, p. 230.

4). Cazalice do. Fondouco, *Congrès d'archéol. préhistorique*, în *Revue des cours scientifiques*, 1870, p. 169.

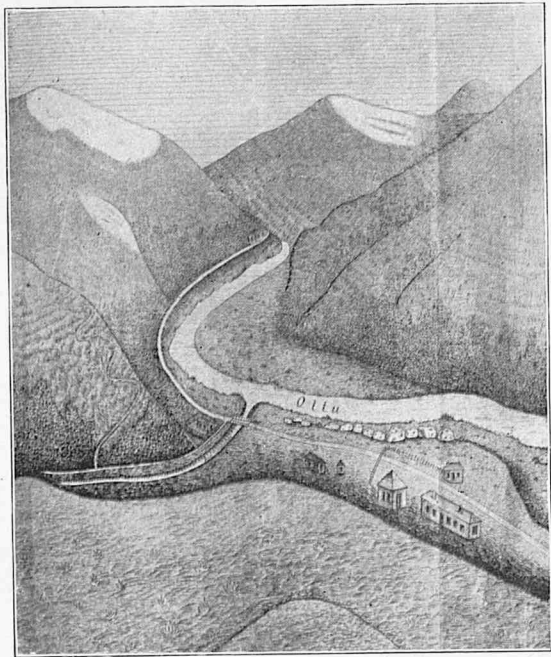

FIG. 4. DEFILEUL OLTULUI LA RIUL VADULUI.

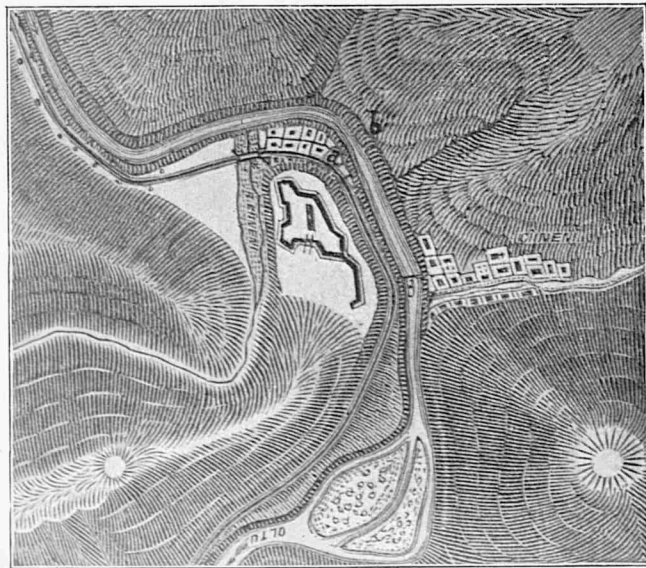

FIG. 3. PLANUL LOCALITĂȚII CĂINENI DE N. FILIP.

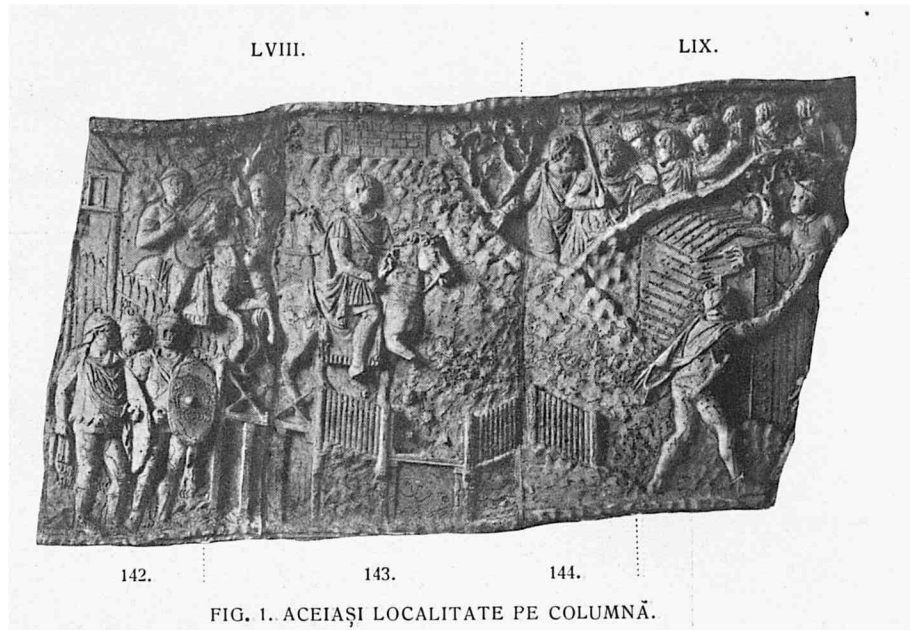

FIG. 1. ACEIAȘI LOCALITATE PE COLUMNĂ.

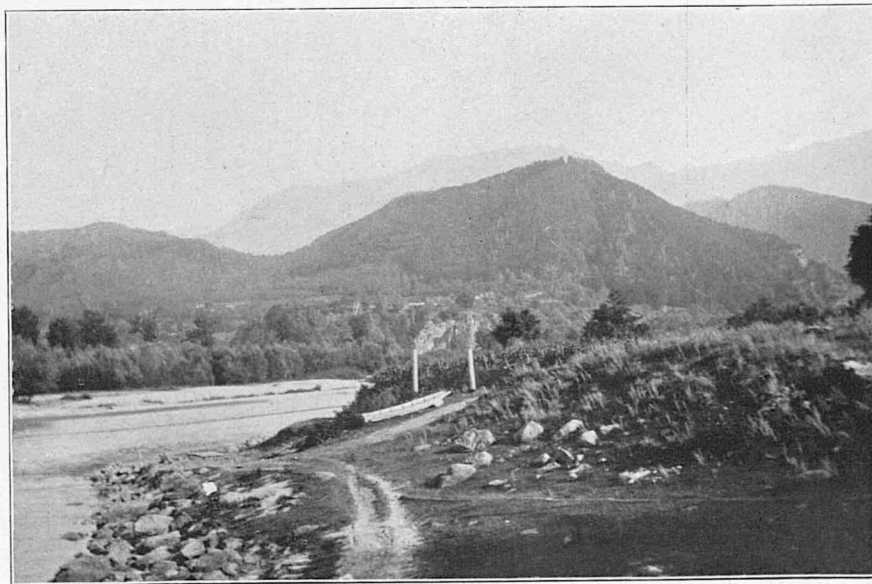

FIG. 2. LOCALITATEA RACoviȚA-COPĂCENI.

FIG. 1. VEDEREA TURNULUI SPART ȘI A ZIDULUI DE APĂRARE.

aflau locuințele, fiindcă abea de ajungeau aceștia la nivelul apei (Désor), pe când pe columnă din contra clădirile stau pe taraci înalți; că în fine nicăeri nu vedem pe columnă lacurile purtătoare de palafite ¹⁾.

Dar la aceste întâmpinări s'ar putea răspunde ușor, că artistul columnei n'a găsit de cuviință să înfățișeze întotdeauna lacurile, precum foarte ades nu reprezintă râurile, deși podurile clădite peste ele sunt cu îngrijire arătate; că, dacă pe columnă artistul indică până la exagerare taracii locuințelor, aceasta o face tocmai cu scopul, ca să atragă luarea aminte a privitorului asupra lor.

Dar noi credem că lămurirea trebuie să căutată în altă parte. Aici este vorba de un semn convențional, pe care artistul l-a ales cu un scop anumit. Imagini de locuințe pe pari se mai găsesc pe columnă, în afară de scena noastră, în mai multe locuri: a) în scena XXV (Cichorius) în 63 jos, b) în aceeași scenă în 65 sus, c) în fine în scena LXXVI. Toate aceste trei cazuri însă, sunt localizate în creeriile munților, unde nu poate fi vorba de ținuturi mlăștinoase: primele două ne înfățișază orașe, unul dincoace, celalt dincolo de Poarta de fier transilvană, iar cel de al treilea ne duce în preajma Sarmizegetusei, acolo, unde șirul Carpaților ating cele mai mari înălțimi. Cazul al patrulea, am văzut mai sus, trebuie să fie localizat în apropiere de muntele Cozia, și el unul din munții cei mari ai țării. Dacă dar astfel stă lucrul, atunci nici vorbă nu poate fi, că imaginea locuințelor pe taraci nu are nimic de a face cu palafitele. Ea trebuie să aibă o valoare convențională cu totul diferită.

Scena VII (Cichorius LVIII) este una din cele mai interesante din întreaga serie; ea, precum și cea localizată de Cichorius la Ad Aquas (scena LXXIV), au fost singurile raze de lumină, care l-au condus pe învățatul german la ideea, că drumul ales de către împărat pentru a pătrunde în Transilvania, a fost cel de pe valea Oltului și Turnul Roșu. Scena are următoarea înfățișare ²⁾: în fund se înalță un munte cu pante repezi, mai ales spre dreapta; pe culmea lui se vede o cetate de piatră cu creneluri și cu o poartă boltită spre stânga. Paralel cu muntele este un pod de lemn, care leagă malurile opuse ale unui râu cu o dublă matcă; râul pare a avea o direcție perpendiculară pe fața muntelui. Pe punte trece împăratul călare urmat de alți călăreți. În față terenul este șes, iar spre colțul din stânga, jos, trei auxiliari pedestri stau de pază. Podul are polimar atât la capetele celor două maluri, cât și în lungul ostrovului dintre cele două brațe ale râului.

Cichorius susține că scena aceasta trebuie să fie localizată în dreptul satului Robești, acolo unde astăzi se află un ostrov stâncos în râul Olt. Deci, după dânsul, apa cu două brațe este Oltul, ostrovul din mijloc este cel numit Robești, puntea leagă malul stâng al apei, iar cetatea din vârful muntelui trebuie să căutată pe culmea muntelui din spatele satului Robești. Cetatea, crede Cichorius, a fost clădită de Romani ca să apere podul și trecerea peste apă. Dar contra părerii sale, că scena noastră trebuie să fie localizată la Robești, se o-

1). Joseph Haupt, *Die dacische Königs- und Tempelburg auf der Columna Traiana*, 1870, Wien; Goos, *Archiv für Siebenbürg.* N. F. XIV, 1, p. 94.

2). Vezi pl. XXIV, fig. 1.

pune următorul fapt : în hipotesea lui Cichorius, Oltul și muntele cu cetatea de deasupra ar trebui să fie paralele, pe când podul din contra perpendicular pe amândouă ; pe columnă însă muntele cu cetate și podul de lemn merg într-o direcție, iar râul din contra. cade perpendicular pe amândouă. Dacă admitem, de pildă, că muntele are direcția de la nord la sud, atunci râul ar trebui să se îndrepte de la răsărit spre apus ; sau dacă admitem contrariul, atunci râul ar putea merge, precum și este în realitate, de la nord la sud ; dar în cazul acesta, muntele din fața Robeștilor ar trebui să ia direcția de la est la vest, ceiace nu se vede în realitate.

Părerea noastră însă este alta. Trecerea de pe malul stâng pe cel drept al Oltului nu s'a putut face de cât mai la vale de Robești, adică prin părțile de la Racovița-Copăceni. Și iată de ce. Țăranii din partea locului, mai ales cei din Copăceni, vorbesc despre o „punte din vechi“ pe care odinioară „craiu de rouă“, venit de la miazăzi, ar fi clădit-o la Copăceni în fața stației de cale ferată de la Cornet. Matca râului era pe atunci altfel croită : Oltul în loc de a curge printr'o singură albie, „pe atunci“ se resfira prin două brațe : unul, mai pe la răsărit, mai pe lângă dealul de sub Copăceni, și altul prin matca actuală. Solul însuși de pe sub poalele dealului a păstrat urme vădite despre aceste raporturi vechi. De altminteri, țăranii știu să spue, unde era capătul de răsărit al podului ; ba încă să arate și două camere zidite care se aflau pe sprinceană dealului din Copăceni lângă pod.

Ciudat, în această ipotesă se lămurește rostul așezării de pază a auxiliarelor romani din 142. Auxiliarii romani, după orientarea pe care o are acum scena, jos nordul, și în stânga răsăritul, sunt puși de pază ca să observe mișcările dușmanului, care ar căuta să pătrundă de la nord prin Boișoara și Titești în câmpia Racovița-Copăceni. Aici, locul era pentru Romani de o însemnătate capitală ; căci, ținând gura văii Boișoara în mâna lor, își asigurau linia de legătură cu Castra Traiana și cu întreaga bază de operație. O asemenea vale însă la Robești lipsește. Dar ipotesea noastră își mai dă seama și de două alte amănunte, pe care artistul totuși le-a însemnat cu intenție pe relieful său : a) forma curioasă a muntelui și b) cetatea de pe culmea lui.

Primul element este hotărâtor : privind din nord, din spre Racovița în spre sud, cu fața întoarsă spre Copăceni, vedem ridicându-se silueta ciudată și impunătoare a muntelui Măgura ¹⁾, care desparte valea Clocoticiului, unde sunt castrele de la Racovița, de aceia a pârâului Băeșilor. Profilul în formă de piramidă trunchiată cu panta scobită sus și răsărită jos, pe când creștetul este trunchiat, este absolut asemenea cu acela pe care artistul l-a înfățișat pe relief. O singură privire și asemănarea reese cu o putere hotărâtoare. Așupra acestui punct imaginea de pe pl. XXIV ne spune mai mult de cât ori ce altă descriere.

Dincolo, în spre valea Băeșilor, pe o culme de munte, care e puțin mai înalt de cât muntele Măgura, cu care face trup din același lanț, se află o

---

1). Vezi pl. XXIV, fig. 2.

cetate simplă ca formă, interesantă ca întocmire și căreia locuitorii îi dau numele de „Turnul lui Doancă“. Această cetate răspunde la forma celei din scena noastră de pe columnă.

Asupra acestei ruini nimic nu se știe, nici cine, nici când a fost zidită. Legenda ne spune despre un oare-care „Craiu de rouă“, care ar fi zidit în acelaș timp și podul de lemn de peste Olt. Urcușul la ruini este cumplit de greu. Inchipuiescă-și cine-va o prismă uriașă de piatră de granit, care se înalță deodată de lângă malul râului Băiași, până la 300 m. Cărarea spre vârf e strimță și se agață de stânci măcinate de ploii și de soare. Pe culme se află un tăpșan neted de formă ovală, cu axa cea lungă de 40 m., iar cea scurtă de 15 m. De jur împrejurul tăpșanului se află un zid în grosime de 2 m., care s'a păstrat numai pe un arc de 15 m. Poarta de intrare n'a putut fi de cât pe laturea de nord, adică întocmai cași pe columnă. La dreapta porții de intrare se află baza rotundă a unui turn de 4 m. în diametru. De pe culmea acestei cetăți păzitorii puteau observa cărările munților în 3 direcții; valea Băieșilor spre sud, intrarea în strimțorile Pripoarelor și spre Titești-Boișoara, în fine o bună parte din valea Oltului până dincolo de Robești, până aproape de Căineni.

Și acum se mai poate cineva îndoi de adevărul localizării noastre? În rezumat, tradiția ne vorbește despre o punte veche peste apa Oltului, care „pe atunci“ curgea în două brațe deosebite. Muntele Măgura cu forma lui ciudată e asemeni cu cel înfățișat pe columnă, având aceeași direcție de la răsărit spre apus, pe care o arată relieful; avem cursul râului perpendicular pe fața muntelui; avem cetatea de pe vârful dealului cu forma ei rotundă, cu poarta dând spre nord, avem malul mai înalt pe stânga de cât pe dreapta râului, avem deschiderea spre nord-est a văii, unde păzesc trupele auxiliare din 142; în fine într'un cuvânt, regăsim aici la Racovița-Copăceni toate elementele topografice, care în hipotesa lui Cichorius nu-și găseau nicăeri explicarea.

Scena a VIII (Cichorius, scenele LX și LXI)¹⁾, în contra părerii lui Cichorius, se întinde din 145 până în 148, cuprinzând astfel două scene, care erau socotite ca neatârdate una de alta. Subiectul scenei este ușor de înțeles: în stânga, legionarii ridică un lagăr, care are două porți numai, una pe laturea din față și cealaltă pe cea din dreapta. În spre fund și mai la dreapta este un alt lagăr,—acesta este isprăvit pe deplin, are și corturi înăuntru. În fața porții stă Traian și cei doi tovarăși ai săi. Un pileat dac ingenuchiat, pe care împăratul îl primește în fața trupelor sale legionare,—indicate prin acvila și signele lor manipularice,—întinde brațele către Traian și-l roagă cu căldură. Scena se încheie în fine sus, în 145, prin figura a trei ostași romani; care par puși de pază îndărătul muntelui din fund.

Unitatea scenei o formează figura împăratului, împrejurul căruia se grupează toate celelalte persoane; dar această unitate și în acelaș timp legătura strânsă între scene o mai formează și cele două figuri de legionari, una în

1). Trecom asupra scenei LIX din Cichorius, pentru că elementele topografice indicate de artist sunt neîndestulătoare ca să poată fi localizată. Totuși noi credem că trebuie pusă la Sărăcinești,

dreapta, în 147 și cealaltă în interiorul lagărului, în 145, figuri care privesc către pileatul ingenuchiat.

Pentru localizarea scenei elementele topografice, deși nu în deajuns de precize, sunt totuși destul de numeroase. Ținutul, judecând după înălțimile muntelui care formează fondul scenei din 145—147, este foarte muntos; este de sigur unul din cele mai muntoase din câte cunoaștem pe reliefele columnei din întreaga serie studiată până acum. Acest amănunt însă nu-i de ajuns pentru noi. Punctul, unde au fost zidite aceste două lagăre, trebuie să fie unul din cele mai însemnate din punct de vedere strategic. Numai rare ori artistul obișnuiește să ne înfățișeze două lagăre alăturate, unul în construire și celalt cu desăvârșire gata. Acest lucru nu l-am mai întâlnit de cât în prima campanie, atunci când armata de apus de sub comanda împăratului, luase calea dealungul râului Carașu. De asemeni tot atunci ne amintim că de obicei, Romanii zideau mai întâi lagărul de partea mai amenințată de vrăjmaș și tocmai pe urmă cel de pe partea mai puțin primejduită. Așa dar, lagărul din spre dreapta în scena noastră este mai aproape de vrăjmaș de cât cel din stânga, încă neterminat.

Această idee o găsim intrupată de artist și prin venirea pileatului dac trimis în solie de către regele Decebal. În adevăr, pentru o armată de năvălire, care venea de a lungul Oltului spre Ardeal, pe unde trebuia trimeasă solia? De sigur tot de a lungul Oltului la vale, și anume pe la pasul Turnul roșu. Altă cale de luat nu era. Așa dar, laturea lagărului unde vedem pe dac ingenuchiat, trebuie să fie îndreptată spre nord, în ori ce caz spre nordvest. Că alte cuvinte, scena noastră intră în categoria acelor, care sunt orientate cu partea de jos spre nord și deci partea din stânga spre răsărit. Dar mai este încă un amănunt: numărul și felul de așezare al porților. Lagărul din stânga, adică după orientarea de mai sus, lagărul din nord sau din nordest, are numai două porți; una, pe laturea de sud și cealaltă pe laturea de apus. Deci, terenul trebuie să fie de așa fel, în cât spre răsărit și nord de castru, nu era cu putință nici o comunicare, probabil din pricina muntelui care fiind cu pante prea repezi nu putea da loc la nici o legătură. Dacă ar fi fost cu putință o asemeni legătură, atunci artistul ar fi adaos, ca la mai toate lagărele romane, cele 4 porți obișnuite. De asemeni, lagărul din dreapta, fiind cu trei porți, dacă nu și patru,—cea de a 4 lature nu se vede,—urinează că legături de comunicare aveau loc de toate aceste trei părți.

Aceste elemente topografice ne îndeamnă să localizăm scena noastră la Căineni. Ca poziție strategică acest punct este unul din cele mai importante din întreaga vale a Oltului. Iată în această privință ce ne spune căpitanul Filip, ale căruia păreri sunt întărite prin studiile generalului G. Ianescu. „Munții Paringului vin prin ramurile lor, până în apa Oltului. Una din aceste ramuri, numită culmea Robeștilor, pornește din muntele Murgași și se dirijează drept către Căineni, situați la 7 km. de la frontieră și forțează Oltul să descrie un mare arc de cerc egal cu aproape o jumătate de circumferență.

Pe partea cea mai de jos a acestei culmi, se află un platou înalt de 50 m., mărginit de trei părți de talazuri foarte repezi. Acest platou de o suprafață

de 4 km. este limitat la nord de râul Căineni, la est și la sud de Olt, iar la vest de munți înalți și foarte escarpați. Pe dânsul se află încă urmele a două forturi bastionate, construite în felul incintei de la Târgoviște, de către Austriaci și Turci pe la anii 1710. Poziția de la Căineni are o importanță strategică capitală¹⁾.

Și de fapt, la Căineni se găsesc urme romane în mai multe locuri. Mai întâi jos în dreptul podului de fier, ceva mai spre nord, chiar sub „poduș“, aproape de satul Căinenii din Vâlcea, în punctul însemnat cu litera a, se văd într-o groapă adâncă pe lângă o fântână, resturi de stâlpi de piatră de zidărie romană. Aici padina este destul de largă, așa în cât până în malul Oltului să se fi putut zidi un castru roman. În această parte, după câte am aflat de la locuitori, s'au găsit cărămizi mari pătrate (0.40×0.40) romane; unele dintr'însele au fost folosite de către Nicolae Fănuș la pardoseala tindei sale, unde le-am văzut și eu. Tot în Căineni, însă de cealaltă parte a Oltului, în punctul b, chiar peste drum de ruinele de mai sus, se află ruine de zidărie veche romană. Acestea formează două ziduri paralele, care cad perpendicular peste albia Oltului. Depărtarea între aceste ziduri, cărora țărani le zic „turnulețe“, din pricina înălțimii lor, este de 150 m. Zidurile au o grosime de $1\frac{1}{2}$ —2 m., iar ca înălțime vre-o 3 m. Aici, d. Gr. Tocilescu, în lucrarea sa „Limes alutanus“, admite, cu drept cuvânt existența unui castru roman²⁾ (Vezi harta reprodusă la pag. 195). Din nefericire, despădurirea munților aducând căderea peretelui stâncos, tot zidul de răsărit al castrului roman a dispărut sub dărâmături; de asemenea, albia Oltului, schimbându-se cu timpul, a nimicit și ea laturea din apus.

Iată dar unul din castrele de pe columnă, cum își găsește corespondența sa în realitate. Cu această localizare avem explicarea și celorlalte amănunte topografice de pe relieful nostru. Și anume, castrul din răsărit nu putea avea de cât două porți, una pe laturea din vest și alta pe cea din sud, căci spre răsărit și nord muntele Pleșea învăluie ca un perete de stânci răpoase castrul de două părți. Din contra, lagărul de pe malul drept al Oltului, fiind așezat cu laturea lui de sud de peretele platoului care vine din dealul Gorgan, este liber în comunicațiile sale de trei părți, adică spre răsărit, spre nord și spre apus. Între aceste două castre trebuie să fi fost podul de trecere între cele două maluri ale Oltului; de unde și numirea de Pons Vetus pe care o găsim dată în Itinerariile vechi localității de la Căineni. Această amintire de „punte“, pe care a avut-o odinioară Căinenii, s'a păstrat până astăzi în gura poporului nostru din partea locului. Țărani și azi numesc podușul înalt din spatele Căinenilor din Vâlcea, la „pod“.

Dacă însă asupra localizării scenei nu mai este nevoie de adaos nimic, trebuie totuși să spunem un cuvânt asupra solului dac, pe care-l vedem îngenuchiat la picioarele Împăratului. În această scenă pentru prima oară vedem o

---

1). N. Filip, *Geogr. militară a Olteniei*, p. 33; vezi pl. XXIV, fig. 3, care ne reproduce planul căpit. N. Filip.

2). Goos, *Chronik*, p. 304, susține, întemeindu-se pe mărturia lui Ackner, că aceste ziduri erau puse să închiză trecătoarea spre Ardeal. De altminteri și Goos crede că sunt ziduri romane. Asupra acestui punct nu incupe îndoielă.

solie dacă alcătuită din pilofori. Până aici toate aceste solii (prima este înfățișată în scena XXVIII, iar cea de a doua în scena LII) erau alcătuite din comați daci, care aveau o atitudine rugătoare, firește, dar oare cum mai demnă. Acum,—este a treia solie,—ambasadorul dac este un pileat, care, întocmai precum spune notița lui Xiphilin ¹⁾, ajungând în fața împăratului cade rugător în genuchi, după ce mai întâi a întins armele sale la picioarele lui Traian. Firește, cât timp armatele romane căpătaseră succese în afară de granița transilvană, primejdia națională era încă departe ; de aceea atât în prima (scena XXVIII), cât și în a doua scenă (LII), soliele dace sunt formate din oameni de rând ; când însă Decebal a văzut că Romanii au pătruns adânc în valea Oltului și că au ocupat puternica poziție de la Căineni, disprețul său pentru puterea romană s'a schimbat în îngrijorare adâncă ; de aci trimiterea soliei de pileați care se înfățișază împăratului în genuchi în fața castrului din Căineni și în ochii legiunii adunate. Că această solie tot așa de puțin și-a ajuns scopul său, precum l'au ajuns celelalte două de mai înainte alcătuite din comați daci, aceasta se poate, vedea din desfășurarea mai departe a rezboiului pe reliefele următoare.

Scena a IX (Cichorius LXII—LXIV) cuprinde pe columnă un spațiu foarte larg, care se întinde din 148 până în 160. Este înfățișarea uneia din acțiunile militare cele mai interesante ale armatei romane din întregul prim rezboiu ; de aceea și artistul a desfășurat-o cu atâta solemnitate pe reliefele sale. Este înfățișarea acțiunii rezboinice a cavaleriei mauretane de sub conducerea lui Lusius Quietus, care, după cum sună notița lui Dion Cassiu, s'a acoperit cu glorie, împlinind fapte mari, adică, „năvăliind prin altă parte, de cât pe unde mergea Traian spre Sarmizegetusa, a ucis mulți Daci și a dus în robie și mai mulți“ ²⁾.

Scena în fond se compune din două părți : una spre stânga (148—155), unde artistul pe lângă alte acțiuni ne indică și elementele topografice pentru localizarea scenei, iar cealaltă spre dreapta (155—160), în care ni se desfășură însăși acțiunea care trebuia eternizată.

Vom îndrepta cercetările noastre mai întâi asupra acestei părți a scenei. Împăratul Traian stând pe culmea unui deal, urmărește cu interes foarte viu mișcările cavaleriei mauretane, care atacă cu multă violență pe niște Daci surprinși de această năvălire. Terenul, pe care cavaleria mauretună se mișcă, este în stânga mai mult sau mai puțin frământat, spre dreapta însă, acolo unde Dacii se luptă, și după luptă fug, este hotărât șes și păduros. De sigur spațiul în care cavaleria lui Lusius Quietus se mișcă, nu poate fi tocmai larg ; altminteri, ar scăpa de sub privirea împăratului, care împreună cu cei doi tovarăși, ai săi, urmărește, precum am spus, peripețiile acțiunii rezboinice ³⁾. Trupele legionare ale împăratului arătate prin acvilele și signele manipularice, adastă chiar la spatele lui Traian momentul când să intre în acțiune. În ce privește terenul

1). Vezi Dion Cassiu, (LXVIII, 9).

2). Dion Cassiu, *Hist.* LXVIII, 8, 3.

3). Vezi pl. V, fig. 2.

unde cavaleria mauretană se mișcă observăm, că departe de a crede cași ceilalți comentatori, că „înaintea împăratului se deschide un sistem de văi care pornesc din diferite locuri, pentru ca să se piardă toate într'o câmpie“ (Cichorius), noi socotim din contra, că dealurile din stânga sunt înfățișate cu gândul să ne intrupeze ideea, că ținutul este deluros spre stânga și șes spre dreapta. Cugetul artistului nu poate să fi fost înfățișarea exactă a unui sistem de văi, fiindcă de fapt era cu neputință să existe un asemenea teritoriu, care desfăcându-se în mai multe văi paralele, să poată fi văzute dintr'un singur punct; mai ales, precum este cazul în scena noastră, dealul pe care stă Traian este mai scund de cât cele care închid văile între ele. Așa dar, terenul, precum îl arată artistul, este deluros spre stânga și se pleacă neîncetat către dreapta într'o câmpie șeasă și păduroasă. Acestea zise, să revenim la problema localizării scenei. Elementele topografice ni le dă, am spus mai sus, prima parte a scenei, cea din stânga. Terenul este muntos, suntem într'o regiune frământată. Un lanț de munți cu culmi dințate desparte în lățime scena în două. În primul plan și aproape la mijloc între 150 și 152 se desfășură un lagăr roman, a căruia lature principală stă întoarsă spre dreapta. Trei laturi au câte o poartă păzită de legionari. La dreapta lagărului suut două grupe de auxiliari, formată fiecare din câte doi ostași, întorși cu fața unul spre altul. De sigur sunt puși de pază într'un punct însemnat strategic, pe unde ar putea pătrunde barbarii. De partea opusă a grupei de auxiliari vin din spre stânga două care cu provizii, unul mai jos tras de boi, și celalt mai sus de catări.

Pe planul al doilea, începând de la stânga spre dreapta, avem mai întâi un zid lung care închide sus scena cu legionarii din relieful trecut, apoi iarăși un car cu provizii, din care nu se vede de cât o parte numai din boi. Printre curmăturile dintre vârfulurile munților se înșiră de la stânga spre dreapta patru turnuri rotunde, cu poartă în față, acoperiș ascuțit deasupra și două abagele. Trupele legionare romane cercetează văile dintre aceste turnuri rotunde, văi care se înalță spre fund. În fine, pe înălțimea unui deal, care se întinde din 153 până în 154, se zărește zidul unei cetăți cu două porți, întoarse una spre dreapta și alta spre stânga.

Elementele caracteristice puse de artist în această scenă se pot însuma în următoarele rubrice: a) Ținutul este foarte muntos, poate chiar ceva mai muntos de cât cel de la Căineni din scena trecută; b) Formele munților, spre deosebire de toate cele văzute până aici, sunt conice, stâncoase, cu vârfuli pleșuve și pante abrupte; c) Acești munți conici se rânduesc într'o linie care merge de la stânga spre dreapta, formând pe cât se pare o vale lungă, din care spre fund se desfac din loc în loc văi laterale cu atât mai înalte, cu cât se depărtează spre fund; d) În primul plan și chiar la mijlocul scenei, aproape în câmpie șeasă, se vede un lagăr roman, pe care îl păzesc trupe legionare și auxiliare romane; e) Castrul acesta comunică spre stânga printr'un drum, pe unde se aduc proviziunile necesare armatei; din această pricină trebuie să admitem că teritoriul roman, sau mai exact ținutul roman, se află la stânga. Fiindcă linia romană de legătură vine pe valea Oltului, a căreia direcție este de la

sud spre nord, urmează că în stânga se află sudul și deci spre dreapta nordul. Ca o urmare a acestei orientări, linia răsăritului trebuie să fie jos și a apusului sus ; f) Lagărul este așezat într'un punct strategic foarte însemnat. Faptul că auxiliarii romani privesc îngrijați spre dreapta, este un semn că de această parte ar putea să vie un atac ; g) Privind înșirarea munților conici și mersul carelor cu provizie, ținutul pare a fi o vale lungă care începe la stânga și se sfârșește la dreapta, adică valea se îndreaptă de la sud la nord ; h) În stânga, în 149 se vede un zid ridicat de a curmezișul văii și care are de scop să închidă intrarea văii din spre stânga ; i) Printre văile munților conici se văd niște turnuri rotunde cu acoperiș ascuțit și poartă în spre față. Scopul acestor turnuri rotunde este să închidă intrarea văii principale pentru ori care dușman care ar fi pătruns pe la capătul văilor laterale. Toate aceste turnuri rotunde deci au fost zidite de Daci ; j) În fine în dreapta castrului, adică mai spre nord, pe o muche de deal răpos se află o cetate de asemeni dacă, cu două porți, una pe latura de răsărit și alta pe cea de sud. Ceiace ne silește să credem că această cetate e de origine dacă, nu este numai faptul părăsirei în care se află, dar mai ales existența acelu ceardac de lemn pus deasupra porței din dreapta.

Fără a stărui și asupra celorlalte elemente caracteristice, pe care artistul le a înfățișat în scena aceasta, noi vom pretinde, că aici e reprezentarea ținutului de la Turnu roșu, din preajma comunei Boița. Aici găsim noi reunite toate elementele topografice, pe care artistul columnei le-a indicat în scena noastră. Le vom lua deci pe rând, așa cum au fost observate pe columnă.

1) Ținutul este foarte muntos, căci aici la Boița, munții care îngrădesc valea Oltului au înălțimile lor cele mai mari.

2) Formele munților, care alcătuiesc defileul râului, sunt, după cum se poate vedea din schița publicată ¹⁾, conice, stâncoase, cu vârfuri pleșuve și pante abrupte.

3) Valea are direcția de la sud la nord, mărginită de o parte și de alta cu peretele munților Carpați ; în această vale dau mai multe râușoare, care formează și ele văi laterale strâmte ; văile acestea, firește, se îngustează spre fund, către apus. Avem, de pildă, valea Megieșului, valea râului Pleașa, în care dă valea râului Boicioara, valea râului Tălmăcelul, care se împreună cu valea Răușorului mai sus de satul Tălmăcelul și în fine la nord, valea râului Șadul, care dă în râul Sibiului tocmai în dreptul Tălmăciului.

4) Spre răsărit de satul Boița, pe malul drept al Oltului, nu departe de vărsarea Sibiului, se văd și astăzi urmele unui castru roman de piatră, de formă dreptunghiulară, cu fața întors spre răsărit. Zidul de împrejmuire a lagărului se află pe locul numit „Rudele“, ceva mai la răsărit de fabrica de cărămidă a lui Ioan Cloajă. Acest zid, acoperit cu verdeață peste tot, era format din bolovani de piatră legați cu mortar roman foarte tare. Înălțimea lui, mai ales spre albia Oltului, atinge 2 m., pe când grosimea abia 1 m. 20.

---

1). Căpitan N. Filip, *Geografia Oleniei*, București, 1886, p. 32 : « Vederca în perspectivă a defileului Oltului la vama Râul-Vadului ». Vezi pl. XXIV, fig. 4.

Aici, după d. Tocilescu și alții, a fost localitatea cunoscută din Tabla Peutingeriană sub numele de Caput Stenarum. Cu această localizare corespunde foarte bine și distanța arătată pe itinerariul lui Castorius : Caput Stenarum fiind la 15 mii de pași departe de Pons Vetus, adică la 22 km. de Căineni.

Poziția strategică a acestui lagăr era extraordinar de mare, căci stăpânea nu numai intrarea și eșirea din pasul Turnul roșu, dar în acelaș timp și căile care duceau, una priu valea Oltului spre răsărit și țara Barsei, alta spre mează-noapte în văile râurilor ambelor Târnave, și cea de a treia spre apus prin valea Sibiului și Mureșului. Lagărul acesta de fapt nu poate fi de cât cel înfățișat de artistul columnei în scena noastră.

5) Cu această localizare se potrivește și celalt amănunt privitor la drumul pe unde vin carele cu provizii. Drumul care leagă castrul din Boița cu valea Oltului și deci și cu Moesia, venea dealungul Oltului de la Pons Vetus și pătrundea în Transilvania pe la Turnul roșu, vechiul porta Traiana. Valea aceasta întocmai ca și pe columnă, este încadrată spre apus cu vârfuri cu atât mai înalte, cu cât sunt mai spre miază-zi.

6) În acest defileu al Oltului, pe partea dreaptă a râului, sunt o sumă de ruini de ziduri vechi, care încep chiar de la râul Vadului. Cel mai caracteristic însă, este cel din dreptul văii Megieșului (după alții Modișului), așa numitul „Turnul spart“. Acest turn, după cum am mai spus mai înainte (vezi pag. 50), așezat la îmbucătura Megieșului în Olt, chiar lângă malul apei, care-î scaldă poalele, are o formă rotundă, de aproape 40 m. la bază ¹⁾. Turnul are și astă-zi aproape 15 m. înălțime; sus se văd foarte bine și unele creneluri de apărare cu gvardia de jur împrejur. Are trei etaje, cu ferestrele cele mari de sus încheiate cu bolți arcuite, formate din cărămizi mari romane ²⁾. Cu toate că acest turn nu ni s'a păstrat de cât pe jumătate,—restul din spre uscat a fost luat de ape în 1533, cu prilejul unui înec ³⁾—, totuși se pare că poartă de intrare n'a avut. Intrarea se făcea printr'o punte de fringhii, care ducea la fereastra boltită din al II etaj. Această fereastră se potrivește minunat cu porțița care se găsește la turnurile rotunde de printre văile munților din scena de pe columnă.

Asupra rostului acestor clădiri rotunde de pe columnă, multe s'au spus de către comentatori. Pollen și Petersen ⁴⁾, le țin drept temple. Domaszewski însă, le ia drept altarele funerare ridicate din porunca lui Traian pe câmpul de bătae de la Tapae, despre care ne vorbește cunoscuta notiță a lui Dion ⁵⁾. Dar cel care a văzut mai clar de cât toți a fost Cichorius; el a susținut din primul moment că sunt simple turnuri de pază. Alăturările de mai sus cu „turnul spart“

1). Vezi pl. XXV, fig. 1.

2). Neigebaur, *Dacien*, p. 273: «Ein etwa 30 Fuss höher sehr dicker runder Thurm von Bruchsteinen, der für römische Arbeit gehalten wird». C. Goos, *Chronik*, p. 304: «Ein runder Thurm, von römischen Mauerwerk, dessen Mörtel mit den bekannten Ziogelbrocken gemischt ist und welcher seiner ganzen Gestalt nach dem von Crivadia im Schylpasso gleicht»!

3). Neigebaur, *ibid.* p. 174; C. Goos, *ibid.* p. 312; Dr. Biolz, *op. cit.*, n. 437.

4). E. Petersen, *Trajans Dak. Kriege*, I, p. 68.

5). A. von Domaszewski, *Philologus*, N. F. V. XIX, H. 3, p. 335.

dau deplină dreptate : rostul acestor turnuri runde nu a putut fi de cât să apere și să închiză intrarea în Transilvania, atât pentru cei ce ar fi încercat să pătrună pe dreapta sau pe stânga Oltului, cât și pentru cei care ar fi pătruns fie prin văile laterale din apusul defileului, fie prin plaiurile înalte ale Carpaților, plaiuri străbătute și atunci în antichitate, precum sunt și astăzi, de căi foarte umblate.

Dar ceiace ne întărește și mai adânc în această credință, că turnurile runde de pe columnă din scena noastră aveau un scop fortificatoric, este și acel zid lung de piatră, pe care-l vedem urcându-se de la turn pe panta muntelui ¹⁾ până acolo unde ea era răpoasă. Acest zid, care închide defileul până în munte, este identic cu acel zid, pe care noi îl vedem înfățișat pe columnă sus în 148, îndărătul legiunii romane, care privește la pileatul dac îngenuchiat din scena de la Căineni.

Dar asemănările între realitate și arătările columnei merg și mai departe. Pe columnă, am văzut, sunt patru asemeni turnuri runde. Ei bine, cași pe columnă, în afară de „Turnul spart“ se mai aflau odinioară și alte turnuri runde. La Tălmaci, o comună ceva mai la nord de castrul din Boița, era un alt turn rotund, care după descrierea făcută de Neigebaur ²⁾, era la fel cu cel dintâi. La 1840 însă, în urma unui foc care a mistuit comuna, turnul acesta a dispărut cu totul. În fine, pe locul unde astăzi se află faimosul „Turnul roșu“, la cotitura Oltului ca să între în defileu, se pare că a fost un al treilea turn rond; însă a dispărut și acesta, iar ceva mai pe deal s'a zidit „cam pe la finele veacului al XVIII, actualul turn pătrat, înconjurat cu 6 bastioane“ ³⁾.

Unde să fi fost cel de al patrulea turn rond, astăzi nimeni nu o mai poate spune, căci năvălirile sălbatice ale barbarilor prin lungul defileu al Oltului, au nimic it orice urmă. Dar despre existența lui cine s'ar mai putea îndoi ?

6) În fine, un ultim argument care sprijină ideea localizării scenei noastre la Boița, este și următorul : pe columnă între 153 și 154 se află, pe culmea unui munte răpos, o cetate părăsită, din care nu se văd de cât trei laturi și două porți ; aceste porți după orientarea scenei noastre se găsesc una, cea din dreapta, pe laturea de răsărit, și cealaltă, cea din stânga, pe laturea de miază-zi. Cetatea ca și muntele se află în raport cu castrul ceva mai la nord. S'a zis, că pe vârful dealului răpos este un simplu zid cu două porți și nu o cetate. Totuși nu vedem ce rost ar fi putut să aibă acest zid pe culmea unui munte ? Această cetate pe care columnă o indică în chip sumar nu este alta de cât cea cunoscută sub numele de Landskrone, la nord de Boița. Firește, sunt foarte mulți astăzi, care pretind că vestita cetate este opera Sașilor. Mai mult încă, unii chiar cunosc data preciză a zidirii cetății. „Când voivodul Valahiei pătrunse în Ardeal în 1369 și dete pradă flăcărilor mănăstirea sfântului

1). Vezi pl. XXV, fig. 2.

2). Neigebaur, *Dacien*, p. 274 : « Ein diesem nicht unähnlicher Thurm stand nur noch vor 10 Jahren auch mitten in Talmatsch und zwar in einem Bauernhof von Wirtschaftsgebäuden umgeben » cf. C. Goos, *Chronik*, p. 312 ; Dr. Bielz, *op. cit.*, no. 437.

3). Dr. Bielz, *op. cit.*, no. 441.

Neculai din Tălmaci, scrie învățatul istoric sas, Teutsch, cetățuia încă nu avea ființă. Ca să înlăture această primejdie, precum și cealaltă mai amenințătoare din partea Turcilor, începu regele Ludovic cel Mare o nouă clădire; Sașii îl susținură cu bani și cu brațe cu atâta vigoare în cât cetatea era gata în 1370¹⁾. Această zidire, care, după cum vom vedea îndată, este una din cele mai uriașe cetăți din câte cunoaștem în Ardeal, nu a putut fi nici odată clădită într'un singur an. Nici regii Chaldei, care adeseori au făcut minuni în această privință, n'ar fi putut săvârși o asemeni lucrare măreață; cum ar fi putut săvârși acest lucru Sașii, a căror mijloace, puteri și brațe, erau cu adevărat modeste. Și afară de aceasta, o simplă privire aruncată asupra tehnicei zidirii și ne-ar fi făcut să ne ferim de eroare.

Cetatea Landskrone este opera regelui Decebal. Acest lucru ni-l spun ruinele prin felul lor de zidire, ni-l spune forma și întocmirea ei, care este asemeni cu cea înfățișată pe columnă. În adevăr, pe vârful muntelui care domină întregul defileu de la Turnul roșu, s'au păstrat p'alocuri în bună stare ruinele zidului de înconjurare al cetății și al unor turnuri de apărare. Forma lui este impusă de marginea de sus a muntelui; p'alocuri, unde panta este mai ușor înclinată, arhitectul a pus să se sape un șanț adânc, de 7—8 m. și larg de 15 m., cum este de pildă, pe partea din spre nord și sud. De obicei forma pare ovală-lungăreață, cu axa cea lungă de 120 m. aproape, pe când cea scurtă de 60—70 m. Zidul p'alocuri gros de 3 m. este alcătuit din bolovani de piatră legați între ei cu mortar roman foarte tare. S'a păstrat până acum în bună stare turnul de pe latura de răsărit, unde se află și poarta principală de intrare. O a doua poartă se află așezată cam la sudvest și este apărată și ea cu un turn masiv, care în spre curte este proptit de trei căpriori.

Fără a mai stăruii asupra celorlalte amănunte, vom susține că scena noastră trebuie localizată în părțile de la Boița. Căci aici găsim noi reunite toate elementele topografice indicate de artist. Până și existența aceluși șes, unde cavaleria mauretana își îndeplinește strălucita sa acțiune rezboinică, despre care ne vorbește notița din Dion. În adevăr, lângă Boița, la stânga se vede defileul Turnului roșu, cu șirul său de munți înalți, conici, râpoși și pleșuvi, iar în dreapta se desfășoară larga vale a Oltului, care poate fi văzută ca în palmă de pe culmea unui deal, precum este cel de la împreunarea Sibiului cu Oltul, așa numitul Landskrone.

Cu strălucita acțiune a cavaleriei mauretane se încheie întreaga serie de scene, care era menită să ne arate mișcările trupelor romane, din clipa când trec puntea de lemn de la Gura Văii și până când pătrund prin defileul Turnului roșu în Ardeal. Clădiri de castre și de punți, treceri în revistă a legiunilor în marș, cuceriri și nimiciri de localități dace, mișcări dibace de trupe, care aveau darul să prindă și să surprindă pe dușman, toate acestea încheiate

---

1). Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, în *Jahr'nach Siebenbürg.*, 1883, p. 128; cf. Dr. Bielz, *Die Burgen in Siebenbürgen*, ibid. 1899, no. 438.

la urmă cu o biruință hotărâtoare, care avea drept rezultat să asigure drumul de legătură en baza de operație de la Dunăre, iată, împlinită cu măiestrie chiar, prima parte a programului de invazie și cucerire. Ne rămâne să vedem acum cel de al doilea punct: ciocnirea cu dușmanul și deci pregătirea catastrofei, care formează ultimul punct al acțiunii împăratului.

CAPITOLUL VIII

LUPTELE DIN VALEA STREIULUI

între

ROMANI ȘI DACI

REZUMAT. Intinderea grupei. Cum trece Traian de la Boița în valea Streiului? Configurația solului din Oltenia și sudvestul Ardealului. Traian n'a putut porni de la Olt urmând valea Mureșului, Streiului de jos și Hațegului, pentru ca să ajungă la Sarmizegetusa. El alege calea pe plaiurile înalte; pătrunde pe valea Sebeșului prin Săsciori, apoi pe cărările munților ajunge în valea Streiului prin Crivadia. Urmele de lagăr roman și de cetate dacică în Săsciori. Căile și lagărele romane de la Aușel, Vârful lui Petru, Poenile Tăii și Jigorul mare. Scena LXV—LXVII ne înfățișează peisagiul din valea Streiului de sus. La apus de Crivadia, unde este turnul rotund înfățișat în LXVI sus, are loc atacul impetuos al Dacilor contra Romanilor. A doua luptă de la Sălașul de sus este înfățișată în scena LXVIII—LXX. A treia luptă dintre Romani și Daci (sc. LXXI—LXXII) se dă probabil la Ostrovul mare. Adlocuția lui Traian către trupe în castrul roman din Balint.

Această nouă grupă se întinde din 160—190 și cuprinde scenele LXV—LXXIV, după împărțirea lui Cichorius. Elementele de precizare geografică a ținuturilor unde se dau luptele între Daci și Romani, cu toate că sunt numeroase, însă din pricina nedespărțirii precise a scenelor, nu au putut fi înțelese pe deplin de comentatori, și prin aceasta nici în deajuns de bine localizate. Cichorius crede că împăratul cu armatele sale, ca să ajungă la Sarmizegetusa, n'a putut lua de cât calea prin valea Sibiului, a Mureșului și în fine a Streiului, de unde apoi a pătruns în largă câmpie de la poalele munților Hațeg. Un singur adaos însă admite: o abatere lăaturalnică prin valea Cugirului, pentru cucerirea orașului Muncelu Grădiște. Dar Petersen arată pas cu pas, că nimic nu stă în picioare din toată această meșteșugită alcătuire, îndată ce o analizezi cu deamănuntul. Mai mult încă, Petersen nu se învoește nici cu felul de împărțire a scenelor, așa precum a făcut-o Cichorius. După dânsul, și în această privință are mare dreptate,—uneori o scenă trebuie să fie implinită cu un

adaos de alături, cu care formează un tot, altelei din contra, ni se impune să desfacem două scene, care fuseseră împreunate laolaltă.

Un amănunt ne izbește însă: mai toate scenele au mărimi neobișnuite, provenite fie din pricină că artistul pentru rostirea gândului său, avea nevoie să înșire cât mai multe figuri, fie că natura în sânul căreia se petrec luptele, are nevoie, pentru a fi mai bine determinată geograficește, de un adaos de elemente caracteristice, care în scenele de până aici ale acestei campanii nu fuseseră folosite.

După constatările de până aici, Traian se află cu armatele sale în castrul din Boița, la vechiul Caput Stenarum. Este întrebarea, cum ajunge împăratul să treacă de aci de lângă Olt tocmai în valea Streiului, unde, precum vom vedea mai departe, se vor da ucigătoarele lupte? Ca să răspundem mai ușor la această întrebare, suntem siliți s'aruncăm o scurtă ochire asupra configurațiunii solului din partea de sudvest a Transilvaniei, teatrul viitoarelor rezboae.

Munții Carpați dintre Ardeal și Oltenia, își au nodul lor orografic în masivul impunător al Paringului, ale căruia vârfuri mai înalte, Mândrul (2529 m.) și Cârja (2406 m.), alcătuiesc oare cum miezul, de unde pornesc toate celelalte șiruri de munți. Și anume, între Jiu și Olt se desfac, îndreptându-se către răsărit, trei coame principale: 1) ceva mai spre sudest este coama munților, care poartă numele de Paringul, cași nodul central. Acești munți cu vârfuri pleșuve și conice se îndreaptă către Olt, formând ca un perete retezat spre miază-zi de valea Lotrului. Cele mai multe din vârfurile sale trec peste 2000 m. înălțime; 2) ceva mai spre nordvest avem coama munților Plătănești, care se sfârșește iarăși la Olt, după ce a alcătuit și ea peretele de nord al văii Lotrului; 3) în fine, din vârful Ciudrelului (2248 m.) se desface o nouă coamă, zisă a Sibiului, care se îndreaptă spre nordest și are înălțimi mai mici. Și precum din culmea Paringului se desfac o sumă de dealuri paralele care se îndreaptă în linie generală către miazăzi, tot așa se desfac altele cu direcția către nord din culmea Sibiului.

Din acelaș nod al Mândrei se desprind, pornind însă către apus, alte două șiruri de munți, care pare că continuă liniile coamelor Paringului și Plătăneștilor. Aceștia sunt: a) mai spre sud coama muntelui Vulcan, care se prelungește până în județul Mehedinți, lăsând spre miazăzi o sumă de coame de dealuri paralele; b) ceva mai la nord, munții Hațegului, care își găsesc în vârful Retezat (2477 m.) înălțimea lor cea mai mare. În fine, cam tot din locul de unde se desface culmea Sibiului, se desprinde și culmea Sebeșului, care înclină spre nordvest, dând naștere spre nord mai ales la o serie de alte dealuri paralele. Din vârful lui Petru și al Surianului, care leagă masivul Sebeșului cu Paringul se lasă o șea care duce spre pasul Merișor, unde se face împreunarea cu munții Hațegului.

În mijlocul acestei naturi frământate, se înțelege de la sine, că nu mai putea avea loc nici o câmpie; din contra însă în spre apus de masivul Sebeșului și la nord de munții Hațeg, se deschide larga câmpie a Hațegului, care

cuprindé tot spațiul dintre Crivadia la răsărit, Orlea la nord și Porțile de fer transilvane la apus. În colțul de sudvest al acestei câmpii se află faimoasa Sarmizegetusă, actuala Grădiște, ținta către care se îndrepta împăratul.

Un fapt nu mai puțin ciudat al acestei regiuni frământate dintre Olt și câmpia Hațegului, este forma și alcătuirea munților. Așa, de pildă, privind din spre Sibiu, șirurile munților, care se îndreaptă de la apus la răsărit, sunt în așa fel rânduite, în cât ne fac impresia unor trepte largi cu atât mai înalte, cu cât sunt mai spre sud. Nu mai puțin ciudate sunt formele colțuroase pe care le au vârfurile mai răsărite ale munților priviți din depărtare. Mai ales culmile mai înalte din coama Plătăneștilor, se arată sub forma unor căpățâni uriașe de zahăr, legate între ele cam pe la mijloc cu un fel de podiș sau o șea largă. Din această cauză culmile nu sunt izolate, cu toată înfățișarea lor impunătoare și selbatică din depărtare. Din pricina acestor podișuri de legătură, cărările prin munți sunt neîntrerupte și se țese atât de la capătul de est spre vest al coamelor, cât și din sud spre nord, adică din Oltenia spre Ardeal.

Acestea zise, să trecem la comentarea și localizarea scenelor. Prima problemă însă, care ne ese înainte, este cea privitoare la drumul, pe care l-a ales împăratul pentru trecerea armatelor sale din valea Oltului în valea Streiului.

Am văzut mai sus câte cărări se deschideau înaintea împăratului, pentru ca să treacă din valea Oltului în a Streiului, unde se afla capitala regatului dac. Totuși ele se pot reduce la două drumuri: unul, prin valea Sibiului, a Mureșului și apoi în câmpia Hațegului și celalt pe plaiurile înalte ale munților Carpați. Cichorius, întemeindu-se pe o pretinsă asemănare a băilor termale din Calanul cel mic cu imaginea de pe columnă din scena LXXIV, susține că împăratul a ales calea pe Mureș și Streiu. Și s'ar părea că această părere ar fi singura mai adevărată.

Și cu toate acestea trebuie să ne declarăm contra ei. Și iată motivele :

a) E lucru ciudat, dar, după cercetarea amănunțită a tuturilor căilor pe care împăratul Traian le-a luat atât în primul, cât și în al doilea război. reese până la evidență, că armatele romane, cu toată covârșitoarea lor putere, pe care le-o dedeau organizația și mulțimea legiunilor, au căutat în mersul lor de pătrundere spre Sarmizegetusa, întotdeauna ținuturile muntoase, cărările prin regiuni înalte. Și din contra, ori de câte ori s'a înfățișat împrejurarea, regele Decebal a dat luptă în câmp larg și deschis. Este un contrast așa de viu între felul de procedare al împăratului roman și acela al regelui dac, cum nu se poate mai izbitor și mai hotărât: unul își alege căile de străbateră prin podișurile munților, celalt așteaptă întotdeauna cu o neînfrântă bărbăție să dea lupta în câmp deschis. Este așa de adevărat aceasta, în cât din cele 12 lupte mai mari, în care se ciocnesc Romanii cu Dacii, (scenele XXIV, XXXIX, XL, LXIV, LXVI, LXX, LXXII, XCIII—XCVII, CXXXIV și CLI), nici una nu se dă în munte, toate se desfășură în câmpie. Și nu trebuie uitat un lucru, că aceste lupte, în marea majoritate a cazurilor, sunt oferite Romanilor de către Daci.

Pe când împăratul Traian încearcă să fugă, parcă, de lupte, din contra

Decebal le caută și le dorește. Unul strălucește prin geniul său strategic, toate mișcărilor trupelor sale sunt combinate strategiceste în vederea sfărâmării vrăjmașului aproape fără luptă, celalt, regele dac, își pune toată nădejdea în vitejia selbatică a ostașilor săi, care îi făcea ades să înfrunte moartea cu nepăsare. Acest dispreț de moartă al Dacilor, pe care li-l dedeau sau credința în nemurirea sufletelor, sau patriotismul lor adânc, a adus nu arare ori pierderi cumplite legiunilor romane. Doar și istoricii romani, cu toată tăcerea lor semnificativă, ne au transmis știrea, că în aceste lupte cu Dacii multe legiuni romane sau au pierit cu totul (leg. V Alanda, XXI Rapax) pe câmpul de bătae, sau au fost zeciuite și măcelărite. Acest lucru îl cunoștea bine împăratul și experiența făcută de alți comandanți romani în trecut a folosit-o, ferindu-se să mai repete greșalele altora. De aci, acéa neîncetată goană de a nu se măsură în câmp deschis cu dușmanul; de aci, continua strecurare a armatelor sale printre strămtorile munților și pe cărările plaiurilor înalte.

Pe la Mureș și Strei, câmpia e largă, șesul destins și era minunat pentru desfășurarea vitejiei dace. Pe aici, Decebal i-ar fi disputat pas cu pas terenul; și chiar dacă biruința ar fi fost de partea Romanilor, pierderile acestora ar fi fost așa de mari, în cât ar fi însemnat în definitiv tot una cu o înfrângere; căci, pe când Decebal și-ar fi reîmprospătat necontentit trupele sale cu noi oșteni, împăratul ar fi trebuit să aștepte îndelung sosirea altor legiuni. Și în rezboi o întârziere înseamnă pentru biruitor o înfrângere și pentru cel învins o victorie. În cazul de față deci se impunea împăratului să se ferească de calea pe la Mureș.

b) Dar mai este și alt motiv. Acesta este de ordine locală, specială. Câmpia Hațegului cu forma ei triunghiulară are numai trei porți de intrare, câte una la cele trei colțuri ale triunghiului. Dintre aceste trei porți de pătrundere, cea din spre nord însă este fără îndoială cea mai greu de străbătut pentru un dușman. Streiul, care își adună apele sale de pe pantele munților Hațeg și Godeanul, după ce merge un timp către apus, se îndreaptă deodată spre nord, trecând printr'un gâtlej îngust și selbatic, care poate fi închis cu desăvârșire de o simplă cetate pe vârful Orlei. Această cetate de apărare Dacii n'au uitat s'o ridice. Și tăria ei ne-o rostesc zidurile ei groase, șanțurile adânci de împrejmuire, dar mai ales coastele răpoase ale muntelui. Cu mijloacele tehnice de care armatele erau pe atunci înzestrate, cetatea se poate socoti, și de sigur că a fost, cu neputință de luat. De pereții muntelui Orlea și a celor vecini, vreme prea îndelungată s'ar fi spart îndărătnicia și organizarea de fier a legiunilor romane, pentru ca împăratul să mai aleagă această cale. Acest lucru probabil împăratul îl știa prin fugarii romani de la curtea lui Decebal; fugari care nu puteau înăbuși în sufletul lor dragostea pentru Roma și pentru mărirea neamului lor.

c) Dar în fine cel mai puternic motiv pentru sprijinirea părerii noastre sunt rămășițele de lagăre romane, pe care le găsim prin plaiurile munților Carpați, rămășițe, care ne călăuzesc pas cu pas pe urmele Romanilor. Și anume, după biruința cavaleriei mauretane de la Boița, împăratul apare mai întâi toc-

mai la Crivadia, în colțul de răsărit al câmpiei Hațegului. Acest lucru ni-l povestesc castrul roman din scena LXV, cetatea dacă din LXVI și întreaga desfășurare a luptei de la Crivadia. Lucrul acesta îl vom pune în plină lumină ceva mai departe. Dar se pune și aici întrebarea, pentru ca împăratul s'ajungă la Crivadia pe unde a venit? Căci am văzut că drumurile pe munți se încrucează în toate felurile. Răspunsul ni-l dă o scenă (CVII) din al doilea război. Însă pentru lămurirea cititorului, suntem nevoiți să facem un mic înconjur. Multă vreme s'a discutat și încă răspunsul hotărâtor nu s'a găsit, asupra drumului pe care împăratul și armatele romane l'au urmat în al doilea război dacic. Cichorius a pretins, că îndată după scena solemnă de lângă podul de piatră al lui Apollodor (scena C), Traian intră în campanie; că drumul ales în acest război începe la Drobetia și că după ce trece prin pasul Turnul roșu și prin ambele văi ale Târnavelor, ajunge la o cetate tainică din valea Homorodului și a râșorului Vargyas, afluenți ai Oltului; că la Almaș trebuie noi să punem acea puternică cetate pe care columna o înfățișază cu atâta strălucire în șirul de reliefe, care se întinde din CXIII până în CXXVI. Această părere însă este cu totul greșită.

Credința noastră este, că drumul străbătut de împăratul Traian în al II război este același cu acel, pe care merge el acum în a III campanie a primului război dacic. Ca să pue în lumină această idee, artistul nu s'a sfiit pe deoparte de a schematiza înfățișarea scenelor sale, iar pe de alta de a reproduce acele stațiuni din primul război, care fuseseră mai însemnate și mai bine caracterizate.

Anume, în al II-lea război dacic, artistul reproduce ceva cam „schematic“¹⁾,—cuvântul este al lui Petersen,—scenele care ne înfățișau în primul război, stațiunile Bumbeștii (scena LII, în al II-lea război scena CII), Râmnicul-Vâlcea (scena LIII, în al II-lea scena CIII), Căinenii (scena LX și LXI, în al II-lea scena CV) și Crivadia (scena LXV și LXVI, în al II-lea scena CIX). Pe când în campania a III a primului război artistul înfățișază pe lângă aceste stațiuni principale și o sumă de altele mai neînsemnate cuprinse la mijloc, acum în al II-lea război el se mărginește numai la acele câteva scene care erau mai însemnate, și care puteau călăuzi pe privitor în mod sigur.

Dar lucru ciudat, pe când în primul război între Căineni (LX și LXI) și Crivadia (scena LXVI) artistul nu mai introduce de cât stațiunea de la Boița (scena LXV—LXII) din valea Oltului, lăsându-ne cu totul în întuneric asupra căii urmate de la Olt la Crivadia, acum în al II-lea război, după ce ne înfățișază stațiunea din Căineni (scena CV), lasă deoparte imaginea lagărului și întregului ținut de la Boița și înainte de a ne reproduce lagărul din Crivadia (scena CIX) ne adaugă o scenă la mijloc (scena CVII); care cuprinde imaginea unui lagăr roman și a unei cetăți dace.

1). Petersen într'un alt pasagiu adaugă și mai lămurit, cu privire la această reproducere a unor scene din primul război: «artistul se mărginește numai la înfățișarea a ceea ce este absolut necesar, cași cum ar repeta lucruri încă odată reprezentate». *Traj. Dak. Kriege*, II, p. 15.

Prin urmare răspunsul la întrebarea de mai sus, pe unde a trecut împăratul ca să ajungă de la Boița la Crivadia, ni-l dă scena CVII, care ne înfățișază stațiunea intermediară între Căineni și Crivadia.

Așa dar, unde se cuvine să localizăm noi scena CVII, la care cu drept cuvânt, Petersen adaogă și cetatea din 286—287 din scena CVIII ?

Elementele topografice indicate de artist sunt :

1) Ținutul pare muntos și anume se desfășură de la stânga spre dreapta sub forma unei coame de munți ; 2) pe culmea acestei coame este un lagăr roman cu două porți pe laturea din față și câte una pe cele două laterale. Un semn că lagărul este pus pe o înălțime mare, este indicarea aceluia auxiliar din față în 285, care-și umple urciorul cu apă ; probabil spre a-l duce sus în lagăr ; 3) la poalele dealului pe care se află lagărul, curge un râu, la malul căruia duce o scară de lemn ; 4) locul unde este puntea pare a fi un punct strategic însemnat ; numai așa se explică de ce păzește auxiliarul în picioare din fața punții de lemn și a lagărului roman. Această pază de obicei nu se pune de cât în punctele, unde siguranța trupelor ar fi fost amenințată de dușman. Se pare că primejdia ar veni din față și dreapta ; 5) peste râșorul din primul plan și ceva mai spre dreapta, între 286 și 287, se vede o cetate de zid de o formă ovală ¹⁾ ; 6) această cetate prin întocnirea ei este de origine dacă, precum a spus foarte bine Cichorius ²⁾. De altminteri, acel ceardac de lemn de deasupra porții din dreapta este un semn convențional destul de caracteristic, pentru ca să mai fie vre-o îndoială asupra acestui punct ; 7) cetatea are două porți, una în stânga în spre auxiliarul care își umple urciorul din râu și alta tocmai în partea opusă. În interior sunt mai multe căsuțe dace, un semn că era locuită ; 8) cetatea dacă, așezată chiar în fața lagărului roman peste apă, este pe o înălțime mai mică de cât a muntelui din față cu lagărul roman ; 9) afară de aceasta, dacă ne luăm după faptul că soldații din coloana de sus, care au eșit probabil din lagărul roman, nu au coiful pe cap, pe când cei din coloana de jos își poartă din contra coiful, urmează că partea din cotro ar putea să vie dușmanul este cea din față și dreapta ; 10) în fine, atât lagărul roman, cât și cetatea dacă, se află în drumul armatei romane pornită din Căineni și ajunsă la Crivadia (scena CIX și CX). Ei bine, toate aceste elemente topografice se regăsesc la localitatea Săsciori din sudul orașului Sebeșul săsesc (Mühlbach). Râul Sebeșul, care sub numele de râul Frumoasa, apare din poalele muntelui Cindrelu, după ce formează un timp granița între România și Austria, cotește direct spre nord. Valea râului, închisă spre dreapta și spre stânga cu șiruri înalte de dealuri, este strîmtă și frământată. Totuși are o cale minunată, care duce de la granița noastră până la Săsciori, unde dă într'o regiune mai deschisă și mai șeasă. Este important faptul însă, că atât pe dreapta văii Sebeșului, cât și pe stânga, pe muchea dealurilor există astăzi și,—dacă ne luăm după ră-

1). Vezi pl. XXVI, fig. 1.

2). Cichorius, *Trajanssäule*, III, p. 191 : « Ihre Häuser, verbindend desprec cetatea aceasta, sind unvorkennbar von dakischer Bauart, und wir haben demnach keinesfalls ein römisches Lager oder eine römische Festung vor uns, sondern bestimmt eine dakische Ansiedlung ».

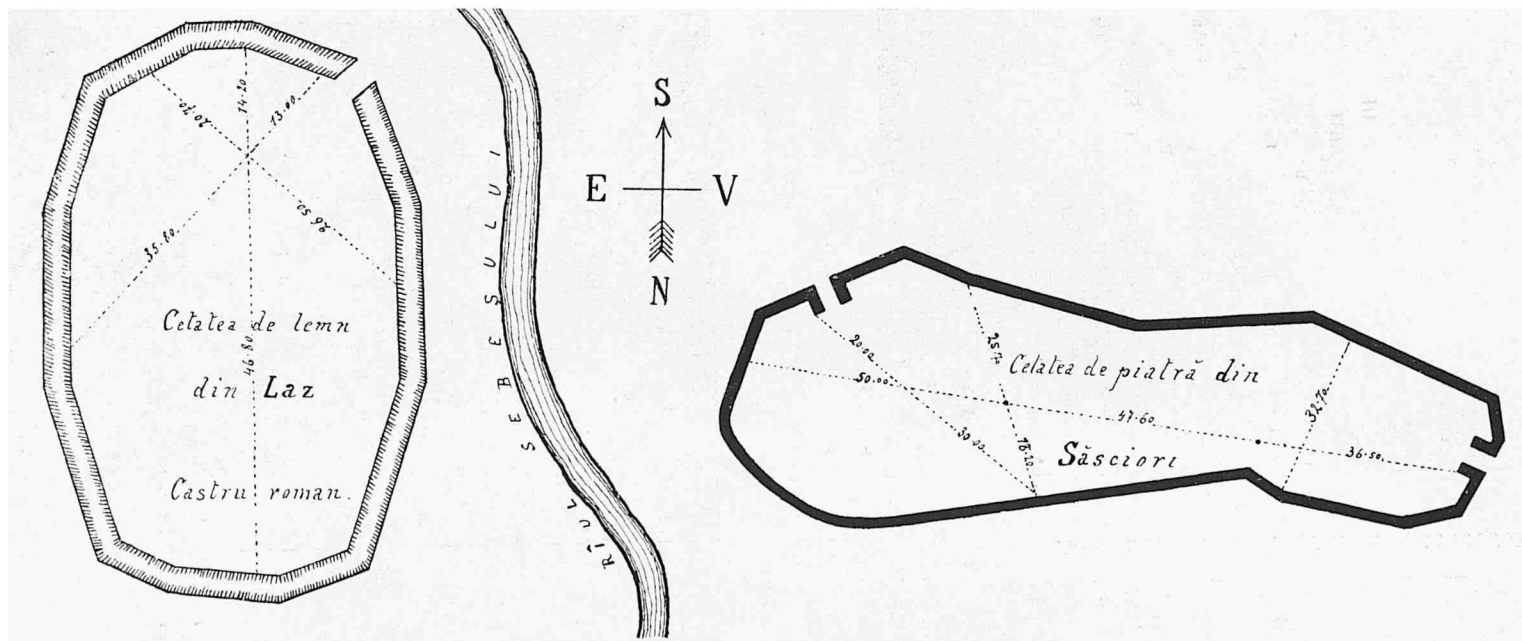

FIG. 1. CETATEA DIN LAZ ȘI CETATEA DIN SĂSCIORI.

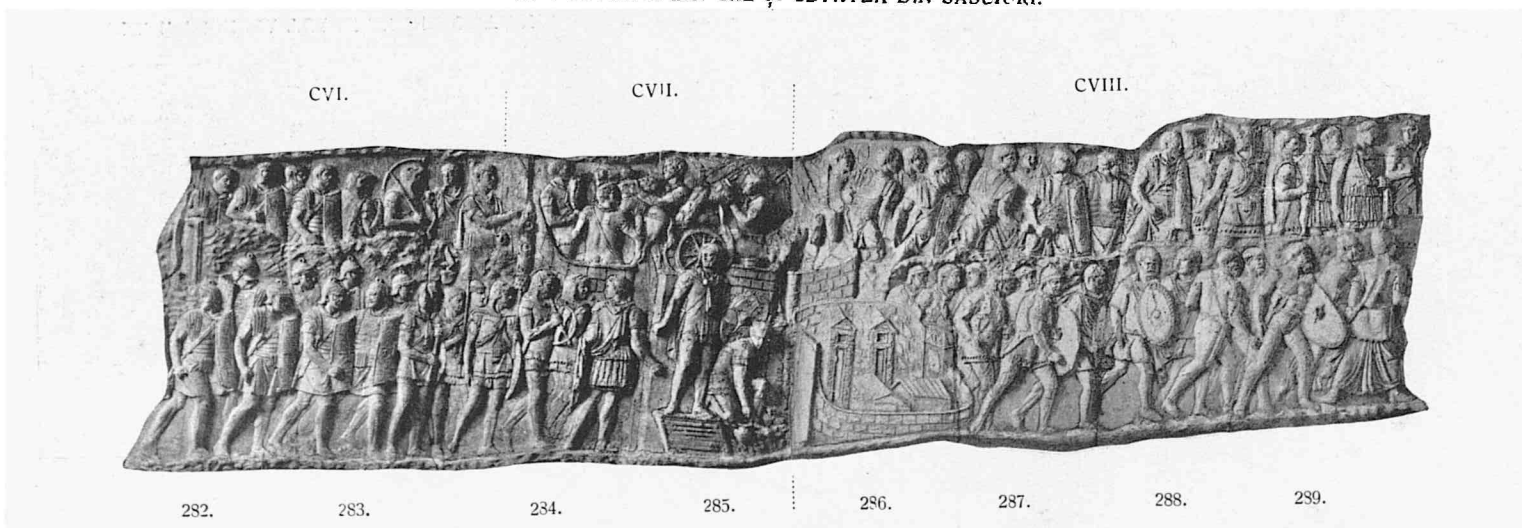

FIG. 2. ACELEAȘI CETĂȚI PE COLUMNĂ.

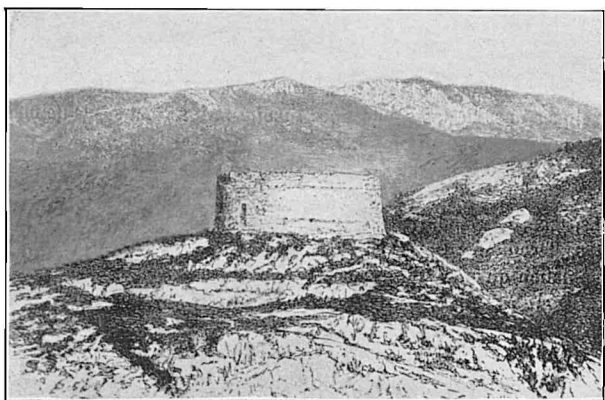

FIG. 1. VEDEREA TURNULUI DIN CRIVADIA.

FIG. 4. LATUREA DE VEST A SARMIZEGETUSEI.

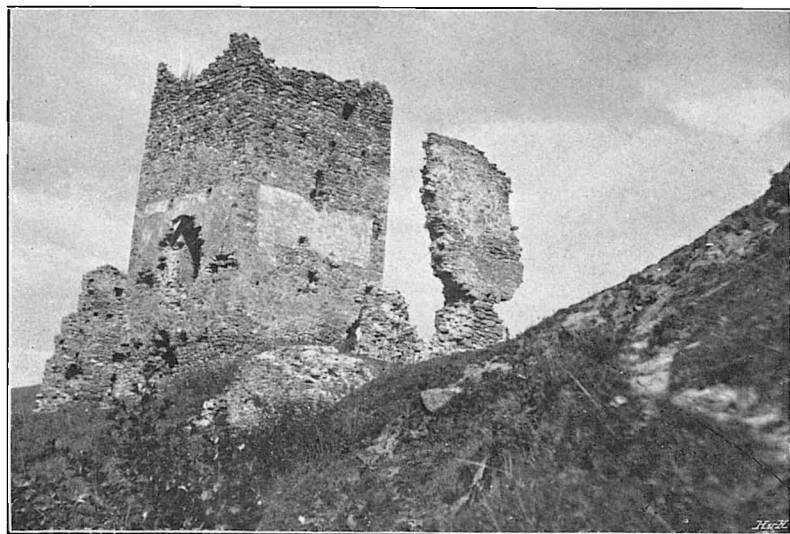

FIG. 2. RUINILE TURNULUI DIN MĂLĂEȘTI.

FIG. 3. CÂMPIA SARMIZEGETUSEI.

mășițele de drumuri vechi,—există și în vechime căi foarte bune de străbătut în munți.

Acolo însă, unde râul Sebeș, scăpat de strâmtorile munților, pătrunde în regiunea deschisă din Săsciori, atât pe culmea dealurilor din răsărit, cât și a celor din spre apus de râu se află câte o cetate: cea din spre răsărit, din dreptul comunei Lazu, este un lagăr roman, iar cea de pe dealul din fața comunei Săsciori, o cetate de piatră, de origine dacă.

Voi lua mai întâi în cercetare lagărul român din dreptul comunei Lazu. Asupra acestor rămășițe de cultură veche, iată ce ne spune un învățat sas, Dr. Amlacher ¹⁾: „pe vârful tocit aproape cu totul al muntelui Gârgalău, găsim un șanț adânc tras în formă de cerc ²⁾. În spre apus, spre valea râului Sebeș se află o trecere peste șanț, unde sau șanțul nu a fost săpat, sau a fost iarăși umplut cu pământ. De aci scoboară în pantă lină de pe munte o cale destul de largă. Tradiția ne spune, că a fost odinioară aici o cetate de lemn. Nu se vede într'nsa nici urmă măcar de piatră sau de zid. De unde provine întăritura este greu de hotărât. Fără îndoială însă, că origina ei se cufundă în vechimea cea mai depărtată“.

Asupra acestei cetăți însă, mulțumită bunăvoinței preotului Moga din Săsciori, avem planul ridicat de către arhitectul Benedek Lajos din Săsciori ³⁾. Din această schiță reese că „cetatea de lemn“ are forma unui oval, a căruia axă mai lungă, îndreptată de la nord la sud, are aproape 60 m., pe când axa cea scurtă numai 46 m. Șanțul are o lărgime de aproape 6 m., iar pământul scos de aci este turnat spre interiorul cetății, așa încât solul castrului este mai înalt de cât înconjurimea. Ciudată este forma lagărului, căci mai ales cele 2 laturi de est și vest sunt convexe. Probabil că de jur împrejurul șanțului era palisadă cu pari de lemn, de unde și numele de „cetate de lemn“, ce i se dă cetății.

În fața acesteia pe o o muche de deal, răsărind ca un dinte din muntele Lomanului, se află cetatea din Săsciori. Iată aici planul ⁴⁾ și descrierea acestei cetăți. Planul se datorește aceluiași arhitect B. Lajos, despre care am vorbit mai sus. Descrierea o iau după învățatul istoric sas, Dr. Fr. Tentsch, introducând p'alo-uri observările atât ale părintelui Ilie Moga, cât și ale noastre proprii făcute asupra ruinilor chiar.

„Pe o ramură a munților Sebeș, care se desface din muntele Loman spre nord-est, și la apus de comuna Săsciori, pe malul stâng al râului Sebeș, se înalță ruinele cetății Săsciori pe un deal izolat, care cade prăpăstios mai de toate părțile. Cetatea, întocmai ca și cea din Gârbova (Urbig), are forma unui dreptunghi ⁵⁾ prelungit. Zidurile sunt dintr'un fel de gresie cenușiu închisă, din pie-

1). Dr. Albert Amlacher, *Wanderungen im Mühlbachgebirge*, în *Jahrbuch Siebenbürg. Karpath-Vereins*, IX, 1889, p. 36.

2). Vom vedea că forma adevărată a șanțului e cea de dreptunghi.

3). Vezi pl. XXVI, fig. 2.

4). Vezi pl. XXVI, fig. 2, dreapta.

5). Forma se aseamănă mai mult cu a unui oval neregulat, precum observă părintele Ilie Moga.

tre colosale, rânduite în şiruri regulate, legate cu mortar, care de mult s'a împietrit. Diametrul este în lungime de 220 paşi şi în lăţime de 40 ¹⁾. O idee despre mărimea totului ne-o dă turnul din nord-est, care s'a mai păstrat în parte încă, a căruia măreaţă poartă cu arc ascuţit ne face să presimţim ce vijelii a trebuit să înfrunte. Poarta din faţă a turnului are 3 m. înălţime, 2.75 lăţime, bolta 1.11 m. grosime; poarta din dos însă are 5 m. înălţime, 3.2 lăţime, bolta 2.4 m. grosime.

La laturea de sud se află de asemeni ruinele unui turn ²⁾. Zidurile, care împrejmuesc largul spaţiu, nu au tocmai 2 m. grosime; borte rotunde ³⁾ se observă ici şi colo, de sigur hotărâte pentru împuşcături. În interiorul cetăţii rămăşiţele ne arată lămurit că mai înainte erau diferite întocmiri pentru locuinţe. Pe laturea de răsărit se vede un al doilea zid de împrejmuire, care în parte s'a prăvălit pe panta muntelui ⁴⁾. Pe partea din apus se vede o firidă în zid, care duce din cetate afară ⁵⁾.

Dacă ne întrebăm asupra originii acestei admirabile cetăţi, răspunsul e mai greu de dat. Totuşi atât Amlacher, cât şi Teutsch recunosc „că descoperirile de topoare de bronz şi de monete romane făcute aici la Săsciori, dau o dovadă neîndoioasă“ că cetatea are o origine străveche ⁶⁾. Teutsch chiar este şi mai lămurit: „Săsciori a fost o cetate romană“, scrie dânsul ⁷⁾.

Forma acestei cetăţi însă, întocmirea zidurilor, şi mai cu seamă poziţiunea ei pe vârful unui deal, ne amintesc originea ei dacă. O simplă comparaţie între elementele topografice indicate de artistul columnei şi cele pe care ni le dă realitatea asupra celor două cetăţi din Săsciori, este mai mult de cât convingătoare. Până şi tradiţia păstrată în gura poporului din părţile locului ne spune acelaş lucru. „În timpuri străvechi trăiau prin preajma Săsciorilor nişte oameni care se chemau Daci. Unii din ei lucrau pământul, pescarul îşi arunca în râu undiţa şi năvodul după pofta inimei, iar vânătorul străbătea pădurile. Sus pe dealul din Săsciori „oamenii cei buni“ zidiră o cetate mândră, unde trăiră cei ce au clădit-o. Dar sosiră într-o zi blestemată din şes, din spre răsărit nişte streini, care aveau îmbrăcăminte de fier, iar pe capul lor stră-

1). Asupra adevăratelor mărimi să se vază planul cetăţii.

2). Era şi aici o a doua poartă, pe care învăţatul german a uitat s'o puc; numai că poarta e pe partea de apus.

3). Bortele au forme pătrate şi nu pătrund zidul. Ele sunt simple capete ale grinziilor de stejar, care sprijineau podişul pe care umblau apărătorii cetăţii. În unele locuri s'a păstrat chiar parapetul şi crenelurile. Calea gvardiei are o lărgime de 1 m., a parapetului de 0.80. Crenelurile sunt la distanţă de 1 m. Zidul cetăţii este şi el împrejmuit cu un şanţ de 4—5 m. adâncime şi lărgime.

4). Când am vizitat ruinele din Săsciori, eu nu observasem existenţa acestui al doilea zid de împrejmuire; credeam atunci că zidul de jos nu este de cât partea de deasupra a zidului de sus. Faţă cu descrierea lui Teutsch şi în nedomirirea mea, am întrebat pe părintele Moga, care-mi răspunde următoarele asupra acestui punct:

„Zidul de la stânga intrării principale a cetăţii din Săsciori este zidul dărâmat din împrejmuirea de sus şi care s'a rostogolit ceva mai jos pe coastă. Acest lucru se poate dovedi şi prin faptul că acolo unde zidul de sus nu s'a dărâmat, el este mai înalt; iar sub acesta nu se vede nici o urmă de un al doilea zid“. Aşa dar observaţia lui Teutsch este greşită.

5). Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, în *Jahrbuch Karpath-Vereins*, 1889, p. 76.

6). Dr. Al. Amlacher, *op. cit.*, p. 34.

7). Dr. Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 77.

luceau coifuri de oțel și erau înspăimântători. Aceștia izgoniră pe „cei buni“ din întinsul văii, arseră bordeile lor, le luară turmele și pe cei rămași în viață îi duseră în robie. Ei luară și cetatea de sus din Săsciori ; iar restul „celor buni“ fugiră în păduri cu vitele, femeile și copiii lor. Dar se îndură D-zeu de dânșii și le dete iar puterea lor de odinioară¹⁾.

Dar și mai ciudat pare faptul că pretutindeni tradiția a păstrat până astăzi amintirea numelui Dacilor. La apus de „cetatea de lemn“ de pe vârful Lazului este un drum, căruia poporul îi zice : calea Dacilor. De altminteri numele acesta tinde să se piardă din amintirea oamenilor ; cei tineri din sat nu cunosc de cât numele de „calea caprelor“.

Sigur însă este, că cetatea din Săsciori a fost zidită, nu cu scopul de a apăra valea Mureșului contra unei invazii din sud, precum susțin mai ales învățații sași, ci numai ca să închiză drumul de pătrundere prin valea Sebeșului, unui dușman venit din spre Olt. Acei străini mărunți și negri, „înbrăcați în fer“ și „acoperiți cu coifuri de oțel“, despre care tradiția ne vorbește, în fond nu sunt de cât acei legionari romani, pe care columna ni-i arată pătrunzând de la Olt în două șiruri lungi pe valea Sebeșului și cărările munților spre Crivadia.

În rezumat, ce ne dă realitatea și întru cât aceasta răspunde la spusele columnei ?

Mai întâi avem o vale strategică însemnată, care duce din șesul Mureșului până în inima munților din preajma văii Hațegului. Valea e închisă cu un perete de munți înalți, atât pe dreapta, cât și pe stânga. Un râu străbate această vale. Pe culmea dealului din Laz, la intrarea văii, se află un lagăr roman dreptunghiular, cași pe columnă. Acest lagăr nu are nicăeri izvor de apă. În fața acestei întărituri romane, pe dealul din Săsciori, peste apa Sebeșului, avem o cetate dacă, forma ei este ovală și, întocmai cași pe columnă, are două porți, una în spre răsărit spre râu, și alta spre apus. În interior vedem o sumă de ruini, care ne dau dovadă că aici erau locuințe, precum arată și columna. Asemănarea deci este hotărâtoare. Poziția ambelor cetăți pe două dealuri opuse,—dintre ele, cel pe care se află clădirea de piatră din Săsciori, este mai scund,—de asemeni este aceeași. În fine, localizarea noastră ne lămurește și celelalte amănunte. Auxiliarul care păzește lângă puntea de lemn, alături de cel ce-și umple urciorul cu apă, este pus să apere intrarea văii contra inamicului, care ar fi putut veni din spre nord-est, adică din spre Olt și în inima Ardealului. Cele două coloane de soldați romani, după aceeași localizare, mergeau, una de alungul râului pe malul lui stâng, pe când ceilalți pe malul opus și anume, nu pe vale, ci pe coamele munților. Pe de altă parte, fiind-că armata de pe malul stâng era mai aproape de vrăjmaș,—puterea Dacilor în acest al II-lea război, cași în primul, se concentrase spre câmpia Hațegului,—urmează neapărat ca ea să fie înfățișată în plin armament, cu coiful

---

1). Dr. Amlachor, *op. cit.*, p. 37.

pe cap, pe când cealaltă coloană mai adăpostită, este reprezentată fără coif pe cap.

Așa dar, iată un punct luminos în cercetarea noastră. Traian, ca să pătrundă de la Olt în valea Streiului, a fost nevoit, din motive de ordine strategică și de siguranță pentru armatele sale, să ia drumul prin valea Sebeșului, drum care duce pe culmile munților direct spre Merișor și Crivadia.

Cu această încheiere se potrivește de minune și existența acelor urme de drumuri și de lagăre romane, care se află de a lungul acestei văi. În adevăr, iată ce găsim în călătoria amintită mai sus a învățatului sas Amlacher: „După plaiul Lamanului, mergând continuu spre sud și numai pe culmile munților, la stânga văii Sebeșului se vede un drum comercial, care se confundă mai pretutindeni cu o rețea de drumuri romane, din care multe urme s'au păstrat pe vârful lui Pătru și Slimoiul. Cu acest drum stă în legătură și o sumă de întăriri cu siguranță (zweifellos) romane“ ¹⁾. Ceva mai departe același învățat adaogă și alte amănunte și mai precise. „Coborând de pe vârful muntelui Cănciul mare, la 30 de pași departe de râul Cugir, unde drumul șerpuește printre brazi bătrâni, în lungul văii, ne izbesc urmele unei căi, care nu se mai adâncește ca în alte părți printre stânci, ci se arată în plină lumină de asupra pământului, ca o clădire artificială omenească. Cercetând am constatat că drumul este alcătuit din pietre lătărețe așternute regulat; odinioară el era mult mai înalt; dar a suferit din pricina înecului râului din apropiere. Cine a putut oare să zidească aceste drumuri bine așternute cu piatră și tocmai în asemeni ținuturi selbatice? De sigur nici unul din popoarele actuale ale Transilvaniei. Bănuiala însă, că ne aflăm în fața unei căi clădită de Romani, luând în seamă tăria faptelor, se preface în siguranță absolută. Căci tot pe malul stâng al Sebeșului, pe costișe înalte, se văd urme evidente romane, precum sunt rămășițele drumului roman de la sud de Ivanici, care răspunde cu acest drum din preajma muntelui Vârful lui Pătru. Tot asemenea corespunde cu urmele de lagăr roman, care se vede pe șeaua muntelui dintre Vârful lui Pătru și Aușelul“ ²⁾. Asupra acestui drum încă de mult ne a atras luarea aminte, învățatul Goos, fără însă a se pronunța așa de hotărât asupra originii romane a căii. El spune numai că drumul este zidit „întocmai după felul roman“ ³⁾. Dar asupra șanțurilor în formă dreptunghiulară a lagărului roman, Amlacher adaogă de asemenea următoarele: „Pe șeaua muntelui dintre Vârful lui Pătru și Aușelul se vede un șes înclinat spre nord-est. Aici sunt niște șanțuri pătrate, care formează un dreptunghi regulat, în lungime de aproape 200 m., iar în lățime numai de 80 m. El este întocmit cu acele deschizături de porți pe laturi, care sunt cerute ori cărui lagăr roman“ ⁴⁾. Învățatul sas bănuiește că este „un lagăr pentru trupe auxiliare, care au ocupat aceste ținuturi numai în chip tre-

1). Dr. A. Amlacher, *op. cit.*, p. 37.

2). Dr. A. Amlacher, *op. cit.*, p. 56.

3). C. Goos, *Chronik*, p. 327.

4). Dr. A. Amlacher, *op. cit.*, p. 70. Despre acest lagăr vorbește și Goos, *Chronik*, p. 327, numai că el adaogă și amănuntul că în fața lagărului mai era un val și un șanț.

cător cu prilejul cuceririi Ardealului“. Prin această supoziție, autorul se apropie foarte mult de adevărata lămurire, care trebuie dată acestor lagăre romane clădite în singurătățile munților.

Tot aceleiași origini se datorește și lagărul roman de pe culmea Jigorului mare. În adevăr, la 40 km. spre miazănoapte și răsărit de turnul de piatră din Crivadia, se află urmele unui lagăr roman de o mărime „groaznică“, precum îmi scrie părintele Izidor Saturn din Merișor, care l-a vizitat și studiat de aproape. Lagărul are forma unui dreptunghi neregulat, cu câte două laturi de răsărit și apus de mărime egală (370 pași), pe când laturea de nord are numai 300, iar cea de sud din contra, 390 de pași. Șanțurile valurilor au până la 1 1/2 m. adâncime. Ciudată este însă repartizarea porților : laturile de răsărit și de nord au câte o poartă, pe când cea de apus nici una; singură cea de miazăzi are 3 porți.

Asemeni lagăre se mai găsesc și mai departe, spre nord-est de Jigorul mare, la Poienile Tăii, care se află oarecum la mijlocul drumului între lagărul de pe Vârful lui Pătru și cel de pe Jigorul mare.

În rezumat, iată încheierea care ni se impune : Traian pornind de la Boița, ca să ajungă în câmpia Streiului, a fost nevoit să ia calea de alungul râului Sebeș, de unde apoi pe coamele munților a pătruns în câmpia de la Crivadia tocmai în punctul unde se sfârșește lunga strămoare a Merișorului, care leagă valea Jiului cu aceia a Streiului. O dovadă mai mult este scena următoare :

Scena întâi (Cichorius LXV—LXVII) cuprinde tot spațiul din 160 până în 173, mărginit la dreapta, cași la stânga, prin copaci drepti cu coroană de frunze ca spicul de grâu deasupra. Prin aceasta, părerea lui Petersen, de a forma o singură scenă din cele două ale lui Cichorius (LXVI—LXVII),—la care noi am adăugat scena LXV,—este singura bună, căci se întemeiază nu numai pe legătura strânsă între figuri, dar și pe unitatea peisagiului cu complexul de văi, de dealuri și cetăți, care o caracterizează. Un motiv și mai mult în sprijinul acestei idei este faptul, că ambele scene LXV și LXVI apar împreună în CIX și CX din al doilea război dacic, adică un lagăr roman în stânga și o cetate dacă în dreapta.

Dacă dar privim întreaga scenă care se desfășură, precum am mai spus din 160 până în 173, ea ne dă următoarele elemente topografice ¹⁾. Spre stânga, ținutul este muntos pe când spre dreapta este șes, cu fondul însă închis de un lanț înalt de munți și cu alte șiruri mai scunde în fața lor. Dar să luăm pe rând : din 160 până în 165 avem imaginea a două cetăți ; cea din stânga este un castru roman înfățișat cam pieziș, cu o poartă pe laturea din stânga și jos și alta pe laturea cea lungă din dreapta. Terenul înăuntrul castrului este foarte frământat. Cealaltă cetate este așezată în fund pe un deal ; zidul ei are formă rotundă, cu o poartă cu canaturile închise spre în față și turn cu

---

1). Cine dorește să-și dea seama pe deplin despre rostul acestei scene, trebuie să studieze cu de amănuntul C. Cichorius, *Trajanssäule*, II, s. LXV—LXVII și planșele respective.

ceardac de lemn deasupra. Înăuntru se văd coituri și deasupra parapetelor baliste. Intre ele și în primul plan se vede un deal, care spre stânga se înclină ușor, dar cade brusc spre dreapta. Pe podiș stă în picioare împăratul, însoțit de cei doi ofițeri ai săi. El primește supunerea a doi Daci, dintre care unul îi sărută mâna cu multă smerenie. Spre dreapta terenul este șes, dar spre fund închis cu munți, care alcătuiesc mai multe șiruri paralele. Pentru ca să înțelegem mai ușor rostul acestui peisagiu se cuvine să lăsăm pentru un moment descrierea figurilor și acțiunilor și să ne mărginim numai la conturile munților și în general înfățișarea peisagiului. În dreapta, câmpia se desfășoară în tot lungul scenei pe planul din față și anume, din 163—167 șesul este ocupat de întăriturile romane, formate din stive de bârne, un fel de valuri care acopere balistele; din 167 înainte însă se vede o pădure bătrână de stejari. Această câmpie se închide spre fund cu un lanț înalt de munți, din care resar mai ales două vârfuluri, unul ascuțit, care ocupă locul din 167 până în 169 și altul din 169—170, cu vârful cam retezat, și cu panta căzând brusc spre dreapta. În fața acestui șir de munți se prelungeste coama unor dealuri cu muchii ascuțite, care încep în 168 și se sfârșesc în 173. Dindărătul muntelui cu vârful retezat din 170. pare că ese un râșor, care vine în spre prinnul plan, unde în 170 se și pierde. Acest râșor, e drept, este astfel întățișat în cât a trecut neobservat de nimeni.

La capătul celui de al doilea șir de munți, în punctul 169, se vede o cetate dacă,—fiindcă acei ce o apără sunt Daci,—de pământ și întărită de sigur cu valuri cu palisadă. Fără îndoială ea este așezată într'un punct strategic însemnat, căci pare că apără nu numai intrarea în largul câmpiei, dar și calea militară dintre șirurile de munți din fund și mai din față, pe unde se zoresc să vie corpul de Daci cu dracone în frunte. În fine, tocmai departe spre dreapta între 171 și 173, în largul unei văi, se află o clădire de piatră, din care nu se vede de cât o lature în față cu poartă la mijloc, iar din laturea din stânga numai o dungă și o a doua poartă; ceva mai jos și mai spre dreapta, se zărește o nouă construcție dacă foarte ciudată, formată probabil dintr'o clădire cu ziduri pătrate și valuri cu palisadă de o parte și de alta.

Ca să localizăm această scenă trebuie să pornim de la două fapte: mai întâi, ținutul în care se desfășură lupta, cuprinde pentru prima oară și șes, de la scena LIII încoace; și al doilea, în colțul din stânga sus (din 163 - 165) se află o cetate dacă.

Pornim de la această cetate. Cichorius pretinde că aici nu este de cât icoana lagărului din scena LXV, cu deosebire numai că acolo era încă în momentul când se clădea, pe când acum este cu totul gata. Și cu toate acestea lucrul se înfățișază alt-fel. Mai întâi, pare ciudat ca lagărul să fie așa de părăsit: balistele rânduite pe înălțimele parapetelor n'au slujitorii lor, porțile cetății stau închise și nimeni înăuntru. Dar clădirea poartă câte-va semne convenționale, care au limbajul lor: zidul are o formă rondă, în orice caz poligonală, poarta are prag drept deasupra, când se știe că lagărele romane n'au de loc asemeni praguri, iar turnul de deasupra poartă caracteristicul ceardac de lemn, care este oare-cum pecetea sigură a originii sale dace.

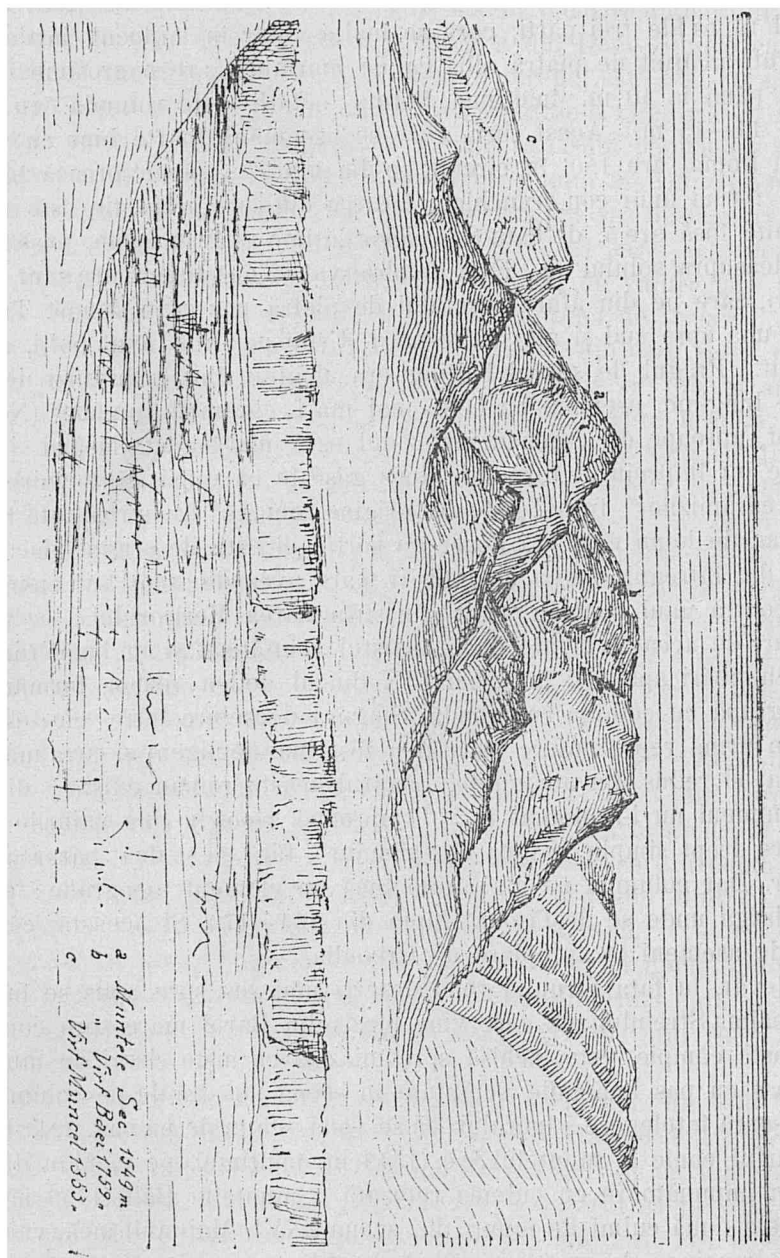
Ei bine, această cetate rondă de origine dacă o cunoaştem ; ea există şi astăzi, se află destul de bine păstrată în localitatea Crivadia, care domină intrarea strâmătorii Merişorului în câmpia Streiului. Turnul este zidit pe vârful unui deal răpos (de trei părţi, care se înalţă chiar în mijlocul intrării defileului¹⁾). Zidul, alcătuit de piatră albă ca de marmură, are o grosime de 2.10 m. şi ajunge până la 10 m. înălţime. Forma cetăţii este rotundă. cu diametrul intern de 14—15 m. „Acest turn, care se aseamănă foarte bine cu moles Hadrian din Roma, are 180' în circuit pe din afară, şi se micşorează în sus până ce capătă forma unui con trunchiat ; latura din spre prăpastie este fără fereastră, cealaltă însă are 5, de câte 1¹/₂ picior lăţime şi 2 înălţime, puse toate la 12 picioare deasupra solului“²⁾). Este de observat că aceste ferestre sunt adevărate meterezuri, care pe din afara peretului de piatră par ca o dungă. Turnul are două uşi, una spre sud şi alta către nord. Uşile par a fi avut bolţi, care însă s'au surpat. Pragul de sus al bolţilor era alcătuit din „cărămizi de aproape 2 picioare lungime, asemeni cu cele mai mari cărămizi romane“ (Neigebaur). Sus de tot, aproape de coronament, zidul este mai îngust, lăsând loc pentru gvardie de jur împrejurul turnului. Goos găseşte că după „întocmirea mortarului şi a cărămizilor“ turnul este de „origine romană“³⁾). În realitate însă, după acel ceardac de lemn care stă deasupra porţii, el este de origine dacă. El făcea parte din întregul sistem de întăriri, care avea de scop să apere câmpia Streiului contra unui duşman venit prin strămoşia Merişorului.

Alături de această cetate dacă, artistul a înfăţişat şi un lagăr roman, care cu mici schimbări apare şi în scena CIX din al doilea război, formând de asemenea o grupă cu cetatea cea rondă. Singura deosebire între ele este că în această din urmă reprezentare artistul a fost mai neglijent şi ceva mai sumar : a simplificat şi redus din amănunte. Lagărul acesta roman există ; din nefericire însă, nimeni nu l-a studiat mai de aproape. Goos⁴⁾ ţine valorile sale înconjurătoare drept simple „valuri de pământ“, fără să-şi dea părerea asupra rostului lor. Dar columna ne mai arată încă un element topografic : o câmpie destul de largă unde se desfăşoară lupta din 164—170. Şi această câmpie se regăseşte de asemenea în apropiere de Crivadia.

În adevăr, în faţa turnului rond descris mai sus, spre apus, se întinde şesul din preajma Streiului, şes care vine pieziş din Barul mare spre comuna Pui (Puj). Această câmpie este închisă spre miazăzi cu nişte şiruri de munţi, care reproduc pas cu pas imaginile sculptate în scena noastră de pe columnă. Pentru o mai uşoară înţelegere a lucrului, să se vadă schiţa de pe pag. 224. În stânga se vede vârful conic al muntelui Sec (1549 m. înălţime), pe când în dreapta se ridică masa impunătoare cu culmea retezată a muntelui Băii (1759 m.), întocmai caşi cele două culmi de munţi din scena LXVI. Mai mult încă, vârful Băii, are caşi în imaginea de pe columnă, panta din spre apus tăiată răpos. Pe la

1). Vezi pl. XXVII, fig. 1.
2). Neigebaur, *Dacien*, p. 84
3). C. Goos, *Chronik*, p. 289.
4). Goos, *op. cit.*, p. 289.

poalele acestei pante pătrund apele rezezi ale râului Mare sau Bărbat, pe care artistul l'a înfățișat în 170 jos¹⁾.

În fața acestui lanț de munți, care se întinde departe spre apus, se proiectează un al doilea ceva mai scund și tot așa de dințat, cași pe columnă. La

1). Vezi pentru amănuntele geografice ale ținutului, harta statului major austriac 1/75000, privitoare la valea de sus a Streiului și Crivadia.

poalele acestui al doilea șir de munți se desfășură un plaiu foarte lung, dar îngust, ale căruia pante mărginesc spre nord câmpia Streiului. Această câmpie este brăzdată transversal de râul Mare, care, născut din fundul munților Păpușa și Mare, după ce se strecoară prin adâncă vale la apus de vârful Băii, după ce cotește plaiul deluros din față, se pierde în apele Streiului, care curge de la răsărit spre apus, urmând aproape pe marginea de miazănoapte a câmpiei. Dar artistul, ca să mărginească și spre apus cadrul scenei sale, pre um o mărginise spre răsărit și miazăzi, a adăogat și cele două cetăți dace din 172. Dintre aceste două cetăți, cea de jos, pare, după sistemul convențional ales de artist, să fi fost o simplă întărire de pământ cu valuri de palisadă ridicate de a curmezișul văii pe o pantă și pe alta, cetate în felul celei de la Pripoare, reprezentată în scena LVII. Zidită, precum a fost din val de pământ, urmele ei s'au șters cu totul; în orice caz, cu toate cercetările mele prin părțile locului, încă n'am putut descoperi nimic în această privință.

Din contra însă, cetatea cea mare cu două laturi și două porți, înfățișată în 172 sus a ramas încă în picioare, și anume, ea se află așezată pe culmea unui deal înalt, ceva mai la sud de comuna Mălăești. Dealul acesta, destul de răpos (are 30 m. înălțime), este cuprins între două pârae, care curg unul pe la răsărit și celalt pe la apus, formând o întăritură strașnică de apărare¹⁾. Spre miazăzi și miazănoapte se văd două valuri cu șanțuri în față, a căroră largime și adâncime, izolau cu totul dealul și de aceste părți.

Cetatea însăși este alcătuită dintr'un turn aproape pătrat, cu zidul gros de 1 m. 70. Acest turn are trei etaje cu ferestre mici și mari pe laturi, ferestre-meterezuri puse mai ales pe peretele de sud și de nord al turnului. O fereastră lungă de 1 m. 40 și înaltă de 2 m. 50 se vede în etajul al II-lea pe peretele din spre nord. În etajul de jos turnul are două porți și anume, una pe laturea de apus și alta pe cea de răsărit, porți în largime de 1.30. Arhitectul însă nemulțumit cu această tărie, pe care natura răpoasă a stâncii și valurile din sud și nord, precum și grosimea zidurilor i-o dedeau turnului, a mai adăogat și un zid rotund, care înconjoară de trei părți (din spre nord, est și sud) cetatea.

Din toate aceste asemănări între elementele topografice însemnate de artist în scena noastră și cele pe care ni le dă realitatea, nu rămâne deci de cât o singură încheiere cu putință: scena LXV—LXVII trebuie localizată în părțile de la apus de Crivadia.

Scena a doua cuprinde cele trei scene din Cichorius (LXVIII—LXX) și este mărginită spre stânga și spre dreapta prin cōpaci. Legătura între ele o alcătuește figura împăratului, care de pe culmea unui deal (în 174) privește cum se desfășoară lupta dintre trupele auxiliare neregulate romane și Dacii. Legătura o mai fac acei auxiliari romani cari înaintează spre dreapta pe cararea dindărătul muntelui din 176: unul dintre ei însă își întoarce privirile spre scena lagărului cu împăratul; acesta este în totdeauna un semn conven-

1). Vezi pl. XXVII, fig. 2.

țional, folosit de către artist, ca să deștepte în mintea privitorului ideea împreunării a mai multor grupe de figuri.

Scena aceasta ne înfățișează un moment mai departe spre apus din mer-sul armatelor romane spre Sarmizegetusa. Și anume, spre stânga avem imagi-neaa unui castru roman încă nu pe deplin isprăvit și a unei punți în construc-ție peste un curs de apă ; spre dreapta ni se desfășură ieoana unei lupte, la care împăratul pare că se interesează foarte viu. La picioarele lui Traian un corp de legionari taie copacii unei păduri mari din câmpie ; de sigur pregătesc un drum, pe care trupele vor avea să-l străbată. Insemnată trebuie să fie și grupa de auxiliari care stau de pază în 174, unii privind spre dreapta, alții spre stânga sau înainte. Aici pare să fi fost un punct strategic însemnat, pentru ca artistul, contra obiceiului său, să prezinte o grupă așa de mare de soldați de pază. Acesta este subiectul în liniamentele sale generale.

Elementele de localizare deși puțin numeroase, nu sunt însă mai puțin ca-racteristice. Mai întâi, castrul fără a fi zidit în câmpie, precum a susținut Ci-chorius, nu este așezat nici pe o înălțime mare. În fața lui, ceva mai spre a-pus, adică spre dreapta,—orientarea din scena trecută o păstrează artistul și aici,—curge o apă destul de măricică, pentru ca să se simtă nevoea clădirii unei punți. În dreapta lagărului spre fund, lanțul munților din scena trecută se continuă, deși ceva mai mici. Dar mai ales caracteristică este poziția auxi-liarilor din 174 în față. Doi dintr'înșii privesc spre dreapta, alți doi spre stânga. Această poziție nu o dă artistul trupelor de pază, de cât când punctul strate-gic apărut este la împreunarea a două văi, mai exact la încrucișarea lor. Prin urmare, Romanii, din poziția unde se află, pot fi atacați din 2 părți : din spre nord-est și din spre nord-vest sau din față (nord). Afară de asta, nu trebuie să uităm că : a) împăratul roman mergea, precum spune Dion Cassiu (LXVIII, 8, 3), direct spre Sarmizegetusa ; b) punctul de sosire acum trebuia neapărat să fie ceva mai la apus de cât cel de la Crivadia, unde s'a desfășurat acțiunea din scena trecută. Aceste elemente împreunate laolaltă ne pot determina oare-cum locul geografic al scenei. În adevăr, localizarea scenei o facem în punc-tul zis Sălașul de sus. Motivele sunt următoarele : Pentru cine pornește din Crivadia spre Sarmizegetusa se deschide înaintea lui două căi : una, pe plaiul care se deschide pe la poalele dealurilor născute din șirul munților Hațeg și duce prin Valea Lupului, Hobița, Vaidei și Sălașul de sus, drept spre Ostro-vul mare și Clopotiva ; iar alta, de a lungul râului Strei spre Hațeg și de aci direct spre Sarmizegetusa. Dintre aceste două drumuri, cel pe la nord prin Hațeg este mai lung și în acelaș timp pentru împrejurările militare de atunci, foarte primejdios pentru Romani, care erau nevoiți să meargă prin câmp des-chis și deci să fie amenințați să găsească mereu pe Daci în drumul lor. Ro-manii au ales negreșit pe cel dintâi ; de altminteri muntele din 176 ne o spune lămurit.

Dar cel mai puternic argument este existența castrului roman, ale căruia ruini se văd și astăzi în satul Sălașul de sus. Zidurile lagărului, care pe alo-curi se pot urmări foarte bine deasupra solului,—pe laturea de miazănoapte

ajunge în unele locuri până la 2 1/2 m. înălțime, sub sol sunt încă 3 m. cel puțin,—sunt clădite în sistemul roman din piatră cu mortar impietrit; p'alcuri se găsesc și cărămizi mari romane de 0.40 m. lungime; zidurile formează un dreptunghi cu laturea cea lungă de 100 m. îndreptată de la răsărit la apus, pe când cea scurtă,—numai de 70 m.,—de la nord la sud. Spre colțul de sudvest, lângă apa Sălașului, care trece pe la sud și vest de lagăr, depărtare de 50 m., este un turn extern de pază, de formă pentagonală, din care n'a mai rămas de cât foarte puțin la suprafață. Spre miazănoapte castrul era apărat de un șanț larg cam de 7—8 m., șanț care trebuie să fi fost și de celelalte trei părți, însă, se pare, că s'a astupat cu timpul. În interior sunt lucrări făcute târziu, prin al XVII veac.

Cu această poziție se potrivește minunat toată caracteristica topografică înfățișată de artist. Mai ales situația strategică a lagărului, care stăpânește spre răsărit și nord văile și râurile Streiului și Hațegului, unul care se deschide spre nord, după ce a mers un timp de la răsărit spre apus, și celalt de la sud la nord, unde în fața comunei Hațeg se îndreaptă spre nord către Mureș. Un atac din această parte era un lucru foarte firesc; căci în definitiv puterea Dacilor se afla în parte și spre Mureș și centrul Transilvaniei.

În ce privește cetatea dacă dintre 179 și 180 trebuie să observăm că pe nedrept, atât Cichorius cât și Petersen, o socotesc identică cu cea înfățișată în scena trecontă în 172 jos. Mai întâi, Cichorius singur recunoaște deosebirea dintre ele, când susține că „în scena LXVII zidirea dacă de piatră este închisă, pe când în LXX din contra este de lemn și stă deschisă“. Dar deosebirile acestea sunt și mai adânci. Poziția, ca și forma lor, întocmirea lor, cași felul de împodobire, până și numărul porților este altul. Mai greu este însă localizarea cetății. Atât putem spune că notițiile archeologilor germani și sași din Ardeal ne vorbesc despre niște ruini din apropiere de Ciopea, o localitate la nordvest de Sălașul de sus. Goos¹⁾, cași ceilalți, ne asigură despre existența „unor ruini vechi“, fără a ne da amănunte mai precise. Posibil a fost, ca aici la Ciopea, să fi clădit Dacii o cetate de apărare; căci locul acesta, unde tocmai Streiul își schimbă direcția lui de la răsărit spre apus, în cea către nord, era minunat ca să închiză pătrunderea unui vrăjmaș, care venind de pe Mureș, ar fi căutat să intre în câmpia Streiului de sus. Cetatea a putut să fie un simplu turn de piatră, iar de o parte și de alta o serie de valuri cu palisadă, care închideau gura văii Streiului pentru cei ce ar fi venit din spre Hațeg. Dar urmele ruinilor s'au risipit.

În rezumat, scena a doua, după elementele topografice pe care ea le conține, trebuie neapărat să fie localizată la Sălașul de sus și în împrejurimile sale, unde castrul, cași râul, câmpia în care se dă lupta, cași cetatea dacă, se regăsesc în realitate în ordinea și poziția arătată de artistul columnei.

Scena a treia se întinde din 180 până în 188 și cuprinde două scene LXXI și LXXII, care, după Cichorius²⁾, alcătuiesc grupe de imagini deosebite.

1). C. Goos, *Chronik*, p. 270.

2). Vezi C. Cichorius, *op. cit.*, II, sc. LXXI — LXXII, precum și planșele respective,

Ceiace ne îndeamnă însă să le împreunăm laolaltă, nu este numai imaginea împăratului, care se vede o singură dată în 183, dar și lipsa unei linii despărțitoare între ele. De altminteri, ambele aceste scene le regăsim în al II-lea război dacic, adică, peisagiul, în care se petrece lupta din scena noastră, revine cu foarte puține schimbări în al II-lea război, în scenele CXI și CXII. Anume, în scena CXI avem icoana unei cetăți dace, cuprinsă între două vârfuri mai înalte de munți conici și o vale alcătuită de două șiruri paralele de munți, care se îndreaptă de la stânga spre dreapta. Valea pe unde fug Dacii scăpați din lupta din primul plan, se deschide spre fund și stânga, în ambele cazuri în același chip aproape. De sigur câmpia care se desfășură la poalele dealurilor din scena LXXII avea o însemnătate strategică foarte mare pentru capitala regatului, Sarmizegetusa, pentru ca ea să fi servit și în al II-lea război, în scena CXII, drept câmp de bătăe. Vom vedea îndată că locul acesta trebuie localizat în părțile de la Ostrovul mare.

Care sunt elementele noastre topografice? Dacă în scena LXIX—LXX, Traian se află la Sălașul de sus, precum am arătat în scena trecută, și dacă în scena LXXIII, din ordinul împăratului se ridică un lagăr, precum o vom dovedi-o mai departe, pe dealul lui Balint, la nord-est de Sarmizegetusa, atunci de la sine urmează, că în scena noastră, Traian este la Ostrovul mare, fiindcă aici găsim noi în realitate nu numai elementele topografice de pe columnă, dar și situația intermediară dintre Sălaș și dealul lui Balint.

Scena noastră ne indică: a) o cetate dacă bine întărită pe vârful unui deal, care spre stânga și spre dreapta este dominat de câte un munte foarte înalt și cu vârful conic; b) cetatea dacă are o poartă în stânga, iar latura din față este vădit cam încovoiată; c) la dreapta cetății, munții dau naștere unei serii de dealuri, care se prelungesc spre dreapta; d) în fața acestor dealuri pe primul plan se desfășură o câmpie, unde se dă lupta; e) la spatele dealurilor se deschide o vale adâncă, pe unde fug Dacii din luptă; f) această vale, cași câmpia din față, sunt în apropiere de cetatea de pe culmea dealului, pe care o atacă legionarii romani așezați în ordinea de bătăe, zisă testudo. Dar ceiace mărește și mai mult valoarea acestor elemente topografice, sunt alăturările ce se pot face între scena noastră (scenele LXXI și LXXII Cichorius) și o scenă similară din al II-lea război dacic (scenele CXI și CXII Cichorius).

Scenele CXI și CXII ne înfățișază de asemeni o luptă între Romani și Daci, dată într'un peisagiu identic cu acela, în care se desfășoară lupta din scena LXXII. Anume, și aici avem aceeași cetate între două vârfuri mai înalte și conice, aceleași dealuri care se prelungesc spre dreapta, aceeași câmpie în față și vale spre fund, care duce spre cetatea dacă; într'un cuvânt este aici, în scenele CXI și CXII din al II-lea război dacic, aceeași repetare „schematică“ a unui epizod și mai ales a unui popas al armatei romane, pe care-l mai arătase artistul în primul război. Ne aducem aminte însă că, atâta deosebire era între aceste scene similare dintre cele două campanii militare că, în primul război scenele erau mai amănunțit înfățișate, pe când în al II-lea din contra, ceva mai sumar; și în al doilea rând, pe când în campania primului război

dacic artistul înfățișase *toate* popasurile aimatei romane pornită din la Zanes (scena XLVIII) și ajunsă la dealul lui Balint (scena LXXIII), în cea din al II rezboi alesese numai anumite stațiuni, adică, Zanes (scena CI), Bumbești (CII), Râmnicul-Vâlcea (CIII), Căineni (CIV), Săsciori (CVII), Crivadia (CIX — CX). Scena noastră (LXXI—LXXII) a fost și ea reprodușă în al II-lea rezboi (scena CXI—CXII), cu deosebire numai, că de astă dată în loc să se mai reducă din elementele topografice conținute în scena primului rezboi, acum din contra se adaogă elemente caracteristice noi. Se introduce imaginea întreagă a cetăței dace, (scena CXI), care în primul rezboi (scena LXXI) era înfățișată numai cu o singură lature încovoiată și o singură poartă spre stânga.

Această identitate între scena noastră (LXXI—LXXII) și cele din al II-lea rezboi (CXI—CXII) ne duce la adevărata localizare; căci cetatea dacă, reprezentată în scena CXI, după alăturările făcute în capitolul II, la pagina 55, nu este alta de cât cetatea din Colțea, ale căreia ruini ștau și astăzi în picioare. Firește, între cetatea din scena CXI și cea din scena LXXI sunt deosebiri de formă, însă aceste deosebiri provin din modul de unde sunt privite de către artist: în scena CXI artistul a reproduș vederea din spre răsărit a cetății din Colțea, pe când în scena LXXI din contra, ni se dă vederea laturii din spre nord, lature încovoiată în realitate și cu o singură poartă spre stânga, adică spre răsărit. Așa dar scena LXXI—LXXII trebuie pusă în împrejurimile de la Colțea, ceva mai la nord puțin. Și anume, în cei doi munți înalți și ascuțiți care domină cetatea dacă, noi trebuie să vedem culmile munților Ascuitu (1249 m.), —acesta spre răsărit,—și al Licurelei (1314 m.) spre apus; între ele se află pe o șea de munte suspendată deasupra văii râului Suseni, cetatea Colței; de la poalele muntelui Licurelei se desface șirul de dealuri, care pornesc spre nord-est, formând de o parte câmpia de la Ostrovu mare, unde probabil s'a dat lupta înfățișată pe columnă, iar pe de alta, valea care se adâncește spre sud, valea râului Mare. Cât privește întăriturile dace din 187—188 sus, asupra lor nimic nu se mai poate spune. De sigur s'au risipit din pricina multor prefaceri prin care a trecut ținutul din preajma Sarmizegetusei.

Scena a patra (LXXIII Cichorius), foarte bine mărginită prin câte un copac spre stânga și spre dreapta de ambele scene vecine, ne înfățișază un lagăr rond cu poartă boltită, înăuntrul căruia împăratul ține o adlocuție trupelor sale victorioase; în afară legionari romani se străduesc să sape un șanț sau un val, care ar începe chiar din dreptul porții boltite. Această acțiune o înfățișază artistul foarte clar: legionarul din dreapta (în 190) taie copaci, cel de al doilea și al treilea (între 189 și 190) înlătură copacii sau scobesc pământul, pe când cel de al patrulea fățuește cu grije pereții valului ¹⁾.

Am spus că artistul ne înfățișază un lagăr rond cu o poartă boltită. Cichorius însă pretinde că aici e vorba despre un zid de împrejmuire „mult mai înalt de cât se obișnuște la un castru“, căci „aceasta înseamnă poarta boltită“. Tot acest învățat adaogă, „că aici nu poate fi un lagăr, fiind-că, după Hygin,

1). Pentru a înțelege mai bine rostul acestei scene, este absolută nevoie de a urmări în atlasul lui Cichorius, *op. cit.*, II, scena LXXIII și similara ei din III, sc. CXIII, cu planșele respective.

locurile accidentate trebuiesc cu orice chip înlăturate de la construcția castrului și nici vre-un munte oare care să domine castrul, pentru ca nu cumva inamicul să poată vedea ce se petrece înăuntru¹⁾.

Din forma porții boltite, nu se poate trage nici o încheiere, acest lucru l-a spus încă de mult Petersen. Iar în ce privește dealul care domină castrul, deal înfățișat în scena noastră în 190 sus, trebuie să amintim, că prin acel agger de deasupra lui și prin faptul că ostași romani stau pe dânsul, avem o dovadă sigură că el era în interior și nu în afară de lagăr. Așa dar, zidul cel rond este o parte dintr'un lagăr roman, care se caracterizează prin următoarele semne: a) castrul e așezat în șes, care spre dreapta însă se înalță formând un deal nu tocmai înalt; b) lagărul nu are de cât o poartă; c) forma acestui lagăr este rondă; d) poziția lui trebuie să fie între Sarmizegetusa, care apare în scena următoare și Ostrovul mare, unde am întâlnit pe împărat pentru ultima oară.

Dar alăturările dintre castrul nostru și cel din al II-lea război, scena CXIII, ne mai dau încă un amănunt. Mai întâi, între aceste două lagăre sunt multe asemănări: ambele sunt rotunde, ambele au o singură poartă, ambele se realizează de un deal, care în scena CXIII e indicat la mijloc și în față, între 300 și 301 și ambele sunt în imediată apropiere de Sarmizegetusa. Deci sunt ambele imaginea unui și aceluiași lagăr. Însă lagărul din CXIII ne înfățișează un amănunt, care în scena LXXIII era arătat nu tocmai clar: anume, aici vedeam pe legionari lucrând la un val, care în scena CXIII, este definitiv alcătuit; căci aici el este înfățișat întreg din punctul de unde începe, de lângă poartă și până unde se realizează de dealul cel răpos între 300 și 301. Din această pricină lagărul capătă o foarte caracteristică formă: e compus dintr'o parte interioară de formă rotundă și o alta pe din afară, de formă pătrată sau dreptunghiulară, care îngrădește pe cel dintâi cu valuri. Castrul cel rond este alipit parcă la unul din colțurile castrului dreptunghiular. În fine, această identitate între lagărele din scena LXXIII și CXIII ne mai dă un prețios amănunt: lagărul, unde împăratul își ține adlocuția sa către trupe, este în apropiere de Sarmizegetusa. Lucrul acesta se arată mai puțin lămurit în scena noastră, de cât în scena CXIII. Aici artistul ne înfățișează în scena vecină (CXIV) însăși capitala regatului, Sarmizegetusa,—lucrul acesta va fi dovedit cu prilejul comentării celui de al II război,—căreia trupele romane îi dau asalt. În scopul acesta legionarii romani își aduc cu dânsii din lagărul lor scări de lemn, pentru ca să se urce pe zidurile înalte ale cetății dace. Și, firește, pentru ca Romanii să aducă scări cu dânsii din lagăr, trebuie să admitem că locul, de unde ei pornesc, nu era departe de Sarmizegetusa.

Știu foarte bine că învățatul german Cichorius, conștient cu părerea sa, vede în lagărul din scena LXXIII, imaginea unui zid rond, care închide valea Streinului în părțile de la Calanul cel mic (Kis-Kalan). Dar se pune întrebarea, era cu putință să fi ridicat Traian un asemenea zid de împrejmuire la sus nu-

---

1). Hygin, 57. «Iniqua loca omni modo vitari debent; ne mons castris imminet, per quem supervenire hostes aut perspicere possint, quid in castris agatur»

mita localitate? Și pentru ce ar fi ridicat acest zid? Pentru ca să închiză Sarmizegetusa de legăturile sale cu nordul. Dar oare prin acest zid era capitala dacă cu adevărat închisă? Nu rămăneau oare comunicațiile sale libere prin valea Streiului, spre răsărit, și prin valea din preajma Huniedoarei, spre nord? Scena noastră se localizează la dealul lui Balint, care se află la un km. spre nord-est de Sarmizegetusa. Această localizare are în sprijinul său urmele remase pe teren în preajma dealului lui Balint. În adevăr, încă mai înainte de a vizita ținutul din Hațeg, la întrebările pe care i le făcusem prin scrisoare protoiereului N. Munteanu din Grădiște, eu primisem următorul răspuns, care este și categoric și luminos.

„Dealul lui Balint se află din jos de Grădiște. Între drumul lui Traian și cel care actual vine din nord, din spre Hațeg; depărtare de Grădiște, respective de Ulpia Trajana, circa 1 km., e un deluș foarte neînsemnat. Valurile de care vorbiți, după cum m'am informat de la un bătrân la fața locului, au cuprins afirmative întreg dealul lui Balint. În partea de către Grădiște (adică spre sud-vest) pe lungime de 400 de pași, precum și în partea de către sud-est pe distanță de 216 pași, se văd bine urmele valului și acum; spre nord și spre vest însă, poate să fi fost valuri, dar au fost nimicite de oameni prin arătură. În imediată apropiere de dealul amintit se află o rotundă în diametru de 40 pași, din fundamentul căreia s'a scos, după cum se spune, nu de mult, pietre de marmură cioplită și cu inscripții; posibil să fi fost acolo edificat vre-un turn de pază, care să fi corespuns cu cel de la Sf. Maria de lângă Hațeg. În partea sudică a rotundei încă se spune a fi fost ceva mur. Deci, după cele auzite, întreg dealul lui Balint pare a fi o antifortăreață a Ulpiei Trajane, resp. a Sarmizegetusei. De la dealul lui Balint înclinând „Trojanul“ (adică drumul lui Traian) spre Ostrov trece peste canalul Odovașniței; iar paralel cu acest drum, distanță circa 500 m. se spune a fi fost un alt mur, ale cărui urme abia se mai cunosc. Deci valurile de care vorbiți, la Ostrov nu poate fi de cât acesta al doilea, care n'a putut fi de cât paralel și dealungul drumului lui Traian. Valurile de la dealul lui Balint au formă de unghi drept, dacă aievea a fost ceva fortăreață acolo; de sigur formă de paralelogram. Cât de groase au fost acele valuri și cât de afunde șanțurile, nu pot ști, după ce a raniat foarte puțin din acelea, fiind nimicite de mâna vitregă a timpului,—iar pomenirea lor o păstrează abia câțiva mărăcini creșcuți pe o muche ce se ridică nișel peste planul comun“.

Deși aceste notițe erau precise, totuși a trebuit să le controlez. Din studiul meu făcut la dealul lui Balint am constatat următoarele lucruri:

La 1 km. depărtare de nord-est de Sarmizegetusa se ridică în șesul întins al câmpiei un delușel, care are abea 5—6 m. înălțime: acesta este dealul lui Balint. Pe culmea lui cea mai înaltă se vede lămurit urmele unui val, care forma un unghi drept. Valul acesta coboară spre răsărit aproape 360 de pași, unde se perde. În acest loc se vede pe suprafața solului un mic șanț aproape cu desăvârșire rond, cu diametrul de 30 m. lungime; de aici, după spusa oamenilor întrebați de mine, s'au scos în timpuri pietre cioplite și fățuite regulat,

Despre partea de răsărit valul iarăși apare, însă mergând spre sud ; în fine latura de miazăzi se poate urmări ceva mai bine ; dar spre colțul din sudvest dispăre, precum a dispărut în parte și latura întregă de apus. Așa dar, aici lângă dealul lui Balint a fost odinioară un castru dreptunghiular, care se rezima cu colțul său de nordvest de această înălțime. Spre colțul de nordest însă se afla înăuntru, alipit de latura nordică a castrului dreptunghiular un fel de lagăr rotund, din care însă nu ne a mai rămas nimic alt, de cât urmele șanțului, de unde țărani au scos pietrele fățuite și bine cioplite, despre care am vorbit mai sus.

Iată dar reunite, elementele topografice indicate de artist în scena de pe columnă : castrul pătrat ori dreptunghiular, lagărul rond intern și în fine dealul, pe care se rezimă valul lagărului. Ne lipsește poarta boltită, dar aceasta nu este o piedică pentru localizarea scenei LXXIII la dealul lui Balint ¹⁾. Această localizare se arată cu atât mai bună, cu cât prin poziția sa împlinește o condiție importantă cerută de imaginea castrului din scena CXIII, adică, de a fi în apropiere de capitala regatului dac și în același timp la jumătate drum de Ostrovul mare, unde fusese împăratul în scena trecută, și Sarmizegetusa, unde are loc scena următoare.

Prin stabilirea scenei la dealul lui Balint, se încheie în chip firesc, marea mișcare strategică a armatelor romane pornite de la Boița. Prin pasuri grele și prin cărări oare cum lăturalnice, izbutise împăratul să-și aducă armatele sale în preajma capitalei regatului dac. După cumplite lupte, între care cea din urmă, din împrejurimile Ostrovului mare, fusese crâncenă și sângeroasă și pentru Romani, puntele întărite și liniile de apărare ale Dacilor căzuseră rând pe rând în mâinile Romanilor ; acum, prin întocmirea lagărului de la dealul lui Balint, nu numai puterea Dacilor fusese definitiv înfrântă, dar legăturile de comunicare ale Sarmizegetusei cu interiorul regatului fuseseră cu totul întrerupte. În adevăr, pe la Poarta de fier transilvană, pe valea Bistrei, ori ce legătură fusese de mult tăiată și aceasta poate chiar de la finele primei campanii rezboinice. Tot așa prin ocuparea Olteniei și prin cucerirea câmpiei Streiului, legăturile Sarmizegetusei cu sudul și cu răsăritul Daciei, fuseseră rupte. În fine, prin stabilirea lagărului roman de pe dealul lui Balint, se sfârâmaseră ultimele raporturi cu nordul Ardealului, deci cu inima regatului. Izolat și închis între zidurile capitalei sale, ce mai putea întreprinde regele Decebal ? Nimic. De aceea, în desnădăjduita lui situație nu-i rămâne de cât să-și plece capul și să se închine înaintea puterii romane. Și tocmai aceasta ne o arată artistul în scena următoare, care este încheierea firească a primului rezboi dacic.

---

1). Vezi pl. XXVIII,

CAPITOLUL IX

SUPUNEREA DACILOR

REZUMAT. Grupa din urmă este alcătuită din puține scene ; ea cuprinde o parte principală și alta secundară. Scenele LXXIV—LXXVI ne înfățișază câmpia Sarmizegetusci și împrejurimile ei muntoase. Munții de pe columnă cu formele lor caracteristice nu sunt de cât munții reali din partea locului. Sarmizegetusa are forma dreptunghiulară. Turnul rond și canalul șerpuitor cu apă din scena LXXIV. Cetatea dacă din 192—196. Căsuțele din 199--201.

Această grupă se compune dintr'un număr foarte redus de scene, deși ca spațiu pe columnă ea este destul de întinsă. De altminteri una din ele (scena LXXVIII) numai în mod arbitrar se poate socoti ca făcând parte din grupă. căci în realitate scena cu Victoria și trofeele are în vedere nu atât grupa noastră, cât seria întreagă de reliefe care alcătuiesc primul rezboi dacic. Ea este încheierea firească a celor trei campanii militare ale împăratului Traian.

Scena primă care cuprinde scenele LXXIV—LXXVI, după Cichorius, este pe de o parte izolată de scenele lătuțialnice, vecine prin acei copaci care sunt unul la stânga, în 190 și celalt la dreapta, în 202, iar pe de alta individualizată prin imaginea împăratului Traian, înprejurul căreia se grupează toate celelalte figuri. De altminteri unitatea strânsă a întregii grupe a fost pusă în lumină foarte clar de către învățatul Petersen, care a arătat cum se leagă strâns între ele toate acele părți socotite de Cichorius ca scene a parte. Vom vedea ceva mai departe, că unitatea scenei se impune și prin unitatea peisagiului unde acțiunea se desfășoară.

Prima întrebare este : cum se pot determina pe teren elementele topografice pe care scena noastră le conține ? Mai întâi, elementele topografice arătate de artistul columnei sunt numeroase, pregnante și pentru determinarea geografică a ținutului de o precizie rară. Incepând de la stânga spre dreapta ele formează mai multe grupe ¹⁾ :

---

1). Vezi C. Cichorius, *op. cit.*, II, sc. LXXIV—LXXVI și planșele referitoare ; vezi și pl. XXIX, fig. 1 și 2, unde figurile personajilor au fost lăsate de o parte.

1) Ținutul este deluros spre stânga și sus. Dealurile acestea, după felul convențional de înfățișare a artistului, sunt neînsemnate ca înălțime. Pe vârful, sau mai lămurit pe culmea dealului din fund, se vede un turn rotund de piatră, care nu a putut să aibă de cât un rol de observare. De la poalele acestui deal isvorăște o apă, care se lărgeste cu atât mai tare, cu cât se depărtează de punctul de izvorăre. Dar ceiace pare mai ciudat și prin urmare mai caracteristic, sunt malurile acestui râșor: ele au forma unei muchii retezate, pe care niciodată natura nu le-a putut produce astfel. Nicăeri, de altminteri, în lungul relievelor Țolunnei nu mai întâlnim noi acest fel de înfățișare a malurilor râului. În intenția artistului a trebuit deci să fie un gând anumit, când a ales o imagine așa de specială pentru înfățișarea râșorului său. Și o dovadă și mai hotărâtoare în acest sens ne o dă scena CXXIV, unde, după cum a arătat foarte bine E. Petersen, este vorba tot de Sarmizegetusa ¹⁾.

Anume, în scena care urmează după aprinderea (scena CXXIV) capitalei dace de către Daci, artistul ne arată însuși orașul căzut în puterea Romanilor ²⁾. Se înțelege, n'avem să stăruim acum asupra identității de amănunte înfățișate în ambele reprezentări. Vom atinge însă câte-va puncte. Ca și în scena LXXIV, găsim aici în scena CXXIV un turn rotund, care se înalță pe culmea unor dealuri. Singura deosebire stă în faptul că acum artistul a mai adăogat la clădirea rondă din scena LXXIV o cupolă rondă, în loc de crenelurile de altă dată. „Se poate foarte bine, precum spune Petersen, ca Romanii să fi adaos cupola aceasta în timpul stăpânirii lor peste Sarmizegetusa, fie că turnul era de origine romană, fie că era de origine dacă“. De sub poalele dealului și turnului rond, cași în scena LXXIV, se vede o dungă în formă unghiulară, care în miștea artistului, cași a noastră, ne redeşteaptă forma cam în zigzag a pârăului nostru din punctul 191. Aici însă imaginea a păstrat numai conturile malurilor râului, nu și a apelor sale. Prin urmare în gândul artistului reproducând râșorul nu a fost tocmai ideea apei, cât a malurilor sale. Acest amănunt ne face să ne gândim la ipoteza lui Cichorius, care în scena LXXIV vede un canal care cade într'un basin și nu un simplu râșor. Reținem dar din scena LXXIV următoarele patru elemente topografice: a) terenul e ceva cam deluros; b) pe culmea dealului din fund se află un turn rond; c) de la poalele acestuia izvorăște o apă, care curge din fund spre în față; deci terenul este înclinat din planul de sus spre cel de jos; d) apa curge printr'un canal artificial.

2) La dreapta de turnul cel rond și canalul scenei trecute se întinde un șes întins, care este ceva mai înalt spre fund. Lucrul se vede din figura leționarilor din 192—193, care în mod vădit urcă panta spre fund, după ce au trecut pe poarta din colț din 192. Pe întinsul șesului se vede o cetate, a căreia formă este desigur dreptunghiulară ³⁾. Artistul ne-a figurat trei laturi în

---

1). Vezi asupra acestor alăturări, Teohari Antonescu, *Cet. Sarmizegetusa*, 1906.

2). Vezi pl. XXIX, fig. 1.

3). Vezi pl. XXIX, fig. 2.

mod normal, adică laturea din față (din $a-b$), care are o poartă în colț, în 192 și alte două în dreapta, în 194 și 195, iar cea de a patra din 193 pare neisprăvită. Cealaltă lature pornește din colțul de jos spre stânga până în dreptul spărturii ovale din 192 sus (adică din $a-a'$); în fine cea de a treia lature, paralelă cu prima, pornește din spărtura ovală de sus spre dreapta, până deasupra porții din 192 (din $c-o-b$), unde dispare cu desăvârșire.

Dar care este a patra lature a dreptunghiului? Firesc ar fi fost ca artistul s'o înfățișeze paralel ($b-b$) cu cea din stânga ($a'-a$); în cazul acesta însă claritatea tabloului său ar fi suferit: mai întâi zidul din față ($a-b'$) ar fi acoperit o bună parte din zidul pieziș, — al patrulea al dreptunghiului, — apoi, înfățișarea laturei a patra ar fi ocupat o parte din interiorul lagărului și prin urmare artistul n'ar mai fi putut s'arate și pe soldații români, care cu bagagiile pe spate pornesc din castru spre turnul din stânga. De aceea, nevoit a fost să îndrepte laturea pieziș spre dreapta și nu spre stânga, din b' în A' . Dar artistul, ca să distingă și mai bine laturea aceasta de laturea $a-b'$, a introdus un amănunt, care are valoarea sa: pe când toate celelalte laturi sunt împrejmuite cu ziduri de piatră, aceasta singură ($b'-A'$) este închisă cu valuri și șanțuri trase pe un teren și el stâncos și abrupt. Afară de aceasta, laturea $b'-A'$ nu este regulată, ea nu merge în linie dreaptă, ca celelalte laturi, ci pare neregulată. În fine, un ultim amănunt: laturea aceasta cu cât ne depărtăm din stânga spre dreapta, cu atâta este mai înaltă și mai stâncoasă. Deci o a doua concluzie: laturea cea de a patra a lagărului este neregulată, accidentată și așezată pe un teren stâncos, care se înalță mereu spre dreapta; dreapta aici însă înseamnă în realitate, fund.

Pe lângă aceste elemente care caracterizează cetatea, artistul a mai adăugat încă unul cu desăvârșire capital: este acel turn cu ceardac de lemn de deasupra porții din 192, ceardac care se mai repetă încă odată deasupra porții din 194. Acest element, după graiul simbolic al columnei ne spune că zidirea dreptunghiulară de piatră este de origine dacă.

3) Șesul, unde cetatea de mai sus se află construită, este înconjurat de un întreg sistem de munți. În primul rând, artistul a înfățișat între 196 și 197 doi munți, așezați astfel în cât, precum a observat-o foarte bine Cichorius, unul apare îndărătul celuilalt ca o adevărată culisă. Prima stă în faptul că muntele din dreapta nu numai că este mai înalt, dar în același timp se prelungește mai departe spre linia de jos, de cât celalt mai din stânga. Spre dreapta de acești doi munți în culisă se află un alt munte înalt, de formă piramidală, cu vârful trunchiat. El pare că se înalță deodată din șesul câmpiei, formând atât spre stânga sa, cât și spre dreapta câte un pas sau trecătoare. Cea din dreapta, care este cu mult mai îngustă, o formează împreună cu muntele în formă de măgură rondă sau ovală dintre 198 și 199. Acest munte, de asemenea foarte înalt, cade deodată în pantă aproape perpendicular spre dreapta. În fine, a treia vale închisă cu un zid, îndărătul căruia se văd două turnuri de lemn încă neisprăvite. Muntele care mărginește valea spre dreapta în 200—201 este răpos, înalt și frământat; din el se lasă, spre stânga și în față o coamă,

din care se desfac șiruri paralele de dealuri, a căroră direcție' este perpendiculară pe coama principală. Pe culmea acestor dealuri se află niște căsuțe înșirate la rând. Este imaginea unui sat, ai căruia locuitori părăsindu-l, coboară în câmpie.

Acestea sunt elementele topografice puse pentru localizarea scenei noastre. Ele sunt așa de pregnante și de bine alese, în cât de mult Cichorius a stabilit poziția lor pe teren. După învățatul german, aici este imaginea ținutului din preajma vechei Sarmizegetusa. Această localizare însă are nevoie de mai multă precizie, cu atât mai mult, cu cât noi nu împărtășim în totul vederile lui Cichorius; căci dacă în liniile sale generale cadrul găsit de acest învățat este cel adevărat, în amănunte totuși el s'arată greșit.

Câmpia, în care se desfășoară marea scenă a supunerii Dacilor, este fără îndoială câmpia Sarmizegetusei, actuala Grădiște. Cu această localizare armonizează toate elementele topografice, pe care noi le-am constatat mai sus.

Vorbeam mai sus despre acei doi munți în formă de culise, care se profilează unul îndărătul altuia. Acești munți nu sunt de cât culmile Iordanelului și Tăpăliga, din apropierea satului Zăicani. Precum se poate vedea din imaginea câmpiei Sarmizegetusa¹⁾, acești doi munți se prelungesc continuu spre fund, unde lasă loc pasului spre valea Bistrei, pas cunoscut sub numele de Poarta de fier transilvană. La dreapta pasului vedem ridicându-se o parte din muntele Mare, a căruia formă de piramidă trunchiată o reproduce minunat imaginea de pe columnă din 197—198. Aceiași pantă repede o întâlnim și la celalt capăt al muntelui Mare. În fine, o ultimă vale adâncă și iată frământatul vârf de munte, numit al „Seliu”, care se ridică răpos și înalt din valea formată de pasul Seliu; acest munte este întocmit, întocmai cași pe columnă, dintr'o sumă de dealuri, care se desfac din coama principală a Seliu și se prelungesc printr'o serie de terase până în câmpia Sarmizegetusei. Așa dar, asemănare aproape până la identitate între realitate și columnă.

Odată limpezită problema cadrului în care era prinsă acțiunea, să ne întoarcem privirile noastre asupra următoarelor trei elemente topografice înfățișate de artist: a) turnul rond și canalul șerpuitor cu apă din scena LXXIV; b) cetatea dacă ale căreia ziduri se văd îndărătul personagiilor din 192—196; c) zidul și căsuțele din 199—201.

a) Turnul rond și canalul șerpuitor cu apă. Firește, este cu desăvârșire greu să încercăm o localizare pe teren a unor clădiri care de mult au dispărut de pe fața pământului. În cazul acesta intră de sigur și turnul de piatră înfățișat în scena LXXIV. Totuși pentru călăuzirea noastră nu ne lipsesc unele arătări.

Dion Cassiu, ale căruia știri sunt aproape singurile noastre izvoare istorice pentru luptele dintre Daci și Romani în timpul lui Traian, vorbind despre comorile lui Decebal, ne spune următoarele cuvinte: „Decebal, pentru ca averile sale să nu cadă în mâinile Romanilor, pune robii săi într'o noapte să abată apele râșorului Sargeția, care trece pe lângă palatele sale și, după ce face să

1). Vezi pl. XXVII, fig. 3.

se facă o groapă adâncă în albia râulețului, își ascunde aci tot aurul și bogățiile sale, le acopere apoi cu pietre mari și reduce în fine apele la matcă. Tot atunci ascunde el' covoarele și stofele mai scumpe în niște peșteri din apropierea palatului. Și pentru ca nimeni să nu cunoască ascunzătoarea pune să se ucidă robii¹⁾. Această povestire, precum foarte bine a observat Cichorius, nu poate fi o legendă fără adevăr, căci epizodul a fost trecut între imaginile de pe columnă, în scena CXXXVIII.

Din această povestire însă, reese limpede, că în apropiere de palatele lui Decebal, deci de Sarmizegetusa, era un răușor Sargeția, care putea fi abătut într'o noapte de câți-va oameni, și al doilea, că tot prin apropiere de palate erau și niște peșteri faimoase.

Asupra acestor „spelunci“ există și astăzi în gura țăranilor români din Grădiște, o poveste foarte interesantă din punctul nostru de vedere. Anume, ei ne vorbesc despre niște peșteri care odinioară se aflau la stânga de „cornul“ (adică colțul) din sudest al lagărului roman din Grădiște, ceva mai spre sud. „Din aceste peșteri eșeau odinioară izvoare bogate de apă, care curgeau spre nord formând un răușor. Aceste peșteri au fost astupate, din ce vremuri nu se știe, în ori ce caz din „vremuri bătrâne“, cu un zid de piatră. De atunci apa a izvorât din altă parte și numai puțin mai ese din spelunci“.

Această legendă are pentru noi cu atât mai multă însemnătate, cu cât, din cercetările făcute de Petersen, complectate prin propriile noastre observări, acele „peșteri“ sunt arătate de legenda populară ca fiind în spre „cornul“ de sudest al lagărului roman și tocmai în această parte a fost clădit palatul lui Decebal²⁾.

Nu vom stărui asupra acestor lucruri, asupra cărora vom reveni în al II-lea rezboi dacic mai pe larg; totuși, dacă ne luăm după indicațiile culese de către baronul de Hohenhausen, asupra castrului și orașului roman Sarmizegetusa³⁾, și după imaginea pe care el o dă ruinilor din jurul fostei capitale dace, reese că în spre acelaș colț de sudest al lagărului roman erau odinioară nu numai niște ruini, dar și o apă care cotea aproape în acelaș fel, cași înfățișarea de pe columnă. Asupra rămășițelor de ziduri în general ne vorbește Neigebaur, care a vizitat ținutul din Sarmizegetusa, cu 65 de ani mai în urmă de Hohenhausen. „La răsărit de castru, zice dânsul, pe o înălțime se vede un spațiu larg acoperit cu ruini ale unor ziduri vechi“⁴⁾. Aceste urme de vechi clădiri de piatră se regăsesc ceva mai departe spre sudvest de lagărul roman din Grădiște, în direcția Clopotivei⁵⁾.

Firește, din aceste ruini nimeni nu poate deduce forma rotundă a turnului de piatră, pe care artistul columnei l-a înfățișat în scena LXXIV, sus. Inșă, este un element esențial pentru cercetările noastre: acel canal prin care curge

1). Dion Cassiu, *Hist.*, LXVIII, 14, 3.

2). Asupra acestei cestiuni vezi Teohari Antonescu, *Cetatea Sarmizegetusa*, p. 20.

3). Baronul Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens in den heutigen Siebenbürgen*, 1775.

4). Neigebaur, *Dacien*, 1851, p. 17.

5). Neigebaur, *ibid.*, p. 69.

un izvor curat de apă, din care beau auxiliarii romani din aceeași scenă. Asupra acestui punct notițiile noastre sunt cu adevărat prețioase. „Din Clopotiva spre Varhely (Grădiște), zice Neigebaur, se văd urmele unui canal“ ¹⁾. La aceste cuvinte, Goos adaugă următoarele alte amănunte :

„Din Clopotiva duce spre Varhely (Grădiște) un canal ale căruia urme au putut fi văzute încă de către Ackner ; pe acest canal se aducea apă de izvor clară de la poalele Retezatului“ ²⁾. Existența acestui canal așa dar, este un fapt pe care nimeni nu-l poate pune la îndoială. De altminteri, noi înșine, când am vizitat ruinile lagărului și orașului roman Sarmizegetusa, am mai găsit încă urmele acestui canal. Lărgimea lui este aproape de 6 m., iar adâncimea lui abea de 80 cm. până la 1 m. Canalul este săpat cu maluri drepte în pământ și pare a nu fi avut nici o altă întocmire : este o simplă creștătură pe pământ în lățimea și adâncimea pe care o amintirăm mai sus. Astăzi a crescut iarbă pe deasupra canalului, care, probabil a pierdut din adâncimea de odinioară.

O primă încheiere : la sud-est de Sarmizegetusa era odinioară un turn rotund pe vârful unui deal, de la poalele căruia izvora o apă care printr'un canal șerpuitor, precum arată și columna, era adusă până în apropierea orașului capitală a regatului dac.

b) Cetatea dacă din scena LXXXV. Am văzut mai sus care sunt motivele noastre spre a socoti cetatea aceasta drept cetate dacă. Elementele topografice, pe care artistul le-a însemnat în imaginea de pe columnă, se rezumă în următoarele 5 puncte : 1) Cetatea are o formă dreptunghiulară ; 2) latura cea mai lungă are direcția de la stânga spre dreapta ; 3) terenul pe care a fost zidită cetatea este de sigur un șes înclinat din fund spre în față ; 4) spre dreapta însă terenul este stâncos, răpos și neregulat, din această pricină latura din dreapta nu mai este în linie dreaptă cași celelalte, ci merge sinuos ³⁾. Pe de altă parte, terenul abrupt a îngăduit arhitectului să nu mai clădească zid de piatră, ci simple aggeres și vinea ; 5) în fine, latura din față a cetății avea mai multe porți. Prin urmare, fața cetății era spre linia de jos, pe când fundul către linia de sus. Afară de asta, se poate foarte bine ca o particulară alcătuire a terenului să fi impus arhitectului clăditor nevoia apărării intrărilor și eșirilor cetății prin porți, sprijinite cu turnuri. În acest caz, albia unui râu ar putea să explice minunat nevoia formării porților.

Toate aceste elemente topografice le găsim la castrul roman din Sarmizegetusa. În adevăr, iată care este înfățișarea ruinilor remase încă în localitatea actuală de la Grădiște.

Cetatea avea forma dreptunghiulară (vezi planșa XXVIII), cu latura cea lungă (latura de la sud la nord are o lungime de 563 m., iar cea de la apus la răsărit 623 m.), îndreptată de la răsărit spre apus. Zidurile de împrejmuire aveau o

1). Neigebaur, *ibid.*, p. 70.

2). C. Goos, *Chronik*, p. 287.

3). Vezi pl. XXVII, fig. 4.

grosime de 2—2¹/₂ m. și se compuneau dintr'un miez, alcătuit din pietre de toate formele, bine legate cu mortar tare și din două învelișuri de piatră regulat tăiată, unul pe dinăuntru și altul pe din afară. Acest zid înconjurător s'a păstrat mai bine pe laturea de răsărit¹⁾. Un șanț larg de aproape 30 m. încingea pe din afară zidul, șanț săpat în pământ de jur împrejur, afară poate, de laturea de vest, unde terenul este mai stâncos și abrupt.

Solul pe care se află așezată cetatea este înclinat, cași valea întreagă, care se pleacă continuu pe o pantă nesimțită de la miazăzi spre miazănoapte, până ce dă în albia Hățegelului, un râu care curge pe la marginea de nord a văii. Pe de altă parte, din pricina râului Clopotivă, care descinzând din părțile Furcătura Clopotivei, taie cetatea romană în două părți neegale, terenul prezintă și o altă particularitate: are forma unei alpii care se pleacă de la răsărit și apus spre matca râului. Din această pricină, profilul laturilor de nord și de sud se pleacă de la margini spre interior, unde este albia râului, pe când acel al laturilor de răsărit și apus scoboară neîncetat de la colțul de sud spre cel de nord, unde atinge punctele cele mai joase.

În afară de cetate, cam pe la jumătatea laturii de nord, la 170 pași mai departe, se află ruinele unui amfiteatru, care a fost desgropat de către directorul muzeului din Deva. Între acest amfiteatru și laturea nordică a castrelui se văd urmele unui drum roman, pe care țărani îl numesc „drumul lui Traian“ și care duce spre răsărit. De asemeni spre sudvest pe culmea dealului lui Dănilă se văd resturi de zidărie romană, de unde țărani au scos pietre și cărămizi vechi cu stampile de cohorte.

În descrierea aceasta a ruinilor din Sarmizegetusa, noi regăsim reunite toate elementele, topografice de pe columnă. Deci o a doua încheiere ni se impune: lagărul roman, cu toate prefacerile numeroase, pe care el le-a încercat în decursul vremilor de înflorire ale imperiului, a păstrat totuși în esență forma primitivă a capitalei dace, fiindcă la început lagărul roman n'a fost de cât cetatea de odinioară dacă puțin transformată. De altminteri, poziția locului și alcătuirea terenului impuneau clăditorului o anumită formă externă; așa în cât adaose puteau fi, precum s'a și întâmplat cu prilejul reînțării Sarmizegetusei din al II-lea rezboi, dar prefaceri adânci, care să facă cetatea de nerecunoscut, era cu neputință de introdus. Cu această localizare a noastră respund și alăturările pe care le vom face între ruinele din „Selea“ și zidurile înfățișate pe columnă între 199 și 201.

c) Zidul și căsuțele din 199—201 (sc. LXXVI) nu înfățișază altceva de cât întăriturile de la pasul Seli, pas așezat la nordvest de câmpia Sarmizegetusei²⁾.

În adevăr, scena LXXVI (Cichorius 199—202), ne înfățișază un ținut muntos, mai ales spre dreapta. În fund, în punctul 200—201, se înalță un munte

1). Din nefericire, de la data primei noastre vizități a ruinilor și până în anul 1907, o bună parte din zid a dispărut; țărani sparg zidurile și întrebuițază pietrele la clădirea caselor lor.

2). Vezi pl. XXIX, fig. 2.

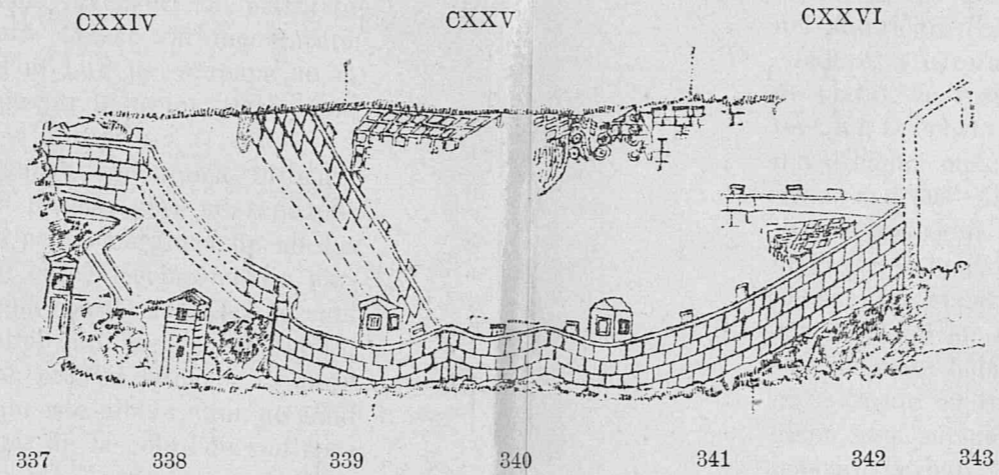

FIG. 1. VEDEREA SARMIZEGETUSEI ÎN AL DOILEA REZBOI DACIC.

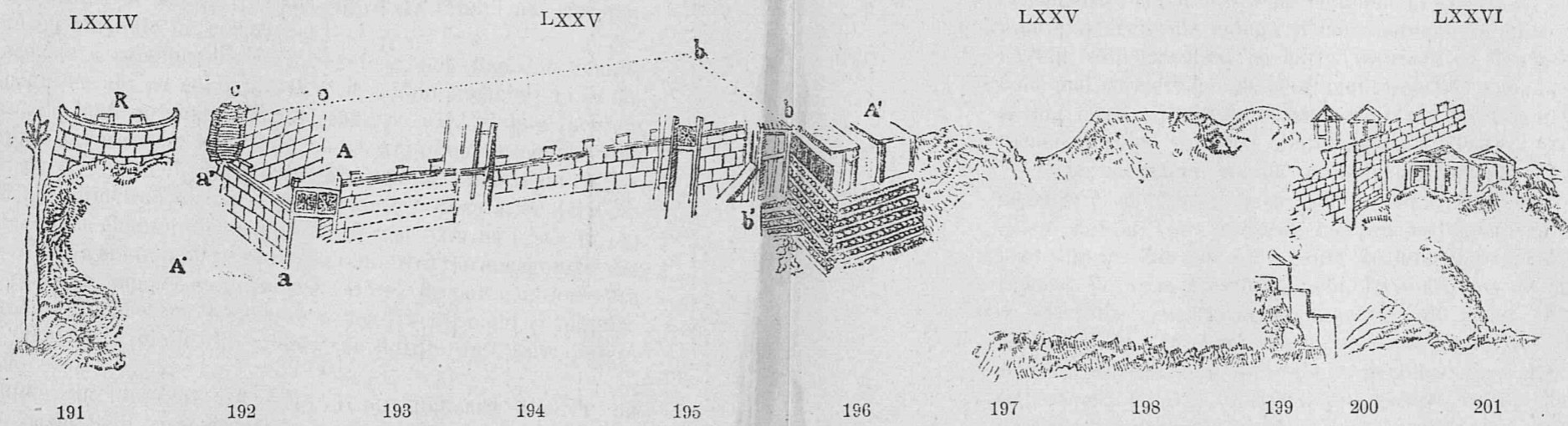

FIG. 2. VEDEREA SARMIZEGETUSEI ȘI ÎMPREJURIMILE EI ÎN PRIMUL REZBOI DACIC.

abrupt spre stânga și frământat spre dreapta. De aci se lasă, spre stânga și în față, o coamă din ce în ce mai scundă, cu cât ne apropiem de marginea scenei anterioare (LXXV); iar din această coamă se desfac șiruri paralele și secundare, a căror direcțiune este perpendiculară pe coama principală. Un zid de piatră, cu rosturi regulate începe de jos din 199, merge cotind pe la spatele lui Decebal, apoi de la jumătatea reliefului o ia drept spre colțul de sus din dreapta, unde între 200 și 201 se reazimă de muntele răpos de care vorbeam mai sus. Așa dar, avem lămurit o vale pe care zidul de piatră o închide. În 199 jos, zidul este în parte sfărâmat de doi Daci, care izbesc cu cazmalele în pietre și le risipesc, pe când un comat dac șoptește ceva la urechea unui pileat, care stă la spatele lui Decebal. Două turnuri, din care nu se vede decât scheletul lor de lemn, cu ferestrele, porțile și frontoanele lor triunghiulare, sunt indicate îndărătul zidului. În fine, în 200, pe culmea dealurilor se află niște căsuțe cu fronton și cu ferestre înșirate la rând una lângă alta. Este imaginea unui sat neînsemnat, al căruia locuitori l-au părăsit; căci de pe înălțimi coboară bărbați, femei și copii, care târăsc cu dânșii turmele lor de boi, de capre și de oi. În expresiunea figurilor, în atitudini și gesturi se vede că acești oameni își lasă căminul lor cu durerea în suflet și în contra voinței lor.

Ei bine, imaginea scenei de pe columnă nu este alt-ceva decât imaginea terenului real de la pasul Selii. La capătul muntelui Mare spre nord-est se află o vale foarte îngustă, dincolo de care se înalță coama unui munte în formă de ciocan, cași cel înfățișat pe columnă în 198—199, care are aproape înălțimea muntelui vecin din stânga și care poreclit de popor cu numele de dealul Cornavelii, este însemnat pe harta austriacă cu denumirea de vârful Măruții. Dincolo, mai spre dreapta de acest munte, se află o nouă curmătură, mult mai adâncă și mai largă și care se reazimă de clima abruptă a vârfului Selii, constituit, în tocmă ca și pe columnă, dintr-o sumă de dealuri, care mărginesc mai multe văi.

Dar nu numai poziția terenului corespunde cu arătările columnei în scena noastră, ci și rămășițele de zidărie veche din părțile locului. În primul rând există un val, care probabil începea jos, poate chiar lângă malul apei, care vine dinspre Zăicani, urecă panta dealului spre nord-est și se termină la panta răpoasă de apus a vârfului Selii. La marginea de apus pe culmea Cornavelii se află, după spusa locuitorilor, un turn de piatră, din care n'au mai rămas decât temelile; în jurul acestui turn ceva mai jos era un șanț adânc și lung. Sub vârful Selii însă pe culmea dealului, care se pleacă spre câmpia Grădiștei, se află o sumă de resturi de zidărie veche. Iată în privința aceasta, ce ne spune protoerenul Nicolae Munteanu, a cărui cultură literară și istorică dă observațiilor sale o valoare prețioasă.

„Cercetând acum după serbători locurile de care amintiți în prețnita-vă serisoare, mie mai în urmă trimisă, în meritul celor exprimate îmi permit a vă comunica următoarele :

În partea nord-vestică a Sarmizegetusei, sau pe culmea dealului, azi numit „Selea“, pe care l'am cercetat cu deamănăntul, se află urmele alor vre-o patru pini vechi. Zidul aceluia e de calibrul zidurilor vechi din lăuntru ce-

tăței, deși trebuie să fie contemporane. Mărimea aceloră e de circa 12—13 metri pătrați la una. Distanță de 20 m., de la piniți spre vest, după cum mi-a arătat însuși proprietarul locului, se văd deabea urmele unei case. Proprietarul mi-a spus și măsurat spațiul cât a cuprins acea casă, circa 10 m. lungă și 8 m. largă. Grosimea zidului apare circa la 80 c. m.; se vede a fi fost o casă puternică. În locul unde se află aceste e o poiană frumoasă, încântătoare, cinc-tată de toate părțile cu deluțe și stretăiată de drumul ce duce la Poieni. În apropiere de piniți și casă mi-a arătat locul unde a fost o fântână și în care tradiția populară susține că au fost ascunși tesaurii lui Decebal, transportați în decurs de șapte zile pe nouă cămile. În locul acesta se afirmă a se fi făcut săpături de nescari Germani,—dar ce au găsit nu se știe. De fapt cărămidă romană au aflat și alții.

Părerea mea modestă e că aici a fost o vigiliă,—după ce această poziție din punct strategic dominează mai bine întreaga vale până la Poarta de fier. Mi s'a spus că de către Zăicani, în direcția sudvest de la Selea, pe coama dealului Iordănel, a fost alt turn de vigiliă. Considerând înălțimea dealului acestuia, acela domina departe peste Poarta de fier până pe la Bonțare. Deci pentru apărarea Ulpiei Traiane de surprinderi neprevăzute se vede că strămoșii au avut telegraf mai admirabil ca al lui Marconi,—fără sârmă,—anunța semnalul prin focuri și da și alarmul la timp garnizoanei, pentru a putea lua defensiva la timp“. 1906, Grădiște, 25 Ianuar.

Din aceste observații o concluzie importantă ni se impune: în scena LXXVI, artistul columnei ne înfățișază întăriturile de la pasul Selea, precum și localitatea dacă la răsărit de pas, sub chiar vârful muntelui Selea.

Concluzia aceasta însă ne lămurește în același timp și spusele lui Dion Cassius, privitoare la condițiile de pace impuse de împăratul Traian regelui învins Decebal. Intre condiții erau și acestea, ca regele dac „să înapoieze pe inginerii romani trimiși lui de către Domițian, să predea pe fugari, să dărâme întăriturile și să părăsească ținutul ocupat“. (τοὺς τε μηχανοποιούς παραδόναι καὶ τοὺς αὐτομόλους ἀποδόναι, τὰ ἐρύματα καθελεῖν καὶ τῆς χώρας τῆς ἐλαωκίας ἀποστῆναι). Dion Cassius, LXVII, 9.

Toată discuția era: impus-a oare Traian lui Decebal să dărâme zidurile de apărare ale Sarmizegetusei, chiar și ale celorlalte cetăți dace de pe teritoriul ocupat de Romani, precum susține Cichorius, sau prin aceste „întărituri“ noi trebuie să înțelegem anumite ziduri de apărare? În sine privit lucrul, s'ar părea foarte curios, cum împăratul roman să ceară distrugerea zidurilor Sarmizegetusei, când el ocupă chiar capitala dacă și lasă într'însa o garnizoană. Cassius ne spune lămurit că „după ce Traian a pus în ordine totul, lăsând o garnizoană în Sarmizegetusa și în restul țării, se întoarse în Italia“. (Ἐὐτα σινδόμενος καὶ στρατόπεδον ἐν Σαρμιζεγεθούσῃ καταλιπών, τὴν τε ἄλλην χώραν φρουραῖς διαλαβών ἐς Ἰταλίαν ἀνεκομίσθη.). Dion Cassius, LXVIII, 9.

În cazul acesta, este oare de admis ca Traian să fi cerut dărâmarea unei cetăți, în care tocmai avea să rămâe o garnizoană romană? Cererea ar fi fost nechibzuită.

Columna însă ne lămurește acum pe deplin rostul cererii lui Traian. Căci, dacă în scena LXXVI noi trebuie să vedem imaginea întăriturilor din Selea atunci cererea lui Traian a avut de scop, ca Dacii să nimicească întăriturile care ar fi putut să împiedice într'un chip sau altul mișcările armatelor romane, să nimicească acele cetăți care aveau o importanță strategică mare. În această categorie intrau de sigur întăriturile de la Poarta de fier transilvană, precum și cele de la pasul Selii, pentru că unele ar fi împiedicat comunicațiile Romanilor din Sarmizegetusa cu provinciile de peste Dunăre, Moesia în primul rând, iar altele, cele de la Selea, fiindcă dominau trecerea cea importantă din câmpia Hațegului spre Banat prin Poieni. Aceste întărituri trebuiau pentru siguranța Romanilor distruse și tocmai aceasta fac Dacii din primul plan în scena LXXVI.

Odată cu nimicirea întăriturilor Traian a mai impus și „părăsirea ținutului ocupat de Romani“. Este întrebarea, care ținut trebuiau locuitorii Daci să-l părăsească? Tot teritoriul căzut în mâna lor? Nu, căci ar fi fost absurd aceasta, să ceară Dacilor părăsirea Banatului întreg și a Olteniei de astăzi, care prin încheierea păcii căzuseră în mâna Romanilor. Aceasta n'a putut-o cere împăratul. Din contra, o datorie elementară îi impunea să izgonească populația dacică de pe teritoriul punctelor strategice mai importante. Așa trebuie să fi fost cu locuitorii așezați la poalele Selii, lângă pasul cel întărit, de care am vorbit mai sus. Era pentru Romani o elementară datorie să pună mâna pe acest pas, precum și pe cel de la Poarta de fier; deci, din aceste locuri Dacii trebuiau să se retragă. Și tocmai acest moment îl înfățișază artistul columnei în jumătatea din dreapta a scenei LXXVI. Cu această soluție se lămurește și ultima întunecime care învăluia scena cea mare, zisă a „supunerii Dacilor“.

Ajunși la capătul cercetărilor noastre privitoare la scena „supunerii Dacilor“, o recapitulare poate fi de folos în stabilirea deosebitelor puncte atinse în mersul progresiv al explicărilor noastre.

Din gruparea laolaltă a scenelor LXXIV—LXXVI, reiese că scena LXXIV nu are nimic de a face cu localitatea Calanul cel mic (Kis-Kalan), precum de asemeni scena LXXVI nu are nimic comun cu Sarmizegetusa. Mai ales această din urmă alăturare pare cu totul ciudată. Căci, cum este oare cu putință să crează cineva, că în niște ziduri înguste cu două mizerabile turnuri de lemn (dintărât de 199) se învederează imaginea aceluia oraș vestit, a căruia mărime o slăvește artistul în imagini impunătoare în al II-lea război dacic? E oare cu putință ca artistul, care pe columnă mai sus (în scena XXII) a reprezentat în proporții mari un oraș cu mult mai mic, Tibiscum, să dea Sarmizegetusei o înfățișare așa de neînsemnată și meschină? Firește că nu.

Pe de altă parte, întreaga grupă ne pune în lumină, ca o ilustrare prin forme, diversele condiții de pace impuse de împăratul Traian regelui Decebal, așa precum le rapoartă Dion Cassiu. Am arătat mai sus, că în ce privește condițiile „să dărâme Dacii întăriturile și să părăsească ținutul ocupat de Romani“, artistul a vrut să înțeleagă numai întăriturile din preajma punctelor strategice mai însemnate, precum erau de pildă, cel de la Poarta de fier transilvană, sau

din „Selea“ înfățișat în scena LXXVI în 199, unde era pasul din Poieni, care lega câmpia Sarmizegetusei cu ținutul Banatului și restul Transilvaniei. Prin urmare întăririle pe care Dacii le dădădă nu au nici o legătură cu capitala Daciei.

Trecând la localizarea geografică a cetății înfățișată în scena LXXV, unde împăratul primește supunerea Dacilor și a regelui lor Decebal, spre orientarea noastră artistul a adăugat elemente topografice, unele cu un caracter mai general, iar altele ceva mai local. Prin cele dintâi el ne face cunoscut șirul de munți, care, la apus de câmpia Grădiștei, se încovoae în jumătate de arc împrejurul pasului de la Poarta de fier transilvană. Acestor munți el le dă formele pe care le au în realitate și astăzi și prin aceasta ne pune pe cale să recunoaștem real ținutul. Prin celelalte elemente de precizare mai locale, columna ne înfățișază însuși solul, pe care stă cetatea cea mare dacă. Topografia locală ne dă așa caracteristice elemente, în cât, în contra tutulor părerilor susținute de învățații Cichorius, Petersen și alții, suntem nevoiți să susținem că supranumitul „lagăr roman“ nu este de cât vechea Sarmizegetusă, din care mai târziu, după ocupațiunea dintre primul și al doilea rezboi dacic, Romanii au format lagărul lor militar.

Cu această încheiere armonizează și asemănarea dintre forma cetății de pe columna (scena LXXV) și resturile remase de la vechea Sarmizegetusă romană. Forma acestei cetăți este forma regulată a unui patruleter, ale căruia laturi mai lungi se îndreaptă de la stânga spre dreapta, sau după orientarea scenei, de la răsărit la apus. Dar pentru ca în mintea privitorului să nu se nască vre-o nedomirire din această potrivire a formei cetății dace și aceea a lagărului roman, artistul a avut grije s'adauge de asupra porților în două locuri, acele ceardacuri de lemn, care este semnul convențional pentru exprimarea originii dace a clădirilor. Așa înfățișat lucrul, înțelegem și mai bine rostul mișcărilor acelor legionari romani din lăuntru cetății dace, care se pregătesc să ia în primire Sarmizegetusa, și tot așa înțelegem și rostul cuvintelor lui Dion Cassiu privitoare la „dărâmarea întăriturilor“ și „părăsirea ținutului ocupat de Daci“.

CAPITOLUL X.

I N C H E I E R E

Am sfârșit cu cele trei campanii militare ale primului rețboi contra Dacilor. Am urmărit pas cu pas mișcările armatelor romane, din clipa când pășesc pe pământul Daciei și până când legiunile biruitoare în câmpiile Hațegului, iau în stăpânire Sarmizegetusa, capitala regatului, iar împăratul, luându-și remas bun de la trupele sale, se întoarce la Roma. Scenele săpate în piatră se leagă strâns între ele și se desfășoară solemn și maestos pe câmpul reliefului columnei, povestindu-ne în graiul lor a parte una din cele mai mărețe drame pe care istoria veche ne a transmis'o : drama nimicirii unui popor, puternic prin vitejia și virtuțile sale sufletești și mai ales puternic prin iubirea sa de patrie și prin geniul militar al celui ce-l conduce.

Povestea e simplă ; totuși mărimia faptelor săvârșite și îndemănarea artistului au transformat-o într'o adevărată epopee, luminoasă pentru unii, tristă și posomorâtă pentru alții, epopee care ne sgudue sufletul cu atât mai adânc, cu cât ea ne povestește eroismul părinților noștri.

Inceputul ei însă este o idilă fermecătoare. Artistul ne transportă deodată, pe teatrul rețboiului în Moesia, la Dunăre. Vedem în primele scene, valurile frământate ale fluviului cu țărmurile sale joase, monotone și turnurile de piatră cu ciardacul lor de lemn, pe care stă sprijinită făclia aprinsă ca seninal ; vedem năvile încărcate, aici cu butoaie cercuite, dincolo cu corturi înfășurate, pe care trupele auxiliare le descarcă în preajma unor cetăți întărite cu gard de uluci ; în interior sunt case cu acoperiș înalt și strașină plecată, temple cu columne și frontoane ; alteori aflăm între imagini adevărate apeducte cu arcade jos, ferestre sus. Nimic nu lipsește, nici stogurile de fân, nici grămezile de lemne tăiate scurt și rânduite cruciș, nici măcar acei plopi înalți și subțiratici, care apar îndărătul clădirilor cu scopul de a preciza și nuanța caracterul peisagiului. Totul a fost săpat cu grije și cu dragoste ; poesia și oarecum melancolia, care ne încântă în acest tablou sculptat.

Dar iată cetatea Zanes cu zidurile, cu turnurile, cu porțile boltite, cu clădirile sale romane. Orașul e vechi și este așezat pe sprinceană unui deal înalt, pe malul apei ; în dreapta după povârnișul dealului, care se pleacă brusc spre țârm, se destinde podul de vase cu polimar de lemn pe ambele margini ; peste dânsul trec coloanele de legionari, care poartă scutul pe brațe și pilum pe umere. Trec legatul legiunii în frunte, apoi trâmbițașii și corniștii, vexillarii cu steagurile lor în formă de prăpore, signiferii cu stindardele manipulare și acviliferii cu acvilele sacre ale legiunilor, aceștia având, precum cerea obiceiul, pielea de leu pe cap ca o glugă și sub brațul stâng pavăza rotundă. Șirul coloanei, care ese de sub poarta boltită de pe mal, pare nesfârșită.

Aici avem trecerea armatei de răsărit menită să opereze pe valea Cernei și pasul Domașna spre Tibiscum. În scena următoare iată ținutul de la Baziaș, unde, pe un pod aproape identic cu cel de la Carataș-Gura Văii, se văd trecând trupele, care aveau să înainteze prin valea Carașului și Cernovățul. Ultima coloană scoboară de pe podul de vase pe malul Dunării la vechea Palanca, unde lagărul este zidit în câmpie. Un consiliu de rezboi, în care împăratul și generalii săi își stabilesc planul de înaintare și apoi reprezentarea celor două acte solemne, cu care se începea ori și ce campanie militară, o lustratio exercitus și adlocuția către trupe, formează oarecum preliminarile rezboiului.

În scena lustrației preotul și ajutoarele sale, încununați cu mirt pe frunte, plimbă în jurul lagărului în sunete de trâmbiți animalele de jertfă împodobite, așa zisele suovetaurilia, pe când împăratul însuși cu marama pe cap și veștimintele de pontifice toarnă privind spre răsărit, din tipsia de aur licuarea sfântă peste para focului aprins pe altar lângă pretoriu. În fine adlocuția către trupe, în care împăratul amintește legiunilor gloria trecută a armiiilor romane, ne prevestește că momentul înaintării contra dușmanului a sosit.

Și acum artistul ne introduce în miezul povestirii sale. Ținta împăratului o cunoaștem, iar mijloacele sale de a o realiza le deducem : ținta e s'ajungă prin Poarta de fier transilvană la Sarmizegetusa și să strivească vulturul în propriul său cuib. Mijloacele însă ne dau o mărturie vădită de geniul militar al împăratului. Traian își împarte armata în două, una, avea să pătrundă prin valea Cernei și pasul Domașnei în câmpia Timișului ; cealaltă, sub propria lui conducere, avea să treacă prin văile Carașului, Cernovățului, Bârzavei și Pogonișului, ca să scoboare de asemeni în câmpia Timișului. Obiectivul imediat al ambelor armate era puternica cetate Tibiscum, care zidită la împreunarea Bistrei cu Timișul, era un punct strategic de o neînchipuită însemnătate, căci închidea calea spre Poarta de fier transilvană, deci spre Sarmizegetusa.

Planul împăratului era simplu, dar hotărâtor. Vrajmașul amenințat din două părți deodată nu se putea împotrivi nicăeri înainte de Tibiscum ; căci nu se putea folosi nici de admirabila întărire făcută de natură din valea Cernei, nici de pasul de trecere din strâmta vale a Pogonișului, fără a se vedea amenințat și lovit de la spate de unul din cele două corpuri romane.

Fără voce el era nevoit să se retragă neîncetat din fața Romanilor și să

caute un punct de rezim în valea Bistrei. De aceia prima parte a planului întocmit de Traian se împlinește după cum a fost întocmit. Romanul înaintează în inima țării, iar barbarul se retrage pas cu pas mereu spre punctul său de concentrare, ca apoi prinzând pe Traian în strâmtoarele munților să-i dea lovitura hotărâtoare.

În adevăr, de la Tibuscum înainte terenul își schimbă fața: valea Bistrei, singura deschidere în munți, care duce din câmpia Timișului spre Sarmizegetusa, este o vale îngustă, păduroasă și frământată. Ea era, parcă, clădită de natură să fie ca un gang prelung și deschis de trecere între două șiruri de munți și un adăpost contra năvălitorilor veniți din apus. De aceia vedem pe columnă cu câtă grijă Traian pune pe legionari să rărească codrii, să croiască cărările, să care copacii, și să aștearnă drunuri, ca să-și adune armatele. Această vale, închisă precum este de dealuri prăpăstioase, nu are o câmpie mai deschisă de cât în părțile de la Zăvoi și Cireașa, acolo unde Bistra Mărului, scăpată din gâtlejul munților, își împreună apele sale cu râul mai mare al Bistrei.

Aici e Tapae, vestita Tapae, pe care învățații moderni au căutat-o pretutindeni și n'au găsit-o, aici multe bătălii s'au încins între Romani și Daci și mult sânge și multe cadavre omenești au îngrășat pământul; aici aveau să se ciocnească acum legiunile bine organizate romane, cu trupele pline de vitejie ale Dacilor; căci parcă ar fi fost sortit de sus ca, aici la Tapae, să se mai ciocnească încă odată cele două lumi, cea romană, cultivată, dar bătrână și istovită în izvoarele sale de reîntinerire, și lumea cea nouă, plină de dorul vieții și de încredere în sine, dar barbară și încă neajunsă la deplină maturitate.

N'avem să repetăm aici cuvintele scrise cu prilejul desfășurării luptei; e destul să spunem: cu toată mulțimea legionarilor romani, cu toată vitejia agerilor cohorte auxiliare, mai ales a acestei faimoase garde pretoriene, cu toată organizarea strălucită a trupelor romane, organizare precum lumea nu mai văzuse de la Asirieni încoace, cu tot ajutorul neașteptat pe care natura deslănțuită, — reprezentată pe columnă prin imaginea aceluși Jupiter Tonans, care din înălțimile cerului trăsnește pe Daci cu fulgerile sale, — și în fine cu tot geniul militar al împăratului și adâncă pricepere a generalilor săi, biruința de și este de partea Romanilor, ea nu-i, după părerea generală, covârșitoare. Lucrul reese limpede din felul de înfățișare a luptei pe columnă; reese din avântul sălbatic cu care trupele dace sparg șirul cohorțelor auxiliare romane și din micșorimea numărului de morți, pe care Dacii îl lasă pe câmpul de bătăe; reese de asemeni din figura turburată a împăratului și din liniștea cu care Decebal, acea figură senină din marginea pădurei îndărătul arcașilor, conduce apriga luptă.

Ori cum ar fi însă, biruința este a împăratului, care înaintează mai departe spre răsărit și pătrunde spre fundul văii care duce spre Poarta de fier transilvană, dar întăriturile dace cu triplul lor val de pământ care face culmile Marmurei și îngustul drum de la Bucova, întărituri îndărătul cărora flutura de

vânt balanrul dac și stan înfipte pe pari ascuțiți, capetele prinșilor romani, ne arată până la evidență că pe această parte calea este închisă și stavila de netrecut.

În scena următoare împăratul se află la Praetorium, în lagărul de lângă Plugova, unde artistul ne desfășură primirea solemnă a două solii barbare. Una este alcătuită din Daci, care însă în mod neobișnuit apar călări, din Bastarni, caracterizați prin pantalonii cei lungi și strâmți, prin trupul gol de la brâu în sus, prin părul înodat pe tâmplă și prin mantia prinsă în pafale pe umere; și probabil din Sarmați-Roxolani; iar cealaltă numai din comați daci. Cea dintâi prin portul și gustul său e mândră și dârză, mai ales s'arată trufaș dacul călare din față, care ridică mâna în semn de salut; împăratul pe tribună, înconjurat de comandanții și legiunile cu acvilele lor, răspunde liniștit și demn cu dreapta, pe când cu stânga se reazimă pe lancea sprijinită de pământ. Soliile îi cer pace, una mai trufaș, cealaltă mai umil, pacea însă nu se încheie. Căci de fapt, ce condiții de pace puteau s'aducă Dacii? Fusesse Decebal strivit la Tapae, așa în cât, în dauna demnității sale și intereselor statului, să încheie cu orice preț o pace, care nu putea fi durabilă? De altminteri, lucrul pare cu atât mai cîndat, cu cât la Tapae se pusese în plină lumină nu numai disciplina de fier și admirabila organizare a legiunilor romane, dar mai ales neînfrântă viteză și nepăsarea de moarte a armatelor dace și iscusința netăgădnită a conducătorului lor. Era firesc lucrul deci să se întoarcă solii fără nici o ispravă.

Prima campanie militară contra Dacilor se sfârșește pe de o parte cu pustiirea câmpiei Severinului, unde Pamoni veredarii, pe cai selbatici și cu făclii aprinse în mână, dau foc și risipesc o cetate lângă țărnișul Dunării, cetate, care nu este alta de cât cunoscuta ruină din grădina Severinului, iar pe de alta, cu ducerea în robie a unei „prințese” dace, către care niște femei dace, căzute și ele în robie, înalță copii, cași cum le ar arăta o minune. „Prințesa” este propria soră a lui Decebal, după cum ne încredințează notița lui Dion Cassin. Se înțelege, o asemenea prințesă din familia regală era un ostatic prețios pentru Romani.

În iarna anului 101—102 se petrece însă un fapt de o însemnătate deosebită pentru desfășurarea evenimentelor militare la Dunărea de jos. Anume, popoarele barbare de la răsăritul Daciei, Sarmații Roxolani, Bastarnii și Dacii, fie din propriul lor imbold, fie din îndemnul regelui Decebal, care voia, neliniștind flancul și spatele armatelor romane din Moesia, să-și aibă jocul mișcărilor sale mai slobod pe teatrul principal al rezboiului, năvălesc în Moesia pe neașteptate; ele atacă și iau cu asalt castelele și întăririle romane de la granița imperiului, mai slab apărate; pradă și pustiesc cu foc și sație tot ce le esă înainte. Acest lucru ni-l arată artistul columnei.

Știrile trunchiate ale scriitorilor vechi ne adaogă în acelaș timp și numele lui Suzagus, conducătorul acestor horde barbare. Lumină adevărată însă nu se face de cât din alăturarea acestor notițe cu imaginile de pe columnă.

Se pare că trupele barbare mai întâi au încercat o catastrofă cumplită

în trecerea lor peste fluviu. Catastrofa o înfățișază columna în chip plastic și desăvârșit: pe întinsul apei nu se văd de cât cai și oameni rostogoliți de undele repezi, care duc de a valma stindarde, senturi și cadavre de cai și de oameni; unii întind brațe rugătoare către țărături, alții se încheștează de gâtul calului și el aproape să se înnece; foarte puțini, mai norocoși, sunt scoși din valuri de către cei de pe mal. De aici disperarea fără seamăn a pileatului dac, care-și duce mâna la frunte.

Grosul hoardelor barbare însă în două cete mari pornesc pe malul fluviului spre dreapta, unii pe jos cu stindardele lor,—balauri daci fluturați de vânt,—alții călări, îmbrăcați și ei și caii lor în zale de fer. Călăreții Sarmati, căci aceștia sunt acei călări cu zale de fier din creștet până în tălpi,—cași Dacii atacă cu furie cetatea Axiopolis.

De pe înălțimea zidurilor cetății trupele auxiliare romane răspund. Iovind cu sulița și cu pietroae pe dușmanii care îi impresoară și-i atacă. În zadar barbarii săgetează și lovesc în porțile închise ale întăririi, în zadar bat murii de piatră ai lagărului cu berbecul de aramă, căci tot avântul lor se sparge de neînfrânta vitejie a garnizoanei romane și de tăria zidurilor cetății. Dar mânia împăratului, care își pregătește răzbumare contra acestei încălcări, îi sosește de pe urmă.

În adevăr, artistul se reîntoarce cu povestirea sa spre Pontes. Un fluviu larg în preajma unei cetăți puternice, cu un teatru spre dreapta; o navă pe care trupele auxiliare romane o încarcă cu scuturi, cu armie și cu corturi împachetate; o biremă cu cârma spre stânga și cu lopătarii gata de plecare; pe mal împăratul însuși în veștmânt de călătorie, însoțit de garda și ofițerii săi, privește spre stânga către niște trupe, care după stindardele lor sunt cohortele pretoriene, floarea armatei romane și nădejdea din urmă a împăraților în clipe grele: este tabloul îmbărcării împăratului și trupelor sale.

Pe întinsul apei plutesc la vale biremele cu trupe și năvile încărcate cu muniții, provizii, bagaje și cai. Ținta împăratului este vădită: să taie retragerea barbarilor, să-i prindă și să-i strivească. La Axiopolis, pe care-l recunoaștem după înfățișarea sa, Traian debarcă și fără a pierde vreme, în fruntea coloanelor sale, alcătuite din trupe ușoare auxiliare și dintr'un corp de cavalerie înaintează spre răsărit, de la Răsuata înainte. Călăreții Sarmati sunt surprinși, înfrânți și puși pe fugă; câți au mai ramas caută scăparea spre răsărit. Așa dar, ceata Sarmată călăreață își primise pedeapsa. Mai rămăneau însă celelalte două cete, pe care răzbumarea trebuia să le ajungă. În adevăr, cohortele auxiliare pedestre pornite din Sucidava, Oltina de astăzi, luând pe valea Urloaei, surprind a doua ceată barbară în părțile de la Adamclissi. chiar în fundul văii, acolo unde se înalță astăzi tăpșanul cu maluri abrupte, pe care e zidit satul Adamclissi. Barbarii, care nu bănuiseră nimic, socotindu-se la adăpost de ori ce urmărire, au desjugat vitele de la carele lor și dorm liniștiți sub raza lunii care s'arată pe jumătate pe deasupra dealurilor pietroase sub forma unei divinități femeiești.

Barbarii surprinși. abia desmeticiti din somn, iau armele, unii cu sabia în

fel de secere la vârf, alții cu paloșul, mulți cu săgețile și câți-va chiar cu bâta ghintuită, izbesc cu furie în Romani, căutând să-și facă drum prin șirurile dușmane. Dar e în zadar. Câmpul e plin de cadavrele barbarilor. Insuși șeful lor își dă singur moartea. Dar urgia mâniei romane lovește și pe cel de al treilea corp de barbari: nimicirea lui o înfățișază lupta cea mare, care pe columnă, cași pe trofeu, se desfășură cu o bogăție uimitoare de amănunte.

Este, fără îndoială cea mai cruntă, cea mai sângeroasă și mai însemnată luptă din câte cunoaștem pe întreaga columnă. Însemnată prin felul și mulțimea trupelor; căci sunt aici cohortele vestite batavice și ale cetățenilor romani (Cohors civium Romanorum, cunoscute după lupoaica cu Romus și Remus, sculptată pe scuturile soldaților), cohortele pretoriene și ale veteranilor romani; dar mai presus de toate se văd trupele legionare, care foarte rar iau parte la luptă pe columnă; între acestea se distinge legiunea a XIV Gemina Martia Victrix, mândria legiunilor Romei și groaza dușmanilor; avem în fine aici și artileria greoaie, ale căreia catapulte și baliste trase de cătari, iau poziție pe muchea dealurilor din fundul scenei înfățișate.

Desfășurarea luptei se face în chipul clasic cunoscut. Iată în frunte trâmbișii și corniștii, care sună semnalul atacului; după ei vin vexillarii cu steagurile lor pătrate în formă de prapuri, cu ciucuri de mătase jos, iar sus având fixată ori o victorie de aur înaripată, ori vre-o pasăre legendară; mai departe pășesc solemn signiferii cu stindardul format din tăleruțe de aur, cu panglici fluturate de vânt și sus cu câte un scutișor prins într-o cunună, sau palmă cu 5 degete, simbolul legiunilor piae fideles; și în fine, se mișcă și acviliferii cu toiagul purtător al acvililor de aur, acviliferii păziți de antesiguani, o gardă de ofițeri centurioni, care poartă platoșe de fier în solzi de pește, brățări de oțel la mâini și pulpare la picioare, coif rotund pe cap cu apărătoare la fălci și la ceafă. Cu stânga ei țin scutul uriaș de aramă și cu dreapta faimosul pilum, arma care a dat Romei stăpânirea lumii. Apoi în urma lor înaintază măsurat și greoi legiunile îmbrăcate în zale de fier. De jur împrejur roesc cohortele ușoare pedestre și călări.

Invălmășeala a fost înfloritoare. Romanii din porunca împăratului au învăluit de trei părți pe barbari, care luptă cu desperarea morții. Mulți dintre ei zac în țărână, morți sau răniți, o parte prinși și ferecați cu mâinile la spate, sunt mânați spre stânga către lagărul cu forma celui din Adamclissi. Câți au mai ramas își caută scăparea în fugă spre niște dealuri frământate și acoperite cu păduri de fagi, care dau tristeții peisagiului o notă pitorească. Însemnătatea acestei lupte se mai vede încă și din următoarele 2 fapte: un câmp întreg se întinde înaintea noastră, câmpul morții, așa sunt de multe cadavrele celor căzuți dintre barbari; și apoi, pentru întâia și ultima oară pe columnă, întâlnim și răniți romani, cărora cu un realizm admirabil, doctorii le leagă rănilor și-i îngrijesc.

Această biruință, care pune capăt fericit celei de a doua campanii militare a împăratului, nu a ramas fără răsunet în lumea romană. Vorbeam mai sus despre notița scriitorului vechi, care pretindea că împăratul a biruit trupele

barbare de Daci și Sarmați; aceștia, după aceeași notiță, sub conducerea lui Suzagus năvăliseră în Moesia inferioară.

Nu avem să refacem aici drumul pe care l'am făcut odată. E destul să spunem că monumentul din Roma, ne înfățișează aceste raporturi cu așa adevăr și precizie, în cât îndoiială asupra acestui punct nu mai încap.

Dar amintirea acestor lupte sângeroase s'a păstrat și în fundul Dobrogei, în părțile de la Adamclissi. Aici se află cetatea de piatră Tropaeum Trajani, cu slăvitele-i ruini, care ne povestesc strălucirea de altă dată; aici uriașul trofeu, ale căruia mărimi impunătoare nici timpul nici urgia omenească nu i le a putut nimici; aici altarul funerar și aici în fine și movila de pământ.

Fie-care din acestea au rostul și menirea lor.

Cetatea a clădit-o Traian, pentru ca în interiorul zidurilor sale să se adăpostească trupele romane înainte de luptă. Dar a mai zidit-o Traian, fiindcă aici după eliberare, veteranii și soldații peregrini, cărora împăratul drept răsplătă le dăduse cetățenimea, aveau să-și stabilească Penaii lor și să-și clădească vatră și familie.

Trofeul l-a înălțat împăratul pentru ca printr'ansul s'arate viitorimii mărimea faptelor sale, iar barbarilor de la hotarele imperiului urgia brațului roman, care știa să lovească pe toți câți calcă cu gând vrăjmășesc hotarul puterii romane și îi pustiesc ogoarele. Pe de altă parte pe pereții trofeului trebuia să se sape cu imagini de piatră strălucita epopee a biruințelor dobândite contra barbarilor.

Altarul funerar de asemenea își avea rostul său: dintr'un simțământ adânc de pietate pentru cenușa acelor viteji, care luptaseră cu credință și „muriseră pentru republică“, împăratul pusese să se clădească altarul, la poalele căruia trebuia să se aducă în fie-care an jertfa funerară, pentru liniștea sufletelor celor ce adormiseră somnul de veci în umbrele Stixului. Iar pe pereții clădirii să se sape numele celor ce căzuseră luptând, pentru ca amintirea lor să rămâie pururea neștearsă și să slujească drept pildă generațiilor viitoare.

Așa dar pentru morți, monumente și jertfe de pioasă amintire; pentru cei vii laude și daruri. Laudele ce împarte Traian trupelor sale în acea solennă adlocuție, care încheie rezboiul; daruri le dă acelor peregrini sau veterani, care după ce au sărutat cu adâncă smerenie mâna împăratului, pornesc spre lagăr, unde își duc cu dânșii în saci resplata căpătată în bani și micile lor economii strânse cu atâta trudă.

Odată aceste lucruri întocmite și puse în ordine, împăratul se întoarce din nou la Axiopolis, unde, scoborând în nava amirală cu care venise, își ia calea spre Pontes, urmat de biremele cu trupe și de năvile încărcate cu arme și bagajii. Și astfel se încheie o întreprindere militară, care de n'ar fi izbutit, ar fi însemnat nu numai nimicirea puterii romane la Dunăre, dar poate și peirea civilizației vechi și începutul noii lumi. Dar ceasul din urmă al Romei nu sosise încă.

Scena următoare ne readuce iarăși în preajma cetății Zanes, ale căreia ziduri și porți, case și turnuri de piatră, le vedem pe muchea dealului care se înalță răpos lângă malul Dunării. Podul de vase se întinde de a curmezișul

apei ca și în prima campanie militară, cu deosebire numai că de astă dată atât malul drept, cât și malul stâng al fluviului sunt întărite cu noi adaose, ziduri de piatră sau valuri cu palisadă.

Pe malul românesc, unde primejdia din partea Dacilor era mai amenințătoare, capătul podului de lemn este sprijinit și întărit cu valuri de piatră, două ziduri paralele, care se încheie cu o cetate rotundă de asemeni de piatră. Printre aceste ziduri pășesc solemn în primul plan trupele de cavalerie, apoi la mijloc armata legionară, și în fine sus în fund, îndărătul valului cu palisadă, artileria greoaie. Toate aceste coloane se îndreaptă spre împăratul Traian, care pe coasta unui deal înalt privește cu vădită mulțumire și-i salută cu mâna.

Ca să localizeze scena și mai bine, artistul a adăos pe culmea dealului, unde împărațul și tovarășii săi primesc defilarea trupelor romane, o cetate dacă, ale căreia ruini noi le-am descoperit în apropiere de Vărciorova; aici a fost o dinioară vestita cetate a Oreavei, care a jucat un rol mare și în trecutul mai nou al țării noastre. De pe dealul Oreavei însă drumul, pe atunci și până mai încoace în timpurile domniei lui Cuza, ducea în două direcții: unul se cobora în valea râului Cerna, iar celalt trecea prin valea râului Topolniței și ducea de alungul Carpaților spre răsărit, până în valea Oltului. Pe acest din urmă drum porni acum împăratul și calea era lungă și obositoare.

La Grădeț artistul ne arată primul popas al armatelor romane, popas, care este în același timp și o primă concentrare a legiunilor. La Bumbești împărațul primește o șolie dacă, în veșminte pompoase îmbrăcată, dar a căreia cerere o respinge. La Râmnicul Vâlcea, acolo unde noi am localizat pe vechiul Castra Traiana, avem în fine cele două acte solemne, cu care se începea ori-ce campanie rezboinică, *Instratio exercitus* și *adlocuția* către trupe. Cu scenele LV, LVI artistul columnei ne transportă în părțile de la Călimănești, unde are loc trecerea Oltului pe pod și croirea drumului spre Rădăcinești. Ținutul e prea muntos și pădurile de nestrăbătut, stâncile amenințau să cază peste năvălitori, așa de strânse erau cărările, ele însăși închise cu valuri și turnuri de către Daci. Totuși împăratul a ales această cale pe la Pripoare, ca mai puțin primejdioasă, de cât cea de alungul Oltului de la Călimănești în sus.

La Pripoare trupele auxiliare dau foc întăriturilor dace părăsite; la Răcovița-Copăcenii, pe un pod de lemn clădit pe sub poalele muntelui piramidal al Măgurei, se face trecerea acum de pe malul stâng pe cel drept al Oltului; la Sărăcinești cetățuia vrăjmașului este risipită chiar sub ochii garnizonei dace, care se retrage în liniște pe valea pârâului Sărăcinești. În fine, iată-l pe Traian ajuns la Căineni. Aici, unde se află unul din punctele strategice cele mai însemnate de pe întreaga vale a Oltului, ni se desfășură o priveliște impunătoare, asupra căreia Dion Cassiu ne a lăsat oare care știri. În fața unui lagăr puternic, în fața legionarilor care zidesc un al doilea castru, ceva mai la stânga, în fața legiunilor cu legatul și stindardele sale, ingenuche un pileat dac. Cu scutul aruncat înainte-i, cu brațele rugătoare, pileatul cere cu stărnință, în numele regelui dac încetarea rezboiului. Pentru întâia oară regele Decebal trimite asemenea șolie însemnată, aleasă nu dintre comăți ca mai înainte, ci din-

tre nobilii țării; semn că, sau armatele romane pătrunseseră prea adânc în inima țării, pentru ca să le mai poată pune o stavilă în mersul lor, sau că pregătirile de rezboi ale regelui Decebal nu fuseseră, din nefericire pentru dânsul, în deajuns de înaintate. O greșală pe care avea s'o plătească regele dac nu numai cu jertfa mândriei și mai târziu a vieții sale, dar chiar cu neatârnamarea neamului său.

Scena, privită din punct de vedere formal, nu este de cât o ilustrare parcă a cuvintelor lui Dion Cassiu „Înainte de luptă regele Decebal trimise o solie, nu dintre comai ca mai înainte, ci dintre pileații cei mai nobili. Aceștia, asvârlind armele lor la picioarele împăratului și căzând în genuchi, cerură o înălțare între Traian și regele Decebal, făgăduind să împlinescă tot ce li se va cere“. Se vede însă că nici această solie n'a fost mai norocoasă.

În scena următoare ne aflăm în defileul cel strîmt al Oltului, în părțile dintre râul Vadului și Boița. Munți cu vârfuri conice și pleșuve se înșiră unul după altul, formând perete pe dreapta și pe stînga Oltului; iar printre văile laterale care se deschid între dânsii, se înalță niște ziduri rotunde de piatră cu ferestre sau poartă de intrare în față, cu acoperiș ascuțit deasupra și abagen pe laturi, ziduri al căror rost de întărire nu a fost lămurit de cât prin acel „turn spart“ de la jumătatea drumului dintre Boița și granița română, despre care s'a vorbit mai sus. Un lagăr puternic păzit de trupele auxiliare romane încheie această parte a scenei, pe când spre dreapta pe culmea unui munte trunchiat se resfață zidurile unei cetăți dace de piatră, precum o arată turnul cu ceardac de lemn de deasupra porții. Printre văi scoboară și ridică dealurile pâlcuri, pâlcuri de legionari romani, care de sigur curăță cărările munților de mulțimea vrăjmașilor. Așa de reală este scena și așa de precis a lucrat arhitectul columnei, în cât autorul acestor rânduri a putut descoperi și turnurile rotunde și castrul roman și mai ales marea cetate dacă de pe culmea muntelui. Scena înfățișată cu multă artă și în chipul cel mai plastic își găsește lămurirea ei în cuvintele aceluiaș istoric amintit mai sus, care urmând mai departe cu povestirea sa, adaugă: „Iar împăratul Traian cuceri rând pe rând munții întăriți cu ziduri, unde el descoperi armele, mașinele, robii și stindardul legiunii, care căzuse în mânele Dacilor cu prilejul morții lui Fuscus“.

Cealaltă jumătate a scenei ne înfățișază o faptă măreață a cavaleriei mauretane. În adevăr, Lucius Quietus, comandantul acestui corp de cavalerie, „năvălind pe altă cale în ținutul locuit de Daci, pe mulți i-a ucis și încă și mai mulți i-a dus în robie“, așa sună notița lui Dion Cassiu. Ținutul pare muntos spre stînga, șes și păduros spre dreapta, iar împăratul, însoțit de tovarășii săi obișnuți, privește de pe o înălțime cum se desfășură lupta, care a dat nemurire comandantului mauretan.

Mauretanii, înveșmântați cu o simplă cămașă prinsă la mijloc cu o ciugătoare și pe umăr cu un nod, cu lancea într'o mână și scutul rond (așa numitul cetra) într'alta, aleargă spre dreapta pe cai mărunți și fără șea. În avântul mișcării lor ei restoarnă toată dârja împotriva a Dacilor, care spaimântați fug să s'ascundă în sânul codrilor de stejari, care cuprind o bună parte

din scenă. Cu o măiestrie rară artistul a știut să pue nu numai viață și mișcare în tabloul său, dar a reprodus cu un simț real până și cele mai neînsemnate amănunte, care caracterizează peisagiul și-l fac atrăgător. Caii sunt mărunți, vioi, cu coama și coada lungă, așa precum Strabon (XVII, 828) ni-i descrie. Mauretanii cu fața costelivă, spâni unii, păroși alții, cu cioc în barbă și mustăți căzute în jos, cu părul lung pe cap și încolăcit în bucle, dau năvală sălbatică în contra Dacilor, care de asemeni ne apar cu înveșniântarea lor, cu stindardul lor în formă de balaur, cu scuturile lor ovale împodobite cu fel de fel de împerecheri de linii și drepte și încovoiate. Într'un cuvânt, cel ce a săpat în piatră imaginea a fost nu numai un maestru artist desăvârșit, căci a știut să dea epizodului rezboinic,—unul din cele mai frumoase din câte cunoaștem în primul rezboi,—toată mărimea și strălucirea, pe care probabil a avut-o lupta și în realitate, dar și un cunoscător adânc al vieții de campanie a legionarului roman.

Prin această biruință, împăratul și armatele sale s'au făcut stăpâne pe unul din punctele strategice cele mai însemnate din valea Oltului și pasul Tur-nul roșu. Calea spre inima Ardealului era acum în mâna Romanilor, căci a-ceștia stăpânind pasul aveau cheia intrării în regatul dac.

De aici, de la Boița, drumul spre Sarmizegetusa o lua spre apus prin valea Sibiului și a Mureșului. Pe această cale a pornit și Traian cu legiunile sale. Inșă, cu cât drumul ducea în spre șes, cu atât primejdia unui atac din partea dușmanului era mai mare. Dacii erau obișnuiți să lupte în câmpie, unde bărbăția lor selbatică și disprețul lor de moarte, se puteau desfășura în plină voce; aici, în largul câmpiei, lupta putea să reliceapă la fie-ce col-de pădure, la fie-ce trecere de apă, la fie-ce muche de deal mai înaltă, iar linia de legătură a armatelor romane cu valea Oltului amenințată în fie-ce clipă. Și tocmai acest lucru nu le venea la socoteală Romanilor, ale căror mișcări tactice nu aveau de scop de cât să surprindă pe barbar și s'ajungă cât mai pe nesimțite în preajma capitalei dace, unde întreaga putere romană neștirbită și neistovită de marșuri și oboseală, să dea o singură bătălie, care să fie și o biruință hotărâtoare în acelaș timp. De aceia, din dreptul orașului Se-beș, împăratul în loc să se scoboare spre șesul Mureșului, ca de acolo să se îndrepte spre Sarmizegetusa, a luat din nou cărarea munților și anume, de alungul văii Sebeșului, în sus de Săsciori, pe culmile munților, care închid a-ceastă vale spre apus, a pătruns până la Crivadia, adevărata poartă de intrare, în câmpia Streiului. Am văzut mai sus pe ce se întemeiază această părere a noastră. Ea se întemeiază pe acele lagăre romane, care se găsesc și astăzi în lungul drumului de la Săsciori la Crivadia, la Căpâlna, apoi pe șeaua munte-lui din preajma Vârfului lui Pătru, la Poiana Taii, la Jigorul mare, Jigorelul, etc.

Se pare că pătrunderea în valea Streiului s'a făcut nu numai prin sur-prindere, dar și prin trădarea unui șef dac, comandantul cetății din Crivadia, acel pileat care sărută cu atâta umilință mâna împăratului. Fapta lui de sigur trebuie să fi turburat adânc mințile Dacilor. De aci fierberea care se vede la dânșii, în marea luptă ce se dă la poalele dealului Crivadiei, în câmpia Baru-

lui. Pe când unii tae pădurile și lasă copacii asvârliți pe cărări, pentru ca să împiedice înaintarea armatelor romane, pe când alții cu stindardele lor, acele caracteristice prapuri și legendarii balauri, suflați de vânt, se grăbesc s'ajungă în învălmășală, cei mai mulți dintre Daci, dau piept vitejește cu dușmanul, fie lovind cu săbiile lor încovoiate ca secerea, fie aruncând săgeți și sulițe din balistele așezate în întăriri la intrarea chiar a câmpiei.

Romanii îngrijați de acest atac vijelios, pe de o parte se întăresc cu valuri formate din stive de lemn puse cruciș și curmeziș, îndărătul cărora își rânduesc catapultele și balistele lor, iar pe de alta asvârle în luptă cohortele auxiliare. Iată Sarmatii Bosporani cu coiful conic și zalea lor de fer în felul solzilor de pește; iată arcașii Baleari cu picioarele goale și o simplă tunică pe trup, purtând în mâna dreaptă o praștie, iar înfășurată pe cap și sub bărbie o a doua, pe când cu stânga țin în poală o grămăjue de pietre de praștie; iată și cohortele ușoare neregulate ale Germanilor, care cu trupul gol de la brâu în sus, luptă având scut oval uriaș în stânga; în dreapta ei scutură o bătă ghintuită sau o lance. În urma lor se pun în mișcare șirurile greoaie ale trupelor legionare, care poartă platoșa de fier pe piept, coiful de oțel pe cap; cu stânga ei țin scutul semicilindric și în dreapta își cumpenesc greoiul pilum. Toate aceste armate merg măsurat și hotărât spre ținta statornicită de împărat, care privește de pe înălțimi cum se desfășură lupta. Toate aceste figuri numeroase se mișcă într'un cadru foarte variat, pe care la stânga îl formează lagărul roman pătrat și cetatea rondă dacă, iar spre dreapta două alte cetăți dace, una mai sus între văile munților și alta mai jos îndărătul unei simple vâlcele. Iar peste întregul câmp se înalță la fund vârful trunchiat și cu pantă oablă a muntelui Băii.

Că biruința este iarăși a împăratului, o arată cadavrele Dacilor, care acopere pământul, o arată de asemeni frământarea adâncă în care se sbat înprăștiatele cete de Daci, o arată mai ales acea grabă nepotolită, cu care Dacii din dreapta tae și prăvălesc copacii peste cărări: un semn că vor să-și acopere apropiata lor retragere.

În scena următoare peisagiul este altul, nu însă rezultatul luptei. În locul munților stâncoși și ascuțiți din scena trecută, aici avem o regiune mai potolită, unde munții au forme mai regulate și înălțimi mai mici; păduri de stejari acopere o bună parte a scenei. Legionarii zidiseră un lagăr de piatră, pe care noi l-am stabilit la Sălașul de sus, iar ceva mai în față o punte de lemn peste o apă îngustă. Spre dreapta aceiași praștieși și cohorte sarmate-bosporanice, pe care le-am mai văzut în scena trecută, sprijinite de trupe legionare, atacă și sfărâma un întreg corp de Daci, care după ce au lăsat o mulțime de cadavre pe câmpul de bătae, fug înghemuindu-se unii pe alții îndărătul unei văi, pe care o cetățue dacă o închide.

Această luptă, după localizarea făcută de noi, ne înfățișază un nou moment de biruință al armatelor romane; cercul de fier care încinge de jur împrejur câmpia Hațegului se restrânge tot mai tare; de la Crivadia Romanii au ajuns aproape de Hațeg la localitatea Ceopea, unde am văzut că are loc lupta

cea de a doua contra Dacilor ; pe de altă parte cele două căi, care duc, dealungul Streiului, de la Crivadia spre Hațeg și cea peste plaiuri pe la Vadei și Păroși spre Ostrovul mare sunt ocupate de Romani. Ce mai rămâne Dacilor ? Singura câmpie a Sarmizegetusei, ale căreia ziduri de apărare, precum am văzut mai sus, sunt încă neisprăvite. Îndărătul acestora poate fi împotrivire îndelungată ? Și cu toate aceste nădejdea lor încă nu s'a risipit. În sufletul lor încă nu s'a stins credința, că norocul n'are să le surază măcar odată și să le dea biruința. Dovadă este cea de a treia luptă, aprigă și sângeroasă pentru ambele armate, lupta localizată de noi la Ostrovul mare. Câmpia e largă, destinsă, o vale se deschide spre dreapta, întărită la capătul ei despre câmpie cu valuri și palisade, iar spre fund, acolo unde piscurile munților sunt mai ascuțite și prăpăstioase, se înalță o mândră cetate de piatră, ale căreia forme ni le înfățișează mai bine scena CXI din al II rezboi.

Împăratul stă pe înălțime și cu figura îngrijată privește cum se desfășură la picioarele sale peripețiile sângeroase ale luptei. Dacii luptă cu o vitejie selbatică, primesc și dau lovituri de moarte. Mai cu seamă acel comat din 186, de sigur imaginea simbolică a unei întregi falange dace, conuț, care, ca o vijelie se asvârle asupra prăstiesului Balearic din față-i,—acesta și fuge de groază,—mi se pare pus numai cu un singur gând : să întrupeze mai lămurit pentru simțul văzului, cât de mare a fost primejdia pentru Romani și cât de disputată biruința. Afară de aceasta, pentru a doua oară pe columnă, când trupele legionare sunt nevoite să intre în învălmășeală. Și amănunt foarte interesant : acești legionari, precum a dedus foarte bine Cichorius din imaginea acelu legionar, care pare că fuge, aceste trupe învățate să birue, au dat îndărăt. Fiește în această bătălie Dacii au luptat cu virtutea, pe care le o dădea desnădejdea ; doar știeau ei bine că o învingere pentru dâșii era tot una cu robia și peirea neamului lor.

Artistul, printr'o îndemânică înfățișare, ne-a arătat lămurit care a fost sfârșitul luptei : de o parte spre dreapta, Dacii, după ce au lăsat pe câmpul de bătae o sumă de cadavre, au luat-o la fugă spre adâncul văii, a căreia intrare spre șes este închisă cu o întărire. În groaza lor și în neorânduiala fugii lor stă întipărită mărimea biruinții romane.

Pe când iusă legionile și cohortele auxiliare romane câștigau strălucita victorie, spre stânga și oare cum în spatele lui Traian, alte trupe legionare rânduie sub forma de testudo, cucereau cetatea Colții. Cine a văzut această cetate de piatră zidită pe un pisc de munte, mărginită cu abisuri adânci de trei părți, cine cunoaște greutatea urcușului și tăria grozavă a zidurilor și turnurilor acestei cetăți, numai acela poate pricepe toată adâncimea cuvântului lui Dion Cassin, care zice, că între motivele care au silit pe Decebal să încheie pace cu Romanii este „și luarea unei puternice cetăți dace“ de către Laberius Maximus. Și tocmai luarea acestei cetăți cade ceva mai înainte de scena cea mare a „supunerii Dacilor“.

Cu această ultimă biruință împăratul și-a ajuns ținta sa : tușia regelui Decebal fusese cumplit înfrântă. iar capitala regatului dac stetea la picioarele

sale. De astă dată acvila Romei ținea în ghiarele sale balaurul dac. Pentru întâia dată inima regatului era călcată în picioare de armatele romane ; pentru întâia dată când acei ce năvăliseră de atâtea ori peste hotarele imperiului roman și înfrânseseră atâtea legiuni române, steteau tremurând în genuche înaintea biruitorului, cu atât mai neîndurat, cu cât umilirea Romei în trecut fusese mai amară. Firește, acesta stăpân la rândul său trebuia să-și impue hotărârile, iar cel învins s'asculte. Și tocmai acest lucru ni-l înfățișază cu o pompă în adevăr împărătească artistul în scena următoare. Este un tablou care, după felul întocmirii sale, după felul de repartizare a figurilor, nu numai capătă o valoare deosebită între toate celelalte tablouri sculptate în lungul columnei, dar care poate fi socotit ca o operă de artă de cea mai înaltă frumusețe.

Câte-va linii și atât șirurile munților în formă de culisă, precum sunt Iordanelul și Tăpăliga, atât încovoietura gingașă care alcătuește pasul Porții de fier Transilvane, cât și masa piramidală a muntelui Mare cu vârful său retezat, cu valea vecină a Selei, răsar din câmpul de piatră al scenei, precum aceștia răsar și încadrează de jur împrejur câmpia Sarmizegetusei. Zidurile capitalei dace, cu porțile lor deschise, cu turnurile cu ceardac de lemn, cu valurile și palisadele lor, se înșiră în lung de la stânga spre dreapta, înfățișându-ne imaginea unui oraș părăsit, pe care armatele legionare îl ocupă. La stânga se înalță turnul rond pe culmea unui deal, la poalele căruia izvorăște o apă, pe care un canal sinuos o duce din fund spre în față, parcă într'un soi de basin. La dreapta, Daci care dărâmă un zid, iar pe culmea unui deal frământat niște căsuțe, unele de piatră, altele de lemn, pe care stăpânii lor le părăsesc, iată cadrul variat și plin de poezie, în care se mișcă personagiile scenei numită „supunerea Dacilor“.

Armata romană stă înșirată pe două rânduri, paralele cu zidul cel lung al Sarmizegetusei. De o parte sunt trupele de infanterie legionare, cohorțele auxiliare pretoriene, înfățișate prin stindardele lor caracteristice, legații și tribunii legiunilor și de sigur celelalte cohorțe auxiliare ; de cealaltă, de asemeni legații și tribunii legiunilor cu restul infanteriei care, spre capătul din stânga se încheie cu trupele de cavalerie, dintre soldații cărora unii își astămpără setea din apa izvorului, care vine din poalele dealului cu turnul rond.

La mijloc între ostașii săi, stă pe un tribunal zidit de piatră, împăratul ; cu fața întoarsă spre dreapta, el privește cu liniște spre mulțimea Dacilor, care în șiruri lungi, aci în genuchi, aci în picioare, întind brațele rugătoare către dânsul.

Este meritul lui Cichorius de a fi dat o semnificare tuturor acestor figuri grupate de Daci, alăturându-le cu notițele păstrate din Dion Cassiu. Mai întâi vin doi pileați daci, care, după ce au aruncat scuturile și armele lor la picioarele împăratului, cer în genuchi mila biruitorului. Ei înfățișază prima condiție a păcii : Dacii să predea armele lor.

A doua grupă, alcătuită din bărbați înveșmântați cu costume dace, cu mâinile legate la spate, așteptând îndurarea împăratului să se plece asupra lor, ar înfățișa, după acelaș învățat german, împlinirea celei de a doua con-

diții, care sună : „să redea regele Decebal pe inginerli și fugarii romani“, care unii, cei dintâi, fuseseră trimiși de către împăratul roman Domițian, iar ceilalți veniseră atrași de dorința câștigului.

Apoi mai departe, spre dreapta se desfășură lungul șir al Dacilor pileați și comați, care în genuchi sau în picioare cer iertare împăratului, precum o cere și figura impunătoare și nobilă a aceluia pileat dac, care dominând pe toți de pe o înălțime, își îndreaptă și el rugător mâinele către împărat. Acesta este însuși regele Decebal. Notițele istorice ne spun că regele Dacilor venind înaintea împăratului ar fi căzut în genuchi și ar fi cerut pace. Pe columnă însă artistul, de sigur din porunca împăratului, a înlăturat acest gest de umilință, înfățișând pe Decebal din contra mândru și impunător până și în clipa de restriște cea mai dureroasă. Era destul să arate pe cel ce făcuse atâta timp să tremure Roma, întinzând și el brațele rugătoare către a tot puternicul biruitor.

Spre dreapta regelui Decebal, artistul ne-a înfățișat printr'o imagine specială împlinirea celorlalte două condiții. Pe cea dintâi și anume : „să dărâme Dacii întăriturile“, o învederează artistul prin doi Daci. Aceștia cu casmalele izbesc zidul de piatră, care, urmând panta unui deal, se îndreaptă pieziș între două culmi de munți. Cealaltă condiție, adică : „să părăsească Dacii ținutul ocupat de Romani“,—acesta, firește în sensul arătat de noi mai sus, adică numai ținutul din preajma punctelor strategice mai însemnate, — o arată artistul prin acea jalnică retragere a Dacilor, care coboară de pe înălțimile muntelui Selea împreună cu copiii, turmele și tot avutul lor. Aceiași idee o învederează artistul de asemeni și prin acei legionari romani, care cu bagagiul pe umere iau în stăpânire părăsita capitală a Dacilor.

Cu împlinirea acestei din urmă condiții însă se pecetluște pentru totdeauna soarta poporului dac, care încetează de a mai lua parte hotărâtoare în viața politică a lumii de atunci ; iar steaua marelui rege Decebal a apus odată cu robia neamului seu. De altminteri rezboiul începuse în împrejurări neprielnice pentru Daci : Decebal nu-și avea măcar isprăvită rețeaua cetăților sale de apărare. Zidurile Sarmizegetusei, după cum arată columna, nu erau gata nici măcar la sfârșitul primului rezboi.

În același timp alianța cu celelalte popoare barbare de la Dunăre nu fusese încă bine încheiată ; ele n'au format din prima clipă un singur bloc, de care s'ar fi putut sparge energia poporului roman. Căci dacă acest bloc de popoare s'ar fi pus în mișcare de la început, dacă ar fi pornit cu rezboi deodată cu Dacii, dacă într'un cuvânt la Tapae armatele romane s'ar fi aflat în fața tuturor barbarilor care aveau un interes obștesc de apărare la Dunărea de jos, poate că cumpăna nu s'ar fi plecat așa de tare de partea lui Traian.

Dar, fiindcă ele au intrat în luptă târziu și rând pe rând, n'au ajuns la nici o izbandă alta, de cât a fi strivite una câte una și deci liniștite pentru multă vreme. Și, firește, când aceste popoare au fost scoase din luptă, ușor i-a fost împăratului apoi să cadă cu toată greutatea armatelor sale numai asupra Dacilor, să-i sfărâme și să-i aducă la supunere.

Această supunere a Dacilor o consfințește columna prin acea fecioară frumoasă,—Victoria înaripată între două trofee,—care scrie pe un scut de aramă biruințele câștigate ; și o rostește Dion Cassiu cu cuvintele : „împăratul Traian lasă o garnizonă romană în Sarmizegetusa și în restul țării“, cuvinte care serbătorind pe împărat și armatele sale, simbolizează în acelaș timp și ideea că poporul dac, care părea menit să joace rolul elementului german de mai târziu, a intrat și el în clientela romană, adică a încetat de a mai avea un ideal al său politic și o voință neatârnată față de Roma și de învechita ei cultură.

A P E N D I C E

Intre hârțile lui Antonescu s'a găsit și următoarea precuvîntare, pe care el o schițase pentru cartea lui, dar de care nefiind pe deplin mulțumit, nu o prescrisese pentru tipar. Credem totuși a-i da loc în acest apendice, pentru că ea poartă cu toată neisprăvirea ei pecetea minții cumpenitoare și iubitoare de frumos ce a alcătuit-o.

PRECUVÎNTARE

Această operă, cuprinde numai prima parte a Columnei traiane, adică, întâiul rețboi dacic. Ea ne lămurește rostul unui șir întreg de scene sculptate în lungul spiralei de reliefe care, după foarte mulți învățați, n'ar fi fost de cât produsul închipuirii omenesti și nici de cum copierea amănunțită a faptelor reale istorice și militare, petrecute între Daci și Romani sub divul Traian.

Gândul acesta al privirii oare-cum ideale a scenelor fără legătură cu realitatea a trebuit să piară în cele din urmă în fața luminii adevărului: nici o scenă pe columnă, care să n'aibă în acelaș timp pe teren icoana ei adevărată. Așa de pildă, cunosc reliefe, prinse într'un cadru patrulater, unde pe linia de jos se infățișează un râu larg, îndărătul acesteia un șes întins, străbătut de o apă, care venind din fund se varsă în râul cel mare; în centru șesului, acolo unde un pârâiaș care vine din spre stânga se împreună cu râul cel mic, se văd de o parte și de alta a pârâiașului, două stânci abrupte: cea din spre nord poartă pe vârf o cetate triunghiulară dacă, cea din spre sud din contra un ciudat lagăr roman de formă pentagonală. În fine spre fund de tot, un șir de munți, dintre care unul are o formă ciudată, închide cadrul cel patrulater. Ei bine, aceste elemente topografice așa de răsărite, se află reunite numai în anumit loc și nu ori unde.

Iar toată priceperea și știința archeologului stă tocmai în a descoperi localitatea reală, unde se regăsesc împreunate toate aceste indicări topografice de mai sus, cu rânduirea și raporturile lor laolaltă. Numai cu prețul acesta columna poate fi, precum și este, un izvor istoric de cea mai înaltă însemnătate.

Așa dar, prima grije pentru un archeolog, după studierea anticvarică a figurilor,—lucrul acesta de altminteri de mult fusese săvârșit,—este : să localizeze scenele pe teren. Prin această localizare se hotărăsc în acelaș timp diferitele popasuri, pe care armatele romane le-au făcut din ziua trecerii peste Dunăre și până când Sarmizegetusa și trufașul rege Decebal cad la picioarele împăratului. Acest principiu a tot stăpânitor al localizării, care ne-a dus la rezultatele cele mai fericite, este primul punct nu numai original, dar și luminos al acestei opere ; deși învățații Cichorius, Petersen și Domaszewski,—opera acestuia din urmă apărută în timpul cercetărilor noastre,—călcașeră cu stăruință pe acelaș drum.

Dar ori-ce localizare, ca să fie bună, cere împlinirea unor anumite condiții : archeologul trebuie să cunoască cu deamănuntul sistemul convențional folosit de artist la înfățișarea reliefelor sale. Fără această cunoștință el e menit sau să se mulțumească numai cu bănueli, sau să rătăcească neîncetat pe marea întinsă a erorilor. Un asemeni sistem convențional ar fi, de pildă, să știm, dacă fie ce scenă închisă în patrulaterul său are vre-o orientare anumită, precum are o hartă geografică astăzi, sau este lipsită de ori ce raport față de punctele cardinale ? Această a doua părere ni se pare cu neputință de admis, mai ales dacă ne amintim cu ce stăruință artistul înseamnă până și cel mai mic amănunt, ca să fixeze în anume spațiu o anume scenă. Problema aceasta, care timp de 5 ani ni s'a părut de nedeslegat, a fost în fine limpezită și din lumina ei resfrântă s'an lămurit deodată și o sumă de alte probleme mai mici, dar care atârnavă totuși de dânsa.

Rezultatele dobândite se pot vedea în primul capitol al lucrării noastre. Această deslegare formează de altminteri al doilea punct original al operei de față.

Un al treilea punct original, dar cu urmări mai hotărâtoare nu numai pentru înțelegerea columnei, dar pentru cunoașterea unei arte străvechi pe pământul Daciei, este următorul :

Urmărind pas cu pas elementele convenționale, folosite de artist în lungul spiralei de reliefe, am deosibit între altele o sumă de cetăți, care sau izolate pe vârful munților, sau părăsite în văi, alte ori apărate cu îndârjire contra Romanilor de către Daci, au o înfățișare foarte ciudată : zidite din piatră ele poartă deasupra porților de intrare, și ades de jur împrejurul turnurilor spre vârf, niște ceardace de lemn cu polimar, care sunt o copie după realitate. Acest amănunt, precum și faptul că asemeni cetăți sunt în totdeauna apărate de ostașii daci, m'au făcut să cred că ele au fost clădite de Daci. Și de fapt ele au fost clădite *toate* sub Decebal. Înarmat cu acest adevăr, eu ajungeam de o dată descoperitorul unui întreg sistem de arhitectură, pe care nimeni mai înainte, nici nu-l cunoscuse, nici nu-l bănuise măcar.

Dar o încheiere atrage mai în totdeauna după sine o alta nouă.

Putem afirma că o arhitectură dacă s'a dezvoltat când-va în ținuturile noastre ; urmele ei însă trebuiau descoperite : căci ele singure puteau să ne dea proba cea temeinică. În căutarea lor am întrebuințat vacanțele mele, timp de șapte ani neîntrerupți. N'a fost culme de deal, uneori și pisc de stâncă mai

colțuroasă și ruptă, n'a fost strimtoare mai îngustă de vale, e vorba de văile râurilor care puteau duce de la Dunăre spre Sarmizegetusa,—pe care să nu le fi observat cu multă luare aminte, să nu le fi ridicat planul și să nu le fi răscolit chiar. La început multe amăgiri; mai târziu însă, ceiace plutise ca icoane aproape șterse și știrbite în mintea mea, a căpătat ființă și s'a întrupat aievea pe pământ, cu forme deslușite înaintea ochilor mei. Socotesc astăzi că numărul cetăților dace, care se înalță pe pământul Daciei, trece peste 100, iar 30-40 din ele se află înfățișate și pe columnă. Firește, unii dintre junii noștri arheologi vor cărti, poate, vor ridica glasul cu mânie contra acestei încheieri. Dar întru cât această întimpinare a lor va putea schimba fața adevărului? Oare suflul negării poate întuneca îndelung lumina sclipitoare a adevărului?

Spuneam mai sus, că o încheiere atrage mai în totdeauna după sine o alta nouă. De sigur, dacă este adevărat că pe pământul Daciei se află cetăți dace, cu atât mai mult trebuie să fie adevărat, că și celelalte clădiri, arătate pe columnă ca fiind romane, trebuie să se afle unde-va, dacă nu întregi, cel puțin urmele lor ruinate. Și de fapt, cu cât înaintăm mai adânc în înțelegerea și localizarea geografică a scenelor de pe columnă, cu atât ideea aceasta se desveleă tot mai limpede și mai luminoasă din mulțimea faptelor studiate. Cu vremea am fost silit să ridic această idee la înălțimea unui principiu de cercetare: nu este clădire, nu este lagăr roman, ori cât de ciudată i-ar fi fost forma, care să nu se găsească și în realitate. Folosirea acestor ruini la înțelegerea columnei este, așa dar, cel de al treilea punct original al lucrării de față. Principiul, e drept, îl presimțise Cichorius și-l admisese Petersen; Domaszewski îl aplicase în parte, dar nimeni nu l-a urmărit cu energie pretutindeni și nici n'a făcut dintr'însul o călăuză sigură și un mijloc de îndrumare spre localizarea acțiunilor militare ale împăratului Traian. Și numai cu prețul acesta problema, care frământase mai bine de 400 de ani spiritul arheologilor apuseni, putea fi deslegată.

Înainte de a sfârși, să-mi fie îngăduit de a mai adăoga câte-va cuvinte. În lungul timp,—aproape opt ani,—al cercetărilor mele, multe îndatoriri sufletești mi-am luat către unii și alții, pentru ca să nu-mi rostesc aici mulțumirile mele cele mai vii. E vorba de preoții și învățătorii români din Transilvania și Banat, preoți și învățători care nu numai cu dragă inimă m'au călăuzit printre bogatele și falnicele ruini lăsate de Romani sau de Daci prin părțile locului, dar care după o simplă scrisoare a mea, s'au trudit și au cercetat cu deamănuntul ținutul, până ce ni-au dat elementul hotărâtor de fixare a scenelor columnei. Acesta este un semn vădit că în sufletul lor arde încă nestins simțământul iubirii de neam și interesul nemărginit pentru tot ceia ce alcătuește strălucirea și gloria trecutului nostru. Printre aceștia nu pot trece cu vederea numele protoereului Nicolae Munteanu din Grădiște, al lui Ilie Moga din Săsciori, al părintelui Saturn din Merișor, al părintelui Radu și învățătorului Popovici din Vărădia, al Doctorului Stefan Erdelyi din Orăștie, căruia îi datorăm o sumă de traduceri—rezumate de pe lucrările învățaților maghiari, privitoare la

columnă, al profesorilor P. P. Dragalina și Iosif Bălan din Caransebeș, al lui Corneliu Diaconovici, fostul director al Enciclopediei române și al atâtor alți buni prieteni și cunoscători ai trecutului nostru.

De asemeni țin să aduc în special viile mele mulțumiri d-lui Spiru Haret, Ministrul Instrucției Publice, care în dorința-i aleasă de a încuraja știința, mi-a dat banii necesari pentru publicarea cărții și d-lui D. Onciul, bunului meu prieten, ce m-a înlesnit mult în cercetările mele.

LISTA FIGURILOR IN TEXT

	<u>Pag.</u>
Vederea castrului roman din Carataş	66
Cetatea de piatră din insula Banului	67
Dunărea la Palanca între Caraşu şi Nera	75
Ţinutul dintre Timiş şi Bistra în apropiere de Jupa	88
Ruinele de la moara din Zăvoi	90
Planul ruinilor cetăţii din grădina Severinului	104
Planul ruinilor cetăţii Axiopolis	121
Planul orizontal şi în profil al pilelor podului lui Traian de pe malul românesc	127
Cetatea de la capătul podului de pe malul srbesc	128
Cetatea Tropaeum Traiani şi împrejurimile ei	135
Cetatea Tropaeum Traiani pe columnă	136
Planul ruinilor actuale ale cetăţii Tropaeum Traiani	137
Scutul de pe metopa 28	153
Scutul de pe metopa 17	156
Scutul de pe metopa 19	156
Scutul unui soldat din cohors Hispanorum scutata Cyrenaica	159
Imprejurimile de la Bumbesti	193
Limes alutanus, partea dintre Râmnic şi Boiţa, după Gr. G. Tocilescu	195
Vederea ţinutului din valea Streiului de sus	224

LISTA PLANŞELOR

<i>Planşa I</i>	4
Vederea Columnei Traiane din Roma.	
<i>Planşa II</i>	25
1). Vederea Dunării între Severin şi Virciiorova.	
2). Aceiaşi vedere pe columnă.	
	18

	<u>Pağ.</u>
<i>Planșa III.</i>	25
1). Planul întăriturilor de la Marmore.	
2). Vederea aceluiași întărituri pe columnă.	
<i>Planșa IV.</i>	25
1). Vederea Vărădiei și împrejurimile.	
2). Aceiași vedere pe columnă.	
<i>Planșa V.</i>	30
1). Ținutul din preajma Turnului Roșu.	
2). Acelaș ținut pe columnă.	
<i>Planșa VI.</i>	31
1). Vederea ținutului dintre Mehadia și Plugova.	
2). Acelaș ținut pe columnă.	
<i>Planșa VII.</i>	46
Harta cetăților dace și căilor romane.	
<i>Planșa VIII.</i>	31
1). Cetatea Mehadia pe columnă.	
2). Planul ruinilor actuale ale cetății Mehadia.	
<i>Planșa IX.</i>	54
1). Ruinile cetății Colțea.	
2). Cetate dacă reprezentată pe columnă.	
<i>Planșa X.</i>	54
1). Planul cetății Colțea pe columnă.	
2). Planul ruinilor de la Colțea.	
<i>Planșa XI.</i>	55
1). Vederea Dunării între Gura Văii și Vîrciorova.	
2). Aceiași vedere pe columnă.	
<i>Planșa XII.</i>	76
1). Vederea cetăților din Grebenați (după Teglas).	
2). Aceleași cetăți pe columnă.	
<i>Planșa XIII.</i>	76
1). Ținutul din Bogșa română.	
2). Acelaș ținut pe columnă.	
<i>Planșa XIV.</i>	77
1). Cîmpia Zăvoiului.	
2). O lature a castrului roman din Zăvoi (Tapae).	
3). Lupta de la Tapae pe columnă.	
<i>Planșa XV.</i>	102
1). Cîmpia Severinului și împrejurimile.	
2). Acelaș ținut pe columnă.	
3). Capătul podului lui Apollodor (malul românesc), reconstituit de Duperrex.	
4). Capătul podului lui Apollodor (malul sârbesc) reconstituit de Duperrex.	

5). Capătul podului lui Apollodor (malul românesc).	
<i>Planșa XVI</i>	103
1). Podul lui Apollodor și primirea unor delegațiuni streine la Pontes.	
2). Barbarii de la nordul Dunării atacă cetatea Axiopolis. Traian pornește de la Pontes.	
<i>Planșa XVII</i>	132
1). Prezentarea pretorienilor pe columnă.	
2). Prezentarea pretorienilor pe trofeu.	
<i>Planșa XVIII</i>	133
1). Lupta cavaleriei pe columnă.	
2). Lupta cavaleriei pe trofeu.	
<i>Planșa XIX</i>	134
1). Lupta de lîngă carele cu pradă pe columnă.	
2). Lupta de lîngă carele cu pradă pe trofeu.	
3). Sign. Sertorius Firmus.	
4). Aquil. Musius Valeias.	
<i>Planșa XX</i>	135
1). Primirea barbarilor de către Traian pe columnă.	
2). Primirea barbarilor de către Traian pe trofeu.	
<i>Planșa XXI</i>	136
1). Lupta din valea Urluea lîngă Adamclissi pe columnă.	
2). Lupta din valea Urluea lîngă Adamclissi pe trofeu.	
<i>Planșa XXII</i>	137
1). Alocuția lui Traian către trupe pe columnă.	
2). Alocuția lui Traian către trupe pe trofeu.	
3). Cetatea dacă Gădînți pe columnă.	
4). Cilindrul trofeului din Adamclissi.	
5). Ruinile trofeului din Adamclissi.	
6). Reconstituirea trofeului după A. Furtwängler.	
<i>Planșa XXIII</i>	151
Rinduirea metopelor pe trofeu (după Benndorf).	
<i>Planșa XXIV</i>	198
1). Aceiași localitate pe columnă.	
2). Localitatea Racovița-Copăceni.	
3). Planul localității Căineni de N. Filip.	
4). Defileul Oltului la riul Vadului.	
<i>Planșa XXV</i>	199
1). Vederea Turnului spart și a zidului de apărare.	
<i>Planșa XXVI</i>	216
1). Cetatea din Laz și cetatea din Săsciori.	
2). Aceleași cetăți pe columnă.	
<i>Planșa XXVII</i>	217

	<u>Pag.</u>
1). Vederea turnului din Crivadia.	
2). Ruinile turnului din Mălăești.	
3). Câmpia Sarmizegetusei.	
4). Laturea de vest a Sarmizegetusei.	
<i>Planșa XXVIII</i>	239
Câmpia Sarmizegetusei.	
<i>Planșa XXIX</i>	240
1). Vederea Sarmizegetusei în al doilea război dacic.	
2). Vederea Sarmizegetusei și împrejurimile ei în primul război dacic.	

TABLA DE MATERII

	Pag
Precuvintare	1
Introducere	1
CAPITOLUL I	
<i>a.</i> Elementele convenționale pitorești	13
<i>b.</i> Orientarea scenelor față de punctele cardinale	23
CAPITOLUL II	
<i>a.</i> Cetățile dace, tehnica zidirii lor, comparații cu cetățile romane și medievale	35
<i>b.</i> Originea acestor cetăți, teoria originii sase	44
<i>c.</i> Teoria originii romane	47
<i>d.</i> Teoria originii dace	52
CAPITOLUL III	
Romani trec Dunărea pe podul de la Carataș, (vechiul Zanes) .	61
CAPITOLUL IV	
<i>a.</i> Momentul pregătitor și înaintarea Romanilor spre Tapae	73
<i>b.</i> Lupta de la Tapae	91
<i>c.</i> Urmările luptei de la Tapae	94
CAPITOLUL V	
<i>a.</i> Invazia daco-sarmato-bastarnă în Moesia inferioară ; atacarea unei cetăți romane	108
<i>b.</i> Cuceririle romane la Dunăre din timpul lui August și până în e- poca lui Traian	110
<i>c.</i> Cetatea atacată de barbari este Axiopolis	118

CAPITOLUL VI

<i>a.</i> Campania militară a împăratului în Dobrogea. După ce Traian scoboară din nave la Axiopolis, sfărîmă pe năvălitori în trei lupte prin apropiere de Adamclissi	123
<i>b.</i> Trofeul din Adamclissi. Orientarea fațadei și rînduirea metopelor	146
<i>c.</i> Metopele trofeului reproduc epizodul columnei din a II-a campanie	152
<i>d.</i> Altarul funerar din Adamclissi este altarul din Tapae, despre care vorbește Dion Cassiu	172

CAPITOLUL VII

A treia campanie militară a împăratului cuprinsă între Zanes și pasul Turnu roșu	181
--	-----

CAPITOLUL VIII

Luptele din valea Streiului și anume :

<i>a.</i> Trecerea lui Traian de la Boița prin Săsciori la Crivadia	211
<i>b.</i> Lupta de lingă Crivadia	221
<i>c.</i> Lupta de la Sălașul de sus	225
<i>d.</i> Lupta de la Ostrovul mare	227
<i>e.</i> Alocuția către trupe strinse în lagărul roman de pe dealul lui Balint	229

CAPITOLUL IX

<i>a.</i> Cîmpia Sarmizegetusei și împrejurimile ei muntoase	233
<i>b.</i> Sarmizegetusa este localitatea unde se face supunerea Dacilor	236

CAPITOLUL X

Incheiere	245
Apendice	261
Lista figurilor în text	265
Lista planșelor	265

ERATA

- Pag. 31, nota 4, în loc de fig. 2, se va ceti fig. 1.
 — 32, nota 1, " " " " 1, " " " fig. 2.
 — 153, rindul 9, " " " met. 15, " " " met. 14 b.
 — 153, rindul 15, " " " met. 15, " " " metopa 14 b.
 — 166, nota 1, " " " " 17, " " " " 16.
 — 182, nota 1, " " " pl IX, " " " pl XI.
 — 208, nota 1, " " " fig. 2, " " " fig. 1.
 — 216, nota 1, " " " fig. 1, " " " fig. 2.
 — 217, nota 3, " " " fig. 2, " " " fig. 1.
 — 217, nota 4, " " " fig. 2, dreapta, se va ceti fig. 1, dreapta.
 — 238, rindul 27, " " " sinuos ²⁾, " " " sinuos ³⁾.
-

